

**Живко З.Б., Черевко О.В.,
Копитко М.І., Зачосова Н.В.,
Живко М.О., Серода В.В.,
Занора В.О., Бісвець А.В.**

Економічна безпека держави

Навчально-методичний посібник

Черкаси
2019

УДК 338.2-049.5 (477)(075.8)

Е 40

*Рекомендовано до друку Вченою радою Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
(протокол №8 від 25 червня 2019 р.)*

Рецензенти:

Штангрет А.М. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри обліку і аудиту, фінансово-економічної безпеки, Українська академія друкарства;

Ревак І.О. – доктор економічних наук, доцент, декан факультету управління та економічної безпеки, Львівський державний університет внутрішніх справ;

Кирилюк Є.М. – доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки та міжнародних економічних відносин, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького;

Нагровшілі С.Г. – доктор економічних наук, професор, професор кафедри бізнес-економіки та туризму, Київський національний університет технологій та дизайну.

Мойсеєнко І.П. – доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів та обліку, Львівський державний університет внутрішніх справ.

Навчально-методичний посібник підготовлено в межах виконання науково-дослідної роботи «Інноваційні підходи до державного регулювання фінансової безпеки України» (номер держреєстрації 0117U000578).

Економічна безпека держави: навчально-методичний посібник / Живко З.Б., Черевко О.В., Копитко М.І., Зачосова Н.В., Живко М.О., Серeda В.В., Занора В.О., Бівець А.В.; за ред. Живко З.Б. Черкаси : видавець Чабаненко Ю.А., 2019. 240 с.

У навчально-методичному посібнику «Економічна безпека держави» розкриваються теоретичні основи та практичні засади забезпечення економічної безпеки України. Авторами визначається проблематика «безпеки», яка на початку ХХІ століття набула універсального змісту, поширилася на сфері соціальних, економічних, правових, культурних, екологічних, та інформаційних відносин. До того ж, розглядається існуюча тенденція до появи різноманітних видів безпеки: енергетичної, продовольчої, демографічної, епідеміологічної тощо, що зумовлено виникненням відповідних загроз як національного так і глобального рівнів. Акцентовано увагу на проблемах організаційно-правового забезпечення захисту державної та комерційної таємниці; на проблемах створення та функціонування міжнародної і національної системи протидії відмиванню «брудних» грошей; на проблемах впливу системної корупції на безпеку держави.

Навчально-методичний посібник розроблено для студентів, слухачів, курсантів, що навчаються за правовими, економічними, безпекознавчими та іншими напрямками підготовки. Може бути рекомендований для вивчення таких дисциплін, як «Економічна безпека держави та тіньова економіка», «Економічна безпека фінансових посередників», «Теоретичні основи управління фінансово-економічною безпекою», «Банківське безпекознавство», «Міжнародні економічні відносини», «Міжнародна зовнішньоекономічна діяльність», «Гроші, банки і кредит», «Валютно-фінансовий механізм міжнародної діяльності», «Конкурентна розвідка», «Економічна безпека бізнесу», «Управління економічною безпекою держави», «Конкурентна політика», «Банківська справа», «Організація та управління системою економічної безпеки підприємства», тощо.

УДК 338.2-049.5 (477)(075.8)

ISBN 978-966-920-472-1

© Живко З.Б., Черевко О.В., Копитко М.І., Зачосова Н.В., Живко М.О., Серeda В.В., Занора В.О., Бівець А.В., 2019

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	5
ТЕМА 1. ОСНОВНІ АСПЕКТИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ	8
1.1. Суть і цілі економічної безпеки.....	8
1.2. Індикатори економічної безпеки держави.....	10
1.3. Концепція національної безпеки України	11
1.4. Національні інтереси та загрози економічній безпеці України.....	18
ТЕМА 2. ЕКОНОМІЧНІ ЗЛОЧИНИ ЯК ЗАГРОЗА ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ ДЕРЖАВИ.....	20
2.1. Кримінологічне визначення поняття та ознак економічної злочинності..	20
2.2. Нелегальний ринок як сфера економічних злочинів	25
2.3. Відмивання доходів, отриманих злочинним шляхом	26
2.4. Запобігання “відмиванню” грошей. Політика “знай свого клієнта”. Програма внутрішньої відповідності.....	39
2.5. Офшорні юрисдикції	50
2.6. Види державного і недержавного контролю для запобігання економічній злочинності	60
ТЕМА 3. КОРУПЦІЯ ЯК ЗАГРОЗА ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ.....	73
3.1. Визначення поняття “корупція”	73
3.2. Вплив корупції на українське суспільство і державу	78
3.3. Корупційні злочини і корупційна злочинність	80
3.4. Адміністративно-правова відповідальність за корупційні діяння	93
3.5. Заходи протидії корупції	95
ТЕМА 4. ТІНЬОВА ЕКОНОМІКА ЯК ЗАГРОЗА ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ.....	97
4.1. Поняття “тіньової економіки”	97
4.2. Причини глобалізації тіньових відносин в Україні	98
4.3. Поняття, структура та методи оцінювання обсягів тіньової економіки в наукових розробках вітчизняних і західних вчених	101
4.4. Складові тіньової економіки	104
ТЕМА 5. НЕДОБРОСОВІСНА КОНКУРЕНЦІЯ ЯК ЗАГРОЗА ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ ДЕРЖАВИ	126
5.1. Поняття конкуренції та недобросовісної конкуренції у сфері економічної безпеки держави.....	126
5.2. Бенчмаркінг – загроза підприємництву як суб’єкту національних інтересів держави.....	128
5.3. Кримінальна відповідальність за шпигунство	133
ТЕМА 6. СИСТЕМА ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ	143
6.1. Основні поняття у сфері системи економічної безпеки держави.....	143
6.2. Суб’єкти гарантування національної безпеки держави.....	144
6.3. Загальнодержавне забезпечення економічної безпеки	147
6.4. Недержавні суб’єкти забезпечення економічної безпеки держави.....	149
6.5. Механізм забезпечення економічної безпеки держави.....	150

ТЕМА 7. ВНУТРІШНІ СКЛАДОВІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ .	155
7.1. Сировинно-ресурсна безпека держави	155
7.2. Енергетична безпека	160
7.3. Фінансова безпека.....	172
7.4. Воєнно-економічна безпека.....	176
7.5. Продовольча безпека	184
7.6. Соціально-демографічна безпека.....	185
7.7. Екологічна безпека	187
ТЕМА 8. ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ	190
8.1. Поняття зовнішньоекономічної безпеки України	190
8.2. Членство України у міжнародних організаціях	193
8.3. Експортна безпека України	205
8.4. Імпортна безпека України	207
8.5. Особливі загрози безпеці України у сфері зовнішньоекономічної діяльності	208
ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПОТОЧНОГО І ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ	210
ЛІТЕРАТУРА	228

ПЕРЕДМОВА

Незалежність України була проголошена 24 серпня 1991 року. Відтоді надзвичайно актуальним стало питання національної безпеки, адже досі Україною “опікувалися зверху”. Вирішення цього питання ускладнювалося тим, що спектр національних інтересів держави лише формувався, постійно розширюючись, і щоразу наростали внутрішні й зовнішні загрози цим інтересам.

Активізація міжнародного тероризму, жорстка конкурентна боротьба на зовнішніх і внутрішніх ринках у сфері бізнесу й підприємництва, складна криміногенна ситуація, недосконалість законодавчої, матеріально-технічної бази державної системи управління безпекою в інформаційній, економічній, соціальній, криміногенній, екологічній та інших сферах викликали обґрунтовану увагу правоохоронних органів і силових структур до питання забезпечення безпеки. Нині в країні діє застаріла державна система гарантування безпеки, яка не зовсім відповідає здійснюваним ринковим і демократичним перетворенням. Особливо це стосується сфери підприємництва і бізнесу, де безпека є найбільш актуальним стратегічним і соціально-економічним завданням будь-якої організації і держави загалом. Тут набагато більше, ніж в інших сферах діяльності, трапляється загроз, криміналу, нещасних випадків, надзвичайних ситуацій, катастроф і конфліктів, що призводять до загибелі багатьох людей, до економічних, фінансових і матеріальних втрат. Тому для протидії загрозам та забезпечення реалізації економічних інтересів держава змушена виокремити економічну безпеку як самостійну функцію і гарантувати її виконання.

Під економічною безпекою держави розуміють стан соціально-економічної системи в межах граничних значень та її здатність протидіяти загрозам і сприяти реалізації національних економічних інтересів.

Першочергове значення в системі економічної безпеки держави мають *національні економічні інтереси* – усвідомлені суспільні потреби, виражені в якісній чи кількісній формі, задоволення яких потрібне для функціонування держави.

Сфера економічних інтересів не обмежується кордонами економічної території. Процеси, які розгортаються у світі чи ближньому зарубіжжі, можуть впливати і впливають на стан нації, можливості й перспективи її існування та розвитку, і отже, на визначення економічних інтересів.

У навчально-методичному посібнику не лише збережено загальноприйнятту методологію висвітлення категорій економічної безпеки на макрорівні, а й дещо розширено зміст цієї дисципліни з врахуванням окремих аспектів гарантування безпеки держави. Структурно посібник охоплює 8 тем дисципліни “Економічна безпека держави”.

Перша тема “*Основні аспекти економічної безпеки України*” висвітлює поняття національної безпеки; поняття економічної безпеки; складові економічної безпеки; принципи забезпечення економічної безпеки України; об’єкти і суб’єкти національної безпеки України; індикатори рівня економічної безпеки та їх граничні значення; національні інтереси України та загрози в їх

досягненні; поняття системи економічної безпеки держави; механізм забезпечення економічної безпеки держави; функції відповідних органів у сфері гарантування економічної безпеки; засоби та принципи досягнення належного рівня економічної безпеки держави; концепцію національної безпеки України; економічне становище України у контексті економічної безпеки.

У викладенні другої теми *“Економічні злочини як загроза економічній безпеці держави”* обґрунтовано: кримінологічне визначення поняття та ознак економічної злочинності; нелегальний ринок як сферу економічних злочинів; відмивання доходів, отриманих злочинним шляхом; поняття відмивання грошей, отриманих злочинним шляхом; моделі відмивання кримінальних фондів грошових коштів, відмивання грошей: транснаціональний характер і регіональні особливості; запобігання відмиванню грошей; поняття і походження офшорних юрисдикцій; основні мотиви використання офшорних юрисдикцій; офшорна фірма: поняття і принципи організації; характеристика офшорних юрисдикцій; поняття та ознаки транснаціональної економічної й організованої злочинності; поняття транснаціональної злочинності; ознаки транснаціональної організованої злочинності.

У третій темі *“Корупція як загроза економічній безпеці держави”* визначено поняття корупції; витлумачено її як загрозу економічній безпеці держави; висвітлено нормативно-правове регулювання корупції; показано її вплив на суспільство і державу (соціальний, економічний, владний, політичний, міжнародний аспекти впливу); визначено корупційні злочини і корупційну злочинність, підстави віднесення злочинів до категорії корупційних, види корупційних злочинів, варіанти корумпованої поведінки, адміністративно-правовий механізм боротьби з корупцією, адміністративно-правову відповідальність за корупційні діяння.

У наступній темі *“Тіньова економіка як загроза економічній безпеці держави”* розкриває сутність: поняття тіньової, неформальної та підпільної економіки; структури тіньової економіки; методів визначення рівня тіньової економіки (обліково-статистичний, монетарний, метод “сталих взаємозв’язків”); законодавства, що регламентує сферу тіньових відносин; класифікації тіньових економічних явищ; впливу тінізації економіки на безпеку держави; причин глобалізації тіньових відносин в Україні; рівня тінізації окремих сфер економічного й суспільного життя України

У п’ятій темі *“Недобросовісна конкуренція як загроза економічній безпеці держави”* викладено поняття й основні аспекти конкуренції; поняття недобросовісної конкуренції, вплив інших держав чи угруповань на рівень економічної безпеки України; політику й заходи держави у сфері мінімізації впливу від недобросовісної конкуренції вітчизняних та іноземних суб’єктів; види недобросовісної конкуренції; суть промислового шпигунства як виду недобросовісної конкуренції; законодавство України у сфері відповідальності за недобросовісну конкуренцію.

Шоста тема *“Система економічної безпеки держави”* присвячена визначенню та обґрунтуванню понять системи економічної безпеки держави; мети, завдання та об’єктів системи економічної безпеки; суб’єктів і об’єктів

системи економічної безпеки; органів внутрішніх справ як суб'єкта системи економічної безпеки держави; механізму реалізації економічної безпеки; режиму функціонування системи економічної безпеки.

Матеріал сьомої теми *“Внутрішні складові економічної безпеки держави”* пояснює складові економічної безпеки України, зокрема, внутрішні, (сировинно-ресурсну, енергетичну, фінансову, воєнно-економічну, продовольчу, соціально-демографічну, та екологічну безпеку).

У восьмій темі *“Зовнішньоекономічна безпека України”* розкрито зміст поняття зовнішньоекономічної безпеки України; членства України в міжнародних організаціях, експортної та імпортової безпеки України; особливостей загроз безпеці нашої держави у сфері зовнішньоекономічної діяльності.

Викладені в навчально-методичному посібнику методологічні, теоретичні і практичні положення мають на меті наблизити читача до пізнання основних положень економічної безпеки держави. Сподіваємося, що книга внесе свою частку в поглиблення знань специфічних категорій безпеки, формування нового національно-економічного погляду на важливість гарантування безпеки держави, суспільства, підприємств та особи.

ТЕМА 1

ОСНОВНІ АСПЕКТИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

- 1.1. Суть і цілі економічної безпеки держави.
- 1.2. Індикатори економічної безпеки держави.
- 1.3. Концепція національної безпеки України.
- 1.4. Національні інтереси та загрози економічній безпеці України.

Мета: розвинути у студентів розуміння поняття економічної безпеки та основ її забезпечення

Основні терміни та поняття: економічна безпека держави; національна безпека; національна економіка; об'єкти і суб'єкти економічної безпеки держави; індикатори; граничні значення; національні інтереси; загрози економічній безпеці України; система економічної безпеки; концепція національної безпеки.

Література до теми 1: 4, 5, 9, 10, 16, 18, 24, 25, 28, 31, 33, 36, 43-46, 51, 53, 61, 64, 69, 71, 72, 84, 88, 97, 98, 107-116, 126, 127, 130, 133, 136, 139-157, 165, 167, 168, 173, 176, 178, 179, 181

1.1. Суть і цілі економічної безпеки

Після проголошення незалежності України перед нею постала низка життєво важливих проблем, і передусім гарантування національної безпеки. Вирішення цього нетрадиційного питання ускладнювалося тим, що спектр національних інтересів держави лише формувався, постійно розширювався, і водночас наростали внутрішні та зовнішні загрози цим інтересам. Нерозробленість загальної теорії національної безпеки, яка ґрунтується на системних методах дослідження проблем забезпечення інтересів людини, суспільства, держави, а також брак правової бази й висококваліфікованих спеціалістів призвели до значних прорахунків у сфері національної безпеки, а отже, й у визначенні, розробленні та реалізації головних напрямів внутрішньої та зовнішньої політики України. Все це негативно позначилося на багатьох сферах життєдіяльності суспільства, поглибило економічну кризу, зумовило зростання злочинності, політичної та соціальної напруженості.

Набутий за роки незалежності досвід підтверджує, що вирішити проблеми національної безпеки України, які мають комплексний характер, за допомогою традиційних підходів, що передбачають лише вдосконалення охоронних функцій держави, тепер неможливо. Для виконання цього складного завдання потрібно рішуче застосовувати системні підходи, які дають цілісне бачення всіх аспектів національної безпеки України.

Національна безпека охоплює політичну, економічну, соціальну, військову, екологічну, науково-технологічну, інформаційну та інші сфери. Поняття “безпека” загалом означає конкретний стан і ступінь захищеності будь-якої держави та її спроможність протистояти змінам умов функціонування. Під національною безпекою слід розуміти стан і ступінь захищеності важливих інтересів

громадянина, суспільства та держави у різних сферах життєдіяльності від внутрішніх і зовнішніх загроз, що є важливою умовою існування та розвитку нації, збереження і примноження її матеріальних та духовних цінностей.

Економічна безпека – це такий стан національної економіки, за якого зберігається стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз і задовольняються потреби особи, сім'ї, суспільства, держави.

Основні складові *економічної безпеки* такі:

– економічна незалежність, що означає насамперед можливість здійснення державного контролю над національними ресурсами, спроможність використовувати національні конкурентні переваги для забезпечення рівноправної участі в міжнародній торгівлі;

– стійкість і стабільність національної економіки, що передбачає міцність і надійність усіх елементів економічної системи, захист усіх форм власності, створення гарантій для ефективної підприємницької діяльності, стримування факторів дестабілізації;

– здатність до саморозвитку і прогресу, тобто спроможність самостійно реалізовувати й захищати національні економічні інтереси, здійснювати постійну модернізацію виробництва, ефективну інвестиційну та інноваційну політику, розвивати інтелектуальний і трудовий потенціал країни.

Політика економічної безпеки ґрунтується на певних *принципах*, які становлять політичну і правову базу для оцінювання зовнішніх і внутрішніх загроз, формування національних економічних інтересів і стратегії економічної безпеки:

– верховенство закону у забезпеченні економічної безпеки;

– додержання балансу економічних інтересів особи, сім'ї, суспільства, держави;

– взаємна відповідальність особи, сім'ї, суспільства, держави за гарантування економічної безпеки;

– своєчасність і адекватність заходів щодо відвернення загроз і захисту національних економічних інтересів;

– пріоритет договірних (мирних) заходів у вирішенні як внутрішніх, так і зовнішніх конфліктів економічного характеру;

– інтеграція національної економічної безпеки в міжнародну економічну безпеку.

Об'єктами національної економічної безпеки є держава, суспільство, сім'я, окремі громадяни, підприємства, установи, організації, окремі території, а також основні елементи економічної безпеки. Академік В. М. Геєць відносить до об'єктів національної безпеки також:

– ресурси економічної діяльності;

– матеріальні, нематеріальні та грошові активи резидентів;

– запаси (особливо стратегічні), золотовалютні резерви, заощадження та фонди;

– стабільність національної валюти й платіжного обороту між домашніми господарствами, бізнесом і державою;

– соціально-ринкову зорієнтованість і динамічний розвиток економіки;

– світові господарські зв'язки.

Суб'єкти економічної безпеки чітко визначені в Конституції України (ст. 17), де вказано, що забезпечення економічної безпеки є справою держави, а отже, усіх державних інститутів та всього народу. Забезпечення економічної безпеки країни не є прерогативою якогось одного державного відомства, служби. Вона має підтримуватись усією системою державних органів, всіма ланками і структурами економіки.

Держава є не тільки об'єктом, а й основним суб'єктом національної економічної безпеки і здійснює свої функції в цій сфері через органи законодавчої, виконавчої та судової гілок влади.

Суть економічної безпеки реалізується через систему критеріїв і показників. *Критерієм* економічної безпеки є оцінка стану економіки з огляду на найважливіші процеси, що відображають суть економічної безпеки. Загальна критеріальна оцінка безпеки складається з оцінки: ресурсного потенціалу і можливостей його розвитку; рівня ефективності використання ресурсів, капіталу і праці та його відповідності рівню в розвинених країнах, а також рівню, за якого загрози внутрішнього і зовнішнього характеру є мінімальними; конкурентоспроможності економіки; цілісності території та економічного простору; незалежності й можливості протистояння зовнішнім загрозам; соціальної стабільності та умов відвернення і вирішення соціальних конфліктів.

Стратегічною метою економічної безпеки є створення прийнятних умов для життя і розвитку особи, соціально-економічної та політичної стабільності суспільства, збереження цілісності держави, успішного протистояння впливу внутрішніх і зовнішніх загроз. Державна стратегія в галузі гарантування економічної безпеки України має орієнтуватися насамперед: на підтримку достатнього рівня виробничого і науково-технічного потенціалу; запобігання зниженню рівня життя населення до граничних значень, що може призвести до соціальної напруженості; відвернення конфліктів між окремими верствами і групами населення, окремими націями і народностями. Ця стратегія має здійснюватися передусім через систему безпеки, яку створюють органи законодавчої, виконавчої і судової влади, громадські й інші організації та об'єднання.

1.2. Індикатори економічної безпеки держави

В умовах становлення ринкової економіки, коли держава вже не може директивними методами впливати на суб'єктів господарської діяльності, слід вживати заходів оптимального впливу на процес суспільного відтворення (макроекономічні параметри, галузеві структури виробництва, ціни і грошово-фінансові потоки) для підтримання економічної безпеки України. Суб'єкти суспільства мають використовувати при цьому відповідні критерії і показники економічної безпеки. У системі показників – індикаторів економічної безпеки варто виділити: рівень і якість життя; темпи інфляції; норму безробіття; економічне зростання; дефіцит бюджету; державний борг; зв'язок із світовою економікою; стан золотовалютних резервів; діяльність тіньової економіки.

Критерій економічної безпеки – це ознака, за якою визначають стан і здатність суб'єкта суспільства протистояти загрозам чи проявам небезпеки.

Кожний критерій має *кількісне вираження* – показник, що свідчить про стан суб'єкта. Залежно від втрат, спричинених реалізацією загрози, показник може бути різним. Для гарантування економічної безпеки суб'єкта суспільства має значення не стільки сам показник того чи іншого критерію, як його граничне значення (граничний показник).

Граничний показник – це свого роду індикатор, який сигналізує, з одного боку, про зону безпеки, а з другого – про розвиток небезпеки. Для характеристики стану економічної безпеки використовують загальні і спеціальні критерії та їх показники з урахуванням особливостей діяльності кожного суб'єкта суспільства (держави, первинної ланки господарювання, особи).

Будь-яка економічна система – це складний соціальний організм, характерною для якого є наявність великої кількості критеріїв і показників. Кожний із них характеризує його стан “здоров’я” чи “хвороби”. Тому граничні показники (індикатори) економічної безпеки неможливо звести до однієї цифри, тобто визначити узагальнюваний показник безпеки. Спроби визначити подібні загальні показники безпеки не дістали практичного підтвердження. Безпека, як посудина, зовні може бути дуже гарною, але маленька тріщина зведе її якості нанівець.

Задля прийняття державними органами обґрунтованих рішень потрібно проводити моніторинг індикаторів економічної безпеки, метою якого передусім було б фактичне відстеження, аналіз і прогнозування важливих економічних показників. Особливу увагу слід зосередити на таких індикаторах економічної безпеки:

- валовий внутрішній продукт (ВВП);
- темп інфляції;
- дефіцит бюджету;
- рівень безробіття;
- економічне зростання;
- рівень та якість життя;
- енергетична залежність;
- інтегрованість у світову економіку;
- сальдо експорту-імпорту;
- стан демографічних процесів;
- державний внутрішній і зовнішній борг;
- діяльність тіньової економіки.

Важливими є граничні значення індикаторів, вихід за межі яких призводить до руйнівних тенденцій у сфері економіки.

1.3. Концепція національної безпеки України

Концепція національної безпеки України прийнята Верховною Радою України 16 січня 1997, Редакція від 22.07.2003, підстава - 964-IV).

Концепція національної безпеки України закладає основи концептуалізації державної політики національної безпеки. Суттю цієї концептуалізації є обов'язкове для вищого державного керівництва всіх гілок влади визначення й подальша реалізація магістральних напрямів функціонування та розвитку держави. Нині, коли в Україні вже склалася структура влади, вже існують і функціонують виконавчі “вертикаль” і “горизонталь”, саме внесення концептуально визначеного “початку” процесу функціонування сприятиме зміцненню й подальшому розвитку демократії, поглибленню усвідомленості владою рішень, які вона приймає, наведенню порядку в народному господарстві.

З огляду на особливу важливість надання концептуального змісту державній політиці національної безпеки України наведені нижче положення Концепції підлягають обов'язковому виконанню посадовими особами всіх гілок влади України.

Загальні положення і основні визначення

1. Державна політика

Державна політика – це спрямування діяльності держави, визначення форм, завдань, змісту її діяльності.

Державна політика визначається окремими складовими (аспектами): внутрішня політика, зовнішня політика, економічна політика, соціальна політика, екологічна політика, культурна політика, воєнна політика.

2. Національні інтереси

Національні інтереси – це визначальні потреби держави Україна, які співвідносяться з її базовими цінностями і виражаються у затвердженому Верховною Радою комплексі цілей.

У реальному житті сьогоденної України проблема національних інтересів ускладнена внаслідок традиційного розколу української національної ментальності за багатьма параметрами: політичним, економічним, соціальним, релігійним, етнічним і навіть географічним. При цьому не лише окремі політичні, соціальні чи регіональні угруповання, але й окремі інституції державного апарату сповідують власні інтереси, які не збігаються між собою, а в деяких випадках суперечать одні одним. В цьому сенсі негомогенність нинішньої України, яка переживає перехідний етап свого розвитку, є більш глибокою, ніж у будь-якої розвиненої європейської держави. Цю обставину враховано через закладення в основу визначення національних інтересів України насамперед положень Конституції України, а також так званих “вічних” цінностей, в основі яких лежать найзагальніші культурологічні й етнічні уявлення українського народу про добро і зло, щастя і благоденство, суспільний обов'язок та призначення людини тощо. Враховано також низку параметрів внутрішнього (політична та екологічна система, соціокультурні особливості країни) і зовнішнього (міжнародне оточення, союзи, загрози) середовища.

3. Національна безпека

Національна безпека – це рівень захищеності життєво важливих інтересів, прав і свобод особи, життєво важливих інтересів суспільства, держави та її

навколишнього природного середовища від зовнішніх та внутрішніх загроз. Національну безпеку можна розглядати: 1) крізь призму взаємозв'язку безпеки з нацією “як категорію політичної науки, що характеризує стан соціальних інститутів, який забезпечує їхню ефективну діяльність для підтримання оптимальних умов існування особистості та суспільства”; 2) стосовно захищеності національних інтересів – як “стан, за якого в державі захищені її національні інтереси у широкому їх розумінні, що охоплюють політичні, соціальні, економічні, військові, екологічні аспекти, ризики, пов'язані з економічною діяльністю, розповсюдженням зброї масового ураження, а також запобіганням загрозі духовним та інтелектуальним цінностям народу”; 3) щодо окремо взятої особистості – як “захищеність життєво важливих інтересів громадян та способу життя від широкого спектра внутрішніх і зовнішніх загроз, різних за своєю природою”.

4. Державна політика національної безпеки

Державна політика національної безпеки – це сукупність усіх складових (аспектів) державної політики, адже функціонування держави в межах кожної з них позитивно чи негативно позначається на національній безпеці держави. Розглядати державну політику національної безпеки треба як ціле, не розкладаючи його на окремі складові.

Отже, державна політика національної безпеки – це державна політика загалом, без розкладання її на окремі складові.

5. Система національної безпеки

Це поняття посідає важливе місце в сукупності понять сучасної теорії національної безпеки. *Система національної безпеки* – це сукупність державних структур і недержавних організацій, які функціонують у сфері захисту прав і свобод людини, базових цінностей суспільства від зовнішніх і внутрішніх загроз, а також відповідна система законодавчих актів держави і нормативних документів (статутів, декларацій, програм) недержавних організацій.

Правову основу функціонування Системи національної безпеки України становлять Конституція України, Закон України “Про Раду національної безпеки”, інші нормативно-правові акти, а також визнані Україною міжнародні договори та угоди.

Основними суб'єктами Системи національної безпеки України є особа, суспільство, держава та її навколишнє природне середовище.

Інструментом досягнення основної мети функціонування Системи національної безпеки України є державна політика національної безпеки. Формування цієї політики, її концептуалізацію, обґрунтування, планування а також імплементацію здійснюють Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України.

Головним інтегральним критерієм ефективності державної політики національної безпеки є досягнута захищеність прав і свобод особи від зовнішніх та внутрішніх загроз.

У формуванні й реалізації державної політики національної безпеки беруть участь:

1. Президент України

– представляє вищий концептуальний документ виконавчої гілки влади – Стратегію національної безпеки України;

– у межах своїх конституційних повноважень здійснює керівництво органами і структурами виконавчої гілки влади, організовуючи стратегічне планування в межах галузей народного господарства і окремих міністерств та відомств; контролюючи виконання стратегічних планів, вдосконалюючи за допомогою реорганізації та кадрових заходів структуру й органи системи національної безпеки, коригуючи стратегічні плани і санкціонуючи надзвичайні дії в разі виникнення непередбачених ситуацій;

2. Верховна Рада України

– формує законодавчу базу відповідно до Конституції України;

– забезпечує виконання стратегічних планів виконавчою гілкою влади через прийняття державного бюджету;

– відстежує виконання стратегічних планів виконавчою гілкою влади, контролюючи виконання бюджету;

3. Кабінет Міністрів України:

– формує статті державного бюджету відповідно до положень Стратегії національної безпеки і стратегічних планів виконавчої гілки влади;

– координує діяльність органів виконавчої влади держави;

4. Рада національної безпеки і оборони України, яка діє згідно із законом України “Про Раду національної безпеки”;

5. Центральні та місцеві органи виконавчої влади та Автономної Республіки Крим, виконують закони України, стратегічні плани та рішення Президента й Уряду України з питань поточної політики, в межах своїх повноважень беруть участь у розробленні нормативних і правових актів або розробляють і приймають їх (для Автономної Республіки Крим).

6. Загрози національним інтересам України. Виклики.

Загроза національним інтересам України – це загроза, зумовлена природною, зовнішньополітичною, внутрішньополітичною та будь-якою іншою ситуацією виникнення реальної можливості заподіяння шкоди її національним інтересам або закладення виразної тенденції до такого виникнення.

Виклики – це прояви природної, зовнішньополітичної, внутрішньополітичної або будь-якої іншої ситуації, які породжують загрози національним інтересам України чи зумовлюють потребу в адекватних діях держави з компенсації цих загроз.

Концептуальні документи державної влади України

В Україні розробляються три види державних концептуальних документів:

Концептуальний документ вищого рівня – *Концепція (Основи) національної безпеки України;*

Концептуальний документ першого рівня – *Стратегія національної безпеки України;*

Концептуальні документи другого рівня – *стратегії (доктрини) щодо складових (аспектів) державної політики.*

Ці документи становлять систему вищих концептуальних документів держави.

Концепція (Основи) національної безпеки України. Це державний документ, який відображає магістральний задум щодо державної політики національної безпеки.

Положення концептуальних документів більш низького рангу, а саме Стратегія національної безпеки і стратегії (доктрини) за напрямками державної політики мають ґрунтуватися на положеннях Концепції національної безпеки або не суперечити останнім.

Концепція (Основи) національної безпеки України розробляється під керівництвом і за координації Ради національної безпеки і оборони України за участю представників виконавчої і законодавчої влади, а також незалежних експертів і затверджується Верховною Радою України.

Положеннями Концепції (Основа) національної безпеки України з питань формування і реалізації державної політики зобов'язані керуватися всі гілки влади.

Стратегія національної безпеки України визначає напрями й основні зусилля державної політики національної безпеки в інтересах обстоювання національних інтересів України в конкретній обстановці існуючих і таких, що зароджуються, загроз і викликів національним інтересам.

Вона також визначає чітку позицію керівництва виконавчої гілки влади щодо ролі й місця України в сучасному світі, а також щодо інтегрального магістрального задуму на певну перспективу в державній політиці.

Період дії цієї редакції Стратегії національної безпеки України визначається періодом настання змін у зовнішній і внутрішній обстановці щодо України, зокрема зміною в ландшафті безпеки.

Стратегія національної безпеки є базовим програмним документом виконавчої гілки влади.

Її розробляє Кабінет Міністрів України на чолі з Прем'єр-міністром України і затверджує Президент України, після чого вона подається Верховній Раді України, яка може підтримати чи не підтримати через бюджетний процес стратегію виконавчої гілки влади.

У Стратегії національної безпеки України подано:

- аналіз внутрішньої і зовнішньої обстановки в державі;
- опис нових структур і змісту загроз національним інтересам України та викликів, які й зумовлюють розроблення цієї Стратегії національної безпеки України;
- основні принципи і стратегічні цілі державної політики національної безпеки України на перспективу;
- стратегічні напрями та пріоритети державної політики національної безпеки України;

– особливості й інструменти імплементації положень Стратегії національної безпеки України в її державну політику національної безпеки на перспективу.

Положення Стратегії національної безпеки є обов'язковими для виконання всіма посадовими особами виконавчої гілки влади. Інші гілки влади узгоджують свої дії з питань державної політики національної безпеки з положеннями Стратегії національної безпеки.

Доктрини (стратегії) за складовими (аспектами) державної політики України – це воєнна доктрина, основні напрями зовнішньої політики, економічна стратегія та ін. Положення цих документів випливають із Стратегії національної безпеки. В документах визначено державні стратегії за складовими (аспектами) державної політики національної безпеки. Ці стратегії залежать від конкретних внутрішньої і зовнішньої ситуацій, вони розраховані на період до зміни Стратегії національної безпеки. Документи розробляють відповідні міністерства (відомства) та групи міністерств (відомств) під керівництвом відповідних міністрів (віце-прем'єрів) за координаційної участі Ради національної безпеки і оборони України. Доктрини є керівними документами міністерств (відомств) та груп міністерств (відомств). Розглядаються на засіданнях Ради національної безпеки і оборони і затверджуються Президентом України як главою держави.

Національні інтереси України

1. Національні інтереси загальнодержавного характеру:

- Збереження і зміцнення суверенітету і незалежності.
- Збереження і зміцнення унітарності держави.
- Збереження цілісності території в межах існуючого кордону.
- Відсутність на території України іноземних військових баз.

2. Національні інтереси, що відображують внутрішні відносини в державі:

- Зміцнення і розвиток демократії.
- Закріплення верховенства права.
- Впровадження і зміцнення соціальної спрямованості в політиці держави.
- Наявність та забезпечення реальної можливості захисту судом конституційних прав і свобод людини і громадянина на підставі Конституції України як документа найвищої юридичної сили.

– Утвердження і додержання пріоритету прав і свобод людини в державній політиці.

– Розбудова, вдосконалення і зміцнення державних механізмів реальної відповідальності всіх органів державної влади перед народом України.

– Удосконалення механізмів формування державних органів влади та органів місцевого самоврядування, співвідношення між зазначеними органами з метою зміцнення народовладдя.

– Удосконалення державних і суспільних механізмів, протидії спробам будь-якого узурпування державної влади.

– Становлення трьох гілок влади, їх реальної взаємної незалежності в ухваленні ними рішень

– Усебічний розвиток української мови як державної та її адекватне функціонування в усіх сферах суспільного життя на всій території України.

– Розроблення і впровадження в життя державної політики, спрямованої на консолідацію української нації, становлення української національної ідеї, зміцнення і розвиток етнічної і культурної самобутності корінних народів та національних меншин України.

– Реальне гарантування права власності для всіх громадян України.

– Наявність механізмів, що не дають змоги використовувати власність на шкоду людині й суспільству.

– Реальна захищеність з боку держави усіх суб'єктів права власності й господарювання.

– Реальна рівність усіх суб'єктів права власності перед законом.

– Соціальна спрямованість економіки.

– Наявність механізмів, які запобігають пануванню в державі обов'язкової ідеології.

– Реальна відсутність цензури та обмежень стосовно засобів масової інформації.

– Реальна свобода політичної діяльності в відповідно до законів України.

– Наявність і адекватна поточним потребам країни дія механізму системи екологічної безпеки.

– Далекоглядна, послідовна, наполеглива діяльність держави щодо подолання наслідків Чорнобильської катастрофи.

– Наявність і реальна імплантованість у життя країни державної політики зі збереження генофонду Українського народу.

– Наявність і ефективне (таке, що відповідає вимогам демократичного суспільства) функціонування в Україні громадського контролю за Збройними силами, Міністерством внутрішніх справ, Службою безпеки України та іншими компонентами воєнної організації держави.

3. Національні інтереси, що відображують зовнішні відносини держави:

– Спрямованість стратегії і тактики зовнішньополітичної діяльності України на забезпечення її національних інтересів і на те, щоб Україна у складі світової системи держав стала повноцінним суб'єктом міжнародних відносин. Відповідність зовнішньої політики України принципам та нормам міжнародного права.

– Наявність постійної ефективної державної політики щодо української діаспори.

4. Національні інтереси, що стосуються оборони держави та діяльності її силових органів:

– Наявність Збройних сил України та військових формувань і правоохоронних органів, оперативні та бойові якості яких забезпечують виконання завдань оборони країни, захисту її суверенітету, територіальної цілісності й непорушності кордонів, забезпечення державної безпеки і захисту державного кордону.

1.4. Національні інтереси та загрози економічній безпеці України

Визначення національних економічних інтересів має першочергове значення при створенні системи економічної безпеки, яка є складовою цілісної системи національної безпеки України, оскільки від цього залежить вироблення ефективних засобів їх реалізації і захисту.

Національні економічні інтереси (НЕІ) невіддільні від історії і традицій українського народу, системи господарювання, менталітету, культурних і духовних цінностей.

Економічні інтереси — це усвідомлені потреби, виражені в якісній чи кількісній формі, задоволення яких є життєво необхідним для функціонування системи (держави, організації, особи).

В ролі виразника і гаранта захисту НЕІ повинна виступати держава. Однак в Україні досі відсутні чітко визначені НЕІ, не сформовано їх цілісну систему.

Це дає змогу урядовцям різних рівнів виправдовувати будь-які свої дії, запевняючи, що вони повністю відповідають НЕІ. Така ситуація (скільки чиновників – стільки ж і трактувань НЕІ), таїть значну загрозу економічній безпеці України.

Для проведення аналітичної та прогнозної діяльності відповідні державні органи повинні визначати НЕІ, досліджувати їх взаємодію, співвідношення пріоритетності тощо. Можна застосувати наступну *класифікацію національних економічних інтересів*:

1. За ступенем важливості:	5. За ступенем реалізації:
– життєво важливі;	– не реалізовані;
– стратегічні;	– частково реалізовані;
– тактичні.	– реалізовані.
2. За тривалістю дії:	6. За сферами розповсюдження:
– довготермінові;	– виробничі;
– середньо-термінові;	– фінансові;
– короткотермінові.	– експортно-імпортні;
3. За характером зіткнення:	– технологічні;
– паралельні;	– інституційні;
– конфронтаційні;	– військово-економічні;
– розбіжні;	– соціально-економічні;
– спільні.	– демографічно-економічні;
4. За місцем дії:	– еколого-економічні;
– внутрішні;	– інші.
– зовнішні.	

Для створення цілісної системи НЕІ та її ефективного функціонування насамперед необхідно:

- створити відповідну нормативну базу;
- проводити моніторинг НЕІ та їх моделювання;
- створити банк даних щодо НЕІ;
- забезпечити баланс НЕІ та їх гармонійне поєднання.

Найбільш пріоритетними економічними інтересами є:

- створення надійної системи економічної безпеки України;
- створення самодостатньої, конкурентоспроможної, соціально спрямованої економіки;
- забезпечення альтернативних джерел надходження нафти і газу;
- створення потужного воєнно-промислового комплексу;
- збереження та розвиток інтелектуального й науково-технічного потенціалів України;
- вирішення державою соціальних проблем;
- побудова економічних відносин з іншими країнами на засадах рівноправності та взаємовигідності тощо.

Загрозами економічній безпеці України слід вважати явні чи потенційні дії, що ускладнюють або унеможливають реалізацію національних економічних інтересів і створюють небезпеку для соціально-економічної та політичної систем, національних цінностей, життєзабезпечення нації та окремої особи.

Можна застосувати *класифікацію загроз економічній безпеці* за такими параметрами:

1. За місцем виникнення: внутрішні; зовнішні.
2. За ступенем небезпеки: особливо небезпечні; небезпечні.
3. За можливістю здійснення: реальні; потенційні.
4. За масштабами здійснення: загальнонаціональні; локальні; індивідуальні.
5. За тривалістю дії: тимчасові; постійні.
6. За сферою спрямування: виробничі; фінансові; експортно-імпортні; технологічні; інституційні; воєнно-економічні; соціально-економічні; демографічно-економічні; еколого-економічні; інші.
7. За ставленням до них: об'єктивні; суб'єктивні.
8. За характером спрямування: прямі; непрямі.

На даний час багато загроз економічній безпеці України є дуже небезпечними і тривалими.

Запитання для самоконтролю:

1. Якими є суть і цілі забезпечення економічної безпеки держави?
2. Якими є основні загрози стану економічної безпеки України?
3. Які основні терміни і поняття вживаються при організації процесу забезпечення економічної безпеки на макрорівні?
4. Назвіть індикатори економічної безпеки держави.
5. Які критерії економічної безпеки країни виділяють сучасні вчені?
6. Які складові має Концепція національної безпеки України?
5. Назвіть основні національні інтереси держави в царині забезпечення її економічної безпеки.

ТЕМА 2

ЕКОНОМІЧНІ ЗЛОЧИНИ ЯК ЗАГРОЗА ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ ДЕРЖАВИ

2.1. Кримінологічне визначення поняття і ознак економічної злочинності та види економічних злочинів.

2.2. Нелегальний ринок як сфера економічних злочинів.

2.3. Відмивання доходів, отриманих злочинним шляхом.

2.4. Запобігання відмиванню грошей. Політика “знай свого клієнта”. Програма внутрішньої відповідності.

2.5. Офшорні юрисдикції

2.6. Види державного і недержавного контролю для запобігання економічній злочинності.

Мета: навчити студентів розпізнавати економічні злочини та розробляти заходи запобігання та протидії їм.

Основні терміни та поняття: економічні злочини; нелегальний ринок; відмивання грошей; офшорні юрисдикції; транснаціональна економічна та організована злочинність; контрольні заходи; фінансовий моніторинг.

Література до теми 2: 1, 2, 11, 12-14, 20, 21-23, 26, 27, 32, 37-39, 41, 42, 47-50, 52, 54-62, 64-70, 73-79, 86, 87, 89-93, 95-97, 101-106, 117-120, 123, 124, 128, 131, 134, 137, 138, 140-156, 158, 160, 161, 163, 170, 171, 175

2.1. Кримінологічне визначення поняття та ознак економічної злочинності

Загальноприйнятого кримінально-правового і кримінологічного поняття “економічна злочинність” нині не існує, незважаючи на його широке використання в науковому світі. Це, безумовно, обмежує можливості конструктивного діалогу з метою вдосконалення та уніфікації законодавства про боротьбу з цим явищем. Проте складність самого явища, динамічна зміна кримінальної практики в економічній сфері, значні національні відмінності, а також плюралізм дослідницьких підходів, зумовлені різною методологією та іншими особливостями, не дає підстав розраховувати на остаточне вирішення цього завдання. Ця проблема спричинена не недосконалістю механізмів наукового пізнання чи неефективною організацією наукового спілкування, а безпосередньо природою самої проблеми. М. Мамардашвілі вважає, що економічну злочинність можна розглядати як своєрідну “фіксовану точку інтенсивності”, *тобто як явище, зміст якого не з'ясовано до кінця і не може бути з'ясований до кінця, але пізнання його є важливим стимулом для безперервного пошуку нового змісту.*

Злочини економічної спрямованості характеризуються різноманітністю, високоінтелектуальними ознаками, швидкою адаптацією до нових форм, методів підприємницької діяльності (застосування банківських документів, нових електронних засобів платежу, засобів зв'язку й оргтехніки), опануванням

нових банківських валютних і митних технологій здійснення господарських операцій. Отже, кожне дослідження економічної злочинності є новим і актуальним, оскільки в ньому враховуються нові, останні тенденції боротьби з нею та запобігання їй.

Однак слід зазначити, що економічна злочинність залишається недостатньо вивченим явищем. Кримінологи зазвичай досліджують її як складову власне злочинності в особливій частині курсу кримінології, але саме недостатнє вивчення економічної злочинності як окремого явища з його особливостями спричинює низький рівень розкриття злочинів у цій сфері та робить марними зусилля щодо запобігання їй.

До економічної злочинності за часів СРСР та досі в Україні відносили деякі види злочинів проти держави (порушення правил про валютні операції, виготовлення і збут підроблених грошей або цінних паперів), злочини проти соціалістичної власності (розкрадання, вчинені шляхом присвоєння, розтрата чи зловживання службовим становищем, шахрайство тощо), господарські злочини (спекуляцію, приписування, приватну підприємницьку діяльність, комерційне підприємництво), посадові злочини (хабарництво, зловживання владою та службовим становищем тощо).

Перехід України до нової економічної системи спричинив глобальну кризу в усіх сферах життєдіяльності. Одним із найбільш небезпечних проявів цієї кризи є економічна злочинність. Саме вона є підґрунтям для організованої злочинності та внаслідок особливих умов, які надають їй сталого розвитку, збільшує рівень корумпованості державного апарату та правоохоронних органів.

Основні принципи нової економічної системи було сформульовано в Конституції України 1996 р., згідно з якою визнаються та захищаються всі форми власності, гарантується вільне підприємництво та підтримання конкуренції.

Створення ринків товарів і послуг, розвиток комерційних структур, легалізація підприємництва відбувалися в нашій країні на фоні значного зниження життєвого рівня населення, загострення соціально-економічних суперечностей, криміналізації суспільних відносин. Тому з цим такі соціально значущі сфери, як підприємництво, виробництво та розподіл матеріальних благ, опинилися перед загрозою встановлення кримінального контролю, що досить негативно й деструктивно впливає на гарантування економічної безпеки країни.

Аналіз економічної злочинності свідчить, що протягом останніх років динамічно зростає частка тяжких злочинів економічної спрямованості, передусім зловживань із кредитними та фінансовими ресурсами у сфері підприємницької діяльності, а також розкрадань, хабарництва.

Найбільш криміналізованими виявилися відносини у фінансово-кредитній та банківських системах, зовнішньоекономічній діяльності, у сферах енергозабезпечення та приватизації.

Перші кримінологічні дослідження економічної злочинності провели зарубіжні вчені. Засновником теорії економічної злочинності є американський кримінолог Е. Сатерленд, який ввів поняття “білокомірцевої” злочинності.

Найважливішими ознаками цього явища Сатерленд та його послідовники називали обман і зловживання довірою, а також приділяли значну увагу дослідженню особистості злочинця, його посади та соціального статусу.

Іноземні дослідники, пропонують таке визначення “білокомірцевої” злочинності: *“це антисуспільна, спрямована на збагачення поведінка осіб, які посідають соціально престижне становище в суспільстві та в рамках своєї професійної діяльності діють так, що за одночасної законслухняної поведінки решти осіб, зловживають суспільною довірою, якою користується їхня група”*. Послідовники цієї теорії вказували також на те, що “білокомірцеві” злочинці завжди намагаються залишитися в межах законності чи принаймні “показної” законності, і ці злочини можна віднести до групи непрямих абстрактних інтелектуальних злочинів.

Однак це визначення було піддане критиці з боку іншої групи дослідників (серед них можна назвати, наприклад, Шульца), які вказували, що критерії зловживання довірою занадто розширюють межі господарської злочинності, відносячи до її складу будь-який обман.

Серед зарубіжних авторів слід також згадати Головного директора Ради з запобігання злочинності при Департаменті юстиції Швеції Бу Свенсона, який, аналізуючи явище, називав його вже не “білокомірцевою”, а економічною злочинністю і зазначав, що до її складу слід відносити, насамперед, злочини, які мають за прямий мотив економічну вигоду. Крім того, він вважав ознаками економічної злочинності систематичність, тривалий характер та здійснення в межах легальної господарської діяльності, на підставі якої виникають злочинні діяння.

Дослідники радянського періоду застосовували різні терміни (наприклад, “злочини у сфері економіки”, “економічна злочинність”, “злочини економічного характеру”). При цьому до складу названих вище явищ більшість учених відносила загальногосподарські злочини (в т. ч. екологічні): злочини у сфері промисловості, сільського господарства, торгівлі та побутового обслуговування; господарські злочини як прояв паразитизму та засіб отримання і приховування нетрудових доходів; транспортні злочини; посадові злочини; за певних умов деякі злочини проти держави; військові злочини та загальнокримінальні злочини, що вчинюються з корисливих мотивів.

На думку інших учених, таке розширення меж економічної злочинності є невинуватим, а тому слід розрізняти:

- *злочини у сфері економіки* – переважно господарські, вчинювані в різних сферах;
- *економічну злочинність* – господарські злочини та розкрадання;
- *злочини економічного характеру* – інші діяння, що пов’язані із спричиненням матеріальної шкоди чи отриманням матеріальної вигоди.

Проте поняття “економічні злочини” і “злочини в сфері економіки” часто розглядаються як тотожні. Так, О.М. Яковлев зазначає, що *економічні злочини* (наприклад, розкрадання, крадіжки, хабарництво) – *це злочини корисливі, майнові, і разом із тим це злочини у сфері економіки*. Він визначає економічну злочинність як сукупність корисливих зазіхань на власність, на порядок

управління народним господарством, що вчинюються особами, які посідають певні соціальні позиції в структурі економіки і виконують повноваження, пов'язані з цими позиціями.

О. Литвак зазначає, що, наприклад, такі склади злочинів, як крадіжки, грабежі, розбійні напади і вимагання, не варто вважати економічними порушеннями, що їх можна розглядати як економічні, якщо вони мають на меті усунути або послабити конкурента чи зумовлені іншими, специфічними для цієї категорії правопорушників розуміннями. Цей автор пропонує таке визначення економічної злочинності: *це сукупність навмисних корисливих злочинів, що вчинюються посадовими особами, іншими працівниками підприємств і установ, незалежно від їх форм власності, через використання посадового становища і місця роботи*". Отже, українські автори ще й досі не виробили єдиної думки, про те, які злочини та за якими критеріями слід вважати складовими економічної злочинності, що, безумовно, заважає подальшому вивченню цього явища та виробленню рекомендацій щодо запобігання йому та зменшення негативних наслідків.

Російські автори, визначають економічну злочинність переважно, як складову корисливої злочинності. *Корисливу злочинність* вони розглядають як *сукупність посягань на сферу економіки кримінально карних діянь та осіб, що зумовлені усвідомленим прагненням останніх до отримання протиправної майнової вигоди*.

Серед корисливих злочинів виділяють такі:

- корисливі злочини проти власності;
- корисливі злочини у сфері економічної діяльності;
- корисливі злочини проти інтересів служби в комерційних та інших організаціях.

Заслуговує на увагу такий *перелік ознак економічної злочинності*, запропонований Є. Дементьєвою на підставі аналізу зарубіжної кримінологічної літератури:

- здійснюються в процесі професійної діяльності;
- здійснюються у межах та під прикриттям законної економічної діяльності;
- мають корисливий характер;
- характеризуються тривалим систематичним розвитком;
- завдають шкоди економічним інтересам держави, приватного підприємництва та громадян;
- вчинюються юридичними і фізичними особами, які діють від імені та в інтересах підприємства

Слід зважати на *відмінності економічної злочинності від традиційної майнової злочинності* (крадіжки, грабежі, розбої тощо). Економічна злочинність має такі особливості:

1. Під час здійснення традиційного злочину є злочинець, якого слід знайти і притягнути до кримінальної відповідальності, а факт самого злочину є очевидним. В економічному злочині сам факт вчинення злочину є сумнівним

або таким, який важко довести. При цьому використовуються витончені способи приховування слідів, виконавців, коштів, отриманих злочинним шляхом.

2. Якщо традиційний злочинець засуджується до позбавлення волі, то для нього стримувальний ефект цього покарання здебільшого є незначним. Застосування ж цього заходу щодо “економічного злочинця” є більш ефективне, оскільки він насамперед боїться втратити свій соціальний статус і репутабельність, без яких не зможе виступати як надійний діловий партнер.

3. Економічній злочинності притаманні такі ознаки:

- складається із кримінально караних діянь суб’єктів господарювання;
- посягає на порядок управління економікою;
- завдає значних збитків державі, суспільству та окремим громадянам;
- має тривалий характер;
- вчинюється фізичними особами, оскільки за кримінальним законодавством України суб’єктом злочину може бути лише фізична особа;
- характеризується високою латентністю, що зумовлено як природною латентністю, так і значними складнощами під час розслідування злочинів у сфері економіки;
- характеризується тісним зв’язком з організованою злочинністю, корупцією, тіньовою економікою та іншими негативними явищами в суспільстві;
- більш ніж інші види злочинності здатна бути способом життя певної частини населення, формуючи у нього напівкримінальний менталітет.

Отже, подальше дослідження економічної злочинності не втрачає свого значення, оскільки практичні працівники потребують ґрунтовних наукових досліджень, які б сприяли зменшенню негативних наслідків існування економічної злочинності, та виробити рекомендації щодо запобігання їй.

Розрізняють такі види економічних злочинів:

1. Злочини, пов’язані з порушенням правил вільної конкуренції:
 - порушення антидемпінгового законодавства;
 - комерційне шпигунство;
 - змова щодо фіксування цін тощо.
2. Злочини, пов’язані з порушенням прав споживачів:
 - випуск недоброякісної продукції;
 - шахрайства, які завдають матеріальної шкоди споживачам.
3. Злочини, що посягають на фінансову систему держави:
 - приховування прибутку;
 - ухилення від сплати податків.
4. Злочини, що ґрунтуються на зловживанні інвестиціями і спричинюють збитки компаньйонам, акціонерам тощо:
 - шахрайства з фінансовими документами.
5. Злочини, які пов’язані із зловживанням депозитним капіталом і завдають збитків депозитаріям, кредиторам, гарантам:
 - удавані банкрутства;

- махінації зі субсидіями;
- шахрайства у сфері страхування;
- неповернення кредитів із наступним їх викраденням.

6. Злочини, що посягають на фінансовий комерційний сектор економіки:

- використання підроблених банківських документів ;
- використання підроблених платіжних засобів (електронних грошей).

7. Злочини, пов'язані з незаконною експлуатацією природи і порушенням стандартів та нормативів щодо захисту навколишнього середовища, які спричиняють йому шкоду:

- забруднення техногенними відходами;
- незаконне будівництво;
- виробництво шкідливих продуктів.

8. Злочини, які пов'язані зі свідомим порушенням правил техніки безпеки праці з боку менеджменту та спричиняють матеріальні збитки і фізичну шкоду робітникам.

9. Зловживання та шахрайства у сфері соціального страхування та пенсійного забезпечення робітників.

10. Комерційні хабарі.

11. Комп'ютерні злочини.

12. Торгівля забороненими товарами і послугами (наркотики, зброя, люди, дикі тварини, людські органи).

13. Контрабанда (автотранспортних засобів, наркотиків, зброї, культурних цінностей, трансплантатів, людей тощо).

14. Виготовлення і збування підроблених грошей і цінних паперів.

15. Спекуляція.

2.2. Нелегальний ринок як сфера економічних злочинів

Нелегальний ринок – це сукупність відносин, які здійснюються з порушенням чинних правових норм і зводять разом покупців і продавців товарів та послуг. Нелегальний ринок є базовим інститутом тіньової і кримінальної економіки. Причинами виникнення і розвитку нелегальних ринків є:

- наявність правової заборони на виготовлення товарів, реалізацію послуг, виконання робіт (наркотичні засоби, трансплантанти, крадене майно, відмивання злочинно отриманих доходів);

- наявність установлених законодавством бар'єрів для доступу на ринок (державна монополія, ліцензування, вікові обмеження для малолітніх на ринку праці, авторські права, захист інтелектуальної власності (патент, товарний знак));

- державне регулювання цін (установлення максимальних цін, обмеження рентабельності, встановлення фіксованого валютного курсу на рівні, нижчому за рівноважний);

- високий рівень оподаткування та інших витрат, пов'язаних із виконанням установлених законом зобов'язань;

- недостатня жорсткість державного контролю, нездатність держави реалізувати правову заборону або виконання регулюючих розпоряджень;
- неієздатність державних інститутів регулювання ринку, забезпечення прав власності, контрактної дисципліни (наприклад, неефективність судової системи вирішення суперечок, виконань судових рішень, пов'язаних з витребуванням боргів породжують ринок кримінальних послуг з їх «вибиванням»).

Незаконними ринками є:

- ринок наркотичних засобів;
- ринок зброї;
- ринок автотранспортних засобів;
- ринок культурних цінностей;
- фінансовий ринок;
- ринок праці;
- ринок трансплантатів;
- організована проституція;
- торгівля людьми;
- незаконна торгівля дикими тваринами;
- нелегальний гральний бізнес.

2.3. Відмивання доходів, отриманих злочинним шляхом

Поняття відмивання грошей, отриманих злочинним шляхом

Процес відмивання “брудних” грошей є катастрофою для правопорядку й економіки як на національному, так і на загальносвітовому рівні. Він згубно впливає на соціально-економічну ситуацію, завдає відчутних моральних збитків кредитним установам, підриває довіру добропорядних вкладників.

Донедавна Україна майже не була дотичною до масштабних обсягів “відмивання” грошей у його класичному варіанті. Характерною для нашої країни проблемою є ухилення від оподаткування та супутнє йому явище – неминучий “відплив” капіталу. Проте рано чи пізно майже перед усіма країнами постає проблема запобігання відмиванню “брудних” грошей. Щодо цього наше суспільство переживає етап становлення. Ось чому Україна має враховувати особливості самої системи протидії відмиванню коштів, яка має координуватися не тільки національною системою законодавства та економічним порядком держави, а й міжнародною системою протидії, яка вже склалася і має свої принципи функціонування і розвитку.

Коли йдеться про тіншову економіку, слід зважати не лише на її “сіру” а, й на “чорну”, складову – кримінальну. Відмиті кримінальні кошти зумовлюють криміналізацію “сірого” сектора тіншової економіки, стимулюють розвиток наркобізнесу, торгівлю зброєю, торгівлю людьми, розвиток проституції і контрабанди.

Щорічно у світі до законного фінансового обігу залучається від \$ 590 млрд. до 1,5 трлн., добутих злочинним шляхом, що становить від 2 до 5% всесвітнього валового продукту.

Перетворення кримінальних грошових коштів на легальні має досить давню історію. Більшість дослідників вважає, що першими мали справу з цією проблемою США протягом 20 – 30-х років ХХ ст. за часів, так званого, “сухого закону”, коли Мейер Ланскі, що відкрив у 1932 р. банківський рахунок у Швейцарії, вперше здійснив офіційно встановлений акт пересилання “брудних” грошей за кордон.

Утім ще у 1728 р. князь Меншиков був відправлений у заслання Петром II і позбавлений усього свого майна, добутого внаслідок безперервного і необмеженого хабарництва, та ще 13 млн. рублів, із яких 9 млн. знаходилися саме в іноземних банках. Вочевидь, в історії є багато ще більш давніх прикладів цього явища.

Протягом минулих років із ускладненням відносин у сфері економіки, появою нових видів і способів економічної діяльності, певними змінами у законодавчому регулюванні існуючих фінансових та господарських відносин змінилися і форми злочинної поведінки. Наприкінці 80-х років ХХ ст. більшість розвинених держав світу почали активізувати спільну діяльність із налагодження ефективної і дійової системи боротьби із так званим відмиванням “брудних” капіталів. Наразі майже всі цивілізовані країни світу визнають ефективну систему правового регулювання важливим засобом протидії “відмиванню” кримінальних коштів, боротьби з організованою злочинністю і протистояння подальшій криміналізації економічної системи держави.

Термін “відмивання” грошей (money laundering) вперше був використаний у 80-х роках ХХ ст. у США стосовно доходів від наркобізнесу і означає процес перетворення нелегально отриманих грошей на легальні. Запропоновано багато визначень цього поняття. Наприклад президентська комісія США з організованої злочинності в 1984 р. використовувала таке визначення: відмивання грошей – процес, за допомогою якого приховується існування, незаконне походження або незаконне використання доходів, а потім ці доходи маскуються, щоб здаватися такими, що мають законне походження.

У міжнародному праві легалізацію (“відмивання”) доходів від злочинної діяльності було визначено у Віденській конвенції ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин від 19.12.1988 р., що справила великий вплив на розвиток відповідного законодавства західних країн. Згідно зі ст. 3 Конвенції, під легалізацією (“відмиванням”) доходів від злочинної діяльності розуміють:

– конверсію або передачу майна, якщо відомо, що таке майно отримане внаслідок правопорушення або правопорушень чи участі в такому правопорушенні або правопорушеннях з метою або приховування незаконного джерела майна або з метою надання допомоги будь-якій особі, що бере участь у здійсненні такого правопорушення чи правопорушень, аби вона могла ухилитися від відповідальності за свої дії;

– маскуванню або приховуванню справжнього характеру, джерела, місцезнаходження, способу розпорядження, переміщення, справжніх прав стосовно майна або його належності, якщо відомо, що таке майно отримане

внаслідок правопорушень або правопорушення, участі в такому правопорушенні або правопорушеннях;

- придбання, володіння або використання майна, якщо в момент його отримання було відомо, що таке майно отримане внаслідок правопорушення або правопорушень чи внаслідок участі в такому правопорушенні / правопорушеннях;

- участь, співучасть у злочинній змові або вступ до неї з метою здійснення будь-якого правопорушення чи правопорушень, наведених вище, замах на здійснення такого правопорушення/правопорушень, а також пособництво, підбурювання, сприяння або консультування під час їх здійснення.

Віденська Конвенція ООН 1988 р. визнала як злочин “відмивання” грошей, отриманих від незаконного обігу наркотиків. Водночас розвиток організованої злочинності призвів до зростання доходів злочинних організацій, отриманих з інших сфер злочинної діяльності. Частину цих доходів також почали піддавати “відмиванню” та інвестувати в легальну економіку.

Конвенція Ради Європи № 141 “Про відмивання, виявлення, вилучення і конфіскацію доходів від злочинної діяльності” від 08.11.1990 р. визнала злочином дії, пов’язані з “відмиванням” грошей, отриманих не тільки від наркобізнесу, а й від інших видів злочинної діяльності. У ст. 6 Конвенції дано перелік правопорушень, пов’язаних з “відмиванням” грошей.

Відмінності законодавств окремих країн пов’язані з визначенням переліку діянь, що є джерелом походження легалізованих коштів. Такими джерелами можуть бути:

- будь-які злочини, передбачені кримінальним законодавством;
- злочини, що є типовими для організованої злочинності;
- правопорушення;
- злочини і правопорушення, пов’язані з незаконним обігом наркотиків.

Як впливає з положень, підготовлених у 1990 р., Страсбурзької конвенції і рекомендацій Спеціальній фінансовій комісії з проблем відмивання грошей, відмивання грошових коштів та іншого майна – це процес, під час якого кошти, отримані внаслідок незаконної діяльності, тобто різних правопорушень, поміщаються, переводяться або іншим чином пропускаються через фінансово-кредитну систему (банки, інші фінансові інститути), або на них (замість них) отримують інше майно, або вони іншим чином використовуються в економічній діяльності і в результаті повертаються власникові в іншому “відтвореному” вигляді для створення видимості законності отриманих доходів, маскуванню особи, що ініціювала ці дії і (або) отримала доходи, а також протизаконності джерел цих засобів.

Найважливішими цілями діяльності з легалізації злочинних доходів можна вважати:

- маскуванню слідів походження доходів, отриманих з нелегальних джерел;
- створення видимості законності отримання доходів;
- маскуванню осіб, що отримують незаконні доходи та ініціюють сам процес відмивання;

- ухилення від сплати податків;
- забезпечення зручного й оперативного доступу до грошових коштів, отриманих з нелегальних джерел. Створення умов для безпечного і комфортного споживання.

Відмивання “брудних” грошей є складним економіко-правовим явищем, яке не має кордонів. Воно вийшло за межі злочину в традиційному розумінні. Відмивання – це заключний етап злочину, і здебільшого воно прямо не пов'язане з первісним (предикатним) злочином. Проблема набула глобального характеру і поряд із незаконним обігом наркотичних засобів викликає найбільшу стурбованість світового співтовариства.

Якщо міжнародна й зарубіжні системи протидії почали формуватися ще на початку 80-х років минулого століття, то початком вітчизняної законотворчості щодо проблеми запобігання “відмиванню” грошей можна вважати 1995 р., коли Верховна Рада України прийняла Закон “Про заходи протидії обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними” від 15.02.1995 р. № 62/95-ВР. У тому ж році в Кримінальному кодексі України від 28.12.1960 р. з'явилася ст. 229¹², яка передбачає відповідальність за використання коштів, одержаних від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів. Однак через вкрай невдало сформульовану диспозицію статті застосування її на практиці стало неможливим.

У 2001 р., з прийняттям нового Кримінального кодексу України (ККУ) від 05.04.2001 р. № 2341-III, почала діяти нова стаття, яка передбачає відповідальність за “відмивання” коштів незалежно від джерела їх походження. Положення статті сформульовано законодавцем так, що “відмивання” коштів відмежовано від інших злочинів. Як показує практичний досвід, будь-яке ухилення від сплати податків розцінюється податковою міліцією саме як “відмивання” коштів, хоча склад злочину “ухилення від сплати податків” підлягає під ст. 209 ККУ.

Моделі відмивання кримінальних фондів грошових коштів

Відмивання як форма конвертації грошей, зароблених нечесно методами (через маніпулювання цінами, порушення реальних співвідношень бартерного товарообміну, використання операцій з векселями, цінними паперами, здійснення майнових відносин, різних форм кримінальних операцій тощо) та їх реконвертація для забезпечення версії легального походження набули в Україні значного поширення. Це пов'язано з масштабами тіньової економіки, яка, за оцінками різних експертів, становить у нашій країні від 50 до 60% ВВП. Схеми відмивання грошей потрібні передусім для вилучення коштів з економіки, переправлення їх у недосяжні для контролю місця (переважно за кордон) і можливості часткового повернення в країну. Останнє здійснюється вже на легальній основі з метою інвестування бізнесу, з якого за допомогою тіньових схем у подальшому можна продовжувати вилучення грошей, тобто для відтворення тіньового бізнесу.

Трифазна модель. Це найбільш поширена модель відмивання кримінальних грошей яка припускає виділення в єдиному процесі легалізації

таких стадій: розміщення (placement), розшарування (layering) й інтеграції (integration). Ці три стадії можуть здійснюватися одночасно або частково накладатися одна на одну, залежно від наявного механізму легалізації і вимог, що ставляться злочинною організацією.

– *Розміщення* (placement), тобто фізичне розміщення наявних грошових коштів в мобільні фінансові інструменти, територіальне віддалення від місць їх походження, здійснюється в традиційних фінансових установах, нетрадиційних фінансових установах, роздрібній торгівлі або повністю за межами країни.

Етап розміщення великих сум готівки – найслабкіша ланка в процесі відмивання грошей. Незаконно отримані кошти найлегше можуть бути виявлені на цьому етапі.

– *Розшарування* (layering) означає відрив незаконно отриманих доходів від їх джерел за допомогою складного ланцюга фінансових операцій, спрямованих на маскуванню сліду цих доходів, який перевіряється. Якщо розміщення великих сум грошей було успішним, тобто без їх виявлення, то розкрити наступні дії відмивачів грошей стає набагато важче. Різні фінансові операції нашаровуються одна на одну, аби ускладнити роботу правоохоронних органів з пошуку незаконних фондів, що підлягають конфіскації.

– *Інтеграція* (integration) – стадія процесу легалізації, безпосередньо спрямована на те, щоб надати видимості законності злочинно нажитого майна.

Успішно провівши процес розшарування, відмивач грошей намагається створити видимість достовірності під час пояснення джерел свого багатства. У процесі інтеграції відмиті гроші поміщаються назад в економіку і таким чином входять у банківську систему у вигляді чесно зароблених доходів. Якщо слід грошей, що відмивалися, не було виявлено на двох попередніх стадіях, то відокремити законні гроші від незаконних украї складно. Виявити “відмиті” гроші на стадії інтеграції можна лише за допомогою агентурної роботи.

Чотирифазна модель. Цей підхід до структуризації процесу відмивання використовують експерти ООН.

– *Перша фаза* – звільнення від готівки і перерахування її на рахунки підставних осіб, наприклад, родичів злочинця, за обов'язкової умови: посередники повинні мати власні рахунки в банках. Нині спостерігається тенденція до пошуку посередників, які мають виходи на міжнародні банки.

– *Друга фаза* – розподіл наявних грошових коштів переважно через купівлю банківських платіжних документів та інших цінних паперів. При цьому створюється мережа інформаторів, які можуть повідомляти правоохоронні органи про незаконний обіг грошової маси. Як показує зарубіжний досвід, розподіл наявних грошових коштів здебільшого здійснюється в пунктах обміну валюти, казино та нічних клубах.

– *Третя фаза* – маскуванню слідів досконалого злочину. Перед злочинцем, що відмиває доходи, стоїть таке завдання: вжити всіх заходів аби жодна стороння особа не дізналася, звідки отримано гроші, як і хто їх розподіляв між тими чи іншими установами чи організаціями. Такими заходами зазвичай є:

– використання для відкриття рахунків банків розташованих далеко від місця роботи і мешкання злочинців;

– переказ грошей у країну проживання з-за кордону, але вже легально з нових рахунків фірм чи інших установ;

– використання підпільної системи банківських рахунків.

– *Четверта фаза* – інтеграція грошової маси. Злочинні угруповання, інвестують легалізовані капітали у високоприбуткові сфери й галузі бізнесу.

Чотирисекторна модель. За цієї моделі виділяються сектори і пов'язані з ними стадії відмивання грошей. Виокремлення секторів здійснюють за такими критеріями: легальність/нелегальність операцій і країна здійснення основного злочину/країна “відмивання” грошей.

– *Перший сектор* – країна основного злочину/легальність. У ньому здійснюється внутрішнє, попереднє “відмивання”.

– *Другий сектор* – країна основного злочину/нелегальність. У цьому секторі відбувається групування попередньо “відмитих” грошей і підготовка їх до контрабанди.

– *Третій сектор* – країна “відмивання” грошей/нелегальність. Тут готують гроші до введення в легальну фінансову систему.

– *Четвертий сектор* – країна “відмивання” грошей/легальність, де проводяться маскувальні дії у вигляді інвестицій.

Двофазна модель. Основними фазами легалізації за цієї моделі є Money Laundering (“відмивання” грошей) і Recycling (повернення їх в обіг).

– *Перша фаза* – “відмивання” грошей, отриманих безпосередньо від вдалого злочину, обміном на купюри іншої вартості або інші види валют. На цій стадії здійснюються короткострокові операції.

– *Друга фаза* пов'язана із здійсненням середньо- і довгострокових операцій, для надання “відмитим” грошам видимості чесно зароблених, отриманих із законних джерел і введення їх у легальний економічний обіг.

За цією ознакою розрізняють країни скоєння основного злочину, що стали джерелом доходу, і країни “відмивання” грошей.

Отже основна проблема відмивання грошей полягає в переведенні великих незаконно отриманих наявних сум або іншого майна в легко керовані фінансові інструменти або інші види майна.

Далі розглянемо основні форми “відмивання” грошей за найбільш поширеної трифазної моделі, в кожену фазу якої застосовуються специфічні методи.

Розміщення є першою фазою відмивання доходів, отриманих з нелегальних джерел, а також першим кроком легалізації грошей і найбільш слабкою ланкою в процесі відмивання грошей. Незаконно отримані гроші відносно легше можна виявити саме на цьому етапі.

Залежно від використовуваних фінансових установ розрізняють розміщення:

а) у традиційних фінансових установах;

б) у нетрадиційних фінансових установах;

в) через установи нефінансового сектора;

г) за межами країни.

Розміщення у традиційних фінансових установах. Ці установи займаються звичайним фінансовим бізнесом на основі ліцензії або спеціального дозволу. До них належать банківські і спеціалізовані небанківські фінансово-кредитні інститути (комерційні банки, ощадні банки та асоціації, кредитні спілки, банки взаємних фондів, пенсійні фонди, страхові компанії, фінансові компанії, інвестиційні фонди), діяльність яких регулюється відповідними державними органами.

Методами, використання злочинцями традиційних фінансових організацій є:

- смерфінг – перетворення готівки на фінансові інструменти;
- обмін дрібних банкнот на купюри більшої вартості;
- обмінні операції – організований обмін грошей на купюри іншої вартості або іншу валюту;
- структуризація операцій з готівкою;
- установлення контролю над фінансовими установами;
- незаконне використання винятків із закону;
- використання кореспондентських відносин між банками;
- створення помилкового паперового сліду;
- злиття законних і незаконних фондів;
- переказ злочинно отриманих грошей за кордон;
- використання “колективних” рахунків;
- використання транзитних рахунків;
- механізм гарантії позики.

Структуризація операцій з готівкою (техніка дроблення внесків) – обмеження обсягів здійснюваних фінансових операцій (внески, купівля грошових інструментів і обмін купюр дрібного номіналу на більші купюри), аби не заповнювати спеціальних форм звітності (у США – CTR або CMIR), за розділенням однієї великої суми на кілька невеликих сум (менш як \$ 10 тис. більшості країн, що прийняли спеціальне законодавство про контроль над “відмиванням” грошей). Потім гроші переводять на інший рахунок, переважно в іншій країні.

Установлення контролю над фінансовими установами. При цьому діяльність персоналу фінансової установи або фінансову установу контролює угруповання. Це йому спрощує йому розміщення незаконно добутих грошей, їх розподіл та інтеграцію.

Останнім часом виявлено спроби кримінальних організацій проникнути в дрібні банки і небанківські фінансові структури, а також посилити контроль над діяльністю підприємств, розташованих у зоні їх впливу. В цьому разі для відмивання капіталів кримінальні структури використовують керівників і службовців банків, які сприяють злочинцям у дробленні рахунків, використанні банківського рахунку для масових операцій із вкладення і зняття коштів. За кілька місяців до перевірки банківської бухгалтерії операції припиняють, залишаючи на рахунку незначні суми. Під час перевірки з'ясовується, що протягом останніх трьох місяців на рахунку не здійснювався значний рух грошей, а отже немає причин для підозр.

Особливо широко використовується цей метод у Росії, де понад 3 тис. організованих злочинних структур (угруповань) спеціалізуються на легалізації доходів, отриманих від незаконної діяльності, з них майже 1,5 тис. утворили для цього власні господарські легальні структури. Крім того вони контролюють понад 40 тис. господарюючих суб'єктів, серед яких близько 1.5 тис. підприємств і організацій державного сектора економіки, кілька банківських і фінансових структур.

Яскравим прикладом підпорядкування легальної фінансово-кредитної установи та використання її для “відмивання” грошей і скоєння інших злочинів є діяльність британського Bank of Credit and Commerce International (BCCI).

Незаконне використання винятків із закону. Цей метод використовують у країнах, які прийняли спеціальне законодавство про “відмивання” грошей. Тут банкам надано право не заповнювати спеціальні форми звітності про операції з готівкою певних клієнтів, які діють у сферах бізнесу, де проведення операцій з готівкою, більшою за встановлену межу (до \$ 10 тис.) є нормальною практикою. Серед інших винятків закону, які використовують для розміщення готівки, можна назвати використання великих сум готівки представниками етнічних та інших груп, члени яких не звикли використовувати механізми платежу, що ґрунтуються на використанні документів; місцеві відхилення в деяких географічних районах від загальноприйнятої практики використання готівки. Незаконне використання таких винятків полегшується при створенні фіктивних компаній або схиланні “до співпраці” банківських працівників.

Типовий приклад, використання цього методу, наводить К.Котке, цитуючи газету “Finanzbrief”, № 13/1993, що виходить в Людвігсхафен: “Припустімо, що в одному великому місті відкрито нічний бар, на рахунок якого від початку його роботи щодня перераховуються десятки тисяч “брудних” грошей. Господар цього закладу завжди може переконливо довести, що це його щоденний дохід від “червоного ліхтаря”. Якщо власник бару привчить банк до щоденних перерахувань великих сум готівки, то буде заснована ще одна абсолютно легальна “пральня” для відмивання грошей. Потім готівку можна, не викликаючи підозр, перевести на інший рахунок, який міг би дістати назву, наприклад, “Оптова торгівля шампанським” у Франції. Французька фірма в цьому разі буде тільки ширмою, яка, у свою чергу, переведе гроші до Лондона, на один із рахунків Євроринку в Сіті. І тут усі сліди загубляться”.

Використання кореспондентських відносин між банками полягає в пересиланні незаконно добутих сум у банки-кореспонденти і створенні видимості міжбанківського переказу. Такий метод дає змогу злочинцям переміщати особливо великі суми за допомогою документів, що вуалюють справжню суть операцій.

Створення помилкового паперового сліду – навмисне використання документів, які маскують справжні джерела, власників і місця розміщення незаконно отриманих доходів. Наприклад, це може бути зроблено способом фальшивого заповнення форми звітності про рух готівки з метою “узаконити” ці гроші, отримані всередині країни, а пізніше покласти на рахунки в банках або вивезти за межі країни.

У зв'язку з поліпшенням системи ідентифікації клієнтів використання рахунків, відкритих на фальшиві імена, дещо скоротилося. Однак виявлено численні випадки відкриття рахунків на прізвища батьків, родичів, компаньйонів чи інших осіб, що діють за вказівкою злочинців. Для маскуванню реальних власників грошей часто використовують підставних підконтрольні компанії, зареєстровані в інших країнах, а також користуються послугами адвокатів. Бухгалтерії цих компаній, зазвичай, майже недоступні для контролюючих органів, оскільки ці фірми перебувають в екстериторіальних зонах, керівництво ними здійснюється дистанційно за анонімними інструкціями. Ці компанії використовуються з метою накопичення грошей для купівлі нерухомості, здійснення злісних банкрутств та рейдерських захоплень.

Переказ злочинно отриманих грошей за кордон здійснюють за допомогою різних фінансових операцій з використанням таких інструментів, як телеграфні перекази, чеки, акредитиви, векселі та ін. Для цього використовують такі методи.

Використання “колективних” рахунків. За даними країн – членів GAFI, цим способом часто користуються злочинні групи вихідців із країн Африки й Азії. Імігранти вносять численні дрібні суми на один рахунок, а потім ці вклади переводять за межі країни. Здебільшого на іноземний рахунок надходять гроші з кількох рахунків, на перший погляд ніяк не пов'язаних між собою в країні походження.

Використання транзитних рахунків, тобто передусім вкладів до запитання, відкритих в американських фінансових установах іноземними банками або компаніями. Іноземний банк переводить усі внески і чеки своєї клієнтури (зазвичай, індивідуальних вкладників або підприємств, розташованих за межами країни) на єдиний рахунок, який він відкриває у місцевому банку. Іноземні клієнти мають право підпису на цьому американському рахунку і можуть здійснювати нормальні міжнародні банківські операції. Більшість банків, що пропонують цей тип рахунків, не перевіряли особу своїх клієнтів і не надавали інформацію про них, що могло б завадити “відмиванню” капіталів.

Механізм гарантії позики використовують у деяких країнах для контрабанди готівки. При цьому кошти, отримані від незаконної діяльності, переказують в іншу країну, а потім використовують як забезпечення або гарантію для банківської позики, яку переводять у країну походження “брудних” грошей. За цього методу не тільки “відмиті” гроші набувають вигляду справжньої позики, а й часто надаються податкові пільги.

Структуризація та інші способи відмивання грошей будуть розглянуті в матеріалі про нетрадиційні фінансові установи, метод злиття законних і незаконних фондів у процесі аналізу ролі у “відмиванні” коштів нетрадиційних фінансових установ.

Розміщення у нетрадиційних фінансових установах. Нетрадиційними називають небанківські фінансові установи, котрі фактично надають банківські послуги. До них належать валютні біржі, брокери цінних паперів або дорогоцінних металів, товарно-сировинні брокери, казино; організації, що надають телеграфні й поштові послуги, послуги з обміну чеків на готівку.

Небанківські фінансові установи можуть бути використані для “відмивання” грошей тими самими способами, що й традиційні, особливо структуризацією, підпорядкуванням і злиттям фондів. Останнім часом ці фінансові організації дедалі більше використовуються для “відмивання” нелегально отриманих доходів і введення їх у звичайний фінансовий обіг. Здебільшого це пов’язано з тим, що законодавство в банківському секторі, спрямоване на боротьбу з “відмиванням” капіталів є ефективнішим.

Серед багатьох методів розміщення злочинних доходів у нетрадиційних фінансових установах виокремимо злиття законних і незаконних фондів, придбання майна за готівку та незаконне вивезення валюти.

Злиття законних і незаконних фондів ґрунтується на використанні з метою “відмивання” грошей таких підприємств, де значні суми готівки є звичним і законним явищем (наприклад, ресторани, бари, готелі, компанії – власники торгових автоматів тощо). При цьому використовуються дві основні схеми.

За першою схемою досягають результату маскуванню незаконних доходів у багатьох законних операціях (злиття) фірм, які реально функціонують.

За другою схемою створюють фіктивну компанію, яка не здійснює реальну економічну діяльність. Підприємство створює лише видимість проведення операцій, показуючи у фінансовій звітності легалізовані гроші як дохід.

Придбання майна за готівку. (машини, яхти, літаки, акції, предмети розкоші або нерухомість) є важливим способом відмивання грошей. Мета його потрійна: підтримувати розкішний стиль життя; переводити підозрілі великі суми готівки в так само цінні, але менш підозрілі форми; купувати майно, яке надалі використовувати із злочинною метою.

Переказ злочинно отриманих грошей за кордон здійснюють у двох основних формах: фізичне вивезення і переміщення через фінансові операції.

Більшість країн – членів GAFI фіксують збільшення сум грошей кримінального походження, що надходять контрабандою для розміщення у фінансовій системі інших держав. Відсутність в багатьох європейських країнах прикордонного контролю за рухом наявних коштів дає змогу злочинцям перевозити значні суми грошей. Проте ще більші суми можна заховати у вантажівках з товарами. Сума кожної готівки, що перевозиться зазвичай становить не більш як \$300 тис., оскільки злочинці обачливо обмежують свої втрати на випадок крадіжки або успішної роботи оперативних служб.

Вивезення грошових коштів за допомогою фінансових операцій здійснюється з використанням методів, описаних у матеріалі про розміщення через традиційні фінансові установи.

Конкретні технології використання нетрадиційних фінансових установ з метою “відмивання” грошей залежать від багатьох чинників, а особливо – від правового регулювання їх діяльності в різних країнах.

Установи, пов’язані з валютними операціями, використовуються для “відмивання” капіталів через пропозицію клієнтам низки послуг, які викликають зацікавленість злочинців: обмін валюти, розмін дрібних купюр на крупні за номіналом, обмін коштів на такі фінансові продукти, як єврочеки, дорожні чеки, розпорядження щодо здійснення платежу і чеки приватних осіб.

Має значення також те, що діяльність обмінних пунктів не підлягає такій суворій регламентації, як діяльність традиційних фінансових інститутів. Обмінні пункти зазвичай не мають системи внутрішнього контролю для захисту від операцій з відмивання грошей. Крім того, більшість відвідувачів пунктів – випадкові люди, що утруднює ідентифікацію клієнта. Ці організації можуть забезпечити ефективний захист незаконних операцій при вивезенні валюти з країни. Незаконно вивезена валюта може бути обмінена за кордоном (іноді за вигіднішим курсом), потім переведена за таким курсом валюта знову повертається в країну. У звітній формі (за потреби її заповнення – CMIR у США), заповненій на повернену валюту переважно зазначають валютно-торгову компанію господаря валюти. Це активний бізнес з активним використанням готівки, що спричинює злиття законних доходів з незаконними. Зазвичай у таких закладах зберігається повна анонімність клієнтів.

Валютні біржі спеціалізуються на проведенні валютних операцій. Розрізняють три категорії таких бірж: відділи валютних операцій в основних індустриальних банках; великі валютно-торгові компанії, що працюють із багатьма валютами; дрібні валютно-торгові компанії, розташовані поблизу міжнародних кордонів. Хоча основна їх законна функція – обмін однієї валюти на іншу, вони зазвичай надають низку інших послуг: продаж грошових ордерів і чеків, переказ грошей телеграфом, обмін валюти на чеки і платежі для клієнтів із рахунків валютних компаній. Навіть за існуючого регулювання всі три категорії бірж можуть забезпечити ефективний захист незаконних операцій при вивезенні валюти з країни.

Бізнес із грошовими переказами здійснюється усередині країни і за кордоном за допомогою телеграфу, чеків, кур'єрів, факсів, комп'ютерних мереж та іншими способами. Крім того продають або випускають такі платіжні інструменти як дорожні чеки, грошові ордери та ін. Законна функція таких установ – відправлення грошей за кордон для тих, хто не в змозі встановити відносини з традиційними фінансовими установами. Незаконна функція – переміщення грошей за кордон при збереженні анонімності. Широке використання для операцій з “відмивання” капіталів подібних установ зумовлене тим, що їх діяльність набагато менше регламентується законодавством, ніж діяльність банків. Часто ці служби, що перебувають під контролем численних етнічних груп, надають посередницькі послуги через передавання капіталів у розпорядження злочинних організацій у місцевій валюті. Далі посередник розраховується капіталами незаконного походження з іноземними підприємцями, що бажають законно придбати товари для експорту. Зазначимо, що для “відмивання” грошей користуються переважно послугами “підпільних” банків, які майже завжди пов'язані з етнічними злочинними угрупованнями з країн Азії і Африки. Посередник, яким може бути фінансова організація або окремих комерсант, укладає договір із відповідною компанією в іншій країні. Обидві сторони мають клієнтів, охочих отримати кошти в іншій країні, і після зняття комісійних з обох посередників погоджують суми, які можуть бути надані їх клієнтам та поповнюють їхні рахунки в певні терміни,

наприклад раз на місяць. У деяких регіонах світу такі операції породжують обширні “чорні” валютні ринки.

Експерти вважають, що обсяг подібних послуг з переказу капіталів для “відмивання” визначити важко, оскільки вони широко використовуються і в законних операціях.

Брокери цінних паперів залучаються до незаконного бізнесу для того, щоб структурувати великі внески готівки і замаскувати реальне джерело доходів.

Брокери і дилери дорогоцінних металів, каменів і художніх виробів. Зазвичай цей вид діяльності зорієнтований на розрахунки готівкою. Її обмінюють на дорогоцінні метали, камені або твори мистецтва, які можуть слугувати розрахунковим інструментом, їх навіть легше перевозити. Великі оптові купівлі за готівку не викликають підозри в цьому бізнесі. А продаж і купівлю дорогоцінних металів часто здійснюють через брокера, і сам предмет купівлі фізично не переходить із рук в руки. Проте генерується величезна кількість фінансових операцій. Нині брокера часто зазначають у фінансовій базі даних державного казначейства США замість власника грошей, вкладених у цінну річ.

Для прикладу, брокерська фірма “Андоніен Бразерс Манюфекчурінг До” (Лос-Анджелес) входила в мережу організацій, що “відмивають” гроші для Маделінського наркокартеля.

Казино та інші заклади, що займаються азартними іграми (наприклад, іподроми, спортивні тоталізатори), становлять значну загрозу своїми можливостями “відмивати” гроші. Оскільки практика тоталізаторів сприймається як законна, нелегальна активність її легко маскується злиттям нелегальних і законних фондів. Індустрія азартних ігор активно використовує готівку, забезпечуючи анонімність своїх клієнтів. Зокрема, казино пропонує також повний спектр таких фінансових операцій, як надання кредитів, сейфів, продаж чеків і переказ грошей.

Дилери і брокери автомобілів, літаків, яхт, нерухомості. Зазвичай вони є одержувачами незаконних грошей. Придбання майна за готівку – важливий спосіб “відмивання” грошових коштів. Мета таких закупівель потрійна, ідентична описаній при купівлі нерухомості.

Адвокати і висококваліфіковані бухгалтери. У зв’язку з посиленням законодавства, спрямованого на боротьбу з “відмиванням” грошей, злочинці дедалі частіше вдаються до послуг таких професіоналів, як адвокати, бухгалтери, фінансові радники, спеціалізовані організації і служби. Здебільшого для розміщення і об’єднання капіталів використовуються рахунки адвокатів і повірених у справах. У цьому разі “відмивач” сподівається скористатися привілейованими стосунками між адвокатами та їх клієнтами. Представники цих професій іноді мають справу з великими сумами грошей, законно представляючи інтереси своїх клієнтів. Адвокати можуть отримувати значні суми готівки, вирученої від продажу наркотиків, на спеціальні банківські рахунки, спеціально відкриті для клієнтів і мати з цих рахунків свої гонорари. Ці рахунки відкриваються на прізвище адвоката і зазвичай не мають нічого того, що б вказувало на прізвище його клієнта. Як частина схеми “відмивання”

грошей – адвокат повертає гроші клієнтові в іншій формі, наприклад, чеком або серією чеків, іншими грошовими інструментами, через купівлю нерухомості та ін. Проте, у зв'язку з невід'ємним привілеєм клієнта на конфіденційність, довести незаконність походження грошей і проведених операцій, досить складно.

Організації, що випускають грошові ордери і дорожні чеки. Хоча бізнес і надає послуги, які частково реалізують функції обмінних бюро і бюро з пересилання грошей, проте зазвичай не надає повного набору послуг, аналогічних банківському сервісу. Переведення наявних грошей в інші грошові інструменти полегшує транспортування незаконних доходів або розміщення їх на фінансових рахунках без заповнення звітних документів.

Товарно-сировинні брокери, як і брокери дорогоцінних металів, можуть сприяти злочинцям, надаючи їм можливість вкладати незаконні доходи в законну фінансову систему.

Страхові компанії. Використання страхових компаній для “відмивання” грошей здебільшого вимагає певного підпорядкування працівників, за якою створюються умови для розміщення незаконних доходів у системі страхових послуг.

Установи нефінансового сектора. За даними досліджень, проведених під керівництвом консультанта Науково-дослідної групи криміналістичної кримінології федерального відомства з кримінальних справ Німеччини (БКА) Еріха Ребшера і головного комісара з кримінальних справ Німеччини Вернера Валенкампа, для маскуванню “відмивання” грошей, отриманих злочинним шляхом, активно використовуються такі нефінансові організації:

- установи, пов'язані з індустрією розваг: підприємства, що організують дозвілля загалом; бари; кафе-морозиво; дискотеки; спортивні оздоровчі центри; готелі й ресторани; клуби для чоловіків; агентства, що організують проведення концертів та інших культурних програм; масажні салони; піцерії; сауни; секс-магазини; відеотеки;

- установи, пов'язані з автомобільним бізнесом: торгівля автомобільними покришками; прокат автомобілів; використання автомобілів з комерційною метою; комісійна торгівля автомобілями; торгівля запасними частинами для автомобілів; ремонт автомобілів; торгівля бензином;

- роздрібна торгівля: антикварні магазини; комісійні магазини; магазини з продажу електронно-обчислювальної техніки; фотомагазини; ювелірні магазини; магазини модних товарів; пункти прокату; взуттєві магазини (особливо з продажу італійського взуття); магазини з продажу вживаних речей; магазини з продажу зброї; магазини з продажу радіоприймачів і радіодеталей; фірми-постачальники ресторанного бізнесу;

- підприємства сфери послуг (за винятком сфери розваг): фірми з установки автоматів; агентства, що здійснюють перевезення автобусами; друкарні; фірми з найму житла; агентства з організації морських і річкових перевезень; майстерні з виконання татувань та ін.;

- інші підприємства: будівельні фірми; підприємства, що торгують металобрухтом.

Переведення за кордон грошей отриманих злочинним шляхом, розміщення незаконно отриманих доходів за кордоном без використання офіційних установ здійснюється за допомогою фізичного вивезення різними способами, серед яких найбільш типовими є:

- приховане вивезення кур'єрами (контрабанда);
- вивезення грошей в тайниках у транспортних засобах або вантажах;
- поштовими відправленнями;
- підпільні банківські системи.

2.4. Запобігання “відмиванню” грошей. Політика “знай свого клієнта”. Програма внутрішньої відповідності

У попередньому розділі йшлося про етапи законодавчої регламентації “відмивання” коштів, отриманих злочинним шляхом, а тепер розглянемо основні етапи нормативно-правового обґрунтування запобігання “відмиванню” коштів.

У 1997 р. Верховна Рада України прийняла Закон “Про ратифікацію Конвенції про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом з 1990 р.” № 739/97–ВР, який передбачає відповідальність за легалізацію незаконно отриманих коштів незалежно від джерела їх походження. Однак ні ця Конвенція, ні будь-який інший міжнародний договір чітко не регулює порядку розділення державами майна, вилученого у злочинців. І як зазначає О.Києвець, “держави, як правило, ділитися не бажають. За наявності такої угоди Україна не стояла б, як “бідна родичка”, в черзі на отримання власних грошей Павла Лазаренка”.

Указ Президента України “Про додаткові заходи щодо посилення боротьби з приховуванням неоподаткованих доходів, а також відмиванням доходів, одержаних незаконним шляхом” від 22.06.2000 р. № 813/2000 мав на меті посилення боротьби з приховуванням неоподаткованих доходів, незаконним переміщенням за кордон неоподаткованих капіталів, “відмиванням” доходів, отриманих незаконним шляхом. Для цього передбачалося зобов'язати Державну податкову адміністрацію України виявляти факти маскуванню незаконного походження доходів, їх справжній характер і джерела отримання, місцезнаходження і переміщення, розміщення, використання, в тому числі для здійснення підприємницької діяльності, розрахункових і кредитних операцій, що, до речі, взагалі не може бути притаманним податковим органам.

У схваленій Указом Президента України від 14.09.2000 р. № 1072/2000 Програмі інтеграції України до ЄС приділено увагу питанням організації боротьби з “відмиванням” грошей. Зокрема, визначено короткострокові (2000–2001 рр.), середньострокові (2002–2003 рр.) та довгострокові (2004–2007 рр.) пріоритети у цій сфері.

Отже, починаючи з 2004 р. пріоритетами стали:

– вивчення та імплементація міжнародних рекомендацій з питань запобігання відмиванню грошей, а саме – 40 рекомендацій FATF, відповідних комітетів РЄ, Міжнародної конференції ООН щодо запобігання відмиванню

грошей і використанню прибутків від злочинної діяльності та боротьби з ними (Італія, червень 1992р.), зокрема щодо:

- оптимізації доступу правоохоронних органів до інформації про діяльність фінансових установ;
- визнання “відмивання” злочинних прибутків (гроші, майно, цінні папери тощо) кримінально карними діями;
- застосування для фінансових установ правила “знай свого клієнта”;
- звуження практики конфіскації активів і можливості застосування таких тимчасових заходів, як заморожування або арешт активів, не тільки до прибутків від наркотиків (за обов’язкової належної поваги до встановлених національним законом процесуальних гарантій майнових прав), а й у інших випадках, пов’язаних з відмиванням грошей;
- приєднання до інших міжнародних документів з питань запобігання відмиванню грошей.

Указом Президента України “Про заходи щодо детінізації економіки” від 25.01.2001 р. було затверджено рішення Ради національної безпеки і оборони України (РНБОУ). В ньому, зокрема, передбачалося запровадження особливого режиму контролю за грошовими потоками через офшорні зони та країни Балтії.

19.07.2001 р. Президент України підписав Указ “Про додаткові заходи щодо боротьби з “відмиванням” доходів, одержаних злочинним шляхом” № 532/2001. Він вперше доручив Кабінету Міністрів України вжити невідкладних заходів для створення комплексної системи боротьби з відмиванням доходів, одержаних злочинним шляхом.

Із прийняттям спільної постанови Кабінету Міністрів України та Національного банку України “Про сорок рекомендацій групи з розроблення фінансових заходів боротьби з “відмиванням” грошей” (FATF) від 28.08.2001 р. № 1124, цей документ (FATF) став по суті частиною законодавства України.

Указом Президента України “Про заходи щодо запобігання легалізації (“відмиванню”) доходів, одержаних злочинним шляхом” від 10.12.2001 р. № 1199/2001 на період до прийняття відповідного законодавчого акта запроваджувався обов’язковий фінансовий контроль за всіма фінансовими операціями, що визначені законом як значні або сумнівні і здійснюються на території України фізичними та юридичними особами. Однак на той момент вітчизняний законодавець мав дуже приблизне уявлення про сумнівні операції.

На початку 2002 р. постановою Кабінету Міністрів України “Про утворення Державного департаменту фінансового моніторингу” від 10.01.2002 р. № 35 було утворено Державний департамент фінансового моніторингу (ДДФМ).

Крім того, НБУ затвердив методичні рекомендації для банків України з розроблення програм протидії легалізації грошей, отриманих злочинним шляхом. У них викладено 15 загальних, більш як 30 спеціальних ознак “відмивання” грошей під час здійснення конкретних банківських операцій. Згідно з рекомендаціями, найбільш вірогідне “відмивання” грошей у таких видах діяльності:

- переказ та індексація грошових коштів, а також валютообмінні операції (для юридичних осіб, які не є банками);
- діяльність офшорних компаній; туристичний бізнес;
- гральний бізнес;
- реалізація предметів мистецтва та антикваріату;
- торгівля дорогоцінними металами, автомобілями чи нерухомістю.

Постановою Кабінету Міністрів України і НБУ “Про затвердження Програми протидії легалізації (“відмиванню”) доходів, одержаних злочинним шляхом на 2003 рік” від 29.01.2003 р. № 140 передбачено такі заходи у цій сфері:

- нормативно-правове врегулювання, імплементація Сорока рекомендацій FATF;
- удосконалення організаційно-управлінського, інформаційного та науково-методичного забезпечення протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом;
- заходи щодо запобігання правопорушенням та їх виявлення;
- розвиток співробітництва правоохоронних органів з фінансовими установами.

У лютому 2003 р. Верховна Рада прийняла Закон України “Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуально кодексів України” від 16.01.2003 р. № 430–IV. Нові положення цих кодексів містять визначення легалізації злочинних доходів і передбачають за цей злочин максимальний строк ув’язнення до 15 років.

Слід зазначити, що законодавство у розглядуваній сфері постійно змінювалося. Лише за півроку до Закону про запобігання “відмиванню” доходів було внесено 16 поправок, якими змінено статті 5 – 8, 11, 12 та 14. Однак і після цього закон не можна назвати цілком досконалим. Так, зі своєю назвою він має протидіяти злочинним доходам, однак у його ст. 2 йдеться про незаконні доходи. Але ж поняття “незаконний” і “злочинний” не ідентичні. Те, що є незаконним, не завжди є злочинним. Закон містить багато положень, які не є нормами прямої дії, а передбачають розроблення численних підзаконних актів (ст. 5, 7, 8, 9). Це свідчить про намагання українського законодавця розробити закон так званого “парасолькового типу”. Однак вітчизняна практика нормотворчості свідчить про те, що будь-яке питання, врегульоване комплексом нормативних актів (як законодавчих, так і підзаконних) таким чином, що в цій системі існують внутрішні суперечності, які на практиці майже неможливо вирішити. Мало уваги приділено в законі запобігання цим злочинам. Однак будь-якому латентному злочину легше запобігти, ніж потім виявити його. Законодавець часто вживає вирази на кшталт “за наявності підстав вважати”, “та інше” тощо, які можна тлумачити як завгодно. Закон про запобігання відмиванню доходів не визначає порядку відмови клієнтові в обслуговуванні, передбаченого ст. 64 Закону України “Про банки і банківську діяльність” від 7.12.2000 р. № 2121–III (Закон про банки), у разі неподання

останнім необхідних документів або умисного надання неправдивих відомостей. Тому можливі різні тлумачення норм закону.

Крім того, власне процедура віднесення до сумнівних операцій є дуже суб'єктивною: якщо виявиться, що операція абсолютно законна, то для підприємця вона може бути втрачена. А чітко визначити, сумнівна чи ні ця операція, користуючись положеннями вітчизняного законодавства, просто неможливо, адже сумнівними доведеться вважати майже всі операції, що здійснюються.

Крім того, не слід забувати, що банківський працівник (зазвичай, операціоніст) не має достатнього досвіду з виявлення сумнівних факторів у проведенні певних операцій. А це унеможлиблює спрацювання основоположного принципу протидії “відмиванню” коштів через банківську систему. На цьому етапі можна говорити, що положення закону про запобігання “відмиванню” доходів не зовсім чіткі, тому є потреба в його офіційному тлумаченні, адже в нинішньому вигляді цей нормативний акт є лише слабким натяком на Закон “парасолькового типу”.

Наступним актом у цій сфері став Указ Президента України “Про невідкладні додаткові заходи щодо посилення боротьби з організованою злочинністю і корупцією” від 6.02.2003 р. № 84/2003 (Указ про додаткові заходи), який визначив за потрібне:

- розробити і здійснити спільні заходи, спрямовані на викриття фактів легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом;
- проаналізувати ефективність протидії легалізації (відмиванню) коштів та іншого майна, одержаних злочинним шляхом організованими злочинними угрупованнями з використанням фінансових установ та інших комерційних структур, зареєстрованих в офшорних зонах;
- ужити заходів щодо закриття каналів незаконного відпливу капіталів за кордон.

Положення Указу про додаткові заходи є дещо декларативними, і для їх реалізації потрібно прийняти низку додаткових актів, а це значно заплутало б і без того складну систему протидії “відмиванню” коштів в Україні.

Кабінет Міністрів України 26.04.2003 р. затвердив порядок реєстрації фінансових операцій суб'єктами первинного фінансового моніторингу (Постанова № 644).

За оцінками закордонних експертів, щорічні обсяги “відмивання” грошей на світовому ринку сягають \$300–500 млрд., з яких понад 70 % становлять капітали міжнародної організованої злочинності.

Проведенню операцій з відмивання кримінальних грошей в Україні, сприяють: неузгодженість дій банківських служб і правоохоронних органів, відсутність системи контролю за банківськими операціями та непрозорість банківської системи для заходів протидії легалізації (відмиванню) злочинно здобутих капіталів, недосконалість чинного законодавства тощо.

Аналіз чинного антилегалізаційного законодавства деяких країн дає можливість виокремити такий загальний аспект боротьби з цим злочином, як залучення до співпраці з правоохоронними структурами різних фінансових

інститутів – як банківських, так і небанківських. Співпраця, у свою чергу припускає, що на персонал фінансово-кредитних установ покладаються обов'язки розпізнавати сумнівні угоди та повідомляти про них компетентні органи. Та оскільки такі дії суперечать зобов'язанню зберігати банківську таємницю, то в багатьох країнах, які активно борються з відмиванням грошей, видаються нормативні акти, що врегульовують ці питання.

У 1995 р. США у роз'ясненнях до закону про таємницю банківських вкладів була додана програма “Знай свого клієнта”, яка зобов'язала фінансові інститути вивчати своїх клієнтів та їх діяльність, аби захистити себе від потенційної можливості ненавмисно стати каналом відмивання грошей.

У Німеччині на додаток до параграфу 261 “Відмивання грошей” кримінального кодексу країни в 1993 р. було прийнято закон про виявлення прибутків від тяжких кримінальних злочинів (фактично закон про боротьбу з відмиванням грошей), який стосується структур, що забезпечують легальність готівкового обігу: кредитних установ, фінансових інститутів, страхових компаній, ігорних домів, федеральної пошти та деяких приватних осіб (наприклад, адвокатів та нотаріусів).

У Швейцарії 01.04.1998 р. також набрав чинності новий закон про боротьбу з відмиванням грошей. Він передбачає підвищення контролю за банками та фінансовими посередниками, який здійснюють як органи федеральної влади, так і різні професійні організації. Проте за швейцарським законодавством під підозрою може опинитися будь-який вкладник чи підприємець, оскільки в законі не прописано граничного розміру сумнівної суми.

У більшості розвинених країн світу створено законодавчу базу для судового переслідування осіб, винних у відмиванні злочинних доходів, відпрацьовано систему заходів щодо конфіскації доходів, отриманих злочинним шляхом, у т. ч. чітко регламентуються заходи боротьби з відмиванням грошей, механізм взаємодії національних правоохоронних та контролюючих органів, пов'язаний із реалізацією цих заходів, а також відповідні вимоги до обмеження банківської і комерційної таємниці. Система заходів протидії відмиванню грошей у цих країнах ґрунтується на таких основних принципах:

- установлення мінімального рівня валютної операції, після якого всі подібні операції підлягають реєстрації банківською (або іншою фінансовою) установою з метою проведення перевірки;

- розроблення та введення у дію переліку ознак, які дають змогу визначити, чи здійснена валютна операція такою, що проводиться з метою відмивання грошей;

- відповідальності за інформування правоохоронних та контролюючих органів та працівників банківських (або інших фінансових) установ, через які здійснюються фінансові операції;

- уповноваження урядами вказаних країн одного з органів виконавчої влади координувати діяльність усіх правоохоронних та контролюючих органів країни у боротьбі з відмиванням грошей.

Подібні органи були створені в США (U. S. Financial Crimes Enforcement Network – Організація США щодо боротьби з фінансовими злочинами), Великої Британії (The Financial Intelligence Unit of the National Criminal Intelligence Service – Підрозділи фінансової розвідки у складі Національної служби кримінальної розвідки), Франції (Traitement du Renseignement et Action contre les Circuits Financiers Clandestins – Група розслідування незаконних фінансових операцій), Бельгії (Cellude de Traitement des Informations Financieres – Група обробки фінансової інформації), Австралії (АУСТРАК). У міжнародній практиці такі органи дістали назву “Підрозділи фінансової розвідки”. Це визначення було прийнято на пленарній зустрічі групи Егмонт у Римі в листопаді 1996 р. Відповідно до затверджених визначень підрозділ фінансової розвідки є центральним національним органом, відповідальним за збирання, аналіз та передавання іншим компетентним органам інформації про виявлені факти фінансових порушень: а) що стосуються підозрілих доходів злочинного походження або б) недотримання державного законодавства чи інструкцій з метою протидії відмиванню грошей.

Отже, проблема легалізації злочинних доходів має загальний характер і пов’язана з такими особливо небезпечними соціальними явищами, як організовані злочинні угруповання, міжнародний тероризм тощо. Слід також зважати на те, що глобалізація процесів у світовій економіці неминуче призводить до зростання злочинів транснаціонального масштабу.

Одним із найважливіших засобів протидії фінансової установи залученню її в протизаконні дії є чітке знання нею методів діяльності подібних “клієнтів”. Дотримання ними принципу, “знай свого клієнта” є досить ефективним засобом завчасного виявлення підозрілих дій з боку таких “клієнтів”.

Фінансові установи мають діяти за принципом “знай свого клієнта”, хоча законодавство, і чинні правила цього не вимагають. Це сприятиме виявленню і розпізнаванню підозрілих дій у такій установі або за її участю. Концепція “знай свого клієнта” детально не розроблена, і тому кожна фінансова установа може вибрати для себе такий порядок, який найбільше підходить для конкретного виду діяльності. Проте, ефективна діяльність за принципом “знай свого клієнта”, має ґрунтуватись, як мінімум на чіткому визначенні загальних підходів керівництва і на конкретному розподілі відповідальності.

Політика “знай свого клієнта”:

– спрямована на підвищення вірогідності того, що фінансова установа діє згідно з чинним законодавством і відповідно до загальноприйнятих банківських підходів;

– має зменшити вірогідність того, що фінансова установа може стати жертвою протизаконних дій своїх “клієнтів”;

– ефективно, захищає репутацію фінансової установи;

– у жодному разі не може негативно позначатися на стосунках фінансової організації з її клієнтами.

Політика “знай свого клієнта”

Розробляючи ефективну політику “Знай свого клієнта”, важливо пам’ятати, що зовнішнє враження від клієнтів може бути оманливим.

Потенційні клієнти фінансової установи на перший погляд можуть справляти враження людей, що дотримуються законів, а насправді займаються протизаконною діяльністю за допомогою цієї фінансової установи. Проте фінансова установа може відмовитися обслуговування законопокірних клієнтів, якщо якісь елементи їхньої діяльності мають злочинний відтінок. Слід пам'ятати, що різні впливи спочатку законопокірних клієнтів можуть перетворити їх на порушників.

Сьогодні законодавство не передбачає обов'язкового ведення політики “знай свого клієнта” чи документа, який визначає її суть. Але для вироблення і впровадження в життя цієї корисної політики фінансові установи мають:

- розумно та обґрунтовано визначати справжню сутність усіх клієнтів, що звертаються за послугами;
- особливо ретельно визначати справжніх власників усіх рахунків, а також тих, хто користується послугами банку з безпечного зберігання цінностей;
- отримувати від усіх нових клієнтів дані, що підтверджують їх особу;
- від клієнтів, які збираються займатися великими операціями, отримати докази, які підтверджують або засвідчують їх особу;
- звертати увагу на будь-які незвичайні операції або такі, які, що непропорційні відомим масштабам діяльності клієнта.

Невід'ємним компонентом ефективної політики “знай свого клієнта” є повна обізнаність в усіх операціях клієнтів відповідної фінансової установи. Тому потрібно, щоб встановлений банком порядок дій за принципом “знай свого клієнта” давав змогу зібрати достатньо інформації для формулювання “оперативного профілю” кожного клієнта. Головним завданням фінансової установи такого порядку – приблизно передбачити, якими видами операцій здебільшого займатиметься той чи інший клієнт. Для цього потрібно розробити й реалізувати внутрішні системи відстежування фактично здійснюваних операцій, щоб визначати серед них такі, що не відповідають сформульованому “оперативному профілю” клієнта.

Політика “знай свого клієнта” передбачає оцінювання кожного клієнта в момент установа з ним стосунків, аби запобігти будь-якій можливості відкриття фіктивних рахунків. На додаток до цього програма професійного навчання і підвищення кваліфікації працівників банку має містити приклади таких форм поведінки або дій клієнта, які можуть підлягати розслідуванню.

Визначення особи клієнта

Ділові стосунки з клієнтом фінансова організація не повинна розпочинати доти, доки не встановлено його особи. Якщо потенційний клієнт відмовляється надати потрібні дані про себе, не слід устанавлювати з ним жодних стосунків. Навіть якщо стосунки з клієнтом розпочато, а він в означений час не подав додаткової інформації про себе їх потрібно припинити. Нижче наведено короткий перелік загальних принципів, яких слід дотримуватися у стосунках з клієнтом.

Індивідуальні рахунки:

– не відкривайте жодного особового рахунку клієнта без визначення особи;

– звертайте увагу на місце проживання клієнта або на місце його роботи. Якщо воно не розташоване в зоні, яку переважно обслуговує ваш банк або певне його відділення, з'ясуйте, чому клієнт хоче відкрити рахунок саме у Вашому банку чи відділенні;

– зателефонуйте клієнтові за вказаним ним телефоном за його місцем проживання або за місцем роботи, щоб висловити йому подяку за те, що він відкрив рахунок у вашому банку. Відключений номер телефону або відсутність відомостей про такого працівника свідчать про потребу з'ясувати особу клієнта;

– продумайте, як сформулювати запитання про джерело коштів, використаних для відкриття рахунку. Великі вклади готівкою мають бути підставою для подальших запитань;

– якщо йдеться про великі суми, попросіть у клієнта відгук (довідку) банку, послугами якого він користувався раніше, або надішліть до цього банку листа з проханням охарактеризувати клієнта;

– особу клієнта можна додатково встановити або перевірити на основі вже існуючих стосунків його з вашою установою, наприклад, отримання ним будь-якого виду кредиту, чи інших стосунків пов'язаних з відкриттям рахунків;

– якщо клієнт звернувся до банку за рекомендацією якогось працівника цього банку або одного із постійних його клієнтів, то такої рекомендації недостатньо для визначення особи клієнта, але вона може означати, що до такого клієнта слід виявляти меншу пильність, ніж за інших обставин.

Рахунки підприємств:

– керівники підприємства мають надати свідоцтво про його юридичний статус при відкритті банківського рахунку;

– перевірте зазначену назву комерційного підприємства в органі, якому воно подає свою звітність, і перевірте довідки (відгуки) тих банків, які раніше співпрацювали з цим підприємством;

– зателефонуйте у назване вам підприємство клієнта, аби подякувати йому за відкриття рахунку у вашому банку. Відключений номер телефону свідчить про потребу подальшого з'ясування ситуації;

– за можливості спробуйте візуально перевірити підприємство, щоб переконатися в тому, що воно насправді існує і здатне надавати послуги за призначенням;

– продумайте запитання щодо джерел засобів, використаних для відкриття рахунку. Великі вклади готівкою мають слугувати причиною подальшого з'ясування:

– у разі вкладення великих сум на комерційні рахунки необхідно отримати від підприємства:

– його фінансовий звіт;

– опис основного виду діяльності;

– перелік основних постачальників та замовників і їх географічного положення;

– опис звичної зони діяльності із зазначенням того, чи можна вважати його міжнародні операції виправдано регулярними;

– опис виду ділових операцій підприємства, наприклад, оптове придбання і роздрібна торгівля, а також очікуваних обсягів реалізації за готівку.

Кредитні операції. Важливо знати, що стосунки з фінансовою установою в іншій формі, ніж відкриття депонентських рахунків, також можуть бути використані для незаконних обородок. Кредитні операції стали для злочинних організацій або осіб поширеним засобом вигідного використання своїх доходів від протизаконної діяльності. Тому обачні фінансові організації мають застосовувати політику “знай свого клієнта” до тих із своїх клієнтів, які звертаються до них з питань кредитування.

Підозріла поведінка та операції. Деякі види діяльності клієнта можуть викликати підозру фінансової установи щодо потенційної можливості клієнта виконувати незаконні дії за її участю. Підозрілими можуть бути така поведінка клієнта і здійснювані ним операції:

– недостатня, неправильна або підозріла інформація, надана клієнтом;

– вклади готівкою, які не відповідають обсягу ділових операцій клієнта;

– придбання і/або депонування фінансових інструментів, які не відповідають виду ділових операцій клієнта;

– операції з грошовими переказами, не ідентичні виду ділових операцій клієнта;

– побудова або розбиття операцій так, щоб уникнути або обійти вимоги до ведення обліку і/або звітності.

– перекази грошових коштів в зарубіжні країни.

Наведений перелік підозрілої поведінки клієнта і здійснюваних ним операцій можна деталізувати для різних функціональних працівників фінансової установи.

Для касирів та інших працівників загального залу:

– клієнт неохоче надає будь-яку інформацію, потрібну для повного визначення його особи;

– клієнт відкриває кілька рахунків під одним ім'ям або під різними іменами, а потім робить вклад на кожен із цих рахунків готівкою на суму менше як \$10000;

– клієнт висловлює небажання проводити далі операцію після того, як йому повідомили, що за нею буде оформлено “Запис про операцію з готівкою”, або відмовляється надати дані, потрібні для заповнення відповідного бланка;

– клієнт часто кладе на рахунок або знімає з рахунку великі суми готівки (валюти) без чіткого визначення ділових причин або чинить так само, коли його ділове підприємство не пов'язане з великими сумами готівки;

– клієнт обмінює великі суми готівки з малих купюр на великі;

– клієнт часто здійснює купівлі фінансових інструментів за готівку, але на суму менш як \$10000;

– клієнти заходять у банк одночасно, але кожен здійснює великі операції готівкою на суми менш як \$10 000 з різними касирами;

– клієнт постійно робить грошові вклади на свій рахунок і майже негайно замовляє “телеграфні” перекази в інше місто або в іншу країну, і ці дії не підпадають під оголошений вид ділової діяльності клієнта;

– клієнт отримує грошові перекази і негайно використовує фінансові інструменти як засіб оплати іншій особі;

– манера переміщення клієнта по банку змінюється, коли він заходить у зону сейфів для безпечного зберігання цінностей, що може свідчити про те, що він зберігає в сейфах значні суми готівки;

– клієнт неохоче бере участь в обговоренні процедури оформлення звітності про рух готівки або з явним наміром обійти відповідні вимоги, намагається змусити працівника банку відкласти заповнення відповідної форми;

– клієнт подає запит про внесення його в перелік клієнтів фінансової установи, звільнених від виконання вимог звітності.

Для бухгалтерії і відділу грошових переказів:

– у клієнта раптово зростає активність щодо операцій з грошовими переказами, хоча раніше такі операції не були для нього регулярними;

– міжнародні грошові перекази на рахунок, який не пов’язаний з такими переказами, або ситуація, в якій заявлений вид ділової діяльності клієнта не виправдовує подібних дій;

– клієнт отримує значну кількість малих (неістотних) грошових переказів, що надходять, або чеків для депонування, або платіжних доручень, а потім замовляє грошові перекази в інше місто чи іншу країну;

– клієнт користується грошовими переказами для відправлення великих сум у країну – “притулок” банківської таємності;

– отримання запиту від особи, яка не має рахунку в банку, про отримання чи відправлення грошового переказу, що належить до отримуваної від особи чи банку, що не є вкладником, готівки (валюти) на суму, близьку до \$10 000, або що належить до декількох грошових інструментів;

– особа, яка не має рахунку в банку, отримує грошові перекази, які надходять, із вказівкою банку “сплатити за умови правильного встановлення особи” або “перевести отриману суму в касові чеки і відправити їх поштою особі, що не є вкладником банку”.

Для відповідальних за кредити і керівних працівників кредитного відділу:

– заявлена клієнтом мета отримання кредиту (позики) економічно не виправдана або клієнт пропонує як забезпечення кредиту готівку, відмовляючись при цьому розкрити мету отримання кредиту;

– запити щодо надання кредиту офшорним компаніям або прохання про кредит із забезпеченням за зобов’язаннями офшорних банків;

– клієнт раптово погашає кредит, який раніше викликав побоювання, не даючи розумних пояснень щодо джерела коштів для цього;

- клієнт отримує депозитний сертифікат і використовує його як забезпечення кредиту;
- клієнт використовує внесок готівкою як забезпечення кредиту;
- для отримання кредиту клієнт використовує забезпечення готівкою, що перебуває в офшорній установі;
- отримані кредитні кошти клієнт негайно переправляє до офшорної установи.

Програма внутрішньої відповідності фінансової установи (на прикладі США). Ефективна програма внутрішньої відповідності є важливою у виконанні фінансовою установою правил і норми законодавства про банківську таємницю і забезпеченні стану, за якого ця установа не буде залучена до протизаконних дій. Як мінімум, ця програма має передбачати заходи внутрішнього контролю для забезпечення послідовного виконання прийнятих правил і норм завдяки:

- установленому порядку незалежної перевірки відповідності;
- призначенню конкретної особи, відповідальної за повсякденну координацію і контроль виконання заходів щодо відповідності, тобто з дотримання всіх установлених і застосовуваних правил і норм;
- організації навчання певних працівників.

Для виконання програми, що забезпечує стабільне й неухильне дотримання установлених правил і норм і допомагає захистити установу від зловживань осіб, які хотіли б використовувати її послуги для незаконних дій, фінансові установи мають долучити до цієї програми низку ділянок роботи та різні рівні адміністрації.

Вище керівництво фінансової установи має виявляти свою прихильність принципам і практиці відповідності таким чином:

- скласти жорсткий план відповідності, який має бути затверджений колегією директорів установи та забезпечити контроль його виконання;
- вимагати інформацію від керівників нижчої ієрархії щодо забезпечення відповідності, результатів проведених перевірок (аудитів), а також про будь-які порушення принципів відповідності і про вжиті заходи щодо їх усунення;
- вимагати введення вимог відповідності нормам і правилам в посадові обов'язки та оцінку роботи працівників установи;
- забезпечити порядок, за яким дотримання принципів відповідності є умовою для працівників продовження роботи в установі.

Внутрішні контролери – аудитори. У структурі фінансової установи має бути відділ внутрішнього контролю (аудиту), обов'язками якого є:

- проведення контрольних перевірок операцій для забезпечення неухильного виконання установою відповідних норм і правил;
- проведення атестацій працівників для оцінювання знання ними установлених і норм і правил;
- періодичне вдосконалення чинних інструкцій і програм навчання або підвищення кваліфікації;
- звітування про результати виконаної роботи перед вищим керівництвом.

Внутрішній контроль операцій з великими сумами готівки. Фінансові установи мають виявляти і відстежувати операції з великими сумами готівки (валюти), аби забезпечити проведення таких операцій відповідно до закону. Для цього слід дотримуватися так званого “правило \$3000”, яке вимагає обов’язкового обліку всіх випадків придбання за наявні кошти певних фінансових інструментів вартістю від \$3000 до \$10000.

Порядок застосування пільг. Фінансові установи, що мають справу з клієнтами, на яких поширюються винятки щодо вимог про обов’язкове оформлення ЗОН, повинні здійснювати регулярний контроль за застосуванням подібних пільг. Установа має забезпечувати клієнтам, які мають право на такі пільги, відповідні умови водночас регулярно контролювати операції, які проводять ці клієнти. Щодо будь-яких відхилень від встановленого порядку з боку клієнта, так і установи слід вживати заходів, визначених програмою внутрішньої відповідності.

Навчання і підвищення кваліфікації. У фінансовій установі потрібно проходити спеціальне навчання працівників за визначеною програмою. Зокрема, це стосується працівників, які безпосередньо контактують з клієнтами: касирів, працівників що обслуговують клієнтів, відповідальних за кредити, керівних працівників з індивідуальних або приватних рахунків. Їх навчання і підвищення кваліфікації полягають розгляду прийнятих процедур і правил, та роз’ясненні поширених схем, методів і прийомів “відмивання” грошей;

За потреби працівники можуть відвідувати спеціальні курси підвищення кваліфікації, отримуючи тут найновішу інформацію.

Відповідальним за відповідність. Є особа, в обов’язки якої входить повсякденне керівництво виконання програми внутрішньої відповідності.

2.5. Офшорні юрисдикції

Поняття і походження офшорних юрисдикцій

Вираз “офшорний бізнес” означає передусім створення і реєстрацію офшорної компанії в територіальних зонах пільговим оподаткуванням, поняття його значно ширше, оскільки охоплює офшорні структури різних типів, напрямів і офшорних технологій.

Офшорна компанія це особливий організаційно-правовий статус компанії, який забезпечує максимальне зниження податкових втрат (переважно до нуля). Такий статус зазвичай пов’язаний з проведенням ділових операцій за межами материнської юрисдикції, де компанія офіційно зареєстрована. Інакше кажучи, офшорна компанія здебільшого не може бути резидентом своєї офіційної юрисдикції. Звідси термін “offshore”, що означає “за берегами”, “за кордоном”. З юридичного погляду офшорна компанія нічим не відрізняється від інших компаній і підприємств, є повноправним суб’єктом господарських правовідносин і може займатися своєю діяльністю як інші юридичні особи.

Головні особливості офшорної компанії пов’язані з її нерезидентним статусом. Це означає, що центр управління і контролю офшорної фірми

перебуває за кордоном, а для її функціонування наявності формальних атрибутів компанії – власників, директорів, статуту, банківського рахунку, комплексу реєстраційних документів. Законодавство офшорної юрисдикції зазвичай регламентує, щоб на її території були зареєстровані офіс і секретар (і/або агент) компанії.

Зареєстрований офіс офшорної компанії реально не функціонує. Зазвичай, це просто адреса, за якою владні структури чи інші особи можуть вступити в контакт з представником (агентом) офшорної компанії.

Офшорна компанія може мати резидентні представництва і філії за кордоном. Проте, в багатьох випадках вона діє без такого офісу.

Однією з головних особливостей офшорної компанії є конфіденційність володіння нею, яка забезпечується інститутом номінальних власників і номінальних директорів. Це означає, що в реєстраційних документах зазначено прізвища не реальних власників, а номінальних осіб. Послуги номінальних власників і директорів забезпечують секретарські компанії, які спеціалізуються на комплексі послуг з реєстрації офшорних фірм.

Директором офшорної компанії є переважно сам власник. Проте, часто трапляється що директор офшорної компанії – особа номінальна, тобто номінальний директор лише формально перебуває на цій посаді. Фактично він бере на себе зобов'язання не здійснювати жодних дій, не передбачених контрактом. Управління компанією в такому разі здійснює її власник або його представник, який отримує доручення на право здійснення юридичних дій від імені компанії.

Реєстрація офшорної компанії можлива в юрисдикціях, які забезпечують її відповідною законодавчою базою.

Сенсофшорного бізнесу полягає в тому, що за кордоном (або на території України з пільговим оподаткуванням) з'являється новий “самостійний” суб'єкт господарських відносин, який перебуває під повним контролем вітчизняного підприємця. Офшорна компанія може мати вигляд незалежного закордонного (або на території України з пільговим оподаткуванням) партнера вітчизняної фірми. На цьому ґрунтуються найбільш поширені схеми податкового планування з використанням офшорних компаній.

Незважаючи на начебто простоту схем, деталі ретельно розробляються, оскільки податкове законодавство постійно змінюється. Управління офшорною компанією, оформлення від її імені контрактів розпорядження банківськими рахунками та будь-яким майном становлять гнучкий механізм податкового планування і відкривають для її власника велике коло ділових можливостей. Використання офшорної компанії має конфіденційний характер, забезпечений правовими нормами і законодавством юрисдикції, в якій офшорна компанія зареєстрована. При цьому не потрібні громіздка бухгалтерія і фінансова звітність. Навіть за великого обсягу операцій офшорної компанії можна обійтися нескладною комп'ютерною програмою.

В офшорному бізнесі здійснюється широкий спектр фінансових операцій, що обслуговують найрізноманітніші потреби юридичних і фізичних осіб. До них належить: використання для розрахунків в Україні і за кордоном

корпоративних дебетових і кредитних карток, відкритих на ім'я офшорної компанії; отримання через офшори виходу до кредитних ресурсів іноземних банків і до міжнародного ринку депозитів, а також до послуг з управління капіталом і інвестиціями. Власник офшору має широкий вибір фінансових механізмів і схем роботи. Розмістивши через офшорну компанію фінансові кошти в першокласних зарубіжних банках, ви можете захистити себе від економічних потрясінь і політичних ризиків.

Фінансовий сервіс, інвестиції, валютний дилінг, володіння і розпорядження закордонним майном, трансфертні операції і забезпечення внутрішньофірмового перерозподілу активів – такий далеко не повний список операцій, здійснюються офшорними структурами.

Офшорна зона є одним із різновидів вільної економічної зони. У використуваних класифікаціях такі зони відносять до сервісних вільних економічних зон, особливістю яких є створення для підприємців сприятливого валютно-фінансового, фіскального режиму, високого рівня банківської і комерційної таємниці, лояльність державного регулювання.

Термін “офшорна зона” означає будь-яку країну з низькою або нульовою податковою ставкою загалом або щодо окремих категорій доходів, певний рівень банківської або комерційної таємниці, і мінімальну або повну відсутність резервних вимог центрального банку чи обмежень щодо конвертованої валюти. Крім того, більшість офшорних зон ставлять відносно прості вимоги до ліцензування і регулювання фінансових та інших компаній і фірм.

Особливістю офшорних зон порівняно з багатьма державами, які мають низьку або нульову податкову ставку загалом або на певні категорії доходу і, забезпечують певний рівень банківської та комерційної таємниці, є наявність особливих законодавчих гарантій фінансової таємниці і можливостей для податкового планування.

У сучасній літературі і діловому обігу разом із терміном “офшорна зона” використовуються як синоніми поняття “податковий притулок”, “податкова гавань”. Майже будь-яку країну світу можна розглядати як податковий притулок в тому сенсі, в якому вона надає стимули нерезидентним (немісцевим) компаніям з метою сприяння й інвестування їх капіталу. Особливістю офшорної юрисдикції є не тільки, а іноді й не стільки низький рівень оподаткування, скільки поширення пільгового режиму винятково на нерезидентні компанії, що не займаються своєю діяльністю на території юрисдикції, та забезпечення ефективного режиму фінансової таємності. Саме ці ознаки є визначальними для офшорних зон. На думку деяких фахівців, термін “юрисдикція фінансової таємності” більш вдалий для опису поєднання корпоративної і банківської таємниць із податковими пільгами. Розглянемо детальніше ці особливості офшорних зон.

Оподаткування. Багато офшорних юрисдикцій стягують податки. Проте всі вони або зовсім не стягують прибуткового податку, або стягують його лише з певних категорій доходу, або стягують податок, нижчий, ніж у тій країні, де платники є податковими резидентами.

Відсутність прибуткового податку зазвичай є частиною політики залучення іноземного капіталу. Іноді прибутковий податок не вводиться через бідність значної частини населення. Багато податкових притулків у басейні Карибського моря є невеликими, малорозвиненими країнами з бідним населенням. За цих умов можуть мати значно більший дохід попри низькі рівні податків і зборів.

У більшості офшорних територій умовою надання пільгового податкового режиму є виконання вимоги проведення ділових операцій за межами країни, де офіційно зареєстрована офшорна компанія. Законодавство, зазвичай зобов'язує, щоб управління офшорною компанією, включаючи установа функціонуючого офісу, також здійснювалося поза територією реєстрації.

Фінансова таємниця. Певний рівень таємності характерний для офшорних юрисдикцій та інших країн. Однак більшість країн не захищають цю інформацію від розслідування правоохоронними органами іноземної держави, особливо коли воно здійснюється відповідно до міжнародного договору. Особливістю офшорних юрисдикцій є наявність надмірно жорстких правил захисту банківської і комерційної таємниці. Вони відмовляють у порушенні своїх бар'єрів таємниці навіть тоді, коли є серйозне порушення законів іншої країни. З цього погляду розрізняють дві категорії офшорних юрисдикцій:

країни, які відмовляються від ослаблення своєї таємниці, незважаючи на використання режиму таємності із злочинною метою;

країни, які здійснюють законні розслідування у зазначених випадках.

Ступінь таємності і обсяги цих обмежень в різних країнах неоднакові. Наприклад, Бермуди розмежовують ухилення від сплати податків та інші злочинні діяння. Вони сприяють правоохоронним органам інших країн у розслідуванні неподаткових злочинів, але відмовляються від співпраці у разі ухилення від сплати податків. У таких країнах, як Багамські і Кайманові острови, ступінь гарантованої таємності безпосередньо пов'язаний із типом статуту придбаної або ліцензуючої корпорації. Ця таємність закладена або загалом, або в статусному праві.

Таємність добре забезпечується в країнах, які були або ще є британськими колоніями. Багато юрисдикцій підтвердили або підсилили кримінальні санкції за порушення таємності. Наприклад, у 1976 р. Кайманові острови, які вже мали систему суворої банківської таємниці, посилили свої закони значними санкціями проти осіб, що розкривають велику частину банківської і комерційної інформації.

Валютний контроль. Офшорні юрисдикції здебільшого мають систему подвійного валютного контролю. В її основу покладено відмінність між резидентами й нерезидентами, а також між національною та іноземною валютами. Загальне правило є таким: резиденти піддаються валютному контролю, а нерезиденти – ні. Проте нерезиденти піддаються звичайному контролю щодо місцевої валюти. З компанією, створеною в офшорній юрисдикції, що належить нерезидентам і здійснює свою діяльність поза юрисдикцією, будують відносини як з нерезидентною щодо валютного

контролю. Відповідно, іноземна особа може створити компанію в країні податкового притулку для здійснення бізнесу в інших юрисдикціях. У цьому разі компанія не піддаватиметься валютному контролю в податковому притулку, оскільки вона не здійснює операцій у валюті інших юрисдикцій і не займається бізнесом в цій офшорній юрисдикції.

Комунікації. Більшість офшорних юрисдикцій мають сучасні засоби зв'язку, користуються телефонними, кабельними і телефаксними послугами зв'язку для з'єднання їх з іншими країнами. Багато які з них мають також повітряний зв'язок. Наприклад, Кайманові острови мають відмінні телефонні і телефаксні засоби зв'язку. Сюди можна телефонувати із США й Канади. Є щоденні безпосадочні авіарейси між Майамі й Каймановими островами і пряма лінія між Х'юстоном і Гранд Кайманом. Використання англійської мови як основної мови в Карибських юрисдикціях та їх близькість до території США робить їх привабливими для жителів США й Канади.

Легкість доступу до зарубіжної банківської системи. Використання офшорних юридичних осіб дає змогу розміщувати капітал у твердій валюті, у надійних банках, у стабільній країні. Великі секретарські компанії з визнаною міжнародною репутацією мають сталі зв'язки і можливість відкривати для своїх клієнтів рахунки в першокласних зарубіжних банках.

Відкритий офшорною фірмою валютний банківський рахунок у зарубіжному банку можна використовувати для безготівкових розрахунків, здійснення інших операцій (перекази, акредитиви, банківські гарантії) або для акумуляції неформальних фондів грошових коштів, як "скарбничку" грошей. Банк може видати *корпоративну кредитну картку*, яку використовують як і звичайну. Згідно з чинним законодавством, громадянин без дотримання певних умов не може мати особового рахунку в зарубіжному банку. А корпоративна картка дає змогу обійти це обмеження, оскільки вона є власністю компанії, а громадянин, що користується нею, розглядається як представник цієї компанії (особливо якщо в нього є відповідне доручення). Крім того, офшорна компанія може відкрити рахунок у філії зарубіжного банку в Україні або в українському банку (в т.ч. гривневий інвестиційний рахунок) за дотримання деяких умов, що ще більше розширює спектр можливостей.

Серед переваг офшорних зон *порядок реєстрації офшорних фірм, спрощена система фінансової звітності*, та інші переваги, які детальніше розглянемо в характеристиці офшорних схем і окремих видів офшорних фірм. Наявність цих переваг робить використання податкових притулків привабливим для досягнення як законних, так і злочинних цілей.

Основні мотиви використання офшорних юрисдикцій. Офшорні юрисдикції надають широкі можливості для досягнення як законних, так і незаконних цілей практично необмеженому колу осіб у будь-якому регіоні світу. Найбільш типовими мотивами використання цих можливостей:

- 1) мотиви, не пов'язані із вчиненням злочинів;
- 2) використання офшорних зон для полегшення ухилення від податків:
 - бартерні операції через посередництво офшорної фірми;
 - операції з борговими зобов'язаннями;

- операції з цінними паперами;
- торгові операції за посередництва офшорної фірми;
- самофінансування;

3) мотиви, пов'язані з вчиненням економічних неподаткових злочинів.

Мотиви, не пов'язані із вчиненням злочинів. Здебільшого офшорні зони використовуються підприємцями для податкового планування, тобто для легальної оптимізації податкових платежів. Податкове планування пов'язане із здійсненням операцій, які мають податкове мотивування, але відповідають чинному законодавству.

Іншою важливою причиною використання офшорних схем є захист активів бізнесу і мінімізація ризику їх експропріації при здійсненні підприємницької діяльності в політично або економічно нестабільній країні.

Деякі причини використання податкових притулків не пов'язані з бізнесом. Наприклад, таємність офшорних юрисдикцій може бути використана сторонами в цивільному судовому розгляді, наприклад при розлученні.

Однак попри наявність законних підстав і переваг використання офшорних територій, вони створюють умови для зловживань і злочинів. В обох випадках принципові схеми використання офшорного режиму близькі й тотожні. Найважливішим чинником, що сприяє скоєнню злочинів, є *режим фінансової таємниці*. Він створює сприятливі умови для ефективного маскуванню слідів скоєних злочинів. Злочинці отримують ефективні інструменти протидії діяльності правоохоронних органів з документування фактів приховування доходів, аналізу грошових потоків та виявлення джерел фінансових фондів. Офшорні юрисдикції використовуються для генерування фіктивної фінансової документації, створення видимої законності незаконної економічної діяльності. Можна виділити дві групи мотивів кримінального використання офшорних зон: з метою здійснення завуальованих податкових злочинів і для здійснення та маскуванню інших економічних злочинів.

Використання офшорних зон для полегшення ухилення від податків. Офшорні юрисдикції створюють можливості для безлічі схем ухилення від податків. Більшість офшорних схем здійснення і маскуванню податкових злочинів передбачає використання різних типів загальних компаній, а також офшорних трастів, офшорних банків, офшорних страхових та інших спеціалізованих компаній.

Проста схема офшорних операцій, що мають податкове мотивування, ґрунтується на універсальному принципі податкового законодавства, згідно з яким обов'язковому оподаткуванню підлягають ті доходи, джерело яких перебуває на території даної держави. А коли джерело доходу за кордоном або локалізоване, офшорна операція вилучається зі сфери податкової відповідальності в цій юрисдикції. Така ситуація може виникнути, наприклад, при наданні послуг в зовнішній торгівлі, посередницьких послуг, в консультативному бізнесі тощо. Отримані таким способом доходи надходять на рахунки офшорних фірм.

Бартерні операції через посередництво офшорної фірми. Суть цієї схеми в тому, що офшорна компанія виступає як посередник між двома фірмами, що здійснюють бартерний обмін товарами. При цьому основний дохід від операцій формується в офшорній компанії. Дохід офшорної компанії виводиться з-під оподаткування за міжнародних операцій. Іноді це можливо в межах однієї країни. Для України, наприклад для цього підійдуть, кіпрська компанія з рахунком у вітчизняному банку та український агент або рахунок у Прибалтиці.

Операції з борговими зобов'язаннями. Офшорна компанія купує боргові зобов'язання з дисконтом і подальшим їх погашенням за номінальною вартістю. В результаті фірма отримує дохід, який звільнений від оподаткування, або такий що оподатковується за мінімальною ставкою.

Наприклад, фірма займається перевезеннями. Її власник реєструє кіпрську компанію і відкриває гривневий рахунок. Кіпрська фірма викуповує за 80% вартості вексель, а потім пред'являє його до погашення як платіж за перевезення вантажу свого клієнта з України, наприклад, у Росію. У переговорах і підписанні контрактів беруть участь ті самі особи, що й раніше, але дохід формується не у вітчизняній фірмі, яка сплачує великі податки, а в кіпрській.

Операції з цінними паперами. Офшорна компанія придбаває цінні папери перепродує їх іншій особі за вищою ціною. Такі операції здійснюються на зарубіжному ринку цінних паперів. Якщо це цінні папери українські (або іншої держави СНД), то компанія відкриває рахунок в українському банку, переводить на нього гроші, а потім купує і продає цінні папери, використовуючи українську довірену особу, яка діє від імені і за рахунок свого "іноземного партнера".

Торгові операції за посередництва офшорної фірми. Стосовно України можливі два варіанти такої схеми. За межами першого варіанта не реєструється офіційне представництво офшорної компанії в Україні. Офшорна компанія відкриває рахунок в прибалтійському банку, купує через нього товари в українських постачальників у гривневому еквіваленті за низькими цінами і продає дорожче своїй вітчизняній фірмі (наприклад, сировина і комплектуючі для власного промислового виробництва) або своїм звичним покупцям. Прибуток української фірми зменшується або взагалі всі операції відбуваються не через неї, а через офшорну компанію.

Відповідно до другого варіанту офшорна компанія стає на податковий облік в Україні і відкриває рахунок в українському банку. Через свого представника вона укладає договір з українською фірмою про спільну діяльність, потім отримує довідку з податкової служби Кіпру для уникнення подвійного оподаткування в Україні. Кіпрська компанія при цьому подає українському партнерові ноу-хау на продукцію, яку виготовлятиме українська фірма, і технологію виробництва; купує устаткування для виробництва і розміщує його на площах українського партнера; купує комплектуючі й сировину для виробництва, поставляє їх українській фірмі вже за вищими цінами, але не продає їх; здійснює контроль за виробництвом продукції.

Українська компанія надає виробничі площі, трудові ресурси і здійснює управління виробництвом; повсякденні витрати, веде облік спільної діяльності, отримує виручку від продажу продукції і перераховує частину доходу на гривневий рахунок, іноземного партнера.

В Україні кіпрська фірма не платить податку з доходу від такої діяльності, а також податки на майно і його використання (діяльність кіпрської компанії не виходить за межі угоди про уникнення подвійного оподаткування).

Самофінансування. Офшорна компанія надає кредит компаніям-партнерам, що не перебувають в офшорній зоні. Кредит може бути повернений офшорній компанії з узгодженим відсотком. Відсоток, що виплачується зарубіжній компанії, знижує оподаткування в країні, де він був отриманий, але не підлягає оподаткуванню або підлягає мінімальному оподаткуванню в офшорній зоні.

Мотиви, пов'язані зі скоюванням економічних неподаткових злочинів.

Контрабанда наркотиків, накопичення і відмиванням нелегальних доходів. Офшорні юрисдикції стали важливим компонентом процесу відмивання грошей. Це зумовлено двома причинами. Перша полягає в тому, що правоохоронні органи розвинених країн накопичили значний досвід виявлення і переслідування тих, хто залучений до процесу внутрішнього відмивання грошей. Друга полягає в тому, що з виникненням дедалі більшої кількості юрисдикцій фінансової таємності переваги ведення справи з ними стали широковідомими.

Відмивання грошей через офшорні банківські притулки, трасти й корпорації конвертує злочинний прибуток в легальну валюту. Мільйони нарковалютних еквівалентів і доходів від іншої незаконної діяльності відмиваються через офшорні організації, а потім переводяться через трасти, фіктивних осіб для придбання нерухомості й законного бізнесу.

Банки, створені в офшорних юрисдикціях, використовуються для здійснення шахрайських операцій проти банків і бізнес-структур інших країн. значного поширення набув випуск фіктивних, або незабезпечених, векселів, депозитних сертифікатів та інших фінансових інструментів. Це зумовлено особливостями офшорного режиму діяльності банків та інших компаній, а саме: фактичною анонімністю власника, мінімальними витратами для установи банку, браком законодавчих вимог до розміру статутного капіталу або неефективним контролем за дотриманням законодавства, можливістю створення фірм з назвами, які вводять в оману.

Офшорні юрисдикції використовують також для реклами фіктивних податкових притулків. Використовуючи офшорну зону із суворими законами банківської таємності, злочинці можуть: замаскувати фіктивний характер притулку і використовувати фіктивні позики для обману корпорацій з метою утворення від'ємного відсотка, фіктивної переоцінки інвестицій; підписувати документи заднім числом тощо.

Офшорна фірма: поняття і принципи організації. Офшорна фірма (компанія) є основним інструментом кримінального використання можливостей офшорних юрисдикцій. Це особливий організаційно-юридичний статус

підприємства, який забезпечує йому максимальне зниження податкових платежів, фінансову таємність і конфіденційність операцій. За іншим визначенням, офшорна фірма – це створений за кордоном формально самостійний суб'єкт господарських відносин, який фактично перебуває під контролем резидента. Офшорний статус дає можливість ефективно маскувати факт володіння фірмами. Конфіденційний характер володіння офшорною компанією забезпечується завдяки механізму номінального володіння акціями і паями, оскільки в реєстраційних документах значаться лише імена номінальних власників.

Реєстрація офшорної компанії можлива в юрисдикціях, які мають у своєму розпорядженні законодавчу базу, що визначає статус офшорних фірм.

Правовий статус офшорної компанії. Офшорна компанія принципово нічим не відрізняється від інших компаній і підприємств. Вона є повноправним суб'єктом господарських правовідносин і може здійснювати операції нарівні з іншими юридичними особами, мати резидентні представництва і філії за кордоном. Головна особливість її правового становища – наявність нерезидентного статусу. Це означає, що центр управління і контора офшорної фірми перебувають за кордоном або їх взагалі немає. Для її функціонування достатньо наявності формальних атрибутів компанії – власників, директорів, статуту, банківського рахунку, комплекту реєстраційних документів. Зареєстрований офіс офшорної компанії реально не функціонує. Зазвичай, це просто адреса, за якою влада чи інші особи можуть вступити в контакт з представником (агентом) офшорної компанії, якого не можна використовувати для управління бізнесом.

Реєстрація і придбання офшорної компанії. Для відкриття дочірніх фірм на типових умовах зазвичай досить підписати стандартну форму “фідучіарного” контракту. У контракті фіксуються повноваження довіреної особи з управління фірмою і порядок узгодження його дій з власником (довірителем).

Офшорні компанії створюються здебільшого з підписанням лише двох формальних документів: заявки на реєстрацію акціонерного товариства, подібної до статуту корпорації, і статуту акціонерної компанії, який містить правила внутрішнього розпорядку. Зазвичай ці документи подають на затвердження до місцевого реєстраційного бюро компанії. Вони можуть бути відкритими або закритими для відкритого (публічного) доступу.

У реєстраційних документах зазначено прізвища нереальних власників, а номінальних осіб (зазвичай не менше двох), що забезпечує конфіденційність володіння офшорною фірмою. При цьому оформляють документи, які гарантують інтереси фактичного власника фірми.

Наприклад, в одній із кримінальних справ, пов'язаних з наркотиками, яку розслідували правоохоронні органи США, контрабандист (торговець наркотиками) перевів право власності фірми додому на корпорацію на Кайманових островах. Первинними власниками акцій корпорації були адвокат, студент юридичного факультету і торговець квітами, всі вони були жителями Кайманових островів. Після затвердження цих документів місцевим реєстраційним бюро компаній було видано дозвіл на створення корпорації. Цей

документ не містив інформації, яка може бути корисною під час розслідування і міг бути використаний лише для підтвердження чи спростування факту існування корпорації.

Для формування ділових стосунків з офшорною юрисдикцією використовують:

- безпосередній контакт з різними банками або з агентствами іноземного уряду;
- використання послуг іноземних адвокатів і корпоративного керівництва компаніїю;
- послуги національних компаній, що спеціалізуються на формуванні офшорних корпорацій і управлінні ними.

Безпосередній контакт з іноземними банками і урядовими агентствами. Це найдорожчий спосіб створення суб'єктом офшорної корпорації або відкриття банківського рахунку. Однак для суб'єкта не ознайомленого з тонкощами роботи іноземних посадових осіб або змінами законодавства й економіко-правовими процедурами, це може бути пов'язаним із великими витратами часу або виявитися неможливим. Якщо суб'єкт самостійно підготував документи, то може потрапити в поле зору урядових посадових осіб і не досягти своєї мети. При цьому утворюється документальний слід і не забезпечується фінансова таємниця. Через це такий метод формування корпорації фізичні особи зрідка застосовують. Значно простішим є відкриття рахунку в офшорному банку.

Використання послуг іноземного адвоката чи іноземних компаній для формування корпорацій. Це найефективніший метод створення іноземної корпорації і відкриття відповідного банківського рахунку. У більшості офшорних юрисдикцій розвинулася ціла галузь із надання послуг щодо забезпечення таємності, анонімності й податкових переваг. Адвокати й компанії за помірну ціну створюють нові корпорації, продають уже створені шельфові корпорації, відкривають банківські рахунки, виступають як зареєстровані агенти, забезпечують адресу іноземного офісу, представляють фіктивних посадових осіб і супроводжують створення будь-якого бізнесу за бажанням клієнта.

На етапі реєстрації всі процедурні формальності зазвичай виконують секретарські компанії. Вони мають потрібні для цього комплекти документів, зокрема статuti, в яких визначено стандартні статті та специфічні умови, і відповідають вимогам клієнта. Тому вони можуть надавати послуги як створення нових фірм, так і з продажу зареєстрованих компаній, які практично негайно можна передати в розпорядження клієнтів.

Внутрішні адвокати, компанії з управління корпораціями і фінансові радники. Подібні компанії формують офшорні корпорації та управлінням їх діяльністю. Вони можуть сформувати корпорації, страхові компанії, банки і трастові компанії практично в будь-якій основній офшорній юрисдикції.

Для простої холдинг-компанії комісія становить від \$6500 для Британських Віргінських Островів до \$30500 для Ліхтенштейн. Для порівняння: корпорацію, яку можна купити на Островах Теркс і Кайкос за \$1100, у цій компанії коштуватиме \$15000. Крім первинних витрат на формування компанії потрібно

платити щорічні комісії за ведення поточного рахунку в банку для кожної корпорації в сумі від \$3500 і до \$9000.

Управління офшорною компанією здійснює директор, якого обирають на загальних зборах. Директором стає або реальний власник компанії, або номінальний директор. Номінальний директор бере на себе зобов'язання не вдаватися до будь-яких дій без відповідної інструкції власника офшорної компанії. Існує механізм, що гарантує інтереси власника. Так, згідно зі статутом контракт або платіжний документ є недійсним, якщо він не містить підпису власника.

Якщо власник не зацікавлений бути одночасно директором своєї офшорної компанії, на нього оформляють генеральне доручення на право здійснення операцій від імені компанії (право підпису). Власник компанії отримує право користуватися банківським рахунком корпоративного типу, здійснювати будь-які юридичні дії від імені компанії. Він також може виступати як менеджер офшорної компанії.

Значний спектр послуг з управління офшорними фірмами на користь клієнтів надають секретарські компанії. На стадії експлуатації зареєстрованої фірми вони виконують функції номінальних директорів, забезпечують періодичне виконання формальностей, пов'язаних із щорічним відновленням офшорного статусу, ведення реєстру акціонерів; оформляють резолюції загальних зборів, протоколи; ведуть внутрішню документацію, оформляють рішення про зміну статуту, реєстру акціонерів та деякі інші документи, які є недійсними без підпису секретаря.

Оподаткування. Важлива особливість офшорної компанії полягає у звільненні від оподаткування. Проте до офшорних компаній застосовуються щорічне мито або збір.

Статутний капітал. Вимога до мінімально сплаченого статутного капіталу зазвичай не діє.

Секретар (агент) компанії. Наявність секретаря компанії (і/або зареєстрованого агента) є обов'язковою. Через нього здійснюються контакти з офіційними органами.

Існують різні види офшорних фірм, серед яких виділяють:

- офшорні банки;
- офшорні фінансові компанії;
- офшорні страхові компанії;
- офшорні трастові компанії;
- загальні компанії різних видів (холдингові, ліцензійні, експортно-імпортні, торгово-закупівельні, інвестиційні компанії і фонди).

2.6. Види державного і недержавного контролю для запобігання економічній злочинності

Контроль як функція управління підпорядкований вирішенню завдань системи управління. Тому призначення його відповідає цілям управління, які

зумовлені економічними і політичними закономірностями розвитку певної формації.

Суть контролю полягає в тому, аби шляхом застосування певної системи перевірок забезпечити виконання господарських планів, раціональне використання матеріальних, трудових і фінансових ресурсів.

Функції економічного контролю залежать від дій економічних законів, форм і цілей суспільства, інтереси якого він забезпечує.

Контроль виявляється як функція системи управління суспільними процесами. Це стосується переважно соціального управління, політичного керівництва держави.

Економічний контроль сприяє підвищенню ефективності виробничої і фінансово-господарської діяльності підприємств різних форм власності. При цьому поєднуються державний контроль і внутрішній контроль власників, зацікавлених у виконанні державних замовлень, контрактів. Через контроль держава захищає інтереси споживачів, перевіряє якість продукції, забезпечує доступність і вірогідність інформації про асортимент продукції.

Отже, контроль – це *система спостереження і перевірки відповідності процесу функціонування об'єкта управління прийнятим управлінським рішенням, визначення результатів управлінського впливу на керований об'єкт з виявленням відхилень, допущених у процесі виконання цих рішень.*

Функції економічного контролю поширюються на економічну діяльність усіх ланок народного господарства.

У підходах до визначення поняття “контроль” ніколи не було єдності. Науковці розглядали його або як принципи, або як метод і форму, або як вид діяльності. Не було і єдиного погляду на систему фінансово-господарського контролю. Здебільшого господарський контроль відокремлювали від фінансового, необгрунтовано порушуючи цим єдність системи.

Фактично ж фінансово-господарський контроль як єдиним цілим, що охоплює не тільки матеріальне виробництво, а й невиробничу сферу. В основі контролю лежить контрольна дія (рис. 2.1).

Рис. 2.1. Схема зображення контрольної дії

Фінансово-господарський контроль – це творчий процес дослідження, спостереження, перевірки виробничої і невиробничої фінансової діяльності, які здійснюються відповідними суб'єктами управління, що наділені певними

функціями контролю для виявлення відхилень від установлених параметрів цієї діяльності, усунення негативних явищ і тенденцій, запобігання їм. З одного боку, він зосереджує увагу на питаннях економічної ефективності в роботі підприємств, а з другого – забезпечує перевірку дотримання законності у використанні фінансових ресурсів і збереженні коштів підприємств.

Сутність фінансово-господарського контролю як однієї з функцій управління визначається системою спостереження і перевірки процесу функціонування та фактичного стану підприємства як об'єкта контролю з метою визначення обґрунтованості й ефективності управлінських рішень та їх результатів, виявлення відхилень від установлених критеріїв, усунення негативних ситуацій і запобігання вадам фінансово-господарської діяльності. Нині фінансово-господарський контроль зосереджений на процесах, пов'язаних зі становленням і розвитком ринкової економіки.

Для подолання суспільно-економічної кризи, стабілізації економіки потрібно істотно підвищити роль інформаційного, технологічного, методичного, організаційного та інших видів забезпечення управління галузями національного господарства України. Тому важливо вдосконалювати контрольні функції на всіх рівнях управління, що істотно позначиться на рівні керівництва економікою, особливо за сучасних трансформаційних процесів. У такий спосіб господарські суб'єкти і державні органи забезпечуються необхідною інформацією для прийняття оптимальних рішень та досягнення поставлених завдань розвитку економіки.

Докорінна зміна форм і змісту менеджменту підприємств при формуванні ринкового середовища також вносить корективи в підсистеми управління, які його функціонально забезпечують. Це насамперед стосується фінансово-господарського контролю й аудиту, що обґрунтовують достовірність прийняття управлінських рішень. В умовах ринкового середовища зростає ризик прийняття неефективних рішень, чим також зумовлена потреба вдосконалювати форми і методи контролю.

У системі управління фінансово-господарський контроль не є надзвичайним заходом. Це невід'ємна частина управління, бо не можна здійснювати управління без систематичного контролю за матеріальними цінностями і грошовими коштами, їх раціональним використанням, операціями і процесами, що пов'язані з виробництвом і реалізацією продукції та сировини.

В умовах ринкової економіки велике значення мають своєчасність і результативність контролю. Від цих факторів багато в чому залежить ефективність виробництва і реалізації продукції. Поряд з цим контроль потрібно здійснювати за допомогою різних органів і служб не ізольовано, а системно й комплексно.

Для вдосконалення контролю на підприємствах і у виробничих промислових об'єднаннях важливо чітко визначати функції різних контрольних органів, координувати їх діяльність. Це дає змогу усунути формалізм і дублювання у контрольно-ревізійній роботі, підвищує її дієвість та результативність.

Завдання фінансово-господарського контролю поділяються на окремі і загальні. Розв'язання окремих завдань передбачає перевірку однієї зі сторін господарської діяльності; загальних – усієї господарської діяльності підприємств із визначенням рентабельності і конкурентоспроможності продукції.

У нашій державі функції фінансово-господарського контролю виконують відповідні органи влади: міністерства, Національний банк України, певні інспекції, ради народних депутатів, органи місцевого та регіонального самоврядування, органи внутрішньосистемного та внутрішнього контролю.

Важливі контрольні функції державного контролю виконує Головне контрольно-ревізійне управління України та його підвідомчі структури в Автономній Республіці Крим, областях, містах, районах. ГоловКРУ – центральний орган виконавчої влади, який координує свою роботу з Кабінетом Міністрів через міністра фінансів України.

Організаційні форми контролю визначаються його суб'єктами. За суб'єктами розрізняють контроль державний, муніципальний, незалежний та індивідуальний (тобто контроль власника) (рис. 2.2).

Фонд державного майна України – державний орган, який здійснює політику у сфері приватизації державного майна. Він розробляє проекти державних програм приватизації, організовує контроль за їх виконанням.

Рис. 2.2. Класифікація контролю за його суб'єктами

Міністерство фінансів України здійснює контроль за виконанням підприємствами та організаціями залежно від форм власності зобов'язань перед бюджетом щодо внесення платежів, за економічним і правильним витрачанням бюджетних коштів, а також за додержанням фінансової дисципліни підприємствами і організаціями, що перебувають на державному бюджеті. Свої функції Міністерство фінансів здійснює через Орган фінансового контролю і Державну фіскальну службу.

Міністерство економіки України контролює виконання планів економічного та соціального розвитку держави, окремих галузей народного господарства, заходів щодо запобігання відхиленням від планових показників.

Національний банк України: забезпечує контроль за використанням кредитів за цільовим призначенням, дотриманням підприємствами касової дисципліни та правил розрахунків, за наявністю грошей в обігу; здійснює емісію грошей; регулює грошові відносини у державі; контролює діяльність комерційних банків, реєструє та одержує від них баланси, розрахунки економічних відносин та іншу звітність; проводить ревізії; вносить пропозиції щодо поліпшення їхньої діяльності або щодо закриття підприємств.

Міністерство статистики України контролює дані звітності збалансованість товарного ринку та реалізацію економічних і соціальних програм розвитку держави загалом і її регіонів, державних комітетів і відомств, концернів, асоціацій, а також підпорядкованих їм підприємств, за дотримання нормативно-правової бази і забезпечення достовірності звітності.

У межах своєї компетенції державний контроль здійснюють також *спеціалізовані органи контролю*, а саме: Антимонопольний комітет, Державний комітет у справах захисту прав споживачів, Державна інспекція України з контролю за цінами, Державний комітет України зі стандартизації, метрології та сертифікації.

Муниципальний контроль – організаційна форма контролю, який здійснюється представницькими органами влади – радами народних депутатів та їх комісіями. До компетенції виконавчих комітетів місцевих рад народних депутатів належить контроль за станом обліку і звітності на підприємствах і установах, які є комунальною власністю, за додержанням зобов'язань підприємств із платежів до бюджету місцевого самоврядування.

Незалежний (аудиторський) контроль здійснюють аудитори (аудиторські фірми), які діють на госпрозрахункових засадах за договорами з державними і акціонерними підприємствами. Вони перевіряють стан обліку цих організацій і підприємств, відповідність звітності даним обліку, своєчасність розрахунків з бюджетом, підтверджують правильність складання фінансової звітності, декларацій, які підприємства подають податковим органам.

Індивідуальний контроль (контроль власника) за законом “Про підприємства в Україні” здійснюється на кожному підприємстві; власник (керівник) несе повну відповідальність за ефективне використання матеріальних, трудових та фінансових ресурсів. Цей вид контролю поділяється на відомчий, або внутрішньосистемний, та внутрішньогосподарський.

Відомчий контроль (внутрішньосистемний економічний контроль) здійснюють міністерства, державні комітети, концерни, асоціації, акціонерні виробничі об'єднання згідно з чинним законодавством та нормативними актами, якими передбачено, що комплексні ревізії і контрольні перевірки фінансово-господарської діяльності підприємств проводяться за ініціативою власника, тобто органу, якому підпорядковане підприємство на правах власності. Основне завдання – контроль виконання планових завдань із виробничої і фінансово-господарської діяльності, збереження власності, правильної облікової політики і контрольно-ревізійної роботи, використання матеріальних, фінансових ресурсів, запобігання фактам безгосподарності і марнотратства, додержання чинного законодавства з виробничої та фінансово-господарської діяльності.

Внутрішньогосподарський економічний контроль передбачає виконання контрольних функцій власниками підприємств відповідно до законодавства. Його завдання – перевірка господарських операцій у структурних підрозділах з метою запобігання перевитратам матеріальних та фінансових ресурсів, виконання виробничих планів, раціонального використання робочої сили, впровадження нових методів і прогресивних технологій у бригадах, на дільницях і т.ін.; забезпечення збереження грошових коштів і товарно-матеріальних цінностей, економного витрачання сировини і паливно-енергетичних ресурсів, випуску продукції високої якості, на яку є попит на ринку. Об'єкт внутрішньогосподарського контролю – економічна та господарська діяльність структурних підрозділів підприємства.

Проведення внутрішньогосподарського контролю відповідно до чинного законодавства покладено на керівника підприємства. В умовах ринкової економіки зменшується кількість зовнішніх (щодо підприємства) суб'єктів контролю, натомість підвищується роль внутрішньогосподарського контролю, що здійснюється власником підприємства.

У здійсненні внутрішньогосподарського контролю на підприємствах головну роль відіграють працівники бухгалтерії, зокрема головні бухгалтери. Функції контролю головний бухгалтер здійснює особисто і через апарат бухгалтерії. На великих підприємствах є спеціалісти, на яких покладено обов'язки контролерів (економісти-ревізори, контролери-ревізори).

В умовах ринкової економіки функції управління тісно пов'язані із системою фінансово-господарського контролю на підприємствах, установах, в об'єднаннях та перевіркою виконання прийнятих рішень.

Фінансово-господарський контроль на підприємствах може здійснюватися на різних рівнях управління.

Економічний контроль класифікують за такими ознаками: за періодичністю здійснення; за інформаційним забезпеченням; за формами здійснення (рис. 2.3).

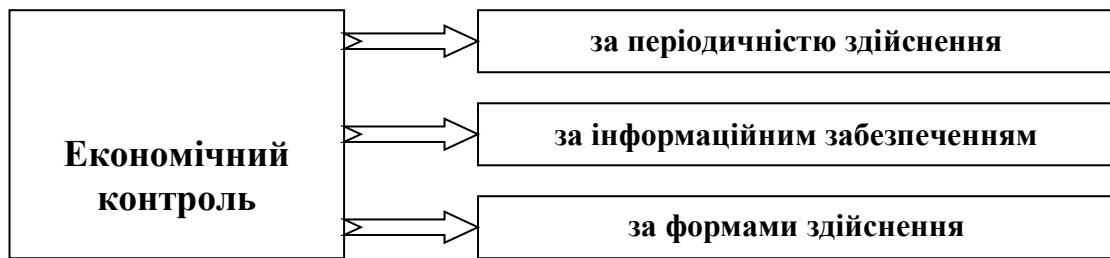

Рис. 2.3. Класифікація економічного контролю

За *періодичністю здійснення*, послідовністю і стадіями процедур фінансово-господарський контроль поділяють на: попередній; оперативний (поточний) і підсумковий (ретроспективний) (рис. 2. 4).

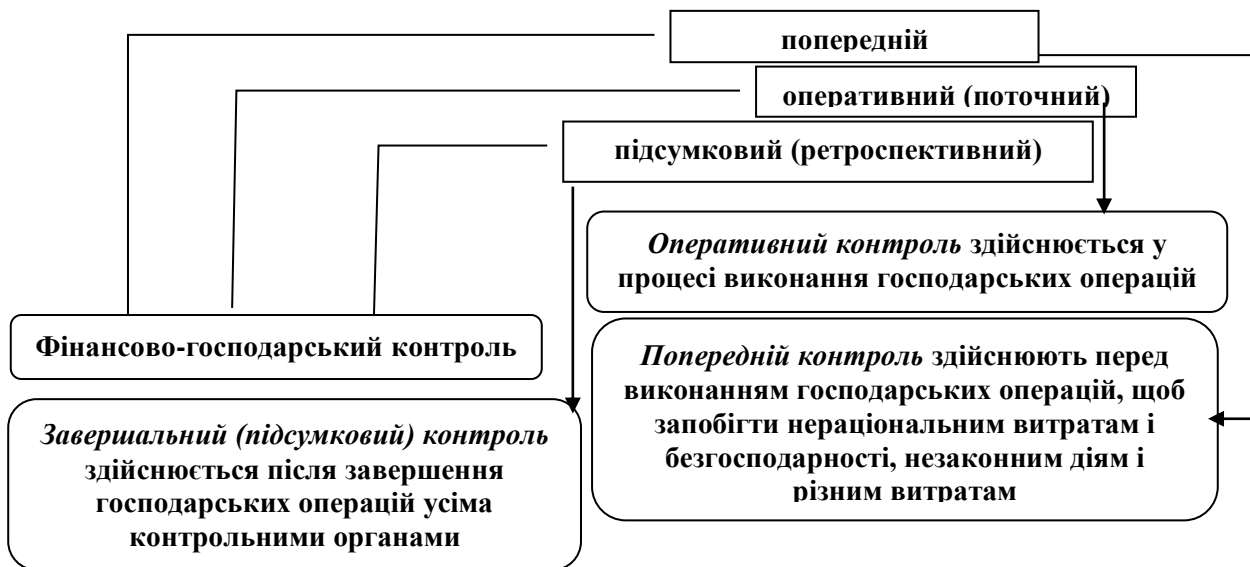

Рис. 2.4. Класифікація контролю за періодичністю здійснення

Попередній контроль здійснюють усі органи державного і господарського управління, а також власники підприємств. В умовах ринкової економіки об'єктом попереднього контролю є комерційні угоди, договірні зобов'язання, цінні папери та інші виробничі, переробні, реалізаційні, розрахункові операції та операції з попереднього оформлення відповідних документів. Тепер важливу роль відіграє попередній контроль під час прийняття управлінських рішень, коли потрібно завчасно оцінити операції із заготівлі, виробництва, реалізації, розрахунків з огляду на їх законність, доцільність та економічність. Він дає змогу заздалегідь усунути конфліктні ситуації, які можуть негативно вплинути на діяльність підприємства, або ліквідувати умови, що породжують ці ситуації.

Органи управління мають здійснювати попередній контроль розпоряджень щодо здійснення тих чи інших операцій. Оскільки цей контроль передуює здійсненню операцій, він є найефективнішим, дає змогу уникнути прорахунків, недоліків, запобігає безгосподарності та марнотратству, може здійснюватися під час складання нормативів, кошторису, розроблення норм витрат фінансів, сировини та готової продукції, планування прибутків. Попередній контроль здійснюють працівники облікових служб і під час оформлення операцій,

пов'язаних із виробництвом та реалізацією продукції, розрахунковими, грошовими та іншими операціями.

Оперативний контроль здійснюють у процесі виконання господарських операцій. Основне його завдання – виявлення відхилень у виконанні операцій з метою вжиття заходів щодо усунення негативних факторів та закріплення позитивного досвіду. Поточний контроль, здійснюваний керівниками і фахівцями бухгалтерських служб підприємств, має особливе значення під час оформлення та аналізу грошових, розрахункових, виробничих та інших операцій, підписання документів і надходження їх до бухгалтерії. Для цього керівники підприємств та їх відділів зобов'язані не формально підписувати документи, а глибоко вникати в їх зміст, аналізувати суть фінансово-господарських операцій та показників. Це дає змогу перевірити економічну доцільність та обґрунтованість цих операцій і впливати на ефективність роботи підприємств.

Технологічний поточний контроль здійснюють інженери, технологи (інженери-технологи) за технологією виробництва, якістю сировини і продукції відповідно до стандартів і технічних умов.

Як попередній, так і поточний контроль належить до компетенції керівників підприємств та їх фахівців під час виконання ними своїх функціональних обов'язків на основі того, що контроль є функцією управління. Важливе значення має попередній і поточний бухгалтерський контроль за виробничою та фінансово-господарською діяльністю підприємств, який проводить бухгалтерська служба на підставі документів, що надходять до неї. Але для підвищення ефективності поточного бухгалтерського контролю бухгалтерська служба має здійснювати контроль не тільки під час надходження та оброблення документів, а й на стадії проведення господарських операцій. Зокрема, бухгалтерія контролює повноту, своєчасність і правильність оприбуткування матеріалів і продукції, розрахункові операції. Поточний контроль операцій із виробництва продукції дає змогу своєчасно виявити порушення норм витрат сировини під час її переробки, дотримання технології виробництва.

Підсумковий (завершальний) контроль здійснюють усі контрольні органи після завершення господарських операцій. На відміну від попереднього й поточного він полягає у перевірці господарських операцій після їх здійснення. Тому його ефективність у поточній господарській діяльності підприємств менша, ніж попереднього й поточного контролю. Проте підхід до вивчення фінансово-господарської діяльності за підсумкового контролю повніший і глибший. Цей вид контролю проводиться на державному рівні, що дає змогу забезпечити всебічну й комплексну перевірку правильності та законності фінансово-господарських операцій на підприємствах, виявляє порушення і зловживання, які інколи можуть приховуватися системою поточного контролю.

Основними завданнями завершального контролю є перевірка правильності й законності проведення господарських операцій на підприємствах, виявлення порушень і зловживань, а також розроблення заходів щодо усунення виявлених вад та запобігання їм у майбутньому.

Особливість підсумкового фінансово-господарського контролю виявляється у поглибленому і кваліфікованому вивченні й дослідженні всіх операцій і процесів виробничо-фінансової діяльності підприємства. Формами такого контролю можуть бути ревізії, тематичні перевірки та перевірки достовірності показників звітності. У системі підсумкового контролю особливу роль відіграє ревізія фінансово-господарської діяльності, яку проводять на рівні державної контрольно-ревізійної служби.

Найважливішою формою завершального контролю є ревізія виробничої і фінансово-господарської діяльності підприємств, яку проводять власники раз на рік відповідно до Закону “Про підприємства в Україні”. Завдання ревізії – остаточне оцінювання діяльності підприємства за минулий рік, виявлення резервів і надання допомоги підприємству у їх використанні, перевірка дотримання законодавства, збереження власності, достовірності обліку і звітності.

За інформаційним забезпеченням економічний контроль поділяють на документальний та фактичний.

Документальний контроль установлює суть і достовірність господарських операцій за даними первинної документації, облікових реєстрів і звітності, в яких вони відображені в бухгалтерському, внутрішньогосподарському і статистичному обліку.

Фактичний контроль допомагає визначити реальний стан об'єкта вимірюванням, зважуванням, підрахунками, лабораторним аналізом тощо.

Фактичний контроль і документальний контроль взаємопов'язані, адже їх спільне застосування дає змогу встановити справжній стан об'єктів, розробити заходи щодо усунення вад.

За формою здійснення економічного контролю розрізняють такі контрольні заходи: превентивні, поточні, тематичні, ревізії (рис. 2.5).

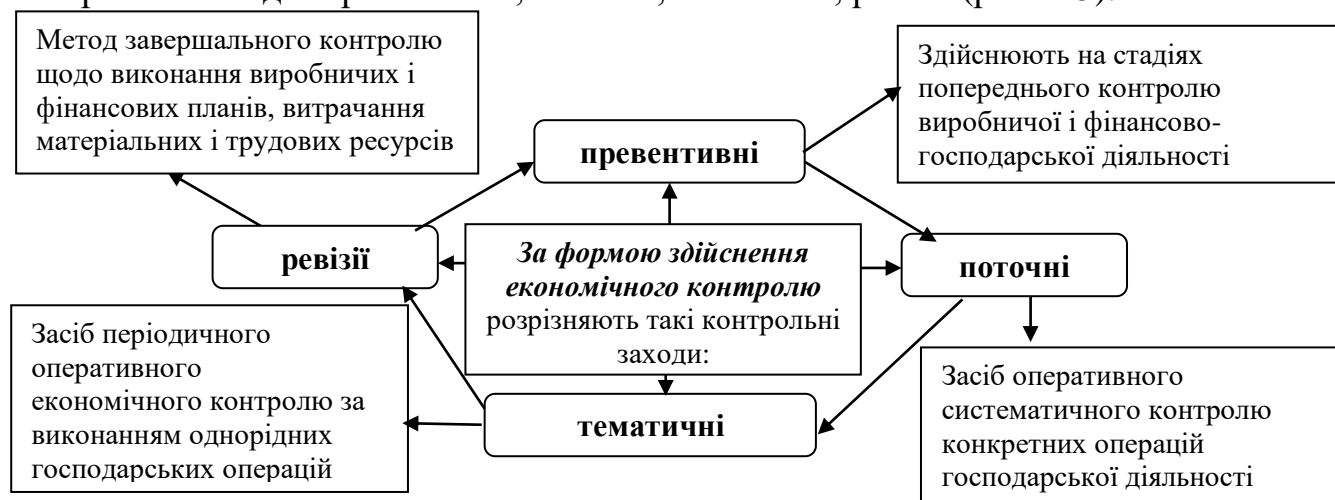

Рис. 2.5. Класифікація контролю за формою здійснення

Превентивні (запобіжні) контрольні заходи здійснюють на стадіях попереднього контролю виробничої і фінансово-господарської діяльності підприємств. Власник підприємства перевіряє оптимальність планів і збалансованість ресурсів згідно з технічно обґрунтованими нормативами.

Особливо відповідальна роль головного бухгалтера у превентивних перевірках господарських операцій, що відображені в системі бухгалтерського обліку. Кожна господарська операція, зафіксована на матеріальних носіях, підлягає повторній превентивній перевірці, яку проводить головний бухгалтер або уповноважена особа.

Превентивні перевірки – найефективніший спосіб-інструмент або засіб економічного контролю, адже вони дають змогу запобігти виникненню вад, перевитрат і втрат ресурсів у господарській діяльності підприємства.

Поточні контрольні заходи – спосіб-інструмент або засіб оперативного систематичного контролю конкретних операцій господарської діяльності підприємств. Поточні перевірки проводять усі контрольні органи з питань, що стосуються їхньої компетенції.

Тематичні контрольні перевірки – спосіб-інструмент або засіб періодичного оперативного економічного контролю за виконанням підприємствами однорідних господарських операцій. Тематичні перевірки подібні до поточних, але проводяться з ширшого кола показників конкретної теми із застосуванням методів економічного аналізу та залученням спеціалістів різного профілю. Якщо у процесі поточного обстеження використовують здебільшого методи фактичного контролю, то за тематичних перевірок – нормативну і договірну інформацію, дані обліку, вибіркочну інвентаризацію, хронометраж.

Ревізія – метод завершального (підсумкового) контролю, який дає змогу здійснити всебічно оцінити виробничу і фінансово-господарську діяльність підприємства та інших об'єктів підприємницької діяльності: виконання виробничих і фінансових планів, витрачання матеріальних і трудових ресурсів, результатів некомерційної діяльності за звітний період, збереження власності, виявлення резервів підвищення ефективності виробництва.

У процесі проведення фінансово-господарського контролю сформувався і його метод, який ґрунтується на загальнонаукових і специфічних методах та прийомах дослідження об'єктів.

До специфічних прийомів контролю належать:

- *інвентаризація* – періодична перевірка наявності цінностей, що перебувають на балансі підприємства, їх стану та умов зберігання;
- *контрольне замірювання* – фактичний контроль, який застосовують у процесі виконання будівельно-монтажних робіт;
- *спостереження* (вибіркове, суцільне);
- *технологічний контроль* – прийом контрольного запуску сировини і матеріалів у виробництво з метою перевірки оптимальності технології виробництва;
- *експертиза* – застосовують у судово-бухгалтерській практиці;
- *службове розслідування* – перевірка діяльності керівництва підприємства;

– *економічний аналіз* – розчленування господарських явищ і процесів на окремі складові й елементи, вивчення та оцінювання, їх обґрунтування закономірностей на підставі чинних економічних фактів;

– *експеримент* – вивчення й дослідження економічних явищ і процесів через їх відтворення у штучно створених умовах;

– *економіко-статистичний аналіз* – метод вивчення масових суспільно-економічних явищ;

– *економіко-математичні методи* – встановлення найоптимальнішого варіанта вирішення економічного завдання за допомогою математичного моделювання;

– *дослідження документів* – метод перевірки документів із застосуванням нормативно-правових, фактичних та спеціальних прийомів і способів перевірки;

– *камеральна перевірка* – перевірка документів і звітності без виїзду до місця розташування суб'єкта контролю.

Види державного і недержавного контролю подано на рис. 2.6.

В Україні боротьбу зі злочинністю загалом і у сфері економіки зокрема здійснюють переважно підрозділи Міністерства внутрішніх справ. Великий обсяг дізнавальної роботи проводять податкові структури. На Службу безпеки України покладено оперативно-розшукову діяльність та досудове слідство у справах контрабанди. Дізнання із цих справ до прийняття нового Митного кодексу України здійснюють митні органи. На СБУ покладено боротьбу з організованою злочинністю та корупцією, ці завдання виконують також Координаційний комітет з боротьби з корупцією та організованою злочинністю при Президентові України та Національне бюро розслідувань.

Відповідно до визначених функцій і завдань органів прокуратури Генеральна прокуратура України має повноваження взяти до свого розгляду будь-яку справу.

Отже, в державі створено широку та й різновідомчу систему боротьби з економічними злочинами та правопорушеннями. Розроблено національні програми боротьби з латентною злочинністю, організованою злочинністю та корупцією, які з 1997 р. втілюються в життя.

Значний обсяг роботи у сфері боротьби з економічними злочинами виконують органи МВС. Діяльність органів внутрішніх справ спрямована на забезпечення громадського порядку на всій території держави. Основним їхніми функціями є: гарантування особистої безпеки громадян; захист їхніх прав, свобод і законних інтересів; забезпечення охорони громадського порядку; запобігання злочинам іншим правопорушенням та їх припинення; своєчасне виявлення, розкриття й розслідування злочинів та осіб, що їх скоїли; забезпечення дорожнього руху; захист власності від злочинних посягань; виконання кримінальних покарань та адміністративних стягнень; гарантування пожежної безпеки.

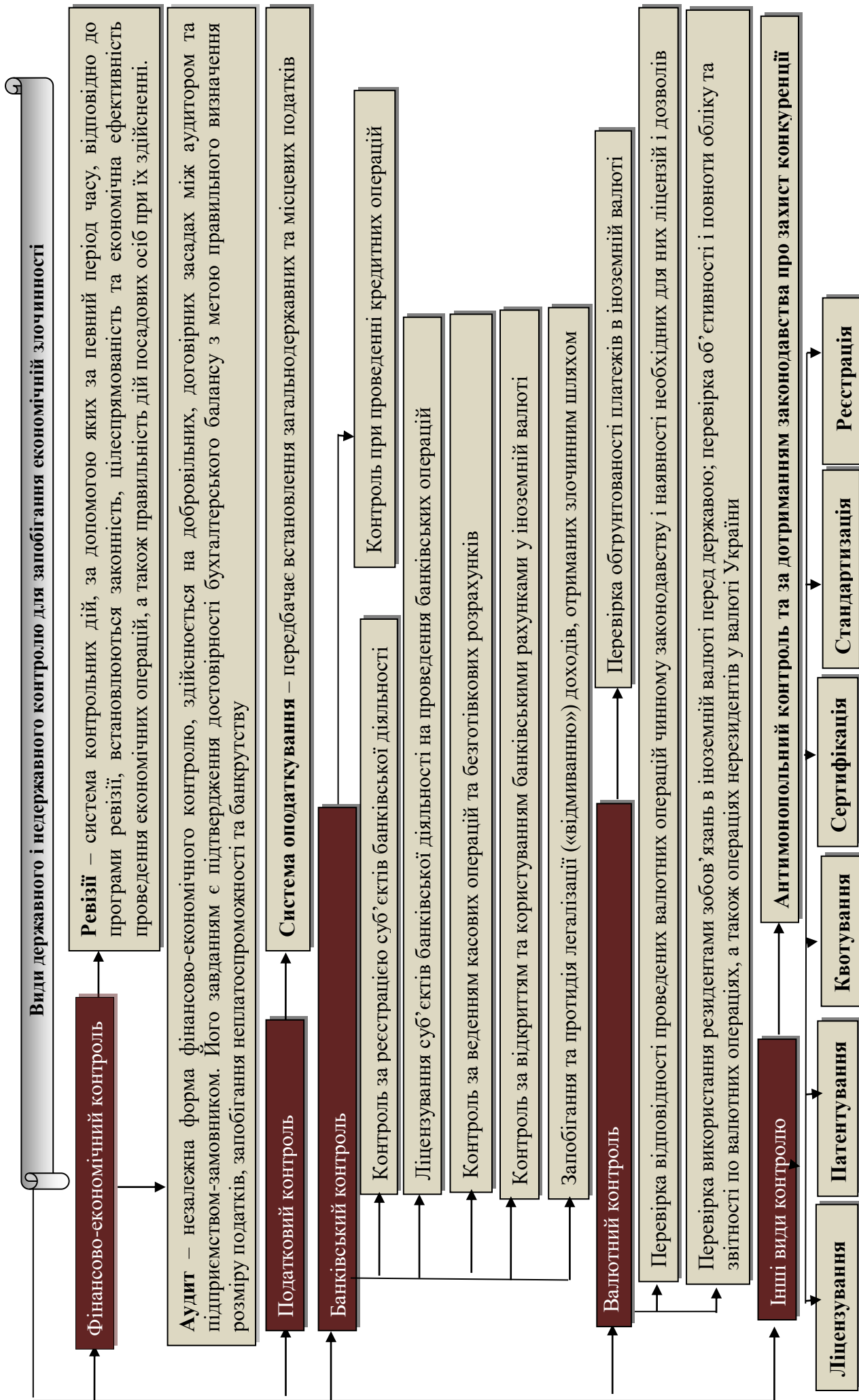

Рис. 2.6. Види державного і недержавного контролю для запобігання економічній злочинності

Форми діяльності органів системи МВС України: профілактична, оперативно-розшукова, кримінально-процесуальна, виконавча, охоронна (на договірних засадах) та організаційно-правова.

Певні особливості управління й функціонування має *система органів внутрішніх справ на транспорті*, побудована з урахуванням специфіки забезпечення охорони громадського порядку та боротьби зі злочинністю на залізничному, повітряному, морському й річковому транспорті.

Система органів внутрішніх справ на *залізничному транспорті* підпорядковується Управлінню внутрішніх справ на транспорті МВС України (УВСТ МВС України) на чолі з начальником управління, який призначається на посаду наказом міністра внутрішніх справ України .

У великих аеропортах, морських і річкових портах функціонують *відділи внутрішніх справ*, підпорядковані територіальним УМВС областей, міст.

У складі органів внутрішніх справ на транспорті працюють усі основні галузеві служби, крім Державтоінспекції, паспортної, пожежної. На деяких промислових підприємствах, в установах та організаціях з особливим режимом роботи (оборонні особливо із технічною безпекою виробництва та ін.) створюють відділи внутрішніх справ для роботи на закритих об'єктах.

Оперативно-розшукова і слідча діяльність правоохоронних органів сприяє визначенню підстав щодо застосування конкретних видів юридичної відповідальності до правопорушників. Разом з тим, історична практика свідчить, що забезпечення законності й правопорядку неможливе без ефективної діяльності судових установ. Судовий захист інтересів держави та прав людини завжди був найвищим правовим захистом громадянина як осередку суспільства. Економіку треба захищати тільки правовими, законними методами і засобами.

Запитання для самоконтролю:

1. Кримінологічне визначення поняття та ознак економічної злочинності.
2. Що таке нелегальний ринок як сфера економічних злочинів?
3. У чому полягає відмивання грошей, отриманих злочинним шляхом?
4. Які є моделі відмивання кримінальних грошових коштів?
5. Як ви розумієте транснаціональний характер і регіональні особливості відмивання грошей?
6. Як можна запобігти відмиванню грошей?
7. У чому полягає політика “ знай свого клієнта”? Програма внутрішньої відповідності
8. Що таке офшорні юрисдикції та яке вони мають походження?
9. Якими є основні мотиви використання офшорних юрисдикцій?
10. Які поняття і принципи організації офшорної фірми?
11. Дайте характеристику офшорних юрисдикцій.
12. Якими є ознаки транснаціональної економічної і організованої злочинності?
13. У чому полягає транснаціональна злочинність?
14. Якими є ознаки транснаціональної організованої злочинності?

ТЕМА 3

КОРУПЦІЯ ЯК ЗАГРОЗА ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ

- 3.1. Визначення поняття “корупція”.
- 3.2. Вплив корупції на українське суспільство і державу.
- 3.3. Корупційні злочини і корупційна злочинність.
- 3.4. Адміністративно-правовий механізм боротьби з корупцією.
- 3.5. Адміністративно-правова відповідальність за корупційні діяння.
- 3.6. Заходи протидії корупції.

Мета: навчити студентів розпізнавати ознаки корупційних схем у різних видах економічних відносин та розробляти заходи запобігання явищу корупції.

Основні терміни та поняття: корупція; загроза; соціальна проблема; національна безпека; конституційний лад; аспект впливу; корупційний злочин; корупційна злочинність; корумпована поведінка механізм боротьби з корупцією; відповідальність за корупційні діяння.

Література до теми 3: 3, 30, 34, 35, 42, 55, 58-60, 64, 66, 68, 73, 75, 89, 90, 96, 101, 103, 104, 106, 118, 124, 140-156, 158, 175

3.1. Визначення поняття “корупція”

Корупція як загроза безпеці держави

Корупція є однією з найактуальніших соціальних проблем сучасності. Деякі дослідники взагалі вважають, що вона стала головною політичною проблемою кінця ХХ ст. За будь-яких підходів та оцінок однозначним є висновок, що корупція – це проблема, розв’язання якої для багатьох країн є надзвичайно актуальною справою. Це повною мірою стосується й України, високий рівень корумпованості якої визнано її політичним керівництвом, законодавчим органом, вітчизняними та зарубіжними аналітиками, відповідними міжнародними інституціями.

Корупція в сучасних умовах стала чинником, який реально загрожує національній безпеці й конституційному ладу України. Це явище негативно впливає на різні сторони суспільного життя: економіку, політику, управління, соціальну і правову сфери, громадську свідомість, міжнародні відносини. Корумповані відносини дедалі більше витісняють правові, етичні стосунки між людьми, із аномалії поступово перетворюються на норму поведінки.

Останнім часом в Україні у справі протидії корупції зроблено досить багато – прийнято спеціальний антикорупційний закон та низку інших законодавчих актів антикорупційного спрямування, схвалено концепцію боротьби з корупцією, розроблено спеціальну антикорупційну програму, на політичному рівні проголошено курс на посилення протидії цьому злу, запроваджено систематичне проведення на найвищому рівні спрямованих проти корупції організаційних заходів за участю керівників правоохоронних та інших державних органів.

Однак, ці та інші, здійснювані в державі та суспільстві, заходи не дали до відчутних позитивних результатів у справі протидії корупції. Причин цього багато – як об'єктивних, так і суб'єктивних. Одна з них полягає в тому, що протягом існування України як незалежної держави антикорупційні процеси не мали належного наукового забезпечення. Нині проблему протидії корупції визначають три аспекти, співіснування яких є досить парадоксальним:

- 1) Ця проблема є надзвичайно актуальною для соціального життя загалом і для юридичної науки і практики зокрема, що визнають усі;
- 2) про неї багато говорять політики, журналісти, інші категорії громадян;
- 3) рівень її наукового дослідження досить високий.

Етимологія слова “корупція”

Дослідники виділяють кілька варіантів походження терміна “корупція”. Одні вважають, що він походить від сполучення латинських слів “correi” (кілька учасників зобов'язальних відносин з приводу одного предмета) і “rumpere” (ламати, пошкоджувати, порушувати, скасовувати). В результаті утворився самостійний термін “corrumpere”, який передбачає участь у діяльності кількох осіб, мета яких – “гальмування” нормального ходу судового процесу або процесу управління справами суспільства.

Іноді цей термін пов'язують також з латинським словом, але вже дещо іншим – “corruptio”, яке тлумачиться як “підкуп, продажність громадських і політичних діячів, посадових осіб”. Приблизно так само сприймається корупція у нашому суспільстві це підкуп хабарами, продажність посадових осіб, політичних діячів”. В енциклопедичних словниках латинське “corruptio” крім підкупу й продажності означає псування і розбещування. Останнє підкреслює глибинний аспект корупції як соціального явища, що свідчить про розбещення певних посадових осіб державних органів владою й розкладання системи державної влади.

Авторитетний юридичний словник Генрі Блека визначає корупцію як “діяння, що вчиняється з наміром надати деякі переваги, що несумісні з офіційними обов'язками посадової особи і правами інших осіб; діяння посадової особи, яка неправомірно використовує своє становище чи статус для одержання будь-якої переваги для себе або іншої особи з цілями, які суперечать обов'язкам і правам інших осіб”.

Як злочинну діяльність у сфері політики або державного управління, що полягає у використанні посадовими особами наданих їм прав і владних можливостей з метою особистого збагачення, пропонує розглядати корупцію М. Мельник. Найбільш типовими проявами корупції він вважає підкуп чиновників і громадсько-політичних діячів, хабарництво за законне чи незаконне надання благ і переваг, протекціонізм – висування працівників за ознаками родичання, земляцтва, особистої відданості і приятельських стосунків. Як видно із використаних М. Мельником у пропонованій ним дефініції поняття “корупція” слів “злочинна діяльність”, цей автор вважає корупційними лише кримінально карані діяння. Приблизно такої самої позиції щодо розуміння поняття “корупція” дотримується значна частина авторів інших юридичних енциклопедичних видань.

Слід зауважити, що більшість енциклопедій і словників радянської доби, які дають тлумачення терміна “корупція”, спеціально підкреслюють, що це явище характерне й притаманне для буржуазної держави і суспільства, де існує експлуатація людини людиною, державний апарат перебуває у підпорядкуванні монополій, для корупції закладено умови в самій економічній і політичній системі капіталістичного суспільства.

Наукове розуміння поняття “корупція”. В юридичній літературі висловлюється надзвичайно широке розмаїття думок щодо розуміння суті корупції. Інколи є не тільки загальні, нечіткі формулювання, а й такі, що виключають одне одного. Отже, існує багато різних визначень поняття “корупція”, але повної ясності і правової точності щодо нього поки що немає.

Крім використання влади й посадових повноважень корупцією визнається використання авторитету посади та пов'язаних із нею можливостей, проте задоволення інтересів третіх осіб через неправомірне використання офіційних повноважень, авторитет влади у зв'язку з іншими можливостями, які надає посадовій особі її посада, є корупцією лише тоді, коли такі інтереси стають груповими. Отже, за такого підходу задоволення інтересу однієї особи іншою не є корупцією.

Корупцію можна розглядати і як елемент (ознаку) або різновид організованої злочинності. На відміну від викладених вище підходів, прибічники цього погляду не вважають корупцію самостійним явищем, а сприймають її як структурний елемент, системоутворювальну ознаку або різновид організованої злочинності. Корупційними проявами можуть визнаватися хабарництво, інші посадові зловживання, проте лише в рамках організованої злочинності.

Існуючі визначення поняття корупції обмежуються загальними її ознаками і не містять чітких формулювань, які б давали змогу виокремити суттєві ознаки цієї правової категорії. Це, наприклад, визначення корупції як акту правопорушення державних службовців або як системи відповідних стосунків між певними посадовими особами та кримінальним середовищем на основі протиправної діяльності цих посадових осіб на шкоду державним та суспільним інтересам тощо.

Наведені вище погляди відображують доктринальне її розуміння як правової категорії, і воно лише з одного боку характеризує це поняття. Щоб з'ясувати інші підходи до визначення корупції, потрібно розглянути розуміння її на законодавчому рівні, в документах міжнародно-правового характеру, правоохоронній діяльності, та у свідомості пересічних громадян.

Як суспільне явище корупція (рис.3.1) :

Рис.3.1. Суспільне явище корупція

Елементами, що відзначають діяння як корупційне, є (рис.3.2):

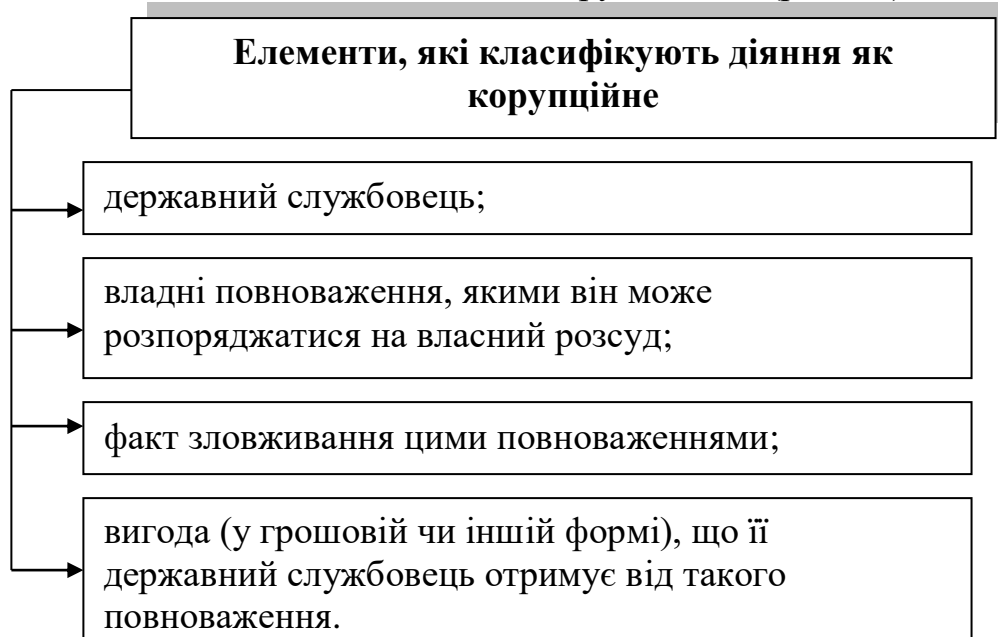

Рис. 3.2. Елементи корупційного діяння

Важливим аспектом визначення поняття “корупція” є детальне визначення суб'єктів корупційних дій, адже ця “діяльність” зосереджена саме в їхніх руках. Такими суб'єктами можуть бути:

- державні службовці;
- депутати рад усіх рівнів;
- голови місцевих рад;
- військовослужбовці;

– інші особи, адміністративна відповідальність яких передбачена дисциплінарними статутами, а також ті, служба яких визначається як державна.

Нормативно-правове розуміння корупції

Одним із перших варіантів офіційного розуміння поняття “корупція” з боку вищих органів державної влади України була законодавча пропозиція, яка

містилась у листі Кабінету Міністрів України від 02.04.1993 р. № 19-683/4 до Верховної Ради України з приводу виконання п. 2 Постанови Верховної Ради від 23.01.1993 Р. “Про стан виконання законів і постанов Верховної Ради України з питань правопорядку і заходи щодо посилення боротьби із злочинністю”. У цьому листі пропонувалося передбачити в Законі, що корупція – це суспільно небезпечне діяння, яке полягає в корисливому використанні посадовими особами свого службового становища і пов’язаних з ним можливостей для збагачення, протиправного одержання матеріальних чи інших благ і переваг в особистих чи групових інтересах.

Отже, корупція зводилася до конкретного суспільно небезпечного діяння (злочину), а точніше – до посадового зловживання, яке:

- 1) мало корисливий характер;
- 2) було спрямоване на збагачення або протиправне одержання матеріальних чи інших благ і переваг в особистих чи групових інтересах.

Поняття корупції, безпосередньо визначене в законі, за багатьма ознаками наближалось до наведеного вище, хоча й істотно відрізнялося від нього. У Законі України “Про боротьбу з корупцією” від 05.11.1995 р. (ст. 1) його сформульовано так: “Під корупцією в цьому Законі розуміється діяльність осіб, уповноважених на виконання функцій держави, спрямована на протиправне використання наданих їм повноважень для одержання матеріальних благ, послуг, пільг або інших переваг”.

Основною формальною особливістю цього визначення поняття “корупція” є те, що воно має нормативно-правовий характер. Суть корупції, визначається тим, що:

- вона корупція розглядається як діяльність;
- така її діяльність пов’язується із протиправним використанням службових повноважень;
- сфера цієї діяльності обмежується сферою державного управління;
- вона має чітко визначену корисливу (матеріальну) спрямованість.

За формою прояву корупція є близькою до одержання хабара, зловживання владою або посадовим становищем, хоча і не тотожна їм.

Слід погодитися з ученими і практиками, які вважають визначенню корупції в Законі України “Про боротьбу з корупцією” не зовсім вдалим, оскільки воно відображає зміст корупції у вузькому розумінні і може бути застосоване лише в контексті зазначеного закону.

Як уже зазначалося, на законодавчому визначенні поняття “корупція” особливо наполягали керівники правоохоронних органів, які вбачали у відсутності такого визначення основну правову перешкоду ефективній протидії цьому злу. І хоча для більшості фахівців, що працювали в робочій групі з підготовки відповідних законопроектів, потреба законодавчого визначення цього поняття викликала великий сумнів, у результаті багатьох дискусій, у т.ч. й на засіданні парламентської Комісії з питань боротьби з організованою злочинністю і корупцією, було прийнято компромісне рішення – дати загальне визначення поняття “корупція” і сформулювати основні види корупційних діянь, що дістало відображення у ст. 1 Закону України “Про боротьбу з

корупцією”. Передбачене в цьому законі визначення поняття корупції не єдине в нашій державі офіційне розуміння її. Воно також відображене в Концепції боротьби з корупцією на 1998 – 2005 рр., затвердженій указом Президента України від 24.04.1998 р. № 367/98, у якій зазначено: “У правовому відношенні корупція становить сукупність різних за характером та ступенем суспільної небезпеки, але єдиних за своєю суттю корупційних діянь, інших правопорушень (кримінальних, адміністративних, цивільно-правових, дисциплінарних), а також порушень етики поведінки посадових осіб, пов’язаних із вчиненням цих діянь”.

Згідно Закону України “Про запобігання корупції” (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 49, ст.2056) в редакції від 31.08.2018, підстава - 2462-VIII, “корупція - використання особою, наданих їй службових повноважень чи пов’язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов’язаних з ними можливостей”.

Як бачимо, наведене визначення поняття “корупція” за своїм змістом істотно відрізняється від поданого в Законі України “Про боротьбу з корупцією”. Це зумовлено тим, що воно має інше порівняно із законодавчим визначенням функціональне призначення – констатувати різноманітність корупційних проявів, запобігаючи зведенню корупції до якогось одного виду правопорушення.

3.2. Вплив корупції на українське суспільство і державу

У соціальній системі корупція є водночас і наслідком, і причиною: наслідком процесів, що відбуваються в економіці, політиці, соціальному житті, і причиною відповідних тенденцій, напряму їх розвитку, виникнення певних явищ у цих сферах. Тому корупція – це системне соціальним явище яке має різні аспекти: *психологічний, соціальний, економічний, політичний, правовий*. Інколи ще виділяють *владний та міжнародний* аспекти впливу (рис. 3.1).

Соціальний аспект впливу. Корупція призводить до того, що у суспільстві фактично функціонують дві соціальні підсистеми – офіційна й неофіційна: перша дотримується правових і моральних норм, друга – використовує протиправні методи. Суб’єкти корупції функціонують у неофіційному середовищі, де панують своя система цінностей, свої цілі й методи їх досягнення, а життя будується не за законами, а (як стало модно говорити) “по поняттях”.

Співвідношення офіційної й неофіційної підсистем свідчить про надзвичайно небезпечну ситуацію, що склалася в державі. За оцінками, зробленими навіть на найвищому державному рівні, неофіційна підсистема є не менш впливовою за масштабами, ніж офіційна.

Економічний аспект впливу. Корупція впливає на всі сфери економіки держави. Її провокує масова “тінізація” економічного сектора України, що, в свою чергу, є економічним підґрунтям корумпованих зв’язків. Відповідно до офіційних заяв керівництва держави, частка тіньової економіки в Україні фактично зрівнялася з офіційною і становить 45-60%. У тіньовому секторі економіки працюють мільйони громадян України. За даними фонду “Інтелектуальна перспектива” і Центру соціальних експертиз Інституту соціології НАН України, що провели опитування громадян України за темою тіньової зайнятості населення, 45% опитаних працюють у “тіні”. За підрахунками фахівців, сукупний тіньовий капітал українських громадян становить близько \$40 млрд.

Загалом корупція підриває економічні основи держави, блокує надходження іноземних інвестицій, призводить до “тінізації” економіки, сприяє зростанню впливу організованих злочинних груп.

Політичний аспект впливу. Корупція і боротьба з нею широко використовуються у практиці політичної діяльності в Україні. Зрозуміло, що особливо гострою є ситуація під час проведення виборів, як президентських, так і парламентських.

Напрямами використання корупції в політичній боротьбі можуть біти: 1) застосування кримінально-правових засобів до державних діячів, політиків (зазвичай опозиційних) за наявності для цього підстав, але не через їх наявність, а переважно – з політичних міркувань; 2) юридична розправа з політичними опонентами через притягнення їх до відповідальності за звинуваченням у корупції (інших протиправних діях) за відсутності для цього законних підстав; 3) застосування репресивних дій з тих самих мотивів до осіб з оточення політичних діячів, у дискредитації яких зацікавлена влада.

Владний аспект впливу. Корупція в Україні впливає на формування органів усіх гілок влади, на вироблення й реалізацію державної політики. Під час формування представницьких органів влади важко уникнути впливу корупції. У цьому разі йдеться про порушення фундаментальних принципів організації і проведення виборів: підкуп кандидатів, представників влади і членів виборчих комісій; нелегальне фінансування виборчих кампаній; посадові зловживання під час агітації; фальсифікація результатів виборів, створення перешкод для реалізації виборчих прав громадян та ін.

В Україні потенційно найбільш корумпованою є виконавча влада, оскільки саме її представники мають великі “хабаромістки” розпорядчі функції (розпоряджаються коштами, нерухомістю, матеріальними цінностями тощо). Це підтверджує і судова практика застосування антикорупційного законодавства: більшість осіб, притягнутих до відповідальності за хабарництво, посадові зловживання, порушення Закону України “Про боротьбу з корупцією”, – це представники виконавчої влади.

Міжнародний аспект впливу. Корупція негативно впливає на міжнародний імідж України, перешкоджає, а часом блокує надходження іноземних інвестицій. Корупція також заважає міжнародним контактам, налагодженню

міжнародних зв'язків, може призвести до “тихої”, але відчутної ізоляції країни на міжнародному рівні.

Отже, корупція загрожує національній безпеці та суспільному ладу України, системно й комплексно впливає на формування та діяльність владних і політичних інститутів, підриває довіру громадян до влади, ускладнює відносини України з іноземними партнерами.

Політична воля вищого державного керівництва, забезпечення відкритості влади, суспільна підтримка таких дій є обов'язковими та основними умовами протидії корупції; брак таких дій зводить цю протидію нанівець. Аспекти корупції подано на рис. 3.3.

Боротьба з корупцією і хабарництвом пов'язана з вирішенням таких завдань:

- зменшення кількості так званих “хабаромістких” функцій державного управління (видача дозволів, ліцензій, довідок тощо);
- чітке законодавче визначення процедур прийняття управлінських рішень;
- забезпечення прозорості прийняття рішень за допомогою конкурсів, тендерів.

Наслідками корупції для суспільства можуть бути:

- підрив авторитету держави, спричинення шкоди утвердженню демократичних основ управління суспільством, побудові та функціонуванню державного апарату;
- істотне обмеження конституційних прав і свобод людини та громадянина;
- порушення принципів верховенства права;
- гальмування та викривлення соціально-економічних реформ, перешкоджання розвитку ринкових відносин, передусім середнього та малого підприємництва, а також надходженню іноземних інвестицій;
- грубе порушення встановленого порядку здійснення повноважень посадовими і службовими особами органів державної влади, місцевого самоврядування, управлінських структур приватного сектора;
- незаконні привілеї корумпованим угрупованням.

3.3. Корупційні злочини і корупційна злочинність

Обґрунтованість вживання терміна “корупційний злочин”

Позиція тих вчених і практиків, які виділення такої категорії злочинів, як корупційні, ставлять у залежність від наявності чи відсутності у вітчизняному кримінальному законодавстві термінів “корупція”, “корупційні злочини”, ґрунтується тільки на формальних ознаках, без урахування суті питання. Тому її не можна визнати належним чином обґрунтованою. Виокремлення корупційних злочинів як особливого виду злочинів видається абсолютно правомірно обґрунтованим з огляду на зазначене вище і таке:

1. Поняття “корупційний злочин” є конвенційним, тобто таким, що має відповідний нормативно-правовий зміст. Як і поняття “корупційне правопорушення”, воно вживається в такому міжнародному документі, як

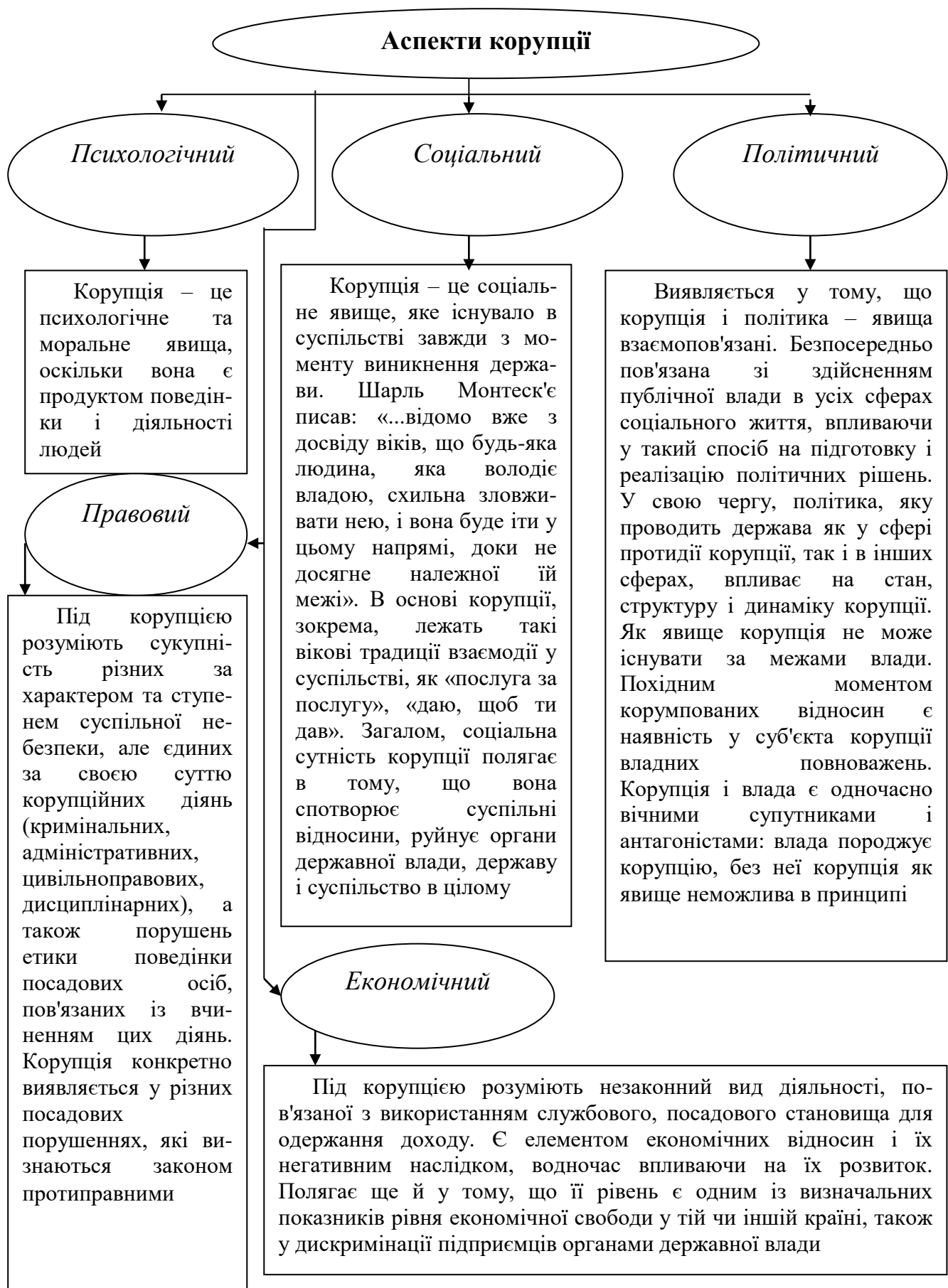

Рис. 3.3. Аспекти корупції

Конвенція про кримінальну відповідальність за корупцію, прийнятій 04.11.1998 р. у м. Страсбурзі і відкритій для підписання 1999 р. Отже, це поняття є загальноновизнаним у міжнародному праві, що дає змогу, по-перше, стверджувати про виокремлення такої групи злочинів у принципі, по-друге, про використання такого терміна для потреб національного права.

2. Наявність зазначеної групи злочинів логічно впливає з чинного законодавства України, в якому вжито такі терміни, як “корупція”, “корупційні діяння”, “правопорушення, пов’язані з корупцією” (закони України “Про боротьбу з корупцією”, “Про державну службу” (ст. 37), “Про прокуратуру” (ст. 50-1) та ін.). Із законодавчих дефініцій понять корупції та корупційних діянь та інших положень Закону України “Про боротьбу з корупцією” (ст. 1, 3, 7, 8) випливає, що корупційні діяння та інші правопорушення, пов’язані з корупцією, можуть бути злочинними. Це також визнано Концепцією боротьби з корупцією в Україні на 1998 – 2005 рр., у якій підкреслено, що в правовому відношенні корупція становить сукупність різних за характером і ступенем суспільної небезпеки, але єдиних за своєю суттю корупційних діянь, інших правопорушень (кримінальних, адміністративних, цивільно-правових, дисциплінарних), а також порушень етики поведінки посадових осіб, пов’язаних із вчиненням цих діянь. У законах України “Про державну службу” (ст. 37), “Про прокуратуру” (ст. 50-1), “Про пенсійне забезпечення військовослужбовців та осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ” (ст. 5), “Про статус суддів” (ст. 43) міститься формулювання (“умисний злочин, вчинений з використанням свого посадового становища”), яке за своїм змістом є якщо не аналогічним, то дуже близьким до поняття “корупційні злочини”. Слід звернути увагу, що в цих законах йдеться не про посадові чи якісь інші злочини, на які в КК України міститься пряма вказівка, а саме про умисні злочини, вчинені з використанням свого посадового становища. Відповідним положенням з таким термінологічним зворотом зазначені закони були доповнені Законом України “Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів України у зв’язку з прийняттям Закону України “Про боротьбу з корупцією”. Як уже зазначалося, цим термінологічним зворотом розробники закону намагались означити коло злочинів, які за своєю суттю є корупційними. Понад те, деякі представники авторського колективу з розроблення цього законопроекту замість зазначеного формулювання пропонували термін “корупційні злочини”, який навіть було вжито в одному з варіантів проекту цього закону, але котрий з певних причин (переважно через побоювання неоднозначного його тлумачення на практиці) не було закріплено в законі.

Отже, хоча закон та інші нормативно-правові акти і не називають прямо корупційні діяння та інші правопорушення, пов’язані з корупцією, які утворюють склад злочину, корупційними злочинами, все ж вони дають підстави для того, аби називати такими всі кримінально карані правопорушення корупційного характеру.

3. Термін “корупційний злочин” є визнаним і широко вживаним у юридичній науці багатьох держав світу, у т.ч. тих, які виникли на теренах колишнього СРСР і правові системи яких близькі до правової системи України.

4. Виділення такого виду злочинів, як корупційні, для потреб кримінально-правової науки і практики не лише можливе, а й доцільне з огляду на особливу правову сутність, спільність ознак злочинних діянь, які охоплюються поняттям “корупція”. Ці злочини виділяє те, що вони об’єднуються у відповідну групу не за формальним розміщенням у системі Особливої частини КК залежно від того, в якій главі містяться статті про їх відповідальність, а за низкою спільних і обов’язкових для всіх їх ознак змістовного характеру: суб’єкта злочину, сфери вчинення, особливостей ознак об’єктивної і суб’єктивної сторін складу злочину. Такий підхід не є абсолютно новим для кримінального права й кримінології, оскільки за подібним принципом виділяються такі види злочинів, як, наприклад, транспортні, фінансові, економічні, митні, податкові, валютні, комп’ютерні, і такі види злочинності, як рецидивна, жіноча, корислива, насильницько-корислива, організована, професійна, пенітенціарна, політична тощо.

Отже, вживання в юридичній науці і практиці терміна “корупційні злочини”, який є узагальнювальним для певної категорії єдиних за своєю суттю злочинів, є не лише обґрунтованим з правового погляду, але й доцільним під кутом зору юридичної науки і практики.

Підстави віднесення злочинів до категорії корупційних

Ключовим у проблемі, що розглядається, є не питання про застосування термінології, а з’ясування того, які саме діяння, визнані кримінальним законом злочинними, можна вважати корупційними злочинами. Варто окреслити коло ознак корупційного злочину і на підставі цього визначити його юридичну сутність та формулювання загальної дефініції цього поняття. Інакше кажучи, визначення кола корупційних злочинів залежить насамперед від визначення підходу до розуміння такого соціального явища, як корупція. Цьому розумінню сприятиме визначення об’єктивних і суб’єктивних ознак корупційних злочинів.

Об’єктом таких злочинів є визначений порядок діяльності державних органів та органів місцевого самоврядування, а також порядок реалізації посадовими особами таких органів наданої їм влади та посадових повноважень. Відповідні зловживання посадових осіб можливі й у приватному та інших секторах, але це не є корупцією, оскільки в такому разі немає посягань на відносини, що виникають у процесі реалізації публічної влади. “Корозія” влади, яка настає внаслідок корупції, можлива через державний апарат, а не через комерційні структури та інші організації.

Об’єктивна сторона полягає у неправомірному використанні (зловживанні) посадовими особами наданої їм влади або посадових повноважень.

Суб’єктом корупційного злочину є не будь-яка посадова особа в розумінні ст. 164 КК, а лише посадова особа органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Особливість суб’єктивної сторони полягає в тому, що через зловживання посадова особа прагне задовольнити особистий інтерес чи інтерес

третіх осіб. Такий інтерес не обов'язково має бути корисливим. Це може бути будь-який особистий інтерес.

З огляду на це ознаками сутності корупційних злочинів є:

1) особлива сфера соціальних відносин, в якій можливе вчинення корупційних злочинів, – сфера державного управління та місцевого самоврядування;

2) неправомірне використання (зловживання) посадовою особою наданої їй влади або свого посадового становища;

3) задоволення за допомогою такого зловживання особистого інтересу чи інтересу третіх осіб;

3) спеціальний суб'єкт – особа, уповноважена на виконання функцій держави. Якщо адаптувати цю формулу до положень чинного кримінального законодавства, то це посадова особа органу державної влади або органу місцевого самоврядування. У цьому зв'язку з категорії корупційних злочинів слід вилучити зловживання повноваженнями осіб, які виконують управлінські функції в комерційних та інших організаціях і за цією ознакою чинним кримінальним законодавством визнаються посадовими особами. Останні мають різні повноваження, різний статус, різні завдання тощо. Для них навіть не можуть бути встановлені однакові обмеження, пов'язані із тими чи іншими посадами.

Деякі автори обґрунтовують потребу звужити коло суб'єктів корупційних злочинів ще й певною доцільністю, а саме – з огляду на можливості забезпечення дійового контролю за діяльністю суб'єктів корупції, запобігання їм з боку корупційних діянь, з виявлення та розслідування їх.

Отже, корупційними можна визнати злочини, які полягають у неправомірному використанні (зловживанні) посадовими особами органів державної влади або органів місцевого самоврядування наданої їм влади або свого посадового становища в особистих інтересах або інтересах третіх осіб.

Види корупційних злочинів

За кримінальним законодавством до категорії корупційних злочинів можна віднести такі суспільно небезпечні діяння, як одержання хабара, зловживання владою або посадовим становищем, перевищення влади або посадових повноважень, посадова підробка, розкрадання державного або колективного майна шляхом зловживання посадовим становищем, винесення суддями завідомо неправосудного рішення, втручання у вирішення судових справ з використанням посадового становища, втручання у діяльність працівника прокуратури, органу внутрішніх справ, безпеки з використанням посадового становища, зловживання військової посадової особи владою чи посадовим становищем та ін. За описаними вище ознаками корупційним може бути визнаний будь-який умисний злочин, який скоїла посадова особа органу державної влади або органу місцевого самоврядування з використанням влади або свого посадового становища з корисливих мотивів, іншої особистої заінтересованості або для задоволення інтересів третіх осіб (таких злочинів у проекті нового КК України понад тридцять). Причому частина цих злочинів може бути безумовно визнана корупційними, а частина – віднесена до категорії

корупційних лише з певними застереженнями, тобто лише за певних умов їх вчинення.

Так званими *безумовно корупційними злочинами* є суспільно небезпечні діяння, всі ознаки яких, що вказують на їх корупційний характер, зазначені в законі чи за необхідності випливають з його змісту. До них, зокрема, належать одержання хабара, зловживання владою або посадовим становищем, розкрадання державного або колективного майна з використанням посадового становища, притягнення завідомо невинуватого до кримінальної відповідальності, винесення суддями завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови, зловживання військової посадової особи владою чи посадовим становищем. Ці злочини можуть бути вчинені лише посадовими особами, завжди пов'язані із зловживанням наданих їм владою або посадовими повноваженнями, завжди вчиняються з корисливою або іншою метою.

Єдине, що заплутує ситуацію з однозначним визнанням окремих із зазначених злочинів корупційними, – це можливість їх вчинення не лише у сфері державного управління та місцевого самоврядування. Йдеться про такі посадові злочини, як одержання хабара та зловживання владою або посадовим становищем.

Чинне кримінальне законодавство визнає певних осіб посадовими незалежно від сфери їх діяльності. Такими можуть бути визнані особи, які займають відповідні посади чи виконують відповідні функції в органах державної влади, місцевого самоврядування, на державних підприємствах, в установах і організаціях, на підприємствах приватної чи колективної форм власності (у т.ч. спільних, кооперативних та ін.) тощо.

До так званих *умовних корупційних* належать злочини, вчинення яких не завжди супроводжується ознакою корупційності: в одних випадках вони мають корупційний характер, в інших – ні. Це зазвичай пов'язано із законодавчим описом ознак суб'єкта злочину (може вчинятися і непосадовими особами) та суб'єктивної сторони злочину (для наявності складу злочину закон не вимагає корисливої мотивації чи іншої особистої заінтересованості). До цієї категорії корупційних злочинів належать, зокрема: порушення законодавства про бюджетну систему України, видання нормативних актів, якими змінюються доходи і видатки бюджету всупереч установленому законом порядку, перешкоджання здійсненню виборчого права; підробка виборчих документів, приписка або неправильний підрахунок голосів; порушення таємниці голосування; порушення посадовою особою законодавства про референдум; порушення недоторканності житла громадян, переслідування громадян за критику, перевищення влади або посадових повноважень, провокація хабара, посадова підробка, завідомо незаконний арешт, затримання або привід, примушення давати показання, невиконання судового рішення, бездіяльність військової влади – суб'єктивна сторона цих складів злочину не пов'язується з корисливою або іншою особистою заінтересованістю; порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності чи ставлення до релігії, протидія законній підприємницькій діяльності, втручання

у вирішення судових справ, втручання у діяльність працівника прокуратури, органу внутрішніх справ, безпеки – суб'єктом цих злочинів можуть бути як приватні, так і посадові особи (вчинення їх посадовою особою утворює кваліфікований склад таких злочинів).

У разі вчинення таких злочинів посадовою особою і її намаганні досягти корисливого чи іншого особистого інтересу є всі підстави визнавати їх корупційними.

У визнанні того чи іншого злочину корупційним особливе місце посідає давання хабара. Це зумовлено:

- 1) тим що закон відносить давання хабара до посадових злочинів;
- 2) загальним суб'єктом його вчинення;
- 3) нерозривним зв'язком давання хабара з одержанням хабара.

Безумовно, давання хабара може бути вчинено посадовою особою з використанням наданої їй влади або своїх посадових повноважень і бути спрямованим на задоволення особистого, у т. ч. й корисливого інтересу. Але й у такому разі немає підстав для безумовного віднесення давання хабара до категорії корупційних злочинів. По-перше, як уже зазначалося, для цього немає достатніх законодавчих підстав, а по-друге, вчинення посадовою особою таких дій виходить за рамки складу давання хабара і потребує додаткової кваліфікації за ст. 165 КК, яка передбачає відповідальність за такий корупційний злочин, як зловживання владою або посадовим становищем.

За будь-яких обставин давання хабара може бути визнане корупційним злочином лише умовно, як, до речі, з визнанням цього злочину посадовим. Сам по собі факт розміщення його у главі “Посадові злочини” не є підставою того, що давання хабара – посадовий злочин у повному розумінні цього слова. Віднесення давання хабара до посадових злочинів зумовлене лише одним – нерозривним зв'язком його з таким посадовим злочином, як одержання хабара. Інакше кажучи, давання хабара, як, до речі, і посередництво в хабарництві, належать до посадових злочинів тому, що вони разом з одержанням хабара утворюють необхідну співучасть. Особливість зазначених злочинів (давання хабара і одержання хабара) полягає в тому, що одержання хабара неможливе без його давання, і навпаки, давання хабара неможливе без його одержання. Ця особливість (нерозривний зв'язок з корупційним злочином) є також підставою для умовного віднесення давання хабара до корупційних злочинів.

Корупційну злочинність, можна визначити як сукупність зумисних злочинів, учинених посадовими особами органів державної влади та органів місцевого самоврядування з використанням влади або свого посадового становища з корисливих мотивів, іншої особистої заінтересованості або для задоволення інтересів третіх осіб.

Корупційну злочинність, як і злочинність загалом, характеризують такі показники, як її стан, структура, динаміка. Ці показники корупційної злочинності, а також деякі інші особливості, які її характеризують у кримінологічному плані, розглянуто далі у розділі про рівень, структуру й тенденції розвитку корупції в Україні.

Розглянутих аспектів недостатньо для повного розв'язання розглядуваної проблеми (окремі з них у вітчизняній літературі висвітлюються вперше, до того ж лише в постановному плані). Однак вони свідчать про незаперечну актуальність їх дослідження в сучасних умовах розвитку нашого суспільства, у т.ч. визначення поняття, сутності корупційних злочинів, вирішення питань їх кваліфікації, поняття корупційної злочинності, співвідношення її з іншими видами злочинності тощо.

Досліджуючи корупцію в контексті проблем протидії організованій злочинності у сфері економіки та фінансів, її розглядають, з одного боку, як спосіб одержання максимального прибутку від тіньового бізнесу, захисту організованої злочинності від соціального контролю, а з другого – як спосіб збагачення чиновників, поступового вrostання кримінальних структур у державний апарат. Отже, фактично виділяють чотири аспекти корупційної поведінки:

- 1) спосіб одержання максимального прибутку від тіньового бізнесу;
- 2) захист організованої злочинності від соціального контролю;
- 3) спосіб збагачення чиновників;
- 4) спосіб поступового вrostання кримінальних структур у державний апарат.

Корупція вигідна, як для корупціонера (спосіб його збагачення), так і для осіб та структур (насамперед організовані злочинні угруповання) які задовольняють свій інтерес за допомогою корумпованої поведінки чиновників. При цьому для останніх можливе багаточільове використання корупційних зв'язків: для одержання прибутку, для самозахисту від дії закону та інших форм соціального контролю, для проникнення в легальні структури державної влади. Така характеристика вимальовує контур механізму корумпованих відносин, але не визначає його змісту, оскільки має загально-кримінологічний, а точніше, загальносоціологічний опис. Вона обмежується визначенням функціонального призначення корупції як протиправної діяльності, не зазначаючи на конкретних корупційних засобів досягнення відповідних цілей. Безумовно, зазначена характеристика корупції має важливе значення для розуміння соціальної її сутності, але для з'ясування механізму корумпованих відносин її недостатньо.

Деякі дослідники акцентують увагу на проблемі визначення власне механізму корумпованих відносин, розуміючи механізм корупції як:

а) двосторонню угоду, за якої особа, що перебуває на державній чи іншій службі, нелегально “продає” свої службові повноваження або послуги, що ґрунтуються на авторитеті посади чи пов'язаних із ним можливостях, фізичним або юридичним особам, групам (у т.ч. організованим злочинним формуванням), а “покупець” дістає можливість використати державну чи іншу структуру в своїх інтересах: для збагачення, законодавчого оформлення привілеїв, ухилення від передбаченої законом відповідальності, соціального контролю, тощо;

б) вимагання службовцем хабара, додаткової винагороди;

в) ініціативний, активний підкуп службовців, нерідко з одночасним сильним психологічним впливом на них. При цьому зазначається, що взаємовигідна двостороння угода є найбільш поширеним механізмом корупції.

За даними деяких досліджень, вона обопільно простежується приблизно в половині всіх випадків хабарництва, частіше, ніж пряме вимагання хабара та ініціативний підкуп, які поширені майже однаковою мірою:

Напрями корупції:

- 1) одержання хабарів;
- 2) особиста участь посадових осіб і державних службовців у комерційній діяльності для одержання особистого або корпоративного прибутку;
- 3) використання службового становища для «перекачування» державних коштів у комерційні структури;
- 4) надання пільг для своєї корпоративної групи із відволіканням державних ресурсів;
- 5) використання службового становища для впливу на ЗМІ для одержання особистої та корпоративної вигоди;
- 6) використання посадовими особами і державними службовцями підставних осіб і родичів у комерційних структурах;
- 7) лобіювання при прийнятті нормативних актів в інтересах зацікавлених груп;
- 8) зловживання службовим становищем у процесі приватизації, здавання в оренду, ліцензування, квотування;
- 9) надання державних фінансових і матеріальних ресурсів у виборчі фонди окремих претендентів;
- 10) сприяння припиненню кримінальних справ тощо.

Класифікацію корупції за видами подано на рис. 3.4.

Розрізняють такі способи корупційних діянь та вчинків:

1. Зловживання владою або службовим становищем. Це умисне, з корисливих мотивів чи в інших особистих інтересах або в інтересах третіх осіб використання службовою особою влади чи службового становища в супереч інтересам служби (КК с. 849). Наприклад, приховування службовою особою порушень, виявлених під час перевірки з метою одержання хабара.

2. Перевищення влади або службових повноважень. Умисне вчинення службовою особою дій, які явно виходять за межі наданих їй прав чи повноважень (КК с. 851). Наприклад, одноосібне рішення мера міста щодо виділення ділянки під забудову. Таке рішення може прийняти тільки міська рада.

3. Службове підроблення. Внесення службовою особою до офіційних документів завідомо неправдивих відомостей, інше підроблення документів, а також складання і видача завідомо неправдивих документів (КК с.854). Наприклад, умисне заниження вартості основних фондів підприємства, що приватизується.

Основними формами корупції є:

1. Прямий підкуп. Передавання грошей, матеріальних цінностей чи майнових прав службовим особам (їхнім родичам або довіреним особам) за виконану послугу (послуги). Прямий підкуп може бути прихований (передача без свідків готівкових грошей чи переведення безготівкових коштів на приховані рахунки) і завуальований (цінний подарунок на день народження,

виграш, премія від громадської організації, написання, видання і реалізація книги, купівля товарів за заниженими цінами і т.д.).

Рис. 3.4. Види корупції

2. Економічний корупційний зв'язок. Розрахунок зі службовими особами за надані ними послуги у вигляді передавання різних економічних вигід їх родичам чи довіреним особам:

- отримання пільгових кредитних ресурсів;
- укладення вигідних контрактів;

- фінансування під виглядом реалізації фіктивних угод;
- передача майнових прав тощо.

3. Політичний корупційний зв'язок. Фінансування виборчих кампаній і сприяння службовому зростанню осіб в обмін на гарантії службової особи сприяти після отримання посади, реалізації економічних інтересів своїх спонсорів і покровителів.

Варіанти корумпованої поведінки. Можливі такі варіанти корумпованої поведінки:

– заволодіння посадовою особою чужим майном вилученням його всупереч волі власників з використанням службового становища;

– використання посадовою особою службового становища при вчиненні інших дій корисливого характеру, не пов'язаних із заволодінням чужим майном (наприклад, зловживання службовим становищем із корисливих спонукань, контрабанда, спекуляція);

– одержання посадовою особою матеріальних цінностей чи послуг матеріального характеру у зв'язку з посадою, яку вона обіймає, з відома осіб, які передають ці цінності чи надають послуги. Такий прояв корупції є “класичним” передбачений кримінально-правовою нормою – одержання хабара.

Механізм корупції може передбачати два варіанти корумпованої поведінки, за яких в одному випадку спостерігається взаємодія двох суб'єктів, кожен із яких встановленням корупційного зв'язку прагне задовольнити свої інтереси (іноді – інтереси тільки однієї сторони корумпованих відносин, інтереси іншої сторони з огляду на правову оцінку вчиненого можуть, так би мовити, не проглядатися), в іншому – корумпована діяльність зводиться до дій лише однієї особи (корупціонера), яка самостійно (без взаємодії з іншим суб'єктом) задовольняє свій особистий інтерес чи інтерес іншої особи (осіб) за допомогою використання наданої їй влади чи посадових повноважень.

Перший варіант, який ґрунтується на принципі “ти мені – я тобі”, у свою чергу, може характеризуватися двома ситуаціями:

1. Взаємодія суб'єктів корупційних відносин здійснюється на матеріальній основі, коли суб'єкт, наділений владними (службовими) повноваженнями, за матеріальну винагороду вчиняє на користь особи, яка надає цю винагороду, певні дії з використанням наданої йому влади чи посадових повноважень або утримується від учинення певних дій, які він міг чи зобов'язаний був у цій ситуації вчинити з використанням влади чи посадових повноважень. У такому разі йдеться про класичний прояв корупції – з підкупом-продажністю особи, уповноваженої на виконання функцій держави. Предметом купівлі-продажу виступає влада (службові повноваження), а засобом розрахунку – винагорода матеріального характеру. Здебільшого (коли “продавцем” влади виступає посадова особа) юридичною мовою це називається хабарництвом – даванням-одержанням хабара. Саме з таким проявом корупції пов'язане типове розуміння цього явища і механізму корумпованих відносин. За такої корупції, умовно кажучи, відбувається обмін влади на власність, на матеріальні цінності, на послуги матеріального характеру.

2. Взаємодія суб'єктів корупційних відносин здійснюється на вигідних для обох сторін умовах, які не залежать безпосередньо від матеріальної винагороди. Йдеться також про свого роду підкуп, який відрізняється від попереднього характером розрахунку: предметом купівлі-продажу у цьому разі виступає також влада (службові повноваження), проте засобом розрахунку – винагорода нематеріального характеру. Ця особливість істотно розширює правові рамки корупції, не дозволяючи зводити її у правовому розумінні лише до хабарництва. Водночас вона не змінює суті вчиненого і не зменшує характеру його суспільної небезпеки. Адже для держави й суспільства в принципі (не важливо, яку винагороду одержує носій владних (службових) повноважень за свою продажність. Це, зокрема, підтверджується тим, що об'єктом одержання хабара традиційно визнається не принцип оплати праці службовців, а авторитет і престиж влади). Принципово важливим є те, що, по-перше, особа, уповноважена на виконання функцій держави, продається, а по-друге, в такому разі корумпована особа починає служити не державі й суспільству, а тому, хто її “купив” за неофіційну матеріальну винагороду чи за будь-яку іншу вигоду. Важливо, що в результаті таких дій, як уже зазначалося вище, відбуваються “пошкодження” системи управління, “продаж влади”.

Теоретично можлива і третя ситуація взаємодії суб'єктів корупційних відносин, коли посадова особа неправомірним використанням владних повноважень задовольняє особистий чи груповий інтерес третіх осіб, не отримуючи за це нічого для себе особисто. У такій ситуації, яка виходить за рамки принципу “ти мені – я тобі”, йдеться про “корупціонера-альтруїста”. На практиці така ситуація малоімовірна, хоча повністю її виключити неможливо. Ця ситуація не охоплює випадків, коли не встановлено справжнього особистого інтересу носія владних повноважень, який зловживав ними в інтересах третіх осіб. Невстановлення такого інтересу ще не означає його відсутності. Йдеться про те, що особа, уповноважена на виконання функцій держави, зловживає владою чи посадовими повноваженнями саме за відсутності прагнення задовольнити свій особистий (корисливий чи будь-який інший) інтерес, коли задоволення інтересу третіх осіб є засобом задоволення (щонайменше розрахунок на це) особистого інтересу носія владних (службових) повноважень. Можливий також “альтруїзм” навпаки, коли особа задовольняє приватний інтерес особи, уповноваженої на виконання функцій держави (надає їй будь-які послуги, у т. ч. матеріального характеру), не очікуючи відповідної взаємності. Однак такі випадки можна віднести до корупції лише за умови, що особа, уповноважена на виконання функцій держави, яка отримує винагороду чи послуги, усвідомлює, що факти надання таких винагород чи послуг безпосередньо пов'язані з її офіційним статусом. Зокрема, це стосується випадків одержання такою особою незаконної винагороди не за виконання чи невиконання будь-яких конкретних дій, а за добре ставлення, заступництво, потурання тощо .

Другий варіант корумпованої поведінки, як уже зазначалося вище, полягає в тому, що суб'єкт корупції задовольняє свій особистий інтерес чи інтерес іншої особи (осіб), використовуючи надану йому владу чи посадові

повноваження без взаємодії з іншими особами (взаємодія можлива лише в рамках співучасті у вчиненні злочину).

Обидва варіанти об'єднує те, що суб'єкт корупційних діянь задовольняє свій особистий інтерес чи інтерес третіх осіб за допомогою неправомірного використання офіційно наданих йому влади або посадових (службових) повноважень.

У разі вчинення особою, що уповноважена виконувати функції держави, за незаконну винагороду дій, які утворюють певний склад злочину (зловживання владою чи посадовим становищем, перевищення влади чи посадових повноважень, посадова підробка, винесення завідомо неправосудного вироку, притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності), її дії потребують додаткової кваліфікації за відповідною статтею КК.

Особливістю зазначеного виду корумпованих відносин є те, що навіть дії, вчинені особою, що уповноважена виконувати функції держави, за незаконну матеріальну винагороду в межах офіційно наданих їй повноважень, визнаються кримінально караними – одержанням хабара чи одержанням незаконної винагороди працівником державної установи чи організації.

Правова оцінка дій суб'єктів корумпованих відносин може бути різною. Насамперед слід зазначити, що брак матеріальної основи таких відносин виключає хабарництво – як одержання хабара, так і його давання. Правова оцінка дій особи, уповноваженої на виконання функцій держави, залежить переважно від того:

- 1) чи є вона посадовою особою;
- 2) наскільки її дії відхиляються від рамок правомірної поведінки, зумовленої її офіційним статусом;
- 3) на задоволення якого інтересу іншої особи спрямовані її дії.

Залежно від зазначених моментів дії обох учасників корумпованих відносин у таких випадках можуть бути кваліфіковані як злочинні, визнані адміністративними чи дисциплінарними правопорушеннями.

Так, дії особи, уповноваженої на виконання функцій держави, можуть утворювати загальний або спеціальні склади зловживання владою чи посадовим становищем. У такому разі дії особи, яка представляє іншу сторону корумпованих відносин, можуть бути розцінені як підмовництво до вчинення відповідного посадового злочину (якщо ініціатива вчинення такого злочину належала цій особі).

Характерним видом корумпованої поведінки є розкрадання чужого майна з використанням посадового становища, а також випадки використання посадовою особою в особистих чи інших неслужбових інтересах державних коштів, наданих їй у службове користування приміщень, засобів зв'язку, техніки або іншого державного майна. Власне, нею охоплюється будь-яке використання влади або посадових (службових) повноважень в особистих інтересах.

3.4. Адміністративно-правова відповідальність за корупційні діяння

За вчинення корупційних діянь винні можуть бути притягнуті до таких видів юридичної відповідальності. *Дисциплінарні заходи* включають усне чи письмове попередження, але можуть означати зняття привілеїв, ненадання можливостей просування по службі або пониження в посаді.

Адміністративна відповідальність у найгіршому випадку може призвести до 15 діб адміністративного арешту, а здебільшого – до накладення штрафу в розмірі від п'яти до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. *Кримінальна відповідальність* передбачає різні санкції, у т. ч. тривалий термін ув'язнення. Визначаючи заходи адміністративно-правової відповідальності, держава захищає існуючий правопорядок і певні суспільні цінності, серед яких належне, на основі закону здійснення завдань і функцій державної влади її представниками (народними депутатами України, сільськими, селищними і міськими головами, депутатами місцевих рад) та працівниками її апарату (державними та комунальними службовцями).

Порушення державним службовцем або іншою посадовою особою будь-якого із зазначених у ст. 2 Закону України “Про боротьбу з корупцією” обмежень, якщо воно не містить складу злочину, передбачає адміністративне стягнення у вигляді штрафу від п'ятнадцяти до двадцяти п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а повторне протягом року порушення цих обмежень адміністративну відповідальність у вигляді штрафу від двадцяти п'яти до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і звільнення з посади чи інше усунення від виконання функцій держави.

Вчинення державним службовцем будь-якого з корупційних діянь, якщо вони не містять складу злочину, тягне за собою адміністративну відповідальність у вигляді штрафу від двадцяти п'яти до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і звільнення з посади або інше усунення від виконання функцій держави. Таким особам забороняється займати посади в державних органах та їх апараті протягом трьох років з дня їх звільнення. Скоєння корупційних діянь народним депутатом Верховної Ради, депутатом або головою місцевої ради тягне за собою також адміністративну відповідальність і дострокове припинення депутатських повноважень або звільнення з виборної посади. Рішення про згоду на притягнення їх до адміністративної відповідальності за вчинення корупційних діянь і дострокове припинення депутатських повноважень або звільнення з виборної посади приймає відповідна Рада на пленарному засіданні. Порядок притягнення народного депутата України до відповідальності у цих випадках визначається Законом України “Про статус народного депутата України”. Таким особам забороняється балотуватися в депутати або на виборні посади в державні органи протягом п'яти років з дня припинення депутатських повноважень або звільнення з посади та займати посади в державних органах та їх апараті протягом трьох років з дня припинення депутатських повноважень або звільнення з посади.

Під іншим усуненням від виконання функцій держави розуміють дострокове припинення депутатських повноважень або звільнення з виборної посади, а так само звільнення з військової служби військової посадової особи (крім військовослужбовців строкової служби).

Порушення державними службовцями та іншими особами, уповноваженими на виконання функцій держави, зазначених у ст. 5 Закону України “Про боротьбу з корупцією”, спеціальних обмежень якщо воно не містить складу злочину, передбачено адміністративне стягнення у вигляді штрафу від п'ятнадцяти до двадцяти п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Повторне протягом року порушення будь-якого із обмежень тягне за собою адміністративну відповідальність у вигляді штрафу від двадцяти п'яти до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і звільнення з посади чи інше усунення від виконання функцій держави. (ст. 8 Закону). Порушення особою, уповноваженою на виконання функцій держави, вимог щодо декларування доходів (неподання або подання неповних чи неправдивих відомостей про доходи та зобов'язання фінансового характеру) тягне за собою адміністративну відповідальність у вигляді штрафу від п'ятнадцяти до двадцяти п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і звільнення з посади чи інше усунення від виконання функцій держави, а також є підставою для відмови у призначенні на посаду та для позбавлення права балотуватись у депутати або на виборні посади в державні органи. Неподання або невчасне подання державним службовцем або іншою особою, уповноваженою на виконання функцій держави, відомостей про відкриття валютного рахунку в іноземному банку тягне за собою адміністративну відповідальність у вигляді штрафу від п'ятнадцяти до двадцяти п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і звільнення з посади чи інше усунення від виконання функцій держави (ст. 9 Закону).

Керівники міністерств і відомств, державних підприємств, установ та організацій чи їх структурних підрозділів у разі виявлення чи отримання інформації про вчинення підлеглим корупційного діяння або порушення спеціальних обмежень в межах своєї компетенції зобов'язані вжити заходів до припинення таких діянь та негайно повідомити про їх вчинення уповноважені державні органи. Умисне ж нежиття такими керівниками заходів тягне за собою адміністративну відповідальність у вигляді штрафу від двадцяти п'яти до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Умисне нескладення або невчасне складення протоколу про вчинення корупційного діяння чи іншого правопорушення, пов'язаного з корупцією, за наявності для цього підстав, або умисне неподання до суду протоколу про вчинення корупційного діяння чи іншого правопорушення, пов'язаного з корупцією, особою, на яку покладено ці обов'язки, тягне за собою адміністративну відповідальність у вигляді штрафу від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і звільнення з посади чи інше усунення від виконання функцій держави (ст. 11 Закону).

3.5. Заходи протидії корупції

Важливим в українському суспільстві є правильно організувати та здійснювати заходи, які б знизили рівень корупційних вчинків у державі. Такими заходами є:

У політичній сфері:

1. Створення при Президенті України Центру кримінологічних досліджень, основними завданнями якого мали б бути – проведення кримінологічної експертизи на відповідність положенням антикорупційного законодавства усіх проектів нормативно-правових актів і проектів державних контрактів, у т.ч. з грифом таємності.

2. Фіксування на законодавчому рівні розмірів усіх штрафів та санкцій, які нині визначають окремі посадові особи.

3. Установлення відповідальності посадових осіб за вимагання у відомчих чи партійних інтересах «благодійних внесків» з юридичних та фізичних осіб, а також за стягнення штрафів і платежів, не передбачених чинним законодавством.

4. Запровадження порядку, згідно з яким державний службовець протягом певного часу після звільнення з державної служби не має права займатися комерційною діяльністю.

5. Установлення межі вартості майна, за якої кожна особа обов'язково повинна надавати інформацію про фінансові джерела його отримання, та можливості конфіскації майна за неспроможності власника довести законність його придбання.

6. Обнародування списків осіб, які мають бути нагороджені державними нагородами, висунуті на присвоєння вищих військових, спеціальних, почесних звань тощо.

У сфері економіки і підприємництва:

1. Спрощення системи реєстрації підприємств і громадян-підприємців.

2. Звуження переліку видів підприємницької діяльності, які підлягають ліцензуванню, та спрощення системи видачі ліцензій.

3. Спрощення процедури митного, прикордонного, екологічного, санітарного та інших видів контролю, а також сертифікації продукції.

4. Розширення сфери фіксованих податків.

5. Визначення переліку підстав для проведення органами контролю і нагляду перевірок суб'єктів господарювання.

6. Організація гласних та конкурентних систем державного замовлення і приватизації.

7. Виключення з Кримінального кодексу України загального складу злочину, передбаченого ст. 364, з одночасним установленням кримінальної відповідальності за такі види посадових зловживань:

– нецільове використання коштів;

– створення матеріально відповідальною особою надлишків;

– незаконне використання техніки та іншого майна, яке перебуває у розпорядженні посадової особи, а також експлуатація підлеглих для особистих потреб чи виконання робіт за рахунок державних чи колективних коштів;

– незаконне звільнення від сплати податків чи її відтермінування.

Тому важливим для держави і суспільства є належне виконання всіх заходів подолання такого негативного явища, як корупція.

Запитання для самоконтролю:

1. У чому суть корупції як загрози безпеці держави?
2. Яка етимологія слова “корупція”?
3. У чому полягає нормативно-правове розуміння корупції?
4. Як пояснити соціальний аспект впливу корупції на суспільство і державу?
5. Як Ви розумієте економічний аспект впливу корупції на суспільство і державу?
6. Як Ви поясните владний аспект впливу корупції на суспільство і державу?
7. У чому політичний аспект впливу корупції на суспільство і державу?
8. В чому суть міжнародного аспекту впливу корупції на суспільство і державу?
9. Яка суть поняття “корупційного злочину”?
10. Якими є підстави віднесення злочинів до категорії корупційних?
11. Які бувають види корупційних злочинів?
12. Які поняття й варіанти корумпованої поведінки?
13. Який адміністративно-правовий механізм боротьби з корупцією?
14. Яка адміністративно-правова відповідальність за корупційні діяння?
15. Які головні засади протидії корупції?
16. Які є види корупції?
17. Якими є суб’єкти боротьби з корупцією?
18. Які існують заходи протидії корупції?

ТЕМА 4

ТІНЬОВА ЕКОНОМІКА ЯК ЗАГРОЗА ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ

- 4.1. Поняття “тіньової економіки”.
- 4.2. Причини глобалізації тіньових відносин в Україні.
- 4.3. Поняття, структура та методи оцінювання обсягів тіньової економіки в наукових розробках вітчизняних та західних учених.
- 4.4. Складові елементи тіньової економіки.

Мета: розглянути сутність, ознаки та методи оцінювання рівня тіньової економіки.

Основні терміни та поняття: тіньова економіка; криміналізація суспільства; загрози економічній безпеці; глобалізація тіньових відносин.

Література до теми 4: 3, 12-14, 19, 21, 46, 72, 81-83, 85, 97, 102, 111, 113, 122, 140-156, 158, 175, 176

4.1. Поняття “тіньової економіки”

Тіньова економіка виникла на зорі цивілізації паралельно з першими державними утвореннями. Наприклад, як тільки людство почало карбувати монети, відразу з'явилися фальшивомонетники. Подібний економічний феномен властивий усім країнам, незалежно від рівня й моделі економічного розвитку. Проте, за оцінками експертів, саме в постсоціалістичних країнах і зокрема в республіках колишнього Радянського Союзу тіньовий сектор практично на рівних конкурує з офіційною господарською діяльністю в багатьох галузях національної економіки.

Відмінністю процесів розвитку тіньової економіки в Україні від таких розвинених ринкових країнах є те, що в Україні вона виникла стрімко, на підґрунті різкої зміни відносин власності та планових суспільно-економічних відносин на ринкові, без відповідної адаптації правового й організаційно-управлінського забезпечення цих трансформаційних процесів до сталого економіко-правового середовища країни. У ринкових країнах, у межах інститутів власності та ухилення від оподаткування, інфраструктура протидії процесам тінізації напрацьовувалась століттями, тобто задовго до усвідомлення суспільством самого феномена “тіньова економіка”.

Відповідно до ст. 7 Закону України “Про основи національної безпеки України”, тінізацію національної економіки визнано однією із загроз національним інтересам і національній безпеці України в економічній сфері.

Оскільки розквіт тіньової діяльності в Україні залишається однією з ключових проблем соціально-економічного розвитку, її розв'язання має стати об'єктом скоординованих зусиль усіх гілок державної влади, науковців, інститутів громадянського суспільства.

Теоретично тіньова економіка розглядається як економічна категорія, що відображає складну систему економічних відносин. Прикладний підхід

застосовують під час вирішення реальних статистичних завдань, формування рекомендацій щодо вдосконалення законодавства й корегування соціально-економічної політики. Методологічно розрізняють економічний, соціологічний, кібернетичний і правовий підходи до дослідження тіньової економіки. Розвивається також міждисциплінарний комплексний підхід. Соціологічні концепції тіньової економіки розглядають цю сферу з огляду на взаємодію соціальних груп, що відрізняються позицією у системі тіньових інститутів, мотивами економічної поведінки суб'єктів у певних ситуаціях.

За кібернетичною концепцією, тіньова економіка є самодостатньою системою. Її прихильники розробляють економіко-математичні моделі прогнозування та управління тіньовою економікою, закономірностей її розвитку та взаємодії з офіційним сектором.

Отже, для об'єктивізації подальшого дослідження феномена “тіньова економіка” слід враховувати, що за своєю структурою цей термін охоплює не тільки доходи від злочинної діяльності, а й багато інших джерел. Він враховує також невраховані трудові доходи громадян – як ті, що з якихось причин (пільги і т. ін.) не оподатковуються, так і ті, що підлягають оподаткуванню. Для вивчення питань зайнятості населення, тенденцій щодо використання трудових ресурсів, розроблення економічної, податкової, загально правової та кримінальної політики щодо криміналізації та декриміналізації тих чи інших діянь – тактики і стратегії боротьби з ухиленням від оподаткування, іншою злочинністю у сфері економіки, відмиванням доходів злочинного походження, протидії тінізації суспільно-економічних відносин, а також вирішення інших проблем, пов'язаних із тіньовою економікою, їх доцільно досліджувати в комплексі як на макро-, так і на мікрорівнях, вводячи до предмета дослідження всі структурні елементи складових такого різноманітного за джерелами походження явища, як “тіньова економіка”. Для врахування всього різноманіття проблем, пов'язаних з економічними, технологічними, криміногенними аспектами субстанції тіньової економіки, моніторингу процесів її трансформації, визначення обсягів і розроблення системи заходів протидії, безсумнівно, є необхідним комплексний підхід, що ґрунтується на інтерналізації економічних, організаційно-управлінських і правових знань, синтезованих у всіх елементах теорії детінізації економіки.

4.2. Причини глобалізації тіньових відносин в Україні

На основі викладеного вище можна висунути такі робочі гіпотези щодо причин глобалізації тіньових відносин в Україні:

1. Першопричинами стрімкої тінізації сучасних суспільно-економічних відносин в Україні є:

– тіньова економіко-правова політика ініціаторів і виконавців економічних реформ, спрямована на первісне накопичення приватних капіталів будь-яким способом з метою формування приватного власника – опори соціально-економічних перетворень;

– спонтанний перехід до насичених різними ризиками ринкових відносин (підприємницькі, кредитні, валютні та інші ризики, зокрема й ризики криміногенного характеру) без належного організаційно-правового забезпечення;

– подальше впровадження ринкових відносин та фінансово-господарських інструментів здійснювалося без їх належної адаптації до економіко-правового середовища країни;

– слабе наукове, а отже, й організаційно-правове забезпечення економічних перетворень, що зумовлює прорахунки в кредитній, монетарній, податковій, зовнішньоекономічній та інших видах економічної політики держави;

– слабка науково-теоретична база побудови превентивних механізмів організаційно-правового забезпечення інфраструктури детінізації економіки в нових економічних умовах та в контексті теорії управління ризиками (ризик менеджменту), теорії економічної безпеки підприємництва; удосконалення документооборотних технологій; створення інформаційно-аналітичних та контрольних баз даних, необхідних для мінімізації ризиків та запобігання зловживанням тощо.

2. Неусвідомлення державою природи й катастрофічних наслідків наведених вище першопричин тінізації суспільно-економічних відносин, нерозробленість криміногенно-тіньової проблематики, а отже, брак відповідної економіко-кримінологічної теорії щодо методології превентивного усунення причин криміногенної тінізації економічних відносин. Тінізація стимулює системне пригнічення процесів економічного відтворення і на саморегулятивно відтворювальних засадах моделює нові системні закладання у сфері організаційно-правового регулювання економічних процесів, які на причинно-детермінаційному рівні продукують каскад дедалі глибших і великомасштабних підсистем відтворення деградаційно-пригнічувальних і криміногенно-руйнівних економічних відносин за такими алгоритмами:

– тінізація економічних відносин зумовлює віктимологізацію практично всіх сфер цивільного обороту речей, прав, дій і продукує весь спектр загроз економічної безпеки держави;

– тінізація економіки відображається переважно як несплата податків, що зумовлює нестабільність наповнення бюджету з усіма такими деградаційно-руйнівними наслідками, як:

– загострення соціальних проблем;

– не виплати пенсій, заробітної плати в бюджетній сфері, ненадходження різних видів соціальної допомоги і та ін.;

– неплатоспроможність фізичних і юридичних осіб;

– пригнічення капіталообороту;

– руйнація виробництва (якщо продукцію неможливо збути, то немає ні потреби, ні коштів для її виробництва);

– безробіття, втрата кадрового потенціалу, системи й інфраструктури його підготовки;

– деградація продуктивних сил країни;

– деморалізація особи, населення, суспільства.

3. Тіньовий капіталооборот супроводжується корупцією, проявами організованої злочинності, відмиванням доходів незаконного походження. Накопичені тіньові капітали стають матеріальною основою розвитку організованої злочинності, стрімкого зростання криміногенного потенціалу до рівня його саморегулятивного розширеного відтворення, появою нових способів ухилень від оподаткування, інших видів злочинів та некриміналізованих суспільно небезпечних діянь, деградацією відносин, управлінського апарату, особи та суспільства в цілому.

Унаслідок глобалізації тіньових процесів виникають проблеми у сфері соціальної, медичної, демографічної, ресурсної, фінансової, цінової, кримінальної, політичної та інших видів безпеки, що підривають економічну безпеку держави.

4. Запобігання процесам тінізації економіки та їх призупинення, повернення відносин учасників цивільного обороту речей, прав, дій у сферу легального капіталообороту, а також девіктимізація суспільно-економічних відносин можуть бути успішними за розроблення й застосування комплексного підходу до розв'язання проблем детінізації фінансово-господарських відносин, який має ґрунтуватися на створенні економічних передумов і превентивної організаційно-правової інфраструктури детінізації економіки, побудованій на засадах, розроблених у спеціальній теорії детінізації економіки.

5. Усі управлінські, економічні та правові концепції з тих чи інших аспектів суспільно-економічних перетворень перед упровадженням у практику слід піддавати перманентному економіко-кримінологічному моніторингу та економіко-кримінологічній експертизі.

6. Сучасні поверхові невважені підходи до вирішення питань протидії процесам тінізації відносин, наприклад, концепції “легалізації тіньової економіки” за допомогою амністії, дерегуляції економічних процесів, їх непродуманої лібералізації та інших поверхових непродуманих концепцій суспільно-економічних перетворень, розроблених на рівні декларативних, ситуаційно-кон'юнктурних гасел, – це шлях до поглиблення кризових явищ, криміногенної тінізації відносин, самоізоляції України від світового співтовариства у боротьбу з відмиванням доходів протиправного походження та підриву національної безпеки країни.

До наведених вище причин та умов посилення і зростання обсягів тіньової економіки в Україні можна додати:

– брак економічно обґрунтованого, взаємоузгодженого, збалансованого, а отже, стабільного законодавства, яке б упроваджувало в фінансово-господарські відносини відтворювальні економічні процеси, сприяло б реалізації суспільно корисної підприємницької ініціативи та подоланню правового нігілізму влади й населення країни;

– недосконалість системи обліку, звітності необхідних контрольно-аналітичних інформаційних баз даних та механізмів документального контролю;

- податковий тиск що дезінтегрує фінансові потоки і є антагоністичним інтересам та можливостям більшості фізичних та юридичних осіб;
- брак відтворювально-стимулювальної монетарної та кредитно-фінансової політики, не виплата пенсій, заробітної плати, а в результаті – відсутність інвестиційної альтернативи тіньовим капіталам;
- зростання чисельності родинно-кланових кримінальних структур, безкарність їх діяльності, пасивна згода держави на кримінальні форми первісного накопичення капіталів, легалізацію кримінальних авторитетів, зокрема у суспільно-політичному житті, і як результат – інтеграція організованої злочинності із суб'єктами економічної діяльності та саморегулююче відтворення протиправно-нігілістичної психології у всіх прошарках населення та суб'єктів організаційно-управлінських та суспільно-економічних відносин;
- недооцінювання посадовими особами держави суспільної небезпеки тіньової економіки та висунення ними таких концепцій щодо її подолання, які суперечать міжнародній практиці, і є хибними та безперспективними за юридичною технікою їх здійснення;
- неадекватність форм і методів діяльності правоохоронних органів у зв'язку з докорінними змінами в тіньовій економіці та в економічній злочинності й слабким науковим і організаційно-правовим забезпеченням проблем детінізації економічних відносин;
- адміністративні бар'єри, правова незахищеність суб'єктів економічної діяльності від зловживань, утисків протидії небаченої досі державної бюрократії та корупційних вимагань з боку непомірно збільшеного державного апарату на всіх його рівнях.

4.3. Поняття, структура та методи оцінювання обсягів тіньової економіки в наукових розробках вітчизняних і західних вчених

Увага вчених і практиків до тіньових економічних процесів на Заході виникла в 70-х роках ХХ ст. на тлі зростання загально кримінальних та економічних злочинів, упровадження отриманих від їх скоєння доходів у легальний фінансово-господарський оборот та з усвідомленням громадськістю, фахівцями й урядами найбільш уражених цими проявами країн того, що злочинність сягнула таких рівнів, коли нелегальні доходи злочинного походження стали засобом скоєння нових, більш небезпечних злочинів.

Однією із перших праць з проблем поширення тіньової економіки у науковій літературі є робота П. Гутмана, який здійснює аналіз тіньових процесів і робить висновок, що неврахованою економічною діяльністю більше нехтувати не можна. З приводу визначення поняття, структури тіньової економіки та макро- і мікрометодів розрахунку обсягів тіньових капіталів слід відзначити наукові праці таких учених, як Фейг, Блейдс, Фрей, Век-Ханнеман, Вейсрод, Гершуні, Баделт, Норман, Ділокот, Морис, Хігінс, Макафі, Парк, Патерсен та ін. Серед фахівців, що займаються розробленням цих проблем, найбільш прийнятним вважається поняття “тіньової економіки”, визначене Е.

Фейгом. До тіньової економіки він відносить всю економічну діяльність, яка з будь-яких причин не враховується офіційною статистикою і результати якої не потрапляють до валового національного продукту. Тому Фейг та інші західні вчені виділяють дві основні складові тіньової економіки:

1) економічну діяльність, що є легальною, не прихованою, але й такою, що не підлягає оподаткуванню і з різних причин не враховується офіційною статистикою;

2) протизаконну діяльність, свідомо приховувану економічну діяльність.

До першої належить переважно виробництво в домашніх господарствах, надання послуг на епізодичній основі, невеликі підробітки (ремонт будинків за участю родичів, сусідів, знайомих, власними силами; догляд за дітьми; прибуток, який отримують із присадибних ділянок, тощо). Ця діяльність зазвичай не оподатковується і не враховується під час розрахунків валового національного продукту, оскільки здійснити її облік практично неможливо. Цей сектор тіньової економіки в багатьох наукових працях дістав назву “неформальна економіка”.

Друга складова, яка традиційно у зазначених працях має назву “підпільна економіка”, означає протизаконну діяльність, заборонені в державі види економічної діяльності, так і діяльність, яку має враховувати і контролювати держава, але суб’єкти такої діяльності умисно приховують її з метою ухилення від сплати податків або з іншою протиправною метою. Такою діяльністю більшість дослідників вважають отримання прихованих доходів, нелегальне виробництво товарів чи надання послуг, розкрадання, відмивання доходів злочинного походження тощо.

Дискусії з приводу оцінювання обсягів тіньової економіки, розпочалися з перших таких спроб, зроблених Гутманом і Фейгом. Відтоді було запропоновано багато різних методик розрахунку обсягів тіньової економіки. Їх поділяють на дві основні групи: макрометоди (у цьому випадку – опосередковані методи) і мікрометоди (прямі).

До *макрометодів* належать:

1. Метод виявлення розбіжностей різних статистичних баз даних, який полягає у порівнянні:

- доходів, розрахованих різними способами;
- зареєстрованих доходів і видатків.

2. Метод визначення показника зайнятості, який ґрунтується на припущенні, що зменшення офіційного сектора економіки зумовлене “перетіканням” трудових ресурсів в неофіційний сектор.

3. Монетарні (грошові) методи:

- аналіз попиту на готівку;
- частка позабанківського обігу готівки;
- аналіз та вивчення обсягів грошових операцій, угод.

4. Структурний метод, який передбачає підрахування обсягу тіньової економіки в різних сферах виробництва з наступними зведеними підрахунками всієї частки тіньових доходів, неврахованих у національному валовому продукті.

5. Метод моделювання, котра врахує порівнює такі фактори, як: рівень оподаткування; етика сплати податків і рівень державного регулювання (кількість зайнятих в адмінслужбах у відсотках до загальної зайнятості); рівень зайнятості (кількість працюючих чоловіків у відсотках від чисельності всього населення); тривалість робочого тижня; кількість іноземних робітників (у відсотках від загальної кількості зайнятих).

Мікрометоди:

Аналіз записів у податкових книгах, що має на меті вивчення документації обліку осіб, які ухилились від сплати податків.

Опитування населення та експертів з постановкою питань про участь у неформальній економіці, про оплату неофіційних послуг тощо.

За наведеними методами розрахунків робляться спроби оцінити весь обсяг тіньового капіталообороту, але кожен із цих методів є обмеженим, оскільки дає змогу обчислити один або два джерела доходів тіньової економіки. Це або податки, або готівка, або показник зайнятості. Методологічно більш-менш повно врахувати всі джерела тіньової економіки дає можливість тільки структурний метод, база розрахунків якого охоплює більш-менш повний перелік потенційних джерел тіньової економіки.

Серед вітчизняних наукових видань з проблем тінізації економіки погляди на тіньові процеси в Україні найбільш повно викладено у праці О.В. Турчинова “Науково-методичні дослідження”. Він вирізняє чотири складові тіньової економіки:

1) не приховувану від державних органів економічну діяльність, але через об’єктивні та суб’єктивні причини не враховану, не контрольовану і не оподатковувану державою;

2) легальну економічну діяльність, у процесі якої спостерігається повне або часткове ухилення від сплати податків, зборів, штрафів та інших обов’язкових платежів, а також порушення її державної регламентації (тобто суб’єкт тіньової економічної діяльності отримує додатковий дохід, порушуючи чинне податкове та інше законодавство, що регламентує економічну діяльність);

3) незаконна, навмисно приховувана від державних органів економічна діяльність;

4) діяльність, спрямована на отримання доходу від скоєння чи сприяння скоєнню злочинів, що тягнуть за собою кримінальну відповідальність.

За визначенням О.В. Турчинова, *тіньова економіка* – це економічна діяльність, яка не враховується, не контролюється і не оподатковується державою і (або) спрямована на отримання доходу через порушення чинного законодавства.

Порівнюючи наведені визначення “тіньової економіки” Турчинова і Фейга, можна дійти висновку, що загалом вони схожі. Водночас доповненням до контролю неформального сектора ТЕ та відхилення її поділу на “підпільну” і “неформальну”, Турчнов дещо погіршує зміст поняття Фейга, оскільки останній вважає, що контролювати неформальний сектор тіньової економіки, з одного боку, неможливо, а з другого – недоцільно, оскільки ця справа непродуктивна та безповоротна, а тому є безперспективною тратою людських і фінансових

ресурсів. Понад те, діяльність, сконцентрована в “неформальному секторі тіньової економіки” за суспільною небезпекою, має соціально нейтральний або навіть соціально позитивний характер. Скажімо, неоподатковуване домашнє сільгоспвиробництво у наших кризових умовах для більшості населення є засобом виживання і зняття соціальної напруги. Про який контроль і про яке оподаткування цих мізерних трудових доходів може йти мова на фоні глобальних спекулятивних оборудок з фінансовими, енергетичними та іншими матеріальними і нематеріальними ресурсами?

Турчинов вважає, що поділ тіньової економіки за ознакою “суспільна небезпека” – це емоції і віддає перевагу тотальному “офіційному контролю”, причому в “неформальному” і зазвичай соціально нейтральному чи навіть соціально позитивному секторі тіньової економіки, який практично не впливає ні на наповнення бюджету, ні на криміногенний потенціал відносин, ні на будь-які інші негативні процеси у сфері суспільно-економічного обігу речей, прав, дій. Практично пропонується контроль заради контролю, на виконання якого потрібні додаткові непродуктивні ланки і без цього непомірно збільшеного державного апарату.

4.4. Складові тіньової економіки

Підходи до визначення рівня і структуризації тіньової економіки

Обліково-статистичний підхід. За цього підходу основним критерієм виділення тіньових економічних відносин виступає їх необліковість, тобто відсутність фіксації офіційною статистикою. Найбільш послідовним і розвиненим є обліково-статистичний підхід на основі методології системи національних рахунків (СНР) ООН. Поняття тіньової економіки визначається відповідно до основної мети СНР – максимально точного обліку всіх видів економічної діяльності, що забезпечують реальний внесок у виробництво валового внутрішнього продукту (ВВП).

За методологією СНР усі прояви тіньової економіки поділяються на дві групи:

- 1) продуктивні, результати яких враховуються у складі ВВП;
- 2) злочинні проти особи і майна, що не враховуються у склад ВВП і фіксуються на спеціальному рахунку для зменшення статистичних похибок.

Продуктивна частина тіньової економіки, що враховується у ВВП, охоплює показники:

1. *Законної діяльності*, яка приховується або применшується виробниками з метою ухилення від сплати податків або виконання інших зобов'язань.

2. *Неформальної (неофіційної легальної) діяльності*: некорпорованих (тобто тих, що безпосередньо належать одному власникові, часто – сімейних) підприємств, котрі працюють заради власних потреб, тобто виробництво товарів і послуг, вироблених у домашніх господарствах і спожитих ними; некорпорованих підприємств з неформальною зайнятістю (тимчасові бригади будівельників і т. ін.).

3. Неофіційної нелегальної діяльності:

– легальні види діяльності, якою займаються нелегально (наприклад, без ліцензій і спеціальних дозволів);

– нелегальна діяльність – заборонені законом виробництво і розповсюдження товарів і послуг, на які є ефективний ринковий попит (виробництво і розповсюдження наркотиків, проституція, контрабанда).

Перевагою цього підходу є можливість кількісно оцінити приховану частину продуктивної економічної діяльності з загальноприйнятою методологією СНР, використання результатів розрахунків під час формування економічної політики і міжнародних порівнянь. Результати розрахунків параметрів тіньової економіки за методологією СНР є досить цінними для формування соціально-економічної політики, особливо в ситуації, що склалася в Україні, коли проблема контролю над тіньовою економікою перейшла з категорії суто поліцейської в економіко-політичну.

Проте цей підхід має певні вади. Найважливіші з них є такі. В рамках концепції СНР не вдається більш-менш задовільно оцінити масштаби, структуру і вплив кримінальної діяльності, не пов'язаної з формуванням реального ВВП. У тіньову економіку, з одного боку, враховують усі види як загально кримінальних, так і економічних злочинів, що надміру розширює її межі, а з другого – їх облік обмежується тим впливом, який вони здійснюють на виробництво і споживання ВВП поточного року. Використання цієї інформації обмежується цілями зменшення погрішностей статистичних розрахунків.

Існує також категорія економічних правопорушень і злочинів, яким у рамках цієї методології неможливо дати кількісну оцінку через їх специфічний вплив на економічну систему. Це відбувається тоді, коли у разі їх здійснення спостерігається або перерозподіл, що не приводить до зміни загального ВВП, або упущена вигода економіки загалом чи окремих її суб'єктів, наприклад, через недобросовісну конкуренцію, монополізацію ринку, зростання інвестиційних меж. Крім того, неоціненим залишається збиток, що виникає у ситуаціях інформаційної асиметрії, перенесення збитку від злочинів на споживача через підвищення цін, значні негативні зовнішні ефекти (наприклад, у зв'язку з наркотизацією населення).

Серйозною проблемою у використанні цього підходу може стати брак або недосконалість інформаційної бази статистичних розрахунків.

Учення про структурну класифікацію джерел “тіньової економіки” допоможе також у визначенні їх індивідуальної специфіки та притаманних їм методів розрахунку обсягів тіньових доходів (у тому чи іншому виді чи підвиді джерел), умовах їх застосування в Україні. Наприклад, “монетарний метод”, що передбачає визначення обсягу позабанківського обігу коштів, може більш точно відобразити макrorівневий обсяг тіньових капіталів у “підпільному” секторі тіньової економіки, ніж у “неформальному”.

Отже, обсяги “підпільного” сектора тіньової економіки наблизилися до обсягів позабанківського обігу готівки й досягли рівня легальної економіки. Але на чому ґрунтується цей висновок? На тому, що суму позабанківського обігу готівки становлять тільки кошти, що були в обігу “підпільного” сектора

тіньової економіки? Щоб відповісти на це запитання, проведемо логіко-структурний аналіз джерел надходження коштів у цей сектор тіньової економіки. Вище було визначено деякі види діяльності, які є джерелом доходів першої складової тіньової економіки – “неформальної економіки” (різні види не забороненої, не оподаткованої і не враховуваної державою діяльності). Чому доходи від такої діяльності не потрапляють у позабанківський обіг? Тому, що всі доходи від тієї чи іншої діяльності, яку віднесено до “неформального сектора” тіньової економіки, є нестабільними, іноді епізодичними, за рівнем організованості зазвичай індивідуальними й незначними, а отже – мають споживчий характер. Це, у свою чергу, зумовлює їх використання не на накопичення, а тим більше – не на “відмивання” цих доходів, а на придбання продуктів харчування чи інших товарів першої потреби (хліб, одяг, предмети побуту тощо). Потрапляючи в торгову мережу як торговельна виручка, такі кошти інкасуються банківськими установами і, отже, обов’язково потрапляють у банківський обіг.

Безумовно, за таких розрахунків можливі деякі відхилення (приховування торгового виторгу), проте реалізація цієї групи товарів, з одного боку, зрідка потрапляє в позабалансовий торговий обіг, а з другого, – якщо й потрапляє до нього якась частка цих грошей, то на цей момент вони вже є “приховані” від оподаткування у сфері торгівлі і отже, автоматично переміщуються з “неформального” у “підпільний” сектор тіньової економіки. Якщо припустити, що такі відхилення (приховування отриманої від неформалів виручки за продані їм товари) є, то вони не впливають на загальну схему позабанківського обігу поточно споживчих коштів, оскільки після їх перетікання в торгівлю і приховування від обліку й оподаткування стають предметом підпільного сектора ТЕ, а відповідно, не знижують рівня достовірності зробленого нами висновку.

Проте сума позабанківського обігу готівки охоплює не весь обсяг капіталів “підпільної” складової тіньової економіки. Скажімо, незаконні емісії фіктивних безготівкових коштів, що здійснюються під виглядом розрахунків неплатоспроможних підприємств у змові з деякими службовцями комерційних банків, обертаються переважно за рахунок фінансових обігів, що ґрунтуються на псевдоугодах. Тобто утворені таким способом фіктивні безготівкові кошти з легального обігу можуть і не виходити, однак є фіктивними, а отже, й суспільно небезпечними і становлять частину незаконних капіталів організованих злочинних угруповань в офіційно врахованому безготівковому обігу. Водночас вони є джерелом поповнення доходів “підпільного” сектора тіньової економіки. На рис. 4.1. подано інтегральний показник рівня тіньової економіки в Україні.

Порівнюючи аналогічні показники попередніх років слід зазначити, що 32% - це найнижчий рівень за останні 10 років.

Сьогодні детінізацію економіки можна розглядати як один із критеріїв оцінки ефективності впроваджуваних реформ і сприйняття їх суспільством.

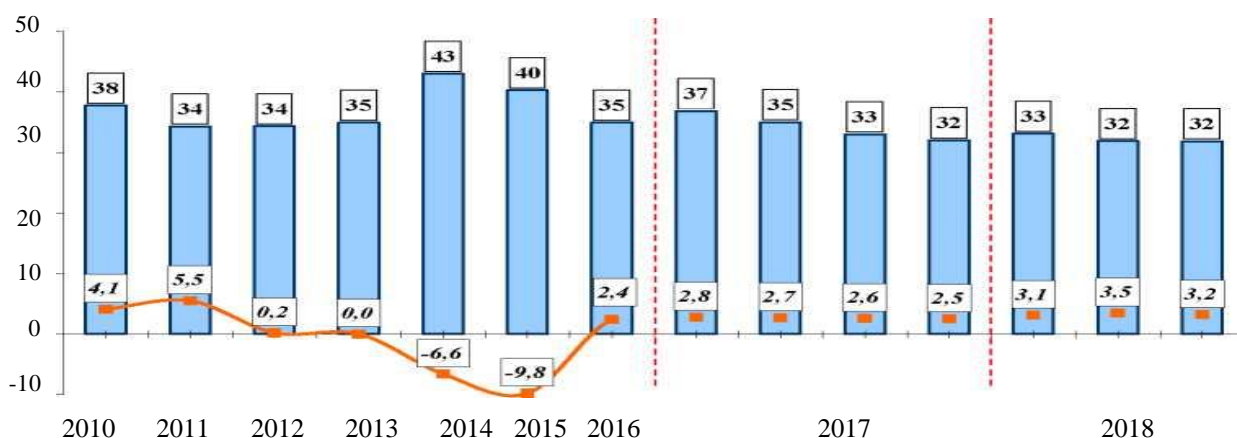

Рис. 4.1. Інтегральний показник рівня тіньової економіки в Україні (у % від обсягу офіційного ВВП) і темпи приросту/зниження рівня реального ВВП (у % до відповідного періоду попереднього року)

Джерело: Держстат, розрахунки Мінекономрозвитку

Отже в цілому детінізація стала наслідком:

- продовження позитивних економічних тенденцій та збереження ознак загальної економічної стабілізації в умовах реалізації Урядом задекларованих реформ, спрямованих на підвищення доходів населення та зміцнення інвестиційної складової зростання. Україна після декількох років виснажливої кризи стабілізує, оздоровлює та реформує свою економіку в напрямку наближення до європейських стандартів;

- посилення ринкових тенденцій та поступової оптимізації процесів формування цін на внутрішніх ринках, у тому числі внаслідок демонополізації ринків поряд із впроваджуваною НБУ жорсткою монетарною політикою задля повернення інфляції в межі цільового діапазону;

- збереження сприятливих умов для ведення бізнесу в Україні, що засвідчується доволі високим рівнем ділової активності бізнесу та покращенням очікувань;

- наявність непідконтрольних владі територій, утворених у ході військової агресії на території країни.

Отже, результативність процесу детінізації економіки є похідною від спроможності держави створити сприятливі умови для нарощення суб'єктами господарювання ділової активності в легальній економіці завдяки поліпшенню інвестиційного та бізнес - клімату в країні та створенню такого інституційного середовища, для якого тіньова економіка стала б неефективною.

Динаміка рівня тіньової економіки за окремими методами.

Два з чотирьох методів, з використанням яких здійснюється оцінка рівня тіньової економіки, показали зменшення порівняно з 9 місяцями 2017 року. Зокрема: за методом “витрати населення - роздрібний товарооборот” зменшення рівня тіньової економіки склало 2 в.п. (до 49% від обсягу офіційного ВВП); електричний метод показав зменшення рівня тіньової економіки на 1 в.п. (до 22% від обсягу офіційного ВВП).

Оцінки рівнів тіньової економіки, здійснені з використанням монетарного методу та методу збитковості підприємств, зафіксували відсутність змін у рівнях (порівняно з 9 місяцями 2017 року), що свідчить про “затухання” дії стимулюючих чинників у цих сферах, що формували тенденцію до зменшення рівня тіньової економіки у 2017 році та першій половині 2018 року (рис.4.2).

Рис. 4.2. Динаміка рівня тіньової економіки за окремими методами, % від обсягу офіційного ВВП

Джерело: розрахунки Мінекономрозвитку

Монетарний метод зафіксував розмір тіньової економіки на рівні 27% від обсягу офіційного ВВП.

За методом збитковості підприємств рівень тіньової економіки склав 22% від обсягу офіційного ВВП.

Рівень тіньової економіки, розрахований за методом збитковості підприємств, у січні-вересні 2018 року склав 22% від обсягу офіційного ВВП.

Показник рівня тіньової економіки, розрахований з використанням методу збитковості підприємств, склав за підсумком січня-вересня 2018 року 22% від обсягу офіційного ВВП, зафіксувавши відсутність змін порівняно з рівнем 9 місяців 2017 року.

Довідково: відповідно до методології розрахунку за методом збитковості підприємств тенденція до збільшення рівня тіньової економіки формується в умовах збільшення обсягу збитків або зменшення обсягу прибутків суб'єктів господарювання.

Рівень тіньової економіки у видах економічної діяльності за методом збитковості підприємств.

Тенденція до зменшення рівня тіньового сегменту за підсумком січня-вересня 2018 року збереглася у двох основних агрегованих ВЕД - добувній промисловості (на 8 в.п. порівняно з відповідним періодом 2017 року) та будівництві (на 4 в.п.).

Рис. 4.3. Динаміка рівня тіньової економіки за методом збитковості підприємств, % до обсягу офіційного ВВП

Джерело: Держстат, розрахунки Мінекономрозвитку

Чотири ВЕД показали збільшення рівня тіньової економіки, отримане в умовах зростання обсягів збитків підприємств цих ВЕД (у тому числі через недостатньо задовільну роботу підприємств з кредиторами та недобросовісне виконання підприємствами зобов'язань за договорами, що своїми наслідками мало зокрема виконання вимоги щодо створення резерву сумнівних боргів та сплату штрафних санкцій). Як наслідок, рівень тіньової економіки у ВЕД “Транспорт, складське господарство, поштова та кур’єрська діяльність” збільшився на 8 в.п. порівняно з відповідним періодом 2017 року; у переробній промисловості - на 2 в.п. відповідно. Збільшення рівня тіньової економіки у ВЕД “Операції з нерухомим майном” склало 6 в.п. (порівняно з рівнем 9 місяців 2017 року), у ВЕД “Фінансова та страхова діяльність” -5 в.п..

Рівень тіньової економіки в оптовій та роздрібній торгівлі, а також у ВЕД “Сільське, лісове та рибне господарство” порівняно з 9 місяцями 2017 року не змінився.

При цьому перелік найбільш тінізованих ВЕД очолив ВЕД “Фінансова та страхова діяльність” (51% від обсягу ВДВ у ВЕД).

Традиційно низьким рівень тіньової економіки залишився у ВЕД “Сільське, лісове та рибне господарство” - 6% від обсягу ВДВ у зазначеному ВЕД.

У сумі позабанківського готівкового обігу не врахована також частина фіктивних безготівкових коштів, що утворилася внаслідок незаконних емісій і вилучена з безготівкового банківського обігу способом обміну на вільно конвертовану валюту як у готівковій, так і в безготівковій формах. Цей підвид джерел тіньових доходів злочинних угруповань цікавий тим, що фактично подвоює тіньові капітали в “підпільному” секторі. Так, з одного боку, кошти, утворені за допомогою незаконних емісій, різними комбінаціями з чеками, кредитовими і дебітовими авізо (а нині з використанням електронних мереж),

наповнюють платіжний обіг фіктивними коштами, які практично не враховуються НБУ. Тобто ці джерела ТЕ за своєю природою є антисоціальними, інфляційними, а отже, тіншовими коштами розрахунків, що отримані протиправно у вигляді фіктивних безготівкових коштів, які залишаються у платіжній системі України навіть після їх конвертації у ВКВ чи готівки в національній валюті. З другого боку, валютна чи інша готівкова виручка, отримана злочинцями за рахунок обміну безготівкових фіктивних коштів, за своєю природою є теж протиправним доходом співучасників емісії і теж входить до “підпільного” сектора тіншової економіки.

Розглянемо інший метод визначення доходів тіншової економіки, який не передбачає класифікації і врахування специфіки джерел ТЕ. Так, Інститут Росії НАН України запропонував як самодостатній для визначення повного обсягу тіншової економіки в Україні відомий у світовій практиці “метод сталих взаємозв’язків”, що ґрунтується на врахуванні взаємозв’язку між офіційним ВВП і певною змінною, тобто залежною детермінантою (за пропозицією розробників методу, змінною визначено “споживання електроенергії”), що пов’язана з більшістю галузей економіки. Такою “змінною” можуть бути й інші ресурси.

Для України і країн СНД цей метод малоефективний, оскільки, по-перше його розробники вже в самій назві (яка, безумовно, підкреслює діалектичний взаємозв’язок його внутрішнього змісту з результатом оцінки) не врахували, що в Україні, з відомих причин, тривалий час фактично не було сталих взаємозв’язків як на рівні підприємств, так і на рівні ВВП з джерелами тих чи інших ресурсів, що можуть бути визначені як змінна величина.

По-друге, розрахунки споживання електроенергії на одиницю валової вартості продукції, коли невідомо, на що більше витрачено в країні електроенергії – на виробництво продукції чи на обслуговування експансії імпорту, а також підтримку у робочому стані обладнання, інших недовантажених вітчизняних виробничих потужностей, яке, крім того, завжди межує переважно з безвихідністю людей, які через невиплати заробітної плати, безробіття та з інших причин перебувають у депресивному стані та приходять на підприємство для “чергування”, а не для виконання виробничих завдань. Таких завдань дуже часто просто не буває.

По-третє, якщо цей метод і прийнятний для країн, де є справді сталі взаємозв’язки, нерозбалансовані виробничі процеси, сталі системи оподаткування, ціноутворення, які поряд із витратами електроенергії так чи інакше впливають на кінцеву собівартість продукції виробництва, що врахована у ВВП, то у разі застосування його в нашій країні ним будуть охоплені лише такі тіншові джерела, як виробничий сектор економіки.

Водночас слід зважати на те, що останнім часом більшість фінансових потоків обертається в торговельно-посередницькому секторі економіки у вигляді короткострокових кредитів та міжбанківських спекуляцій фінансовими ресурсами в самій кредитно-фінансовій системі. Змодельована в країні кредитна політика призвела до того, що від 89 до 95 % кредитів, що надавалися комерційними банками в останні роки, були короткостроковими. Це свідчить

про те, що фінансові потоки спрямовані на обслуговування торговельно-посередницької діяльності, а не на інвестування виробничого сектора економіки. Тобто саме в посередницькому секторі сконцентрована більшість фінансових ресурсів, а отже і базові види джерел накопичення та акумуляції більшості тіньового капіталу. Якщо додати сюди зовнішньоекономічну, саму кредитно-фінансову діяльність та деякі інші підвиди джерел накопичення тіньових капіталів, де також неможливо визначити енерго- чи ресурсомісткість одиниці виробленої продукції, то можна стверджувати, що за таких “сталих” взаємозв’язків “певних змінних” (як основи методу розрахунку обсягів тіньової економіки) цей метод не дасть навіть приблизно реальних показників загальних обсягів тіньової економіки, а тим більше – можливих темпів зростання тінізації економіки.

Найбільш точні розрахунки обсягів тіньової економіки може дати “структурний метод”, але за умови, що економіко-кримінологічному моніторингу будуть піддані всі можливі різнорівневі різнопрофільні джерела, характерні для того чи іншого сегмента тіньової економіки, а не якась їх частина, як вважали автори методу “сталих взаємозв’язків”

Моніторинг і обчислення кожного виду чи підвиду системно визначених джерел може в підсумку дати більш-менш реальні цифри загальних обсягів тіньової економіки. А вивчення виробничого сектора авторами наведеного методу в ідеальному варіанті його застосування може дати результат лише в самому виробничому секторі ТЕ. Отже, вирішуючи питання застосування будь-якого методу розрахунків ТЕ, потрібно насамперед реально бачити структуру джерел тіньової економіки, їх технологічні параметри взаємозв’язків і взаємозумовлень, що зазвичай мають свій причинно-мотиваційний комплекс.

Класифікація тіньових економічних явищ

За результатами розрізняють тіньову економічну діяльність:

– продуктивну, котра робить реальний внесок у валовий національний продукт;

– перерозподільчу, що не пов’язана з реальним створенням економічних благ, але перерозподіляє доходи і майно.

За відношенням до офіційної економіки виокремлюють внутрішню і паралельну економіку.

Під *внутрішньою економікою* розуміють вбудовані в офіційну економіку тіньові відносини, пов’язані з офіційним статусом їх учасників. Інше кажучи, тіньова економіка під цим кутом зору є нереєстрованою діяльністю тих самих агентів, що діють і в реєстрованій частині економіки.

Паралельна економіка – це тіньові відносини, не пов’язані з офіційним економічним статусом їх учасників.

За стадіями відтворувального циклу виділяють:

– тіньове виробництво;

– тіньовий розподіл (прихований від обліку розподіл доходів, економічні злочини);

– тіньовий обмін (реалізація нелегально проведеної продукції, правопорушення у сфері споживчого ринку, реалізація незаконно отриманих цінностей);

– тіньове споживання (споживання продукції власного виробництва, задоволення деструктивних, асоціальних потреб).

Трактуючи тіньову економіку, більшість авторів відносить її до економічної діяльності на всіх стадіях відтворювального циклу. Виняток становить статистична концепція, що розглядає тіньову економіку як продуктивний сектор, що бере участь у створенні ВВП.

Підходи до визначення тіньової економіки різняться також механізмами координації її окремих сфер і секторів. У зв'язку з цим виокремлюють:

– тіньовий ринок;

– неформальну економіку;

– владно-насильницький механізм, пов'язаний переважно із застосуванням або загрозою застосування насильства.

Якщо вивчення тіньового ринку як невід'ємного елемента тіньової економіки є загальним правилом, то неформальний сектор часто не вважають складовою тіньової економіки.

За видами ринків і економічних ресурсів, що перебувають в обороті, розрізняють:

– тіньові економічні відносини на ринках споживчих товарів і послуг;

– на ринках інвестиційних товарів;

– на фінансових ринках;

– на ринку праці;

– на інших ринках (інформації, технологій, інтелектуальної власності).

Причинами виникнення тіньової економіки здебільшого є:

– корумпованість контролюючих і правоохоронних органів;

– неефективність діяльності цих органів у зв'язку з ресурсними та іншими обмеженнями (діяльність з розрахунком на бездіяльність держави та безкарність);

– недосконалість законодавства, котра заважає виявленню, розслідуванню, припиненню діяльності, притягненню до відповідальності.

Структура тіньової економіки

У структурі тіньової економіки певною умовністю можна виділити такі основні сектори, або блоки:

1. *Продуктивний сектор (нелегальна економіка)*, що робить реальний внесок у ВВП:

а) легальні види діяльності, здійснювані нелегально, наприклад, без ліцензії або спеціального дозволу; приховане виробництво в легальній економіці;

б) нелегальна (неформальна) зайнятість, робота за наймом;

в) заборонена законодавством економічна діяльність.

2. *Перерозподільний сектор*, що пов'язаний з різними злочинами економічної спрямованості.

Існують також два особливих сектори економіки, які також є неконтрольованими та нерегламентованими зазвичай не відображуються у статистичному обліку. Це сектор домашньої і сектор громадської економіки.

Домашня економіка – це сфера суспільно необхідної продуктивної домашньої праці, яка не оплачується і перебуває поза сферою товарного обміну, трудова діяльність, пов'язана з виробництвом продуктів замість товарів, які придбавають за гроші у сфері офіційної економіки.

Ознаками домашньої економіки є: її продуктивний характер, відсутність обліку, офіційної регламентації, непротиправний характер, відсутність обміну в ринковій і неринковій формах.

Суспільна (громадська) економіка – це система виробництва та реалізації благ і послуг, яка ґрунтується на обміні в негрошовій формі. Вона притаманна співтовариствам, з різними формами соціальних зв'язків (споріднені, сусідські, дружні відносини; близькість культур, релігійних поглядів, професії, ідеологічної орієнтації тощо).

Суспільна (громадська) економіка є формою розвитку домашньої економіки у разі виходу останньої за межі сім'ї. Якщо обмін благами у рамках різних общин починає здійснюватися в грошовій формі, громадська економіка переходить у нелегальну.

Окремий вид ТЕ є кримінальна економіка, у складі можна виділити такі елементи:

- незаконні економічні відносини у сфері легальної економічної діяльності (економічна злочинність);

- прихована економіка – дозволена законом діяльність, яку суб'єкти офіційно не показують або применшують з метою ухилення від сплати податків, соціальних внесків або від виконання визначених законом зобов'язань;

- сфера нелегального бізнесу, пов'язаного з виробництвом, реалізацією та споживанням товарів і послуг без ліцензії і спеціального дозволу;

- сфера нелегальної (неформальною – в термінології СНС-93) зайнятості;

- сфера нелегального бізнесу, пов'язаного з виробництвом, реалізацією і споживанням заборонених товарів і послуг, в якому існує трудовий процес, а вироблювані товари і послуги мають ефективний ринковий попит.

- сфера кримінального промислу, в межах якої кримінальні доходи добуваються внаслідок систематичного скоєння традиційних кримінальних злочинів (професійна злочинність);

- сфера послуг, пов'язаних із застосуванням або загрозою застосування насильства в економічних відносинах (замовні вбивства, кримінальний тероризм). Мета цього виду діяльності – силове забезпечення функціонування кримінальної економіки, придушення конкуренції й соціального контролю насильницькими методами, скоєнням загально кримінальних злочинів. Розвиток цієї сфери пов'язаний із комерціалізацією загально кримінальної насильницької злочинності;

– сфера створення, тлумачення, застосування, виконання тіньових (неформальних) норм, що регулюють сферу кримінальної економічної діяльності;

– незаконні економічні відносини у сфері політичного ринку, політичної діяльності;

– незаконні економічні відносини в системі державної й муніципальної служби у зв'язку із здійсненням економічної діяльності, ухваленням і виконанням економічно значущих рішень.

З погляду відомого українського дослідника Г. Пастернака-Таранушенка, *формально-логічними інструментами* тіньової економіки є “сектори”, “джерела”, “види” і “підвиди” її джерел.

Під *економіко-кримінологічним інструментарієм* цей автор розуміє систему класифікаційних ознак, що ґрунтуються на категорії “суспільна небезпека” і характеризують криміногенний потенціал джерел тіньової економіки. Подальшу логіко-структурну й економіко-кримінологічну класифікацію він будує залежно від змісту джерел тіньової економіки, їх видів і підвидів. Тобто, поділивши тіньову економіку на “підпільний” і “неформальний” сектори, джерела, види, підвиди джерел, визначивши їх характерні економіко-кримінологічні ознаки за категоріями “суспільна небезпека”, “криміногенні”, “некриміногенні” – “криміналізовані” – “некриміналізовані” діяння і т. ін., можна проводити моніторинг того чи іншого сегмента капіталооборотних відносин на предмет тих чи інших тіньових проявів у них, які є джерелом накопичення тіньових капіталів. Установивши конкретні джерела тіньового капіталообороту можна визначити властиві їм методи й систему інтерпретації останніх з метою оцінити потужності джерел, їх правову кваліфікацію; причини та умови виникнення, методи локалізації, на підставі чого пропонувати відповідну організаційно-правову, технічну й технологічну інфраструктуру превентивних державних заходів щодо детінізації, моніторингу, сегмента суспільно-економічних відносин.

Схеми класифікації складових тіньової економіки дають змогу повно, на продуктивному системно-методологічному рівні визначити наявні джерела тінізації суспільно-економічних відносин; спрогнозувати виникнення джерел, які можуть з'явитися у майбутньому; усвідомити технологію і причину виникнення тих чи інших джерел ТЕ, їх суб'єктний комплекс, рівень небезпеки, потужність кожного джерела або його структурних сегментів; установити пріоритети в розробленні держзаходів щодо локалізації тих чи інших джерел тіньової економіки залежно від рівня небезпеки для суспільства.

У структурі тіньової економіки виділяють переважно чотири сегменти (рис. 4.4).

Рис. 4.4. Сегменти “тіньової” економіки

Досліджуючи проблему тіньової економіки, ми маємо на увазі саме таку “невидиму економіку”, якою в розвинених країнах світу називають “неформальною економікою”. Зокрема, в Україні це частка легальної економіки, без якої вона не може нормально функціонувати. Використовуючи для сучасних умов розвитку економіки України термін Є.Тоффлера “невидима економіка”, тобто “економіка для себе”, зазначимо, що вона функціонує у формі домогосподарств, під якими ми розуміємо приватні господарські одиниці країни, діяльність яких спрямована на задоволення власних потреб. Отриманий прибуток ці господарства розподіляють на приватне споживання і приватні заощадження. Офіційна статистика такі доходи не враховує, оскільки з об’єктивних причин не здійснюється облік цього виду господарської діяльності. Проте діяльність домогосподарств дає чималу користь суспільству: суб’єкти господарської діяльності самозайняті, населення самостійно задовольняє свої матеріальні потреби (у продуктах харчування, одязі).

Феномен тіньової економіки властивий не тільки Україні, вона є в усіх країнах. За оцінками австрійського економіста Ф. Шнайдера, найбільшими є значення параметрів тіньового сектора в країнах, що розвиваються, і в країнах з перехідною економікою, найменші – в розвинених країнах.

Зазначимо, що за кордоном проблему тіньової економіки вивчають давно, приблизно із 70-х років ХХ ст., основний акцент у наукових дослідженнях робиться на вимірюванні її параметрів (так званий операційний підхід). Нині вже розроблено деякі методики її вимірювання, проте вони мають один недолік – високу похибку результату. Це цілком закономірно, оскільки доводиться спиратися на непрямі дані про фінансово-господарську діяльність економічних суб’єктів або на результати опитувань, експертні оцінки.

Для зіставлення рівнів тіньового сектора економіки різних країн Євростат запропонував методику вимірювання. Проте й досі серед дослідників немає єдиної думки щодо поняття і методики розрахунку рівня тіньової діяльності, а також використання отриманих даних в економічній політиці й аналізі.

Особливості “тіньових” капіталів показано на рис. 4.5.

Рис. 4.5. Ознаки “тіньової” економіки

Вкрай негативним проявом “тінізації” є те, що нині ні в держстатистиці, ні у відповідних владних структурах немає достатньо репрезентованих даних про реальні доходи, які приховують від оподаткування як фізичні, так і юридичні особи.

При цьому слід розрізняти такі показники як частка “тіньової” економіки у загальній структурі “тінізації” економіки країни і частка “тіньових” доходів у сукупних доходах, які отримують громадяни країни.

Другий показник зазвичай може значно перевищувати перший. Це можна пояснити передусім ефектом диверсифікації “чорних” складових “тіньової” економіки в легальні економічні структури.

“Тіньова” економіка з певними параметрами, залежить від низки чинників та умов, що дають можливість отримувати необліковані прибутки. Основні чинники, що зумовлюють виникнення “тіньової” економіки, подано на рис. 4.6.

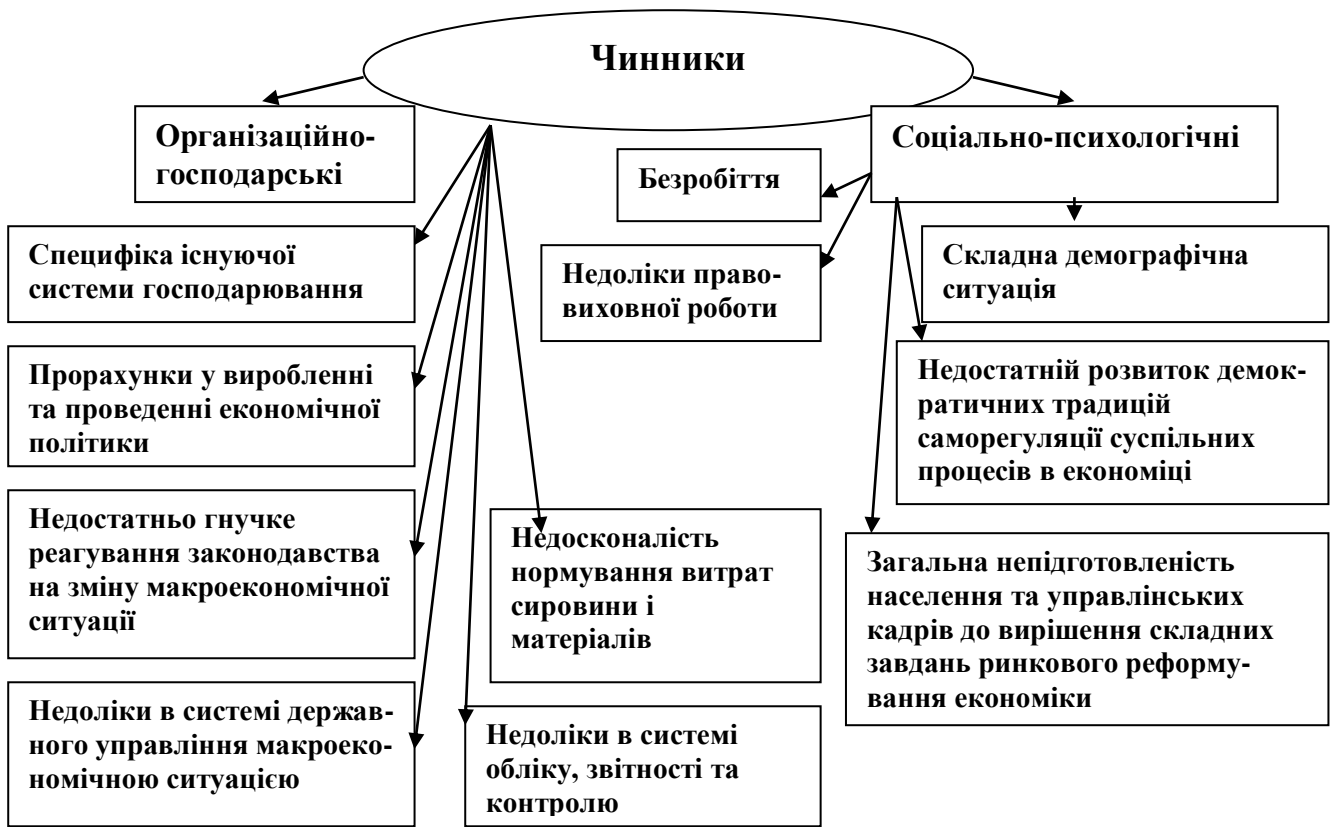

Рис. 4.6. Чинники виникнення “тіньової” економіки

Ключовими сферами економіки, в яких виникають і обертаються “тіньові” капітали, є такі на (рис. 4.7).

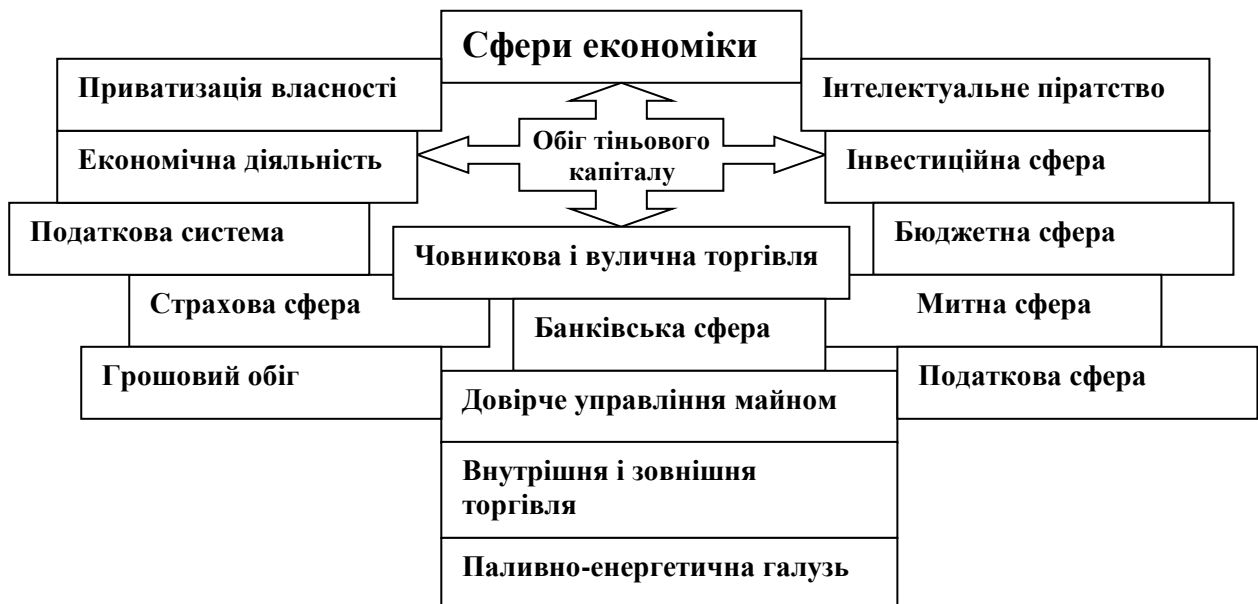

Рис. 4.7. Сфери тіньового обігу капіталу

Структура тіньової економіки має такий вигляд (рис. 4.8).

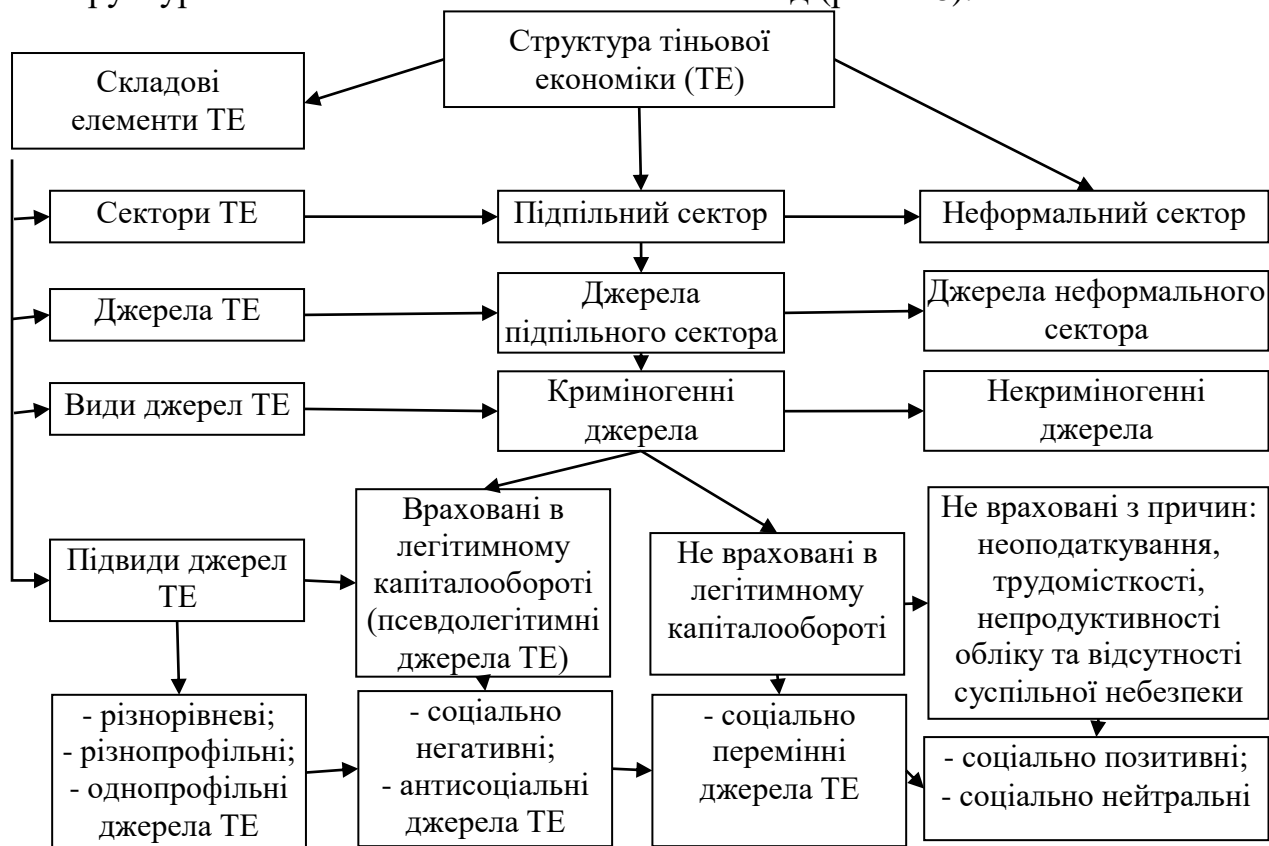

Рис. 4.8. Формально-логічна та економіко-кримінологічна структура тіньової економіки

Шляхи повернення та інвестування “тіньових” капіталів в економіку України відомі. Їх потрібна детально розробити й реалізовувати. Для цього слід розробити цільову державну програму подолання “тіньової” економіки, в якій були б задіяні всі гілки влади: законодавча, виконавча й судова (рис. 4.9).

Програму легалізації тіньових доходів треба розробляти із залученням наукових і практичних працівників усіх систем економічної і правової спрямованості, у т. ч. правоохоронною. У боротьбі з “тіньовими” процесами варто враховувати об’єктивну реальність і світовий досвід, який підтверджує, що в реальних політичних, економічних і соціальних умовах повністю подолати тіньову економіку практично неможливо.

Дослідження джерел “тіньової” економіки має стати інструментом пізнання їх структури (види, підвиди), відстежування (моніторингу) їх змін, специфіки технологій, характеру їх впливу на різні види суспільних відносин і на цій основі стати підґрунтям для визначення ефективної державної соціально-економічної, організаційно-правової, кримінальної політики наприклад (питання криміналізації та декриміналізації діянь) щодо нейтралізації антисуспільних джерел ТЕ.

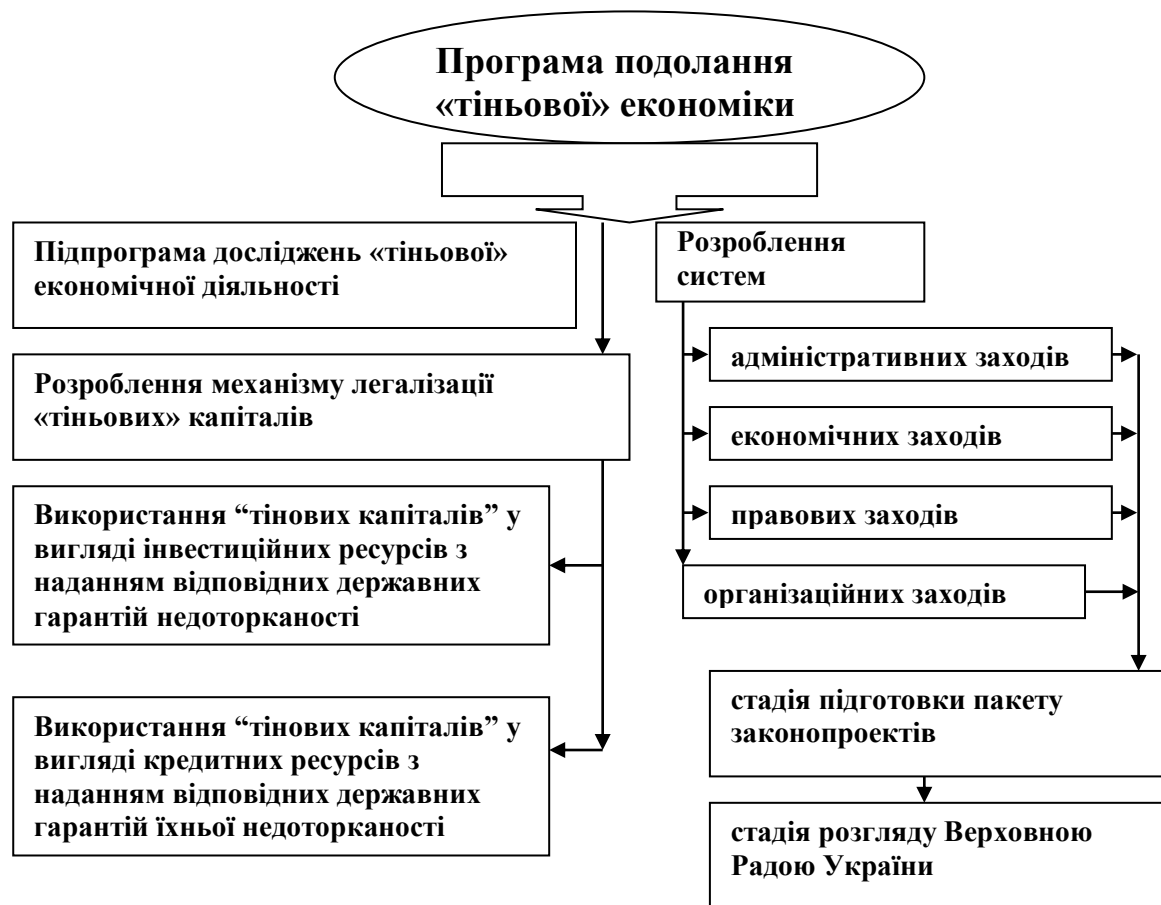

Рис. 4.9. Складові програми подолання “тіньової” економіки

Поділ таких джерел на види й ті чи інші різнорівневі, різнопрофільні підвиди (діяльність, окремі операції, діяння, злочини, їх способи і т. ін.) дає можливість визначити, наприклад, перспективи взаємодії з міжнародними правоохоронними організаціями з питань спільної боротьби з тими чи іншими джерелами “тіньової” економіки, що мають транснаціональний характер. Так, боротьба з ТЕ на міжнародному рівні може бути успішною насамперед проти найбільш небезпечних джерел підпільного сектора ТЕ у вигляді кримінальних проявів (наркобізнес, великомасштабні фінансові махінації), оскільки саме вони за технологією здійснення і впливом на криміногенну тінізацію відносин мають не тільки національні, а й міжнародні суспільно небезпечні наслідки. Тому вирішення цих проблем і боротьба саме з такими небезпечними тіньовими проявами об’єктивно може бути успішною на міждержавному рівні.

І навпаки, така складова ТЕ, як неформальна економічна діяльність і навіть деякі менш небезпечні злочини чи правопорушення, що є малопотужним джерелом доходів незаконного походження, в підпільному секторі зазвичай мають обмежений, суто національний характер. Тому перспектива домогтися негативного ставлення до них у міжнародному масштабі, а відповідно, й протидіяти їм можна більш ефективно саме в межах конкретної держави. До прикладу в одній країні та чи інша діяльність практично не трапляється тому й не оподатковується, у другій – є, але рівень розвитку держави не потребує її оподаткування, а в третій джерела надходження коштів у бюджет обмежені, а неоподатковувані види діяльності поширені і є важливим потенційним

джерелом доходів у бюджет, тому ця держава відносить таку діяльність до категорії оподаткованої.

Виділивши джерела доходів неформального сектора, можна визначити, що вони мають соціально змінний або навіть соціально позитивний чи соціально нейтральний характер і з часом (з різних причин) можуть трансформуватись. Як уже зазначалося, доходи, отримані з того чи іншого джерела неформального сектора економіки, нині не оподатковуються, а з часом переводяться в категорію, що підлягає оподаткуванню і через сегмент джерел “ухилення від оподаткування” переводяться, в “підпільну” складову тіньової економіки.

Вирішення проблем зменшення тіньового сектора економіки полягає в детінізації особистих доходів громадян (рис. 4.10).

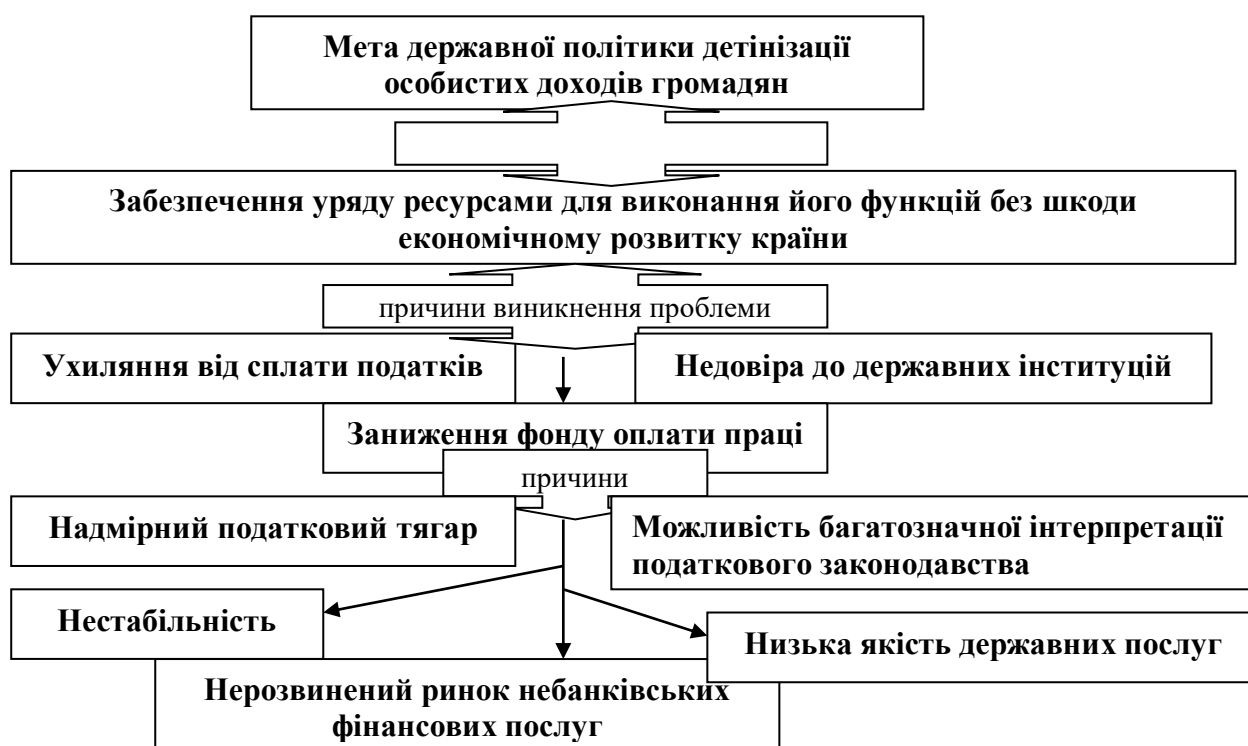

Рис. 4.10. Зменшення тіньового сектора через детінізацію особистих доходів громадян

Кожен підприємець сам вирішує долю свого бізнесу, (працювати в “тіні” чи легалізувати свою діяльність). Як свідчить практика, при веденні “тіньового” бізнесу громадянин приховує доходи, не сплачує податки, а отже зазнає мінімальних втрат порівняно з офіційною діяльністю (рис. 4.11).

Аналіз свідчить, що найбільшою є тінізація економіки в промисловості, де співвідношення тіньової складової ВВП й офіційних даних становить 132,5%. В інших галузях вона не перевищує офіційного показника: у сільському господарстві – 72,5%, у будівництві – 70,8%, у сфері послуг – 31,5%. Ці дані дають підставу для висновку, що значна частина тіньового ВВП формується в промислових регіонах. За офіційної середньої заробітної плати в Україні 1,3 тис. грн. середня тіньова зарплата становить 2,7 тис. грн., що дає підставу говорити про середню реальну зарплату в країні 4 тис. грн. І якщо загалом по країні тіньова зарплата перевищує офіційну в 3,1 рази, то в сільському

господарстві – в 4,4, промисловості – в 3,9, будівництві – 2,5, сфері послуг – 1,8 рази. Кожна галузь економіки робить свій внесок у формування тіньової частки ВВП (рис. 4.12).

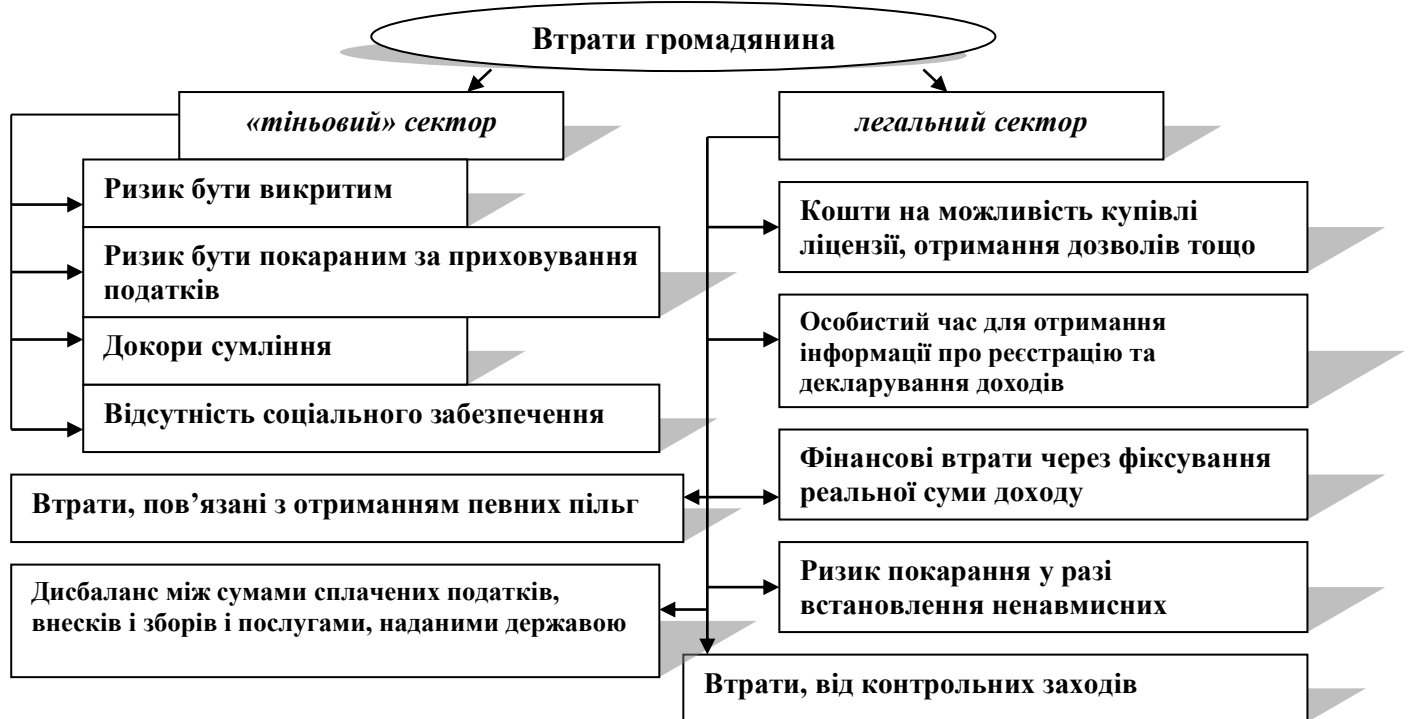

Рис. 4.11. Втрати громадянина від діяльності в “тіньовому” й легальному секторах економіки

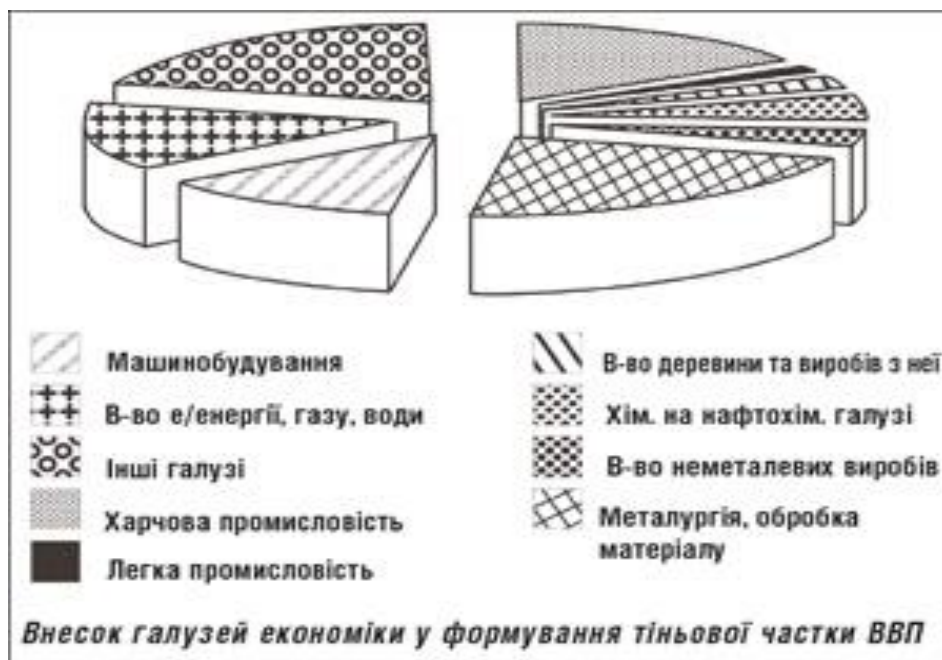

Рис. 4.12. Тіньова частка у ВВП галузей економіки

За даними Міністерства економіки та Державного комітету статистики, певну частку прибутку фірми не декларують (рис. 4.13).

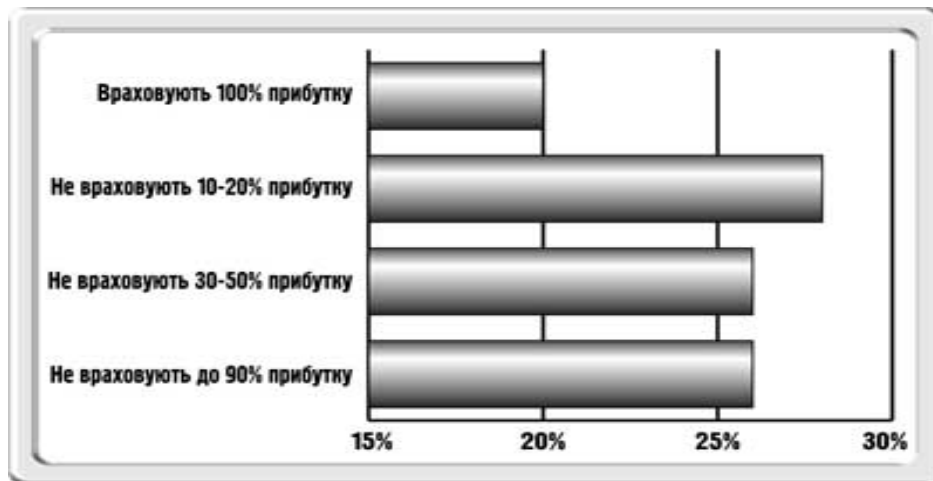

Рис. 4.13. Частка прибутку, яку фірми не показують при оподаткуванні

У світовому масштабі нормальною вважається частка тіньової економіки 5–10 % від ВВП країни. За різними оцінками, в Україні рівень тіньової економіки, становить 40 – 60 %, тобто вже є критичним.

Як стверджують, З.Б. Живко та Ю.І. Кіржецький, неофіційний сектор у легальній економіці є своєрідним доповненням до офіційної економіки, а не заміником її. Зазвичай підприємці починають свій бізнес у неформальному секторі, аби уникнути надмірних витрат, пов'язаних із погодженням та відкриттям бізнесу. Однак як тільки фірма стає достатньо міцною, вона на певному етапі, включається в режим офіційної діяльності, щоб отримати вигоду від офіційно додатково вироблених товарів. Виявляється основна взаємозалежність, за якої корупція і тіньова економіка взаємодіють, тобто формується механізм, коли підприємці мають змогу обирати такі напрями діяльності, які дають змогу уникнути, нав'язаних урядом важелів регуляторної та податкової політики. Автори стверджують, що підприємець сам обирає оптимальний грошовий еквівалент хабара для посадовця і, що вірогідність виявлення фірм, що працюють у тіньовому секторі, звичайно зростає із зростанням обсягу незаконних дій фірм, які “втечу в тінь” мотивують малим розміром початкового капіталу.

Розглянемо можливий найпростіший механізм взаємодії “економіки з корупцією”, за якого фірми можуть обрати варіант діяльності в тіньовій економіці. Вважатимемо кількість підприємців нормалізованою до одиниці. Як відомо, кожний підприємець має індивідуальну здатність генерувати прибуток. Іншим прикладом такої взаємодії є продаж державної власності (дозвіл на вхід у легальний сектор економіки) урядовими посадовцями як прототип корупційної діяльності, що підтверджує твердження науковців, що найпопулярніше і найпростіше визначення корупції – це зловживання суспільною власністю для приватної вигоди.

Підприємці мають сплатити певну суму корумпованому урядовцеві, як грошовий збір за дозвіл розпочати власну справу. Крім того, підприємець, який хоче розпочати власний бізнес, має спрямувати певний обсяг свого основного капіталу на сплату офіційних платежів, державного мита тощо. В свою чергу, посадовець, залежно від вартості ліцензії та можливих майбутніх прибутків

підприємця, визначає ціну ліцензії, щоб максимізувати корупційний дохід від цього дозволу. Оскільки платоспроможність підприємця є комерційною таємницею, корумпований посадовець не може чітко вказати ціну й видатки на погодження дозволу. З погляду підприємців, оплата хабарництва аналогічна додатковій вартості входу в ринок.

Ліцензія на фінансово-господарську діяльність в офіційній економіці обходиться дорого для підприємців, адже корумповані посадовці розвивають свої монополні потужності. За такої ситуації підприємці стають перед вибором: сплатити хабар, не входити у бізнес взагалі, або здійснювати його без ліцензії в неофіційному тіньовому секторі. Останній варіант – заощадити їх кошти, тобто витрати на підкуп посадовця-хабарника, але ймовірним стає ризик можливого викриття й подальшого покарання.

Припустімо, що вірогідність виявлення тіньового обороту для підприємця I_v , залежить від якості проведених контрольних та оперативних заходів відповідних служб. У разі виявлення, припускаємо, що підприємець втрачає все, тобто повна вартість фірми конфіскована як покарання. Звідси, нейтральний щодо ризику дохід підприємця D_{nr} у тіньовій економіці становитиме:

$$D_{nr} = (1 - I_v) \cdot (v - k).$$

Для аналізу тіньової економіки, обираємо параметри регіонів, які є взаємопов'язаними у фінансово-господарській діяльності, і в яких примуси до тіньової економіки теж взаємопов'язані:

$$\frac{k}{1 - I_v} < v^*,$$

де v^* визначають за невисокої вірогідності виявлення I_v .

Прийнявши рішення про входження в легальний бізнес, підприємець обирає сектор з найвищим очікуваним доходом (D_{vr} , D_{nr} , 0). При попиті на хабар (платежі) п корумпований посадовець стикається з такою конфігурацією входження (рис. 4.14):

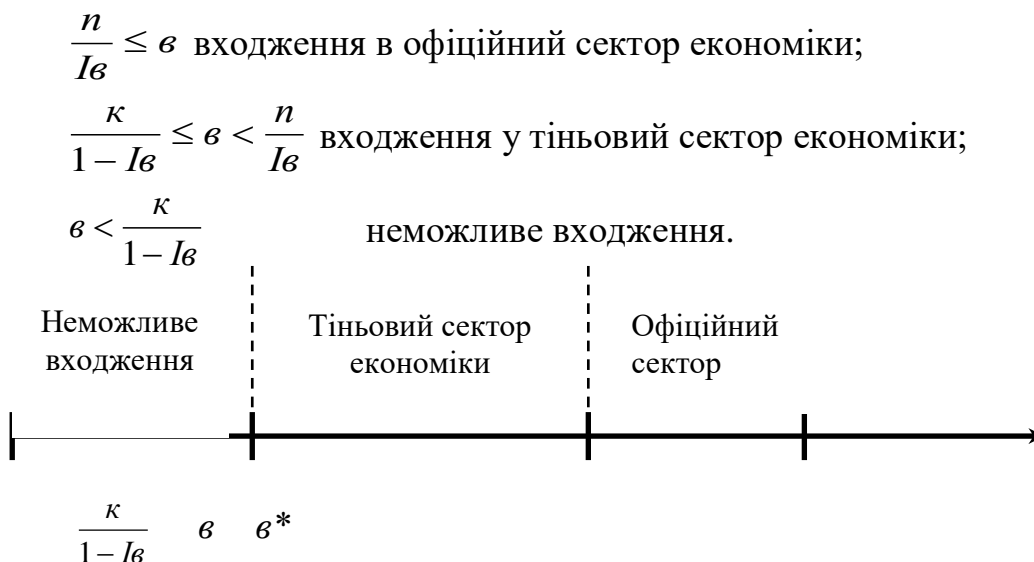

Рис. 4.14. Можливі конфігурації входження в економіку

Підприємці з низькою платоспроможністю

$v < \frac{\kappa}{1 - I\epsilon}$ залишаються поза бізнесом (див. рис.4.15),

із середньою $\frac{\kappa}{1 - I\epsilon} \leq v < \frac{n}{I\epsilon}$ або $\frac{\kappa}{1 - I\epsilon} \leq v < v^*$ діятимуть у тіньовій економіці;

з високою здатністю $\frac{n}{I\epsilon} \leq v$ або $v^* \leq v$ увійдуть в офіційну економіку і надаватимуть платежі корумпованому посадовцеві.

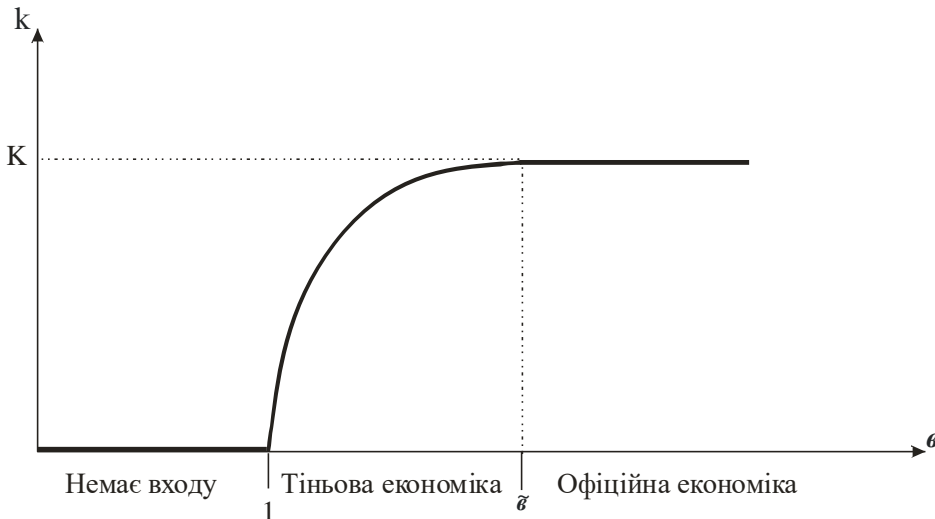

Рис. 4. 15. Схематичне зображення входження в офіційну економіку.

Дослідження впливу неофіційного сектора економіки на поведінку посадовця дають підстави говорити про такі його особливості.

У корумпованій економіці офіційний сектор більший, коли є можливість працювати в неофіційному секторі, тобто $\tilde{v} < v^*$. Тому діяльність у тіньовій економіці є додатковою до формальної економіки.

Наявність тіньового сектора економіки може сприяти поліпшенню соціального забезпечення. Є два напрями зростання соціального забезпечення. На початковому етапі економіка отримує вигоду від свого розвитку. Спочатку ця вигода безпосередньо пов'язана з неофіційним сектором. Позначимо вигоди від тіньової економіки $\int_{\frac{\kappa}{1-I\epsilon}}^{\tilde{v}} (x-k)dF(x)$. Країна матиме від тіньового сектора

економіки непрямі вигоди. Оскільки це поліпшує ситуацію для підприємців, то корумповані посадовці змушені знижувати розмір хабара, що призводить до входження значної частки підприємств в офіційний сектор. Цей ендогенний попит хабарництва для посадовця є критичним у сенсі взаємозалежності між тіньовою економікою й офіційним сектором. Тому для зростання добробуту, існування неофіційного сектора є бажаним. Описана ситуація гостро контрастує з негативними уявленнями тіньової економіки (Johnson, Kaufman, і Shleifer (1997); Levenson і Maloney (1996); Loayza (1996)). В її моделях уряд здійснює оподаткування на офіційному рівні і отримані доходи забезпечують суспільні блага, які збільшують продуктивність фірм. Тому зростання продуктивності ТЕ

має шкідливі наслідки, оскільки фірми в ТЕ уникають оподаткування, а це знижує здатність уряду забезпечувати суспільні блага.

Досі єдиним для підприємців був вибір сектора економіки. Капітал відігравав роль тільки під час ухвалення рішення про те, чи входити в ринок взагалі. Проте існують істотні відмінності між капіталами фірм в офіційній економіці і тіньовій.

Запитання для самоконтролю:

1. У чому суть поняття “тіньова економіка”?
2. Чим відрізняються процеси розвитку тіньової економіки в Україні і в розвинених ринкових країнах?
3. Який зміст тіньової економіки за теоретичного підходу і кібернетичною концепцією?
4. Які є гіпотези щодо причин глобалізації тіньових відносин в Україні?
5. Які основні положення однієї з перших праць із проблем поширення тіньової економіки?
6. У чому суть поняття “тіньова економіка” за визначенням Е. Фейга?
7. У чому полягає дискусія між П. Гутманом і Е. Фейгом?
8. Якою є суть мікро- і макрометодів визначення тіньової економіки?
9. Охарактеризуйте вітчизняну наукову працю з проблем тінізації економіки О.В. Турчинова “Тіньова економіка: теоретичні основи дослідження”.
10. Якими є складові тіньової економіки?
11. Які існують методи розрахунку обсягів тіньових доходів?
12. У чому суть обліково-статистичного підходу до визначення тіньової економіки?
13. Яка існує класифікація тіньових економічних явищ?
14. Яку структуру має тіньова економіка?
15. У чому полягає монетарний метод визначення обсягів тіньових доходів?
16. Який метод сталих взаємозв'язків використовують для визначення обсягів тіньових доходів?
17. У чому суть структурного методу для визначення обсягів тіньових доходів?
18. Якими є причини та умови посилення й зростання обсягів тіньової економіки в Україні?
19. Який рівень тінізації економіки України?

ТЕМА 5

НЕДОБРОСОВІСНА КОНКУРЕНЦІЯ ЯК ЗАГРОЗА ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ ДЕРЖАВИ

5.1. Поняття конкуренції та недобросовісної конкуренції у сфері економічної безпеки держави.

5.2. Бенчмаркінг – загроза підприємництву як суб'єкту національних інтересів держави.

5.3. Кримінальна відповідальність за шпигунство.

Мета: розкрити суть недобросовісної конкуренції та надати необхідні знання для організації заходів протидії їй на прикладному рівні.

Основні терміни та поняття: конкуренція; недобросовісна конкуренція; бенчмаркінг; шпигунство; промислове шпигунство.

Література до теми 5: 15, 22, 40, 45-48, 52, 54, 56, 65, 69, 70, 80, 91, 94, 99, 100, 106, 125, 132, 138, 166, 172, 174, 177, 180

5.1. Поняття конкуренції та недобросовісної конкуренції у сфері економічної безпеки держави

Слово “concurrentia” в перекладі з латинської означає “змагання, суперництво”. Як економічна категорія конкуренція – це боротьба між товаровиробниками за найвигідніші умови виробництва і збуту товарів і послуг, за привласнення найбільших прибутків. Конкуренція відіграє роль регулятора темпів і обсягів виробництва, спонукаючи виробника запроваджувати науково-технічні досягнення, підвищувати продуктивність праці, вдосконалювати технологію, організацію праці тощо.

Конкуренція є визначальним фактором впорядкування цін, стимулом інноваційних процесів (запровадження у виробництво нових винаходів і технологій). Вона сприяє витісненню з виробництва неефективних підприємств, раціональному використанню ресурсів, запобігає диктату виробників-монополістів стосовно споживача.

У кожній ринковій економіці існує небезпека того, що учасники конкурентної боротьби спробують ухилитися від обов'язкових норм і ризику, пов'язаних із вільною конкуренцією, вдаючись, наприклад, до змови щодо цін чи до імітації товарних знаків. Тому держава повинна видавати нормативні документи, які регламентують правила конкурентної боротьби. За А. Смітом, сутність конкурентної поведінки виробників становило “чесне”, без змови, суперництво виробників переважно завдяки ціновому тиску на конкурентів. Не суперництво у встановленні ціни, а відсутність можливості впливати на ціну є найважливішим моментом у сучасному трактуванні поняття конкуренції.

До цього можна додати також й науково-технічне шпигунство, оскільки будь-яка науково-технічна розробка тільки тоді є джерелом прибутку, коли

застосовується на практиці, тобто коли науково-технічні ідеї втілюються у виробництво у вигляді конкретних товарів чи нових технологій.

Саме промислове шпигунство, так би мовити, “створило” патент на винахід. Адже зберегти секрети виробництва не вдавалося, оскільки винахідник, витративши роки праці, міг і не одержати винагороди, бо результатами часто користувалися сторонні люди, що не мали жодного стосунку до винаходу.

Є різні види недобросовісної конкуренції (рис.5.1).

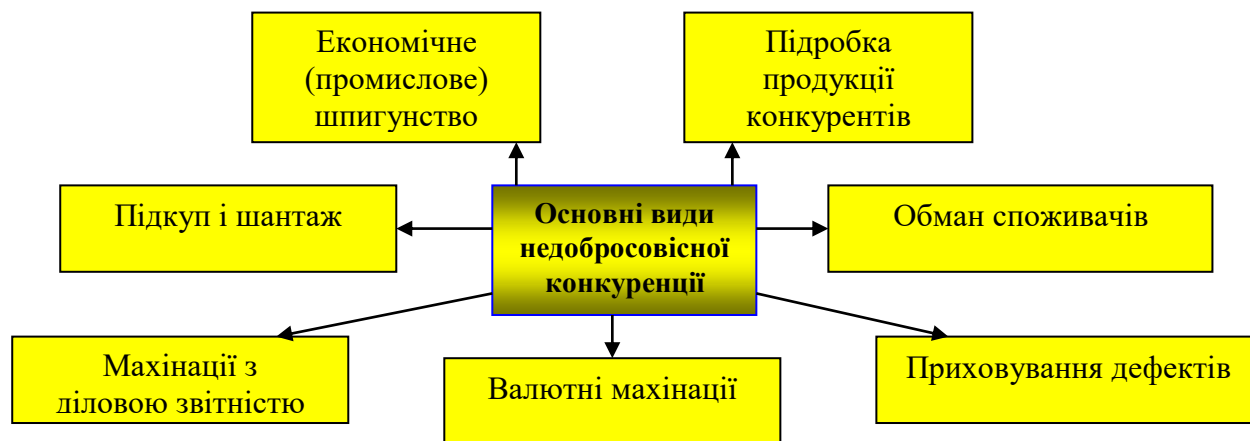

Рис. 5.1. Види недобросовісної конкуренції

Часто терміни “промислове шпигунство” й “економічне шпигунство” застосовують як синоніми. Проте між ними існує певна відмінність, адже промислове шпигунство, зрештою, є частиною економічного. Останнє можливе також щодо показників валового національного продукту, тобто суми доходів підприємств, організацій і населення в матеріальному й нематеріальному виробництві, амортизаційних відрахувань, його розподілу по галузях економіки, відсоткових ставок, запасів природних ресурсів, можливих змін у технічній політиці, проектів створення великих державних об’єктів – заводів, полігонів, магістралей тощо.

У центрі уваги економічного шпигунства перелічені показники виявляються в тому, що багато країн дають узагальнені дані, за якими важко визначити формування доходів і витратків у тій чи іншій галузі або в державі загалом. Особливо це стосується фінансування різних науково-дослідницьких робіт у галузях ядерної фізики й електроніки, космічної промисловості та ін.

Основними об’єктами уваги промислових шпигунів є патенти, креслення, секрети виробництва, технології, структура витрат. Економічне шпигунство крім промислових секретів охоплює також макроекономічні показники, розвідку природних ресурсів, виявлення промислових запасів. Тому з розвитком маркетингу великої цінності набуває інформація про смаки й доходи різних соціальних груп.

Розвиток комп’ютерного піратства та злочинства змусив уряди багатьох країн вживати різних заходів. Наприклад, у США організовано спеціальну групу, що відповідає за безпеку й недоторканість комп’ютерних мереж і комп’ютерних баз даних, оскільки будь-яка людина, що має комп’ютер, доступ

у мережу та певні навички роботи з комп'ютером може дістати доступ у такі комп'ютерні банки даних, що містять конфіденційну й секретну інформацію і не призначені для пересічного користувача. Для прикладу можна навести випадок, що стався у США, коли один користувач зміг підключитися до мережі комп'ютерів міністерства оборони цієї країни, внаслідок чого було знищено важливу інформацію одного з комп'ютерів Пентагону.

5.2. Бенчмаркінг – загроза підприємництву як суб'єкту національних інтересів держави

Безпека держави значною мірою залежить від безпеки її окремих суб'єктів, тому доцільно розглянути способи недобросовісної конкуренції щодо вітчизняних підприємств.

Бенчмаркінг – це нове модне слово в управлінських колах. В Україні до цього поняття ставляться поки що з пересторогою, побоюючись, що цим поняттям прикривається промислова розвідка.

Історія виникнення. Насправді бенчмаркінг не був винайдений учора або сьогодні. Новизну в це поняття внесли дорогі бізнес-консультанти, яких наймали фірми всіх форм і розмірів для з'ясування того що треба зробити, аби їхні доходи були не меншими ніж в інших власників.

Бенчмаркінг у тому вигляді, у якому він відомий сьогодні, було розроблено у США в 70-х роках минулого століття, але його основні концепції були відомі значно раніше. Дослідження наукових методів організації праці проводив ще Ф.Тейлор наприкінці XIX ст. Їх також можна вважати основами концепції бенчмаркінгу.

Сам термін “бенчмаркінг” походить від англійського слова “benchmark” (“початок відліку”, “карб”). У найбільш загальному розумінні benchmark – це щось, що володіє певною кількістю, якістю і здатністю бути використаним як еталон порівняно з іншими предметами. Бенчмаркінг – це систематична діяльність, спрямована на пошук, оцінювання і навчання на кращих прикладах ведення бізнесу.

На думку Бернардо де Суза, фахівця з контролю за якістю Ciba Geigy, за останні 50 років у світі було чотири етапи змін у філософії менеджменту:

- 1950-ті роки – “Керування завданнями” (Management by Objectives);
- 1970-ті – “Графіки Цінностей” – “собаки”, “грошові корови”, “ніші” й “висхідні зірки” (The Value Chart);
- 1980-ті – “Випередити конкурентів” (Beat The Competition);
- 1990-ті – Концентрація на “процесах” (Focus on Processes).

Останні зміни у філософії менеджменту свідчать про підвищену увагу до конкуренції. Наступні зміни у філософії менеджменту відображають конкурентне середовище, що змінюється. У 50-х роках XX ст., коли попит переважав пропозицію, завданням менеджменту було лише встановлення кінцевих критеріїв і відстеження процесу їх досягнення. Однак уже в 90-х роках пропозиція значно перевищувала попит і менеджмент почав “замислюватися”

над тим, як випередити показники конкурента у виробничих і маркетингових процесах.

Існує безліч трактувань поняття бенчмаркінгу. Одні вчені вважають його продуктом еволюційного розвитку концепції конкурентоспроможності, другі – програмою поліпшення якості, треті екзотичним продуктом японської бізнес-практики. Однак існує загальний знаменник, до якого можна привести різні визначення бенчмаркінгу: це процес виявлення й вивчення найкращих із відомих методів ведення бізнесу.

Мета бенчмаркінгу – знайти такий метод ведення бізнесу, за якого справи йдуть краще, ніж в інших. Проте цього недостатньо: знайшовши кращий спосіб керування й ведення справ, ви, як і раніше, самостійно маєте відповісти на питання “як зробити це краще?”.

Західні комерційні структури давно використовують поняття “бенчмаркінг”. За визначенням президента гільдії маркетологів Росії І. Березіна, бенчмаркінг – це вивчення досвіду, стратегії, рішень, ділової практики кращих компаній галузі з метою адаптації досвіду для поліпшення якості роботи своєї компанії.

Головний аналітик бізнес-проектів “ІМА-консалтинг” С. Некрасов вважає, що “бенчмаркінг – це метод управління, орієнтований на відтворення еталона. Він передбачає збирання інформації про чужі еталони й ключові параметри бізнес-операцій (бенчмарках) і їх відтворення у своїх компаніях”.

У перекладі з англійської “benchmark” означає геодезичну відмітку висоти – стійкий орієнтир, відносно якого визначають інші висоти й відстані. Проте багато з нас не помічає, що нас оточують геодезичні бенчмарки різних форм. На Заході бенчмаркінг почали використовувати наприкінці 70-х років ХХ ст. У США, Японії та інших країнах програми бенчмаркінгу розвиваються за державної підтримки; діють “індустріальні бюро знайомств”, метою яких є пошук партнерів з бенчмаркінгу.

Є також тлумачення бенчмаркінгу як порівняння ефективності системи з якимось визначеним, прийнятим значенням.

На нашу думку, бенчмаркінг – це цілісна система методів і способів вивчення позитивного досвіду партнерів та конкурентів, розроблення взаємопов’язаної системи показників ефективності й рентабельності, вивчення особливостей досягнення кожного з них окремо і в сукупності та індивідуальний зиск від показників, на основі чого свідоме відтворення та впровадження у своєму бізнесі відповідного комплексу бізнес-рішень.

Уперше цей метод було розроблено в 1972 р. для оцінювання ефективності бізнесу Інститутом стратегічного планування в Кембриджі (США). Уперше цілеспрямовано використовувати цей метод початку компанія Rank Xerox у період Великої кризи в 1979 р. для аналізу витрат і якості власних продуктів порівняно з японськими. Нині бенчмаркінг вважається найефективнішим напрямом консалтингу.

Практичне застосування бенчмаркінгу полягає у послідовному виконанні таких чотирьох дій:

- 1) з'ясування деталей власних бізнес-процесів;
 - 2) аналіз бізнес-процесів інших компаній;
 - 3) порівняння результатів своєї фірми з результатами аналогічних компаній;
 - 4) здійснення певних змін для скорочення відриву від інших.
- Відповідно до цього розрізняють види бенчмаркінгу:
- *внутрішній* – порівняння роботи підрозділів компанії;
 - *конкурентний* – порівняння свого підприємства з конкурентами за різними параметрами;
 - *загальний* – порівняння компанії з непрямими конкурентами за обраними параметрами;
 - *функціональний* – порівняння за функціями (продажу, закупівлі тощо), та ін.

Бенчмаркінг не може бути одноразовим аналізом. Для забезпечення належної ефективності фірми від його застосування потрібно, щоб він став інтегральною частиною процесу інновацій і вдосконалень у бізнесі.

Останнім часом такі організації, як урядові агентства, лікарні й університети, також почали відкривати для себе переваги бенчмаркінгу й застосовувати його основні положення для поліпшення своїх бізнесових процесів і систем.

У Європі застосування й популярність бенчмаркінг у досить помірні. Значні розходження в розумінні бізнесів-процесів у різних країнах значно сповільнюють його впровадження в різні сектори економіки.

Бенчмаркінг – це мистецтво виявляти те, що інші фірми роблять краще, а також вивчення їхніх методів роботи. Може здатися, що йдеться про банальне шпигунство, а насправді – про етику ведення бізнесу. В основу бенчмаркінг покладено ідею порівняння діяльності не тільки підприємств-конкурентів, а й кращих фірм в інших галузях. Практика свідчить, що фахове використання досвіду конкурентів та успішних компаній дає змогу скоротити витрати, підвищити прибуток та оптимізувати вибір стратегії діяльності власної організації

Фактично бенчмаркінг – це альтернативний метод стратегічного планування, у якому завдання визначаються не від досягнутого, а на основі аналізу показників конкурентів. Його технологія поєднує в одну систему розроблення стратегії, галузевий аналіз та аналіз роботи конкурентів. Для розуміння методів бенчмаркінгу доцільно визначити його зв'язок зі стратегічним плануванням.

Щоб обрати напрям діяльності, розміщення ресурсів і визначити зв'язок між напрямками своєї діяльності, компанія має чітко з'ясувати стратегічні особливості своєї галузі. Отже, *галузевий аналіз* – це перший щабель у розробленні стратегії. Він передбачає у собі вивчення ступеня й характеру конкуренції, моделей поведінки клієнтів та їхньої купівельної спроможності, моделей поведінки постачальників, бар'єри входження в галузь, загрози заміни продуктів і послуг та інші особливості. Галузевий аналіз дає матеріал

для розрахунку потенціалу прибутку в середньому по галузі й допомагає виявити причини переваг деяких компаній порівняно з іншими.

Галузевий аналіз, потрібно розпочинати з питання, наскільки прибутковою є галузь тепер і якими є її перспективи в найближчому майбутньому, ключові фактори успіху? Визначають найбільш прибуткові сектори ринку та чинники успіху (це може бути система продажу, низька ціна і т. п.). Потім з'ясовують, чим різняться ключові чинники за впливом на прибутковість

Далі проводять *аналіз конкуренції*. Насамперед потрібно проаналізувати, яку увагу приділяє конкурент вашим напрямам бізнесу, тобто які ресурсів він витратить на розвиток цих напрямів. Тут варто зрозуміти загальну фінансову силу конкурента і співвідношення його пріоритетів у вашій з ним конкуренції. Наприклад, зниження ціни, мета якого збільшити частку присутності на ринку, буде ефективною зброєю у боротьбі з фінансово слабким конкурентом, але ця стратегія зазнає фіаско, якщо конкурент фінансово стабільний і ви з ним дотримуетесь схожих пріоритетних напрямів. Конкурент також знизить ціни, аби ваша компанія не збільшила свою частку на ринку, і, зрештою, ви обоє будете учасниками звичайнісінької гри “наввипередки”.

Важливо визначити, як конкурент розподіляє свої ресурси, тобто із чим він приходить на ринок (продукти, ціни, система реалізації і постачання, маркетингові зусилля, система обслуговування клієнтів), а також рівень його витрат. Доцільно з'ясувати ще один, не менш важливий чинник – зусилля конкурента в галузі досліджень і розробок, які здатні змінити собівартість його продукції й витрати на маркетинг через певний період часу.

Розібравшись із найбільш прибутковими сегментами ринку та оцінивши свої конкурентні переваги, ви маєте вибрати об'єкт “наслідування”. Для досягнення щонайкращого бенчмаркінгу фахівці рекомендують не тільки виявляти такі підприємства й накопичувати інформацію про їхню діяльність, прогресивні управлінські рішення, а й налагодити контакти з ними. Зібравши інформацію і класифікувавши її, оцінюють ступінь досягнення мети й чинники, що забезпечили результат. Після цього можна розробляти план, мета якого – домогтися, щоб змінювані процеси були ефективнішими.

Визначившись із галузевим аналізом і аналізом конкурентів, потрібно розпочати розроблення стратегії. Фактично треба відповісти на запитання “як ваша компанія може обійти конкурентів, використовуючи ключові фактори успіху в межах різних функціональних напрямів: розширення виробництва, впровадження нових продуктів і послуг, зміни ціноутворення, продажу і доставки, маркетингу, персоналу, технологій і тощо?”.

За даними консалтингової компанії Bain & Co, останнім часом бенчмаркінг є одним із трьох найпоширеніших методів управління бізнесом у великих міжнародних корпораціях, оскільки допомагає відносно швидко і з меншими витратами вдосконалювати бізнес-процеси. Він дає змогу зрозуміти, як працюють кращі компанії, і домогтися таких самих, а можливо, навіть вищих, результатів.

Джейсон Грейсон-молодший, голова International Benchmarking Clearinghouse, так визначив причини нинішньої популярності бенчмаркетингу:

1. *Глобальна конкуренція.* В епоху глобалізації бізнесу, компанії усвідомлюють потребу у всебічному й детальному вивченні та наступному використанні кращих досягнень конкурентів з метою власного виживання.

2. *Винагорода за якість.* Останнім часом більшого поширення на національному рівні набуває проведення акцій щодо визначення й винагороди фірм – лідерів якості. Умови участі в таких програмах передбачають крім демонстрації компаніями-учасниками конкурентних переваг продуктів, які вони виробляють, обов'язкове застосування концепції бенчмаркінгу в практиці керування компанією.

3. *Потреба у повсюдній адаптації й використанні світових досягнень у сфері виробничих і бізнес-технологій.* Для того щоб не залишитися позаду своїх конкурентів, усі компанії, незалежно від розміру і сфери діяльності, мають постійно вивчати й застосовувати кращий досвід у сфері виробничих і бізнес-технологій. У пошуках такого досвіду компанії насамперед звертають увагу на конкурентів: конкуруючі компанії стежать за кожним рухом один одного. У цьому разі довго не міркують, корисний цей досвід чи ні. Якщо конкурент відбирає у вас частку ринку, то в нього, мабуть, щось працює краще. Тому компанії використовують конкурентний бенчмаркінг – порівняння своєї продукції й бізнес-процесів з аналогічними позиціями прямих конкурентів.

Проте досконале вивчення конкурентів – надзвичайно складна справа. Наприклад, ви дізналися, що в конкурента став істотним приплив клієнтів. Ви маєте з'ясувати, що сприяло цьому успіху – вдала рекламна кампанія, нова програма мотивації працівників, зручне розташування офісу чи щось інше?

Теоретично відкритий і добровільний обмін інформацією між конкурентами (наприклад, у межах професійних об'єднань і асоціацій) можливий, але на практиці це буває зрідка. Тому у вивченні конкурентів головну роль відіграють маркетологи-аналітики, які аналізують прайс-листи, спецпропозиції конкурентів тощо. Багато компаній опитують споживачів, з'ясовуючи їхню думку про товари й послуги конкурентів, про їх сильні та слабкі сторони. Досвідчені аналітики за такими даними можуть зробити висновки про те, які дії конкурентів сприяли їхньому успіху. Іноді стандартних джерел інформації для вивчення конкурентів недостатньо, і тоді зброєю маркетолога стає *конкурентна розвідка*.

На перший погляд, бенчмаркінг і промислове шпигунство – це не одне й те саме. А насправді різниця між цими двома методами є принциповою. *Бенчмаркінг* – метод вивчення чужого досвіду, що не є таємницею за сімома замками.

Засновниками бенчмаркінгу вважаються японці, що навчилися ідеально копіювати чужі досягнення. Вони ретельно досліджують європейські й американські товари та послуги, виявляючи їх сильні й слабкі сторони, а потім випускають щось подібне за більш низькою ціною. При цьому вони успішно переносять технології й ноу-хау з однієї сфери бізнесу в іншу.

Коли на Заході бенчмаркінг почали активно використовувати, японські підприємства в цей час відчутно притискували американські. Так, компанія Хегох стала з'ясовувати причини різкої втрати своєї частки ринку копіювальних

апаратів. Вона почала детально досліджувати досвід японської компанії Fujі. Топ-менеджери Хегох навіть переїхали на деякий час до Японії, аби вивчити не тільки технічні досягнення, а й нововведення у сфері менеджменту, впроваджені різними компаніями, в т. ч. з інших сфер бізнесу. Використання цього досвіду дало змогу Хегох знизити витрати, підвищити продуктивність праці і т. ін. Так бенчмаркінг став частиною бізнесу-стратегії Хегох.

У Японії, США та інших країнах програми бенчмаркінгу розвиваються за державної підтримки. Вважається, що завдяки такому обміну досвідом виграє економіка країни загалом.

Бенчмаркінг в Україні. В українській державі з'являються фірми, що використовують бенчмаркінг, проте їх можна перелічити на пальцях. Однак добре відомо, що менеджери середньої й вищої ланки, вступаючи у неформальні стосунки з партнерами чи конкурентами, часто використовують кращі досягнення один одного в себе в компанії. Як показує досвід, безпосереднє спілкування з колегами дає найцінніші для бізнесу ідеї й знання, що зазвичай сприяє впровадженню нових форм управління, програмних продуктів, використанню нових технологій у виробництві. Здебільшого ця категорія людей "пробиває" і впроваджує необхідні перетворення, якщо до цього готове керівництво. Зацікавлені менеджери – це кращий потенціал розвитку фірми.

За відкритістю світовий бізнес можна умовно поділити на дві категорії:

1) компанії, що дотримуються принципу таємності у своїй роботі, ретельно оберігають інформацію про свою фірму;

2) максимально відкриті фірми, що розраховують, котрі розраховують на те що, поки їх доганяють, вони встигнуть придумати щось новеньке.

Компанія General Motors, наприклад, відкрила свою базу даних для постачальників, щоб вони могли краще планувати своє виробництво.

Отже, обмін досвідом – річ не нова для українських підприємств, але тепер його прийнято називати бенчмаркінгом.

В Україні міжнародні компанії зазвичай теж застосовують відпрацьовані в інших країнах стратегії. Але буває і навпаки – технології, розроблені національними фірмами, використовуються в інших регіонах. Так, компанія Хегох використала принцип прямих продажів в усьому світі. Але якщо в Європі це спрацювало успішно, то в країнах з великою територією – ні, бо в цьому разі складно застосувати цей принцип на всьому ринку.

5.3. Кримінальна відповідальність за шпигунство

Шпигунство – одне з найбільш небезпечних злочинів, яке може спричинити великі збитки державним інтересам України. Держави, які проводять шпигунську діяльність проти України ніколи не жалкували сил та засобів на проведення розвідувально-підривної діяльності і навіть у такій формі як шпигунство. Ось чому уряд України приділяє велику увагу питанням охорони державної таємниці.

Небезпечні злочини, які можуть спричинити великі збитки державним інтересам представлені на рис. 5.2.

Рис. 5.2. Небезпечні злочини проти державних інтересів України

Про групу злочинів під назвою “шпигунство” йдеться у першому розділі Особливої частини Кримінального кодексу України. Їх віднесено до особливо тяжких злочинів, яких займається виключно СБУ. Згідно зі ст. 1 Закону “Про Службу безпеки України”, СБУ– це орган спеціального призначення, який забезпечує державну безпеку України.

Шпигунство має на меті передавання або збирання для іноземної держави, іноземної організації чи їх представників відомостей, що становлять державну таємницю, якщо ці дії вчинені іноземцем або особою без громадянства.

Кількість особливо небезпечних злочинів проти держави нині незначна, однак обсяги реальної і потенційної небезпеки зумовлюються тим, що навіть єдиний факт скоєння особливо небезпечного злочину проти держави може завдати великих збитків її суверенітету, територіальній цілісності, обороноздатності чи державній безпеці, політичній та економічній системі, мирному співіснуванню держав.

В інтересах гарантування національної, державної та військової безпеки України, її політичної й економічної систем потрібно активізувати й удосконалювати діяльність підрозділів Служби безпеки України, спрямовувати її не тільки на запобігання цим ворожим акціям та припинення їх, виокремлення серед суміжних злочинів, а й посилення кримінально-правових норм, що передбачають відповідальність за ці злочини.

Об’єктивна сторона шпигунства полягає у передаванні чи збиранні з метою передавання іноземній державі, іноземній організації чи їхнім представникам відомостей, що становлять державну таємницю.

Як уже зазначалося, здійснення подібних дій громадянином України кваліфікується як державна зрада у формі шпигунства (ч.1 ст. 111 КК України), а при здійсненні таких дій іноземцем чи особою без громадянства – як шпигунство (ст.114 КК України).

Отже, об'єктивну сторону шпигунства за відповідних обставин можуть становити такі діяння:

- передавання іноземній державі, іноземній організації чи їхнім представникам відомостей, що становлять державну таємницю;
- збирання для передавання іноземній державі, іноземній організації чи їхнім представникам відомостей, що є державною таємницею;

Ініціативу збирання чи передавання певних відомостей може виявити як виконавець, так і адресат шпигунства. Для кваліфікації злочину це не має значення.

Передавання відомостей – це їх усне повідомлення (безпосередньо або по радіо, телефоном) іноземній державі, іноземній організації, їх представникам, вручення певних документів, виробів чи інших матеріальних носіїв інформації (безпосередньо, через посередників, з використанням тайників тощо) або їх пересилання (з використанням поштового, електронного зв'язку, за допомогою тварин тощо). Якщо зазначені відомості було передано іншій державі в порядку, передбаченому законодавством України, це не є злочином.

Збирання зазначених відомостей полягає в їх пошуку, добуванні (розпитування певних осіб, візуальне спостереження та підслуховування, зняття інформації з каналів зв'язку, проникнення до комп'ютерних систем, виготовлення копій документів тощо), придбанні будь-яким способом (таємне чи відкрите викрадення, обмін документів чи зразків зброї, боєприпасів, макетів таємного об'єкта тощо) з наступним зосередженням їх в одному або кількох місцях.

Шпигунство у формі передавання іноземній державі, іноземній організації чи їхнім представникам відомостей, що становлять державну таємницю, є закінченим злочином з моменту передавання таких відомостей зазначеним адресатам, незалежно від того, наскільки і чи були взагалі сприйняті ними зміст і сутність цих відомостей, а тим більше незалежно від настання якихось шкідливих для нашої держави наслідків. Прикладом може бути передавання іноземному розвідникові пакета із секретними документами.

Очевидно потрібно дати визначення понять “іноземна держава”, “іноземна організація”, “представники іноземної держави”.

Іноземна держава – це будь-яка країна, що проводить розвідувальну діяльність проти України, в особі її відповідальних органів і організацій.

Іноземна організація – будь-яка недержавна організація, що перебуває як за межами України, так і в її межах і проводить проти неї розвідувальну діяльність.

Представниками іноземної держави є її розвідники, дипломати та інші громадяни.

Шпигунство у вигляді збирання зазначених відомостей з метою передавання вказаним адресатам є закінченим злочином з моменту заволодіння будь-яким способом будь-яким обсягом таких відомостей. Якщо зазначені у ст. 114 КК України відомості розвідники збирають не з метою передавання їх іноземній державі, іноземній організації чи їх представникам, складу шпигунства в такому разі немає, питання про кримінальну відповідальність не виникає.

Стадії злочинної діяльності при здійсненні шпигунства. *Підготовчі* дії до шпигунства дії на практиці можуть виявлятися, зокрема, у спробі влаштуватися на роботу на той чи інший таємний об'єкт, у спробі встановити контакт із представником іноземної держави чи іноземної організації, у підготовці фото-, кіно- чи відеокамери, призначених для фіксації шпигунської інформації.

Замах на шпигунство можливий у разі спроби викрасти чи, приміром, сфотографувати документи, що містять державну таємницю, коли злочинний результат не настає з причин, які не залежать від волі винного (сейф розкритий, але суб'єкт злочину затриманий до того, як він встиг заволодіти таємними документами; суб'єкт злочину намагається перефотографувати документи, але фотоапарат виявляється несправним або фотоплівка засвічена).

Традиційно замахом на об'єкт у юридичній літературі вважають такий, під час якого суб'єкт злочину спрямовує свої зусилля на об'єкт, якому в певних умовах не може бути завдано збитків (наприклад, постріл у манекен, сприйнятий за охоронця).

У ситуаціях, за яких злочинець через власну оману спрямовує свої зусилля на такі предмети зовнішнього світу, впливаючи на які він не може заподіяти шкоди правоохоронним інтересам.

У разі шпигунства такий замах можливий за умови, коли особа викрадає якісь документи, що містять, на її думку, державну таємницю, а насправді в них такої таємниці немає.

Під час передавання таких документів іноземній державі чи організації, їхнім представникам предмет злочину трансформується в знаряддя злочину, оскільки ці документи ці не містять державної таємниці, тому в цьому разі говорять про замах з марними коштами.

І у разі замаху на предмет, не вартий уваги, і під час замаху із коштами, що не відповідають передбачуваним обсягам, винний підлягає кримінальній відповідальності за замах на скоєння відповідного злочину (у нашому випадку – замах на шпигунство).

Об'єктивна сторона шпигунства як злочину з формальним складом у карному законі сконструйована законодавцем так, що з моменту збирання для передавання іноземній державі, іноземній організації чи їхнім представникам відомостей, що становлять державну таємницю, злочин є закінченим.

За шпигунства, крім прямого умислу, передбачається при збиранні відомостей, що становлять державну таємницю, наявність у винного мети передавання цих відомостей іноземній державі, іноземній організації або їх представникам. Відсутність цієї мети виключає можливість кваліфікації цих дій як шпигунства.

Можна передбачити, що відомості, які становлять державну таємницю, збирають не з метою наступного їх передавання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам, а, наприклад, із цікавості: для колекціонування таких відомостей (наприклад, у вигляді фотознімків військових об'єктів і т. ін.); з науковою метою. У такому разі мова йде про дії, які перебувають на межі із злочинними, створюють умови для поширення державної таємниці, навіть до використання її третіми особами, завдають збитків інтересам України, але не є шпигунством. Здійснення даних дій може тягнути за собою проведення в тій чи іншій формі профілактичних заходів, крім заходів кримінального характеру.

Мотиви шпигунських дій можуть бути дуже різними, але вони на кваліфікацію злочину не впливають.

Отже, безпосередній *об'єкт шпигунства*, відповідно до кримінального кодексу України, складається із чотирьох самостійних груп та інтересів держави і сфер (рис. 5.3).

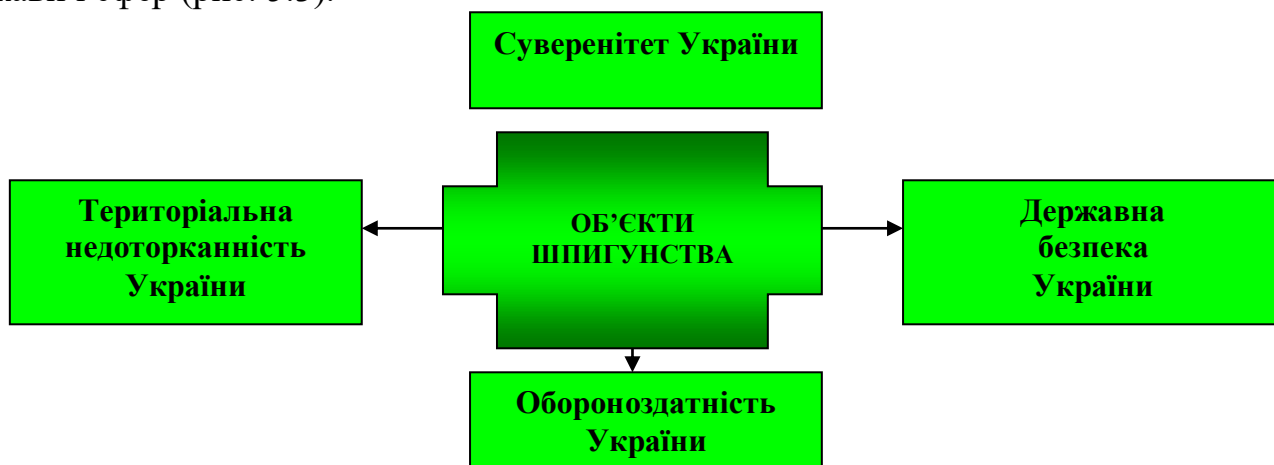

Рис. 5.3 Об'єкти шпигунства

Зазначені на рис. 5.3 групи суспільних відносин є альтернативними, за своїм характером це самостійні об'єкти розглянутого злочину. Для наявності складу злочину шпигунства достатньо встановити посягання хоча б на одну із названих груп відносин.

Особливу увагу наша держава приділяє охороні основних своїх інтересів у сфері її суверенітету, недоторканності території, державної безпеки та обороноздатності. Це можна пояснити тим, що кожна із вказаних у законі груп головних інтересів держави у зазначених областях є обов'язковою умовою існування держави, непохитності її конституційного устрою.

Для правильної кваліфікації шпигунства за об'єктом злочину потрібно розкрити зміст понять “суверенітет”, “територіальна недоторканність”, “державна безпека” та “обороздатність” України. *Суверенітет України* означає верховенство державної влади, її самостійність усередині країни та незалежність у міжнародних відносинах, яка може бути обмежена лише потребою виконувати договори й зобов'язання в галузі міжнародних відносин. *Територіальна недоторканність України* передбачає, що всі складові її

території (адміністративно-територіальні одиниці) перебувають у нерозривному взаємозв'язку, характеризуються єдністю і не мають власного суверенітету.

Державна безпека України означає відсутність загрози, стан захищеності життєво важливих інтересів держави від внутрішніх і зовнішніх загроз в усіх зазначених вище сферах життєдіяльності держави. Поняття “державна безпека” є найширшим, оскільки передбачає відсутність загрози суверенітету, територіальній цілісності, недоторканності та обороноздатності держави. Проте воно вужче, за поняття “національна безпека”, яке крім безпеки держави, передбачає також безпеку суспільства й особи.

Найважливіше положення стосовно території України сформульовано у ст. 1 Закону України “Про державний кордон” від 18.12.1992 р. У цій статті зазначено що *державний кордон України* – це лінія та вертикальна поверхня, яка проходить по цій лінії, що визначає межі території України – суші, вод, надр, повітряного простору. Отже, під територією України слід розуміти:

- сушу території України;
- води України;
- повітряний простір;
- надра України;

– невійськові кораблі під прапором України, коли вони перебувають у відкритому морі, а також цивільні повітряні судна та інший повітряний транспорт, котрий перебуває у відкритому повітряному просторі, тобто не над територією іноземної держави;

– військові кораблі або рятувальні човни під прапором України, військові повітряні судна та інші літальні апарати, незалежно від місця їх перебування.

Обороноздатність України визначається підготовленістю держави до захисту від зовнішньої збройної агресії або збройного конфлікту. Складовими такої підготовленості є сукупність економічного, політичного, соціального, наукового, морально-психологічного і суто військового потенціалів. Стан обороноздатності України – це її мобілізаційні можливості, кількість і якість Збройних Сил, їх здатність швидко переходити до військового стану, організовано вступати у воєнні дії та успішно виконувати завдання оборони від агресора.

У ст. 17 Конституції України зазначено: “захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної й інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу”. Оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності покладаються на Збройні Сили України. Забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування і правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом.

Інформація, створена, збережена й опрацьована технічними засобами, стала визначати становище і дії більшості населення. Тому різко зросли можливості завдання шкоди, пов'язані з крадіжкою інформації, оскільки

впливати на якусь систему (соціальну, біологічну, технічну) з метою її знищення, захисту ефективності функціонування або незаконне заволодіння ресурсами (грошима, товарами, засобами), можна лише тоді, коли відома інформація про її структуру і принципи її функціонування.

Згідно зі ст. 8 Закону України “Про державну таємницю”, до державної таємниці належить інформація:

У сфері оборони:

- про зміст стратегічних і оперативних планів та інших документів бойового управління, підготовку та проведення військових операцій, стратегічне та мобілізаційне розгортання військ, а також про інші найважливіші показники, які характеризують організацію, чисельність, дислокацію, бойову і мобілізаційну готовність, бойову та іншу військову підготовку, озброєння та матеріально-технічне забезпечення Збройних Сил України та інших військових формувань;

- про напрями розвитку окремих видів озброєння, військової і спеціальної техніки, їх кількість, тактико-технічні характеристики, організацію і технологію виробництва, наукові, науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи, пов'язані з розробленням нових зразків озброєння, військової і спеціальної техніки або їх модернізацією, а також про інші роботи, що плануються або здійснюються в інтересах оборони країни;

- про сили і засоби Цивільної оборони України, можливості населених пунктів, регіонів і окремих об'єктів для захисту, евакуації і розосередження населення, забезпечення його життєдіяльності та виробничої діяльності об'єктів народного господарства у воєнний час або в умовах надзвичайних ситуацій;

- про геодезичні, гравіметричні, картографічні та гідрометеорологічні дані і характеристики, які мають значення для оборони країни.

У сфері економіки, науки і техніки:

- про мобілізаційні плани і мобілізаційні потужності господарства України, запаси та обсяги постачання стратегічних видів сировини і матеріалів, а також відомості про номенклатуру та рівні накопичення, про загальні обсяги поставок, відпуску, закладення, освіження, розміщення і фактичні запаси державного резерву;

- про використання транспорту, зв'язку, потужностей інших галузей та об'єктів інфраструктури держави в інтересах забезпечення її безпеки;

- про плани, зміст, обсяг, фінансування та виконання державного замовлення для забезпечення потреб оборони та безпеки;

- про плани, обсяги та інші найважливіші характеристики добування, виробництва та реалізації окремих стратегічних видів сировини і продукції;

- про державні запаси дорогоцінних металів монетарної групи, коштовного каміння, валюти та інших цінностей, операції, пов'язані з виготовленням грошових знаків і цінних паперів, їх зберіганням, охороною і захистом від підроблення, обігом, обміном або вилученням з обігу, а також про інші особливі заходи фінансової діяльності держави;

- про наукові, науково-дослідні, дослідно-конструкторські та проектні роботи, на базі яких можуть бути створені прогресивні технології, нові види

виробництва, продукції та технологічних процесів, що мають важливе оборонне чи економічне значення або суттєво впливають на зовнішньоекономічну діяльність.

У сфері зовнішніх відносин:

– про директиви, плани, вказівки делегаціям і посадовим особам з питань зовнішньополітичної і зовнішньоекономічної діяльності країни, спрямовані на забезпечення її національних інтересів і безпеки;

– про військове, науково-технічне та інше співробітництво України з іноземними державами, якщо розголошення відомостей про це завдаватиме шкоди національній безпеці України;

– про експорт та імпорт озброєння, військової і спеціальної техніки, окремих стратегічних видів сировини і продукції.

У сфері державної безпеки та охорони правопорядку:

– про особовий склад органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність;

– про засоби, зміст, плани, організацію, фінансування та матеріально-технічне забезпечення, форми, методи і результати оперативно-розшукової діяльності; про осіб, які співпрацюють або раніше співпрацювали на конфіденційній основі з органами, що проводять таку діяльність; про склад і конкретних осіб, що є негласними штатними працівниками органів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність;

– про організацію та порядок здійснення охорони адміністративних будинків та інших державних об'єктів, посадових та інших осіб, охорона яких здійснюється відповідно до Закону України «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб» «;

– про систему урядового та спеціального зв'язку;

– про організацію, зміст, стан і плани розвитку криптографічного захисту секретної інформації, зміст і результати наукових досліджень у сфері криптографії;

– про державні шифри, їх розроблення, виробництво, технологію виготовлення та використання;

– про організацію режиму секретності в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, державні програми та інші заходи у сфері охорони державної таємниці;

– про організацію, зміст, стан і плани розвитку технічного захисту секретної інформації;

– про результати перевірок, здійснюваних згідно з законом прокурором у порядку відповідного нагляду за додержанням законів, та про зміст матеріалів дізнання, досудового слідства та судочинства з питань.

Конкретні відомості можуть бути віднесені до державної таємниці за ступенями таємності: “особливої важливості”, “цілком таємно” і “таємно” лише за умови, що вони належать до категорій, зазначених у ч. 1 ст. 8 Закону України “Про державну таємницю”, а їх розголошення завдаватиме шкоди інтересам національної безпеки України.

Забороняється відносити до державної таємниці будь-які відомості, якщо цим будуть звужуватися зміст і обсяг конституційних прав та свобод людини і громадянина, вдаватиметься шкода здоров'ю та безпеці населення (несвоєчасне попередження про аварії на АЕС, заводах зі шкідливим виробництвом тощо).

Не належить до державної таємниці інформація:

– про стан навколишнього середовища, про якість харчових продуктів і предметів побуту;

– про аварії, катастрофи, небезпечні природні явища та інші надзвичайні події, що сталися або можуть статися і загрожують безпеці громадян;

– про стан здоров'я населення, його життєвий рівень, включаючи харчування, одяг, житло, медичне обслуговування та соціальне забезпечення, а також про соціально-демографічні показники, стан правопорядку, освіти і культури населення;

– про факти порушень прав і свобод людини і громадянина;

– про незаконні дії органів державної влади, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб;

– інша інформація, яка відповідно до законів та міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, не може бути засекречена.

Суб'єктом злочину, передбаченого ст. 114 Закону України “Про державну таємницю” може бути тільки іноземець або особа без громадянства. Шпигунство, вчинене громадянином України, кваліфікується за ст. 111 цього закону.

Згідно з міжнародними угодами України, в умовах воєнного конфлікту особа зі складу збройних сил сторони, яка перебуває в конфлікті, не вважається такою, що займається шпигунством і не може бути притягнута до кримінальної відповідальності за ст. 114, якщо вона:

а) від імені цієї сторони збирає інформацію на території, що контролюється супротивною стороною, але, діючи таким чином, носить формений одяг своїх збройних сил;

б) проживаючи на території, окупованій супротивною стороною, від імені сторони, від якої вона залежить, збирає на цій території інформацію, що має воєнне значення, але при цьому не діє обманним шляхом або навмисно не вдається до таємних дій;

в) не проживаючи на території, окупованій супротивною стороною, фактично займається шпигунством на цій території, але її не захоплено до того, як вона знову приєдналась до збройних сил, до яких вона належить.

Звільнення від кримінальної відповідальності. Частина 2 ст. 114 передбачає спеціальну підставу звільнення від кримінальної відповідальності особи, яка вже передала чи збрала для передачі іноземній державі, іноземній організації або їх представникам відомості, що становлять державну таємницю. Такою підставою є сукупність трьох умов, серед яких лише дві цілком залежать від волі вказаної особи: а) особа припинила раніше розпочату шпигунську діяльність; б) вона добровільно повідомила органи державної влади України

про вчинені нею дії на шкоду інтересам України; в) внаслідок виконання особою перших двох умов і вжитих органами державної влади України (можливо, за участю цієї ж особи) заходів було відвернено завдання шкоди інтересам України, й коли особа зібрала для передачі іноземній державі, іноземній організації чи їх представникам певні відомості, але добровільно передала їх компетентним органам влади України, вона може бути звільнена від відповідальності на підставі ч. 2 ст. 114. Якщо ж вона вже передала хоча б частину зазначених відомостей вказаним адресатам, після чого припинила свою шпигунську діяльність та добровільно повідомила органи влади України про вчинене, підстав для звільнення її від кримінальної відповідальності за ч. 2 ст. 114 немає, бо шкоду інтересам України вже заподіяно самим фактом отримання вказаних відомостей їх адресатом і відвернути її практично неможливо (фактор несвоечасності). В окремих випадках, коли, скажімо, на час передачі відомостей, що становлять державну таємницю, майже минув встановлений законодавством строк їх засекречування або обсяг цих відомостей був надзвичайно малим, тим більше, якщо компетентним органам влади з певною часткою ймовірності вдалося переконати іноземну організацію, що отримані нею відомості є дезінформацією, може йтись про те, що відповідні дії особи через малозначність не становлять суспільної небезпеки (ч. 2 ст. 11).

Слід мати на увазі, що шпигунство є закінченим злочином не з моменту встановлення зв'язку з іноземною державою, іноземною організацією або їх представниками чи отримання завдання від іноземної розвідки, а з моменту вчинення певних конкретних дій на шкоду Україні. Якщо особа, отримавши завдання іноземної розвідки, не вчинила ніяких дій і добровільно та остаточно відмовилась від його виконання, то незалежно від того, заявила вона органам державної влади про свій зв'язок з іноземною розвідкою чи не зробила цього, – вона має бути звільнена від кримінальної відповідальності на підставі ст. 17.

Запитання для самоконтролю:

1. У чому суть поняття “конкуренція”?
2. Які Ви знаєте види недобросовісної конкуренції та в чому її суть?
3. У чому суть поняття та історії виникнення бенчмаркінгу?
4. Яке практичне застосування бенчмаркінгу?
5. Які причини популяризації бенчмаркінгу?
6. У чому особливості бенчмаркінгу в Україні?
7. Який вплив бенчмаркінгу на безпеку суб'єктів господарювання як об'єктів національної безпеки України?
8. Чи передбачена кримінальна відповідальність за шпигунство законодавством України?

ТЕМА 6

СИСТЕМА ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

- 6.1. Основні поняття у сфері системи економічної безпеки держави.
- 6.2. Суб'єкти та об'єкти забезпечення національної безпеки держави.
- 6.3. Загальнодержавне забезпечення економічної безпеки.
- 6.4. Недержавні суб'єкти забезпечення економічної безпеки держави.
- 6.5. Механізм забезпечення економічної безпеки держави.

Мета: розвинути компетенції визначення складових системи економічної безпеки держави та навчитись розпізнавати деструктивні процеси, що притаманні їм.

Основні терміни та поняття: система економічної безпеки держави; політика; стратегія; тактика; суб'єкти та об'єкти забезпечення національної безпеки; правоохоронні органи; фіскальні органи; механізм забезпечення економічної безпеки держави.

Література до теми 6: 6, 7, 9, 16, 17, 24, 25, 26, 28, 33, 36, 43-46, 51, 53, 63, 68, 69, 71, 79, 97, 98, 104, 107-113, 121, 123, 126, 129, 130, 135, 139, 140-157, 159, 166, 168, 173, 176, 178, 179

6.1. Основні поняття у сфері системи економічної безпеки держави

Економічну безпеку може гарантувати державна політика, узгоджена, збалансована і скоординована системою заходів, адекватних внутрішнім і зовнішнім загрозам. Без вироблення єдиної державної політики гарантування економічної безпеки неможливо стабілізувати економічну ситуацію в Україні, створити ефективні механізми соціального захисту населення, а для цього потрібно розробити стратегію і тактику економічної безпеки (рис. 6.1).

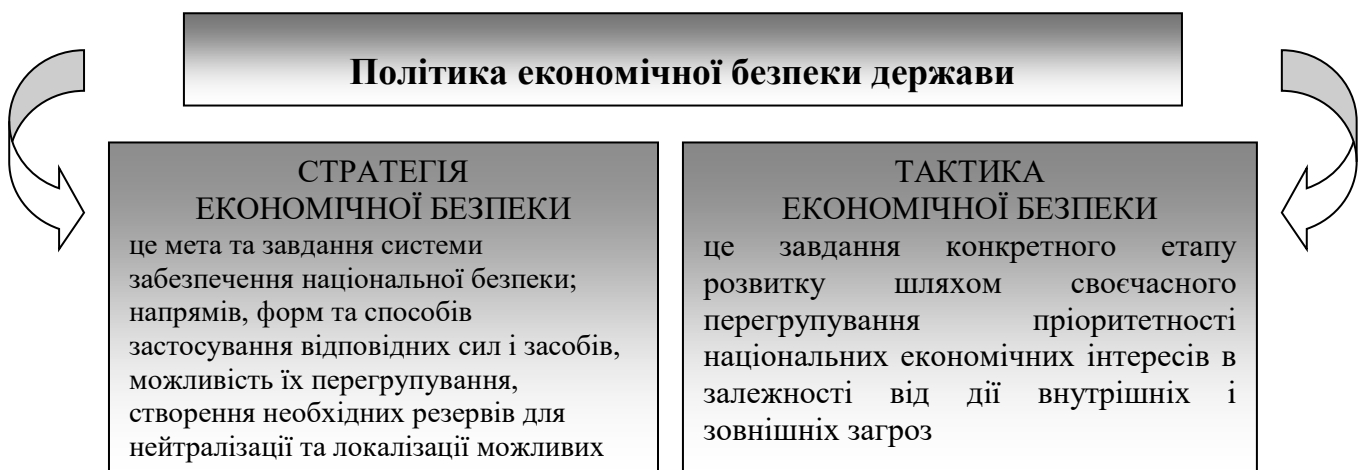

Рис. 6.1. Політика економічної держави

Система гарантування економічної безпеки держави – це функціонально визначена сукупність суб'єктів, об'єктів та механізмів, об'єднаних цілями й завданнями протидії загрозам і захисту національних економічних інтересів.

Мета системи гарантування економічної безпеки полягає у: підтриманні нормального функціонування економіки; виявленні загроз і вжиття адекватних заходів щодо їх відвернення та нейтралізації; захисті економічних інтересів особи, суспільства, сім'ї, держави; здійсненні соціально спрямованої економічної політики. Система гарантування економічної безпеки має відповідати таким основним вимогам:

- функціонувати в межах, визначених законом;
- забезпечувати надійний захист національних інтересів;
- прогнозувати і своєчасно відвертати загрозу економічній безпеці;
- ефективно функціонувати як у звичайних, так і в надзвичайних умовах;
- мати чітку структуру і функціональне розмежування органів законодавчої, виконавчої та судової гілок влади;
- бути відкритою і гласною у певних межах щодо діяльності відповідних органів, які входять до зазначеної системи.

Система гарантування економічної безпеки складається з органів законодавчої, виконавчої і судової гілок влади, підприємств, організацій, громадян та об'єднань громадян.

Вона має функціонувати в таких режимах:

- повсякденному;
- підвищеної готовності;
- глобального застосування;
- локального застосування.

6.2. Суб'єкти гарантування національної безпеки держави

Суб'єктами системи економічної безпеки держави є фізичні або юридичні особи, які прямо чи опосередковано беруть участь у діяльності, пов'язаній із гарантуванням економічної безпеки держави. Ця діяльність ґрунтується на розподілі повноважень між суб'єктами системи до яких належать:

- Природні ресурси і державні кордони, які визначають фізичні межі (земля, надра, водні і повітряні ресурси)
- Продуктивні сили суспільства (виробнича інфраструктура, технології, основний і обіговий капітал, робоча сила, науковий потенціал)
- Система економічних відносин (відносини у сфері власності, формування і розподіл ВВП тощо)
- Рівень і якість життя народу, його генофонд.

Суб'єкти гарантування національної безпеки

- Президент України;
- Верховна Рада України;
- Кабінет Міністрів України, міністерства та відомства;
- Рада національної безпеки і оборони України;
- Конституційний суд України, суди загальної юрисдикції;
- Прокуратура України, Служба безпеки України;
- Збройні сили України, Державна прикордонна служба України;
- Громадяни України, об'єднання громадян.

Президент України:

- виступає гарантом забезпечення економічної безпеки України;
- визначає цілі економічної безпеки і стратегію на ближчу і далеку перспективу;
- видає укази та розпорядження, спрямовані на захист національних економічних інтересів та здійснення системи заходів щодо забезпечення економічної безпеки особи, сім'ї, суспільства, держави;
- утворює, реорганізує, відповідно до чинного законодавства органи виконавчої влади, що утворюють систему забезпечення економічної безпеки;
- звертається з доповіддю до Верховної Ради України про стан забезпечення економічної безпеки в контексті щорічного Послання про внутрішнє та зовнішнє становище України;
- веде переговори та укладає міжнародні договори України у сфері економічної безпеки.

Верховна Рада України:

- розробляє і затверджує правові заходи функціонування системи національної економічної безпеки;
- визначає бюджетні асигнування на фінансування державних органів, загальнодержавних програм, заходів, забезпечення економічної безпеки;
- заслуховує не рідше одного разу на рік доповідь Президента України про стан забезпечення економічної безпеки України в контексті щорічного Послання про внутрішнє та зовнішнє становище України;
- визначає основи економічної безпеки України, зокрема приймає Концепцію економічної безпеки, законодавчі акти та загальнодержавні програми у цій сфері;
- формує життєво важливі національні економічні інтереси і закріплює це законодавчими актами;
- ратифікує міжнародні договори та угоди, що стосуються сфери національної та міжнародної економічної безпеки;
- здійснює контроль за діяльністю органів державної влади у сфері економічної безпеки.

Кабінет Міністрів України, міністерства та відомства:

- забезпечують економічну самостійність України та її економічну безпеку;
- забезпечують виконання Конституції України, законів України, актів Президента України у сфері національної та міжнародної економічної безпеки;
- розробляють і виконують у межах своїх повноважень державні програми, спрямовані на забезпечення економічної безпеки та захист національних економічних інтересів;
- забезпечують здійснення державної політики у сфері економічної безпеки;
- здійснюють аналіз загроз економічній безпеці, розробляють і вживають заходів щодо локалізації та нейтралізації цих загроз.

Рада національної безпеки і оборони України:

- забезпечує здійснення єдиної державної політики у сфері економічної безпеки;
- координує і контролює діяльність органів виконавчої влади у сфері економічної безпеки;
- розробляє стратегію економічної безпеки і організовує підготовку відповідних державних програм;
- здійснює постійний моніторинг національних економічних інтересів, комплексне оцінювання та прогнозування потенційних і реальних загроз економічній безпеці;
- аналізує стан і тенденції розвитку економічної ситуації в Україні та за її межами, а також визначає на цій основі пріоритетні напрями забезпечення економічної безпеки;
- планує, організовує і контролює здійснення заходів локалізації та нейтралізації загроз економічній безпеці;
- розробляє пропозиції Президенту України щодо вдосконалення системи національної економічної безпеки та забезпечення економічних інтересів особи, сім'ї, суспільства, держави;
- прогнозує наслідки рішень державних органів з питань внутрішньої та зовнішньої політики у сфері економічної безпеки;
- розробляє рекомендації щодо запобігання виникненню надзвичайних ситуацій у соціально-економічній сфері.

Конституційний суд України, суди загальної юрисдикції:

- здійснюють правосуддя щодо забезпечення економічної безпеки особи, суспільства, держави;
- забезпечують судовий захист суб'єктів економічної безпеки, чий права були порушені у зв'язку з діяльністю із забезпечення економічної безпеки.

Прокуратура України:

- здійснює нагляд за дотриманням Конституції України та чинного законодавства органами, які забезпечують економічну безпеку. Зокрема, п.3 ч. 1 ст. 20 Закону України “Про прокуратуру” дає право прокурорам вимагати від керівників та колегіальних органів проведення перевірок, ревізій діяльності підпорядкованих і підконтрольних підприємств, установ, організацій та інших структур незалежно від форм власності, а також виділення спеціалістів для проведення перевірок, відомчих і позавідомчих експертиз.

Органи місцевої державної влади, місцевого самоврядування, підприємства:

- забезпечують виконання державних програм, спрямованих на забезпечення економічної безпеки;
- розробляють і здійснюють у межах своїх повноважень заходи щодо забезпечення економічної безпеки.

Громадяни України та об'єднання громадян:

- отримують відповідно до чинного законодавства інформацію про діяльність державних органів із забезпечення економічної безпеки та беруть безпосередню участь у забезпеченні економічної безпеки;

- привертають увагу суспільства та державних органів до небезпечних явищ і процесів у сфері економічної безпеки;
- захищають власні права щодо реалізації особистих економічних інтересів засобами, які передбачені чинним законодавством.

6.3. Загальнодержавне забезпечення економічної безпеки

Вирішення проблем забезпечення правопорядку в державі залежить від чіткої, злагодженої роботи органів внутрішніх справ України та інших правоохоронних державних органів. Суспільство ставить високі вимоги до організації роботи контрольних і правоохоронних органів. Зокрема, сучасна практика взаємодії контрольно-ревізійної служби, судів і міліції свідчить, що вирішальною умовою забезпечення економічної стабільності та економічної безпеки окремого підприємства, галузі, регіону чи держави загалом є насамперед чітка організація взаємодії між контролюючими, наглядовими, судовими і правоохоронними органами; управління силами та засобами, що спрямовані на збереження державного майна та коштів, їх цільове використання; можливість отримання своєчасної і достовірної інформації про розкрадання державного майна, легалізацію доходів, добутих злочинним шляхом, тощо. Визначальну роль у загальнодержавному забезпеченні економічної безпеки відіграють правоохоронні, фіскальні органи та органи спеціального контролю.

До правоохоронних органів належать:

- Міністерство внутрішніх справ України;
- Державна служба боротьби з економічною злочинністю;
- Прокуратура України;
- Служба безпеки України.

Фіскальними органами є:

- Державна податкова служба України;
- Митні органи України;
- Контрольно-ревізійна служба Міністерства фінансів України;
- Пенсійний фонд України;
- Державний комітет фінансового моніторингу України.

Органами спеціального контролю є:

- Санітарно-епідеміологічна служба;
- Державна пожежна служба;
- Державний комітет з питань технічного регулювання та споживчої політики;
- Державний комітет з охорони праці;
- Органи екологічного контролю;
- Органи ветеринарного контролю;
- Органи контролю лікарських засобів.

Державні органи забезпечення економічної безпеки держави виконують такі функції (рис.6.2).

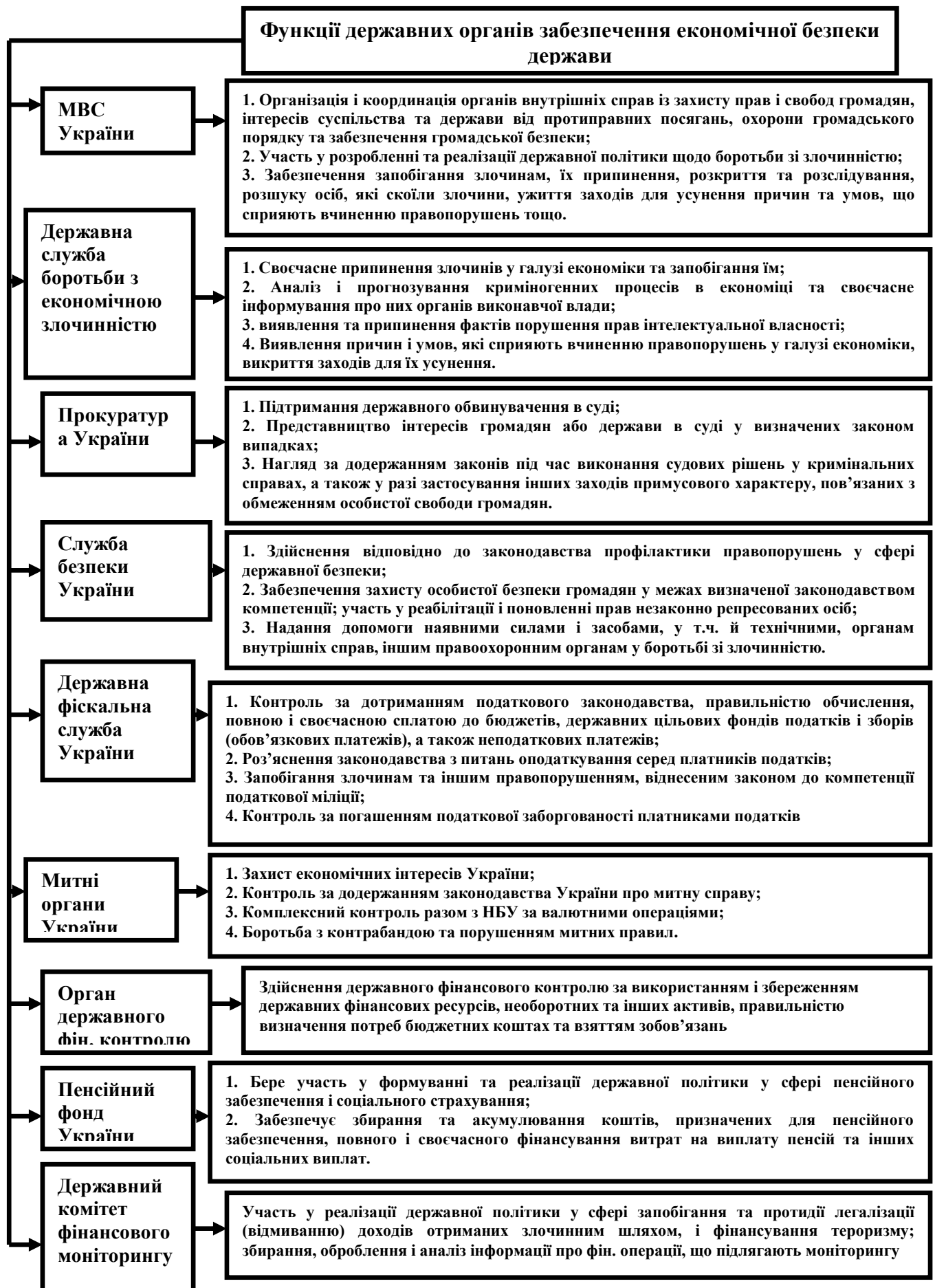

Рис. 6.2. Функції державних органів забезпечення економічної безпеки держави

6.4. Недержавні суб'єкти забезпечення економічної безпеки держави

Недержавні служби безпеки виникли в Україні наприкінці 80-х – на початку 90-х років ХХ століття спочатку стихійно, як засіб протидії кримінальним загрозам для перших приватних підприємств. З появою перших підприємців криміналітет намагався активно використовувати їх у своїх інтересах і брати їх під свій контроль. Тоді й виникли перші неофіційні, а потім відповідно до Закону України “Про підприємництво”, офіційні структури служби безпеки.

Органи внутрішніх справ вважають ці служби конкурентами, адже в цій сфері працює багато професіоналів СБУ, МВС України, прокуратури, тих, хто служив у спеціальних військах. Насправді, недержавні служби допомагають правоохоронним органам у наведенні порядку в країні.

Нині в Україні немає нормативно-правових актів, які б регламентували роботу недержавних суб'єктів гарантування безпеки. Однак прогрес у цій сфері вже є, адже підготовлено проект Закону “Про недержавне забезпечення безпеки особи та підприємницької діяльності”

Основні завдання недержавного гарантування безпеки такі:

1. Забезпечення захисту життя, здоров'я, конституційних прав та законних інтересів громадян, їх майна від злочинних посягань та інших правопорушень.
2. Забезпечення та захист права власності.
3. Створення і забезпечення сприятливих умов для здійснення підприємницької діяльності.
4. Співпраця з органами державної влади у виявленні, відверненні, припиненні та розкритті злочинів;
5. Створення відповідних недержавних органів забезпечення безпеки особи та підприємницької діяльності на місцях.
6. Постійне підвищення професійно-технічного рівня у сфері недержавного забезпечення безпеки особи та підприємницької діяльності.
7. Удосконалення інформаційно-аналітичної діяльності у сфері недержавного забезпечення безпеки особи та підприємницької діяльності.
8. Розроблення нових методів удосконалення забезпечення безпеки особи та підприємницької діяльності.
9. Здійснення підготовки кадрів до діяльності з недержавного забезпечення безпеки особи та підприємницької діяльності.

У роботі із забезпечення безпеки особи та підприємницької діяльності мають право брати участь громадяни України, здатні за своїми особистими, діловими, моральними та професійними якостями, віком та станом здоров'я виконувати покладені на них обов'язки. Забороняється брати участь у цій діяльності особам, які:

- не досягли 18 років;
- перебувають у закладах охорони здоров'я з приводу психічного захворювання, алкоголізму чи наркоманії;
- які звинувачуються у скоєнні злочину;

- мають судимість (або якщо вона не погашена) за скоєння умисного злочину;

- звільнені з державних служб, судових, прокурорських та інших правоохоронних органів через компрометуючі їх підстави.

Напрями забезпечення безпеки особи та підприємницької діяльності показано на рис. 6.3.

Для забезпечення безпеки підприємницької діяльності на підприємствах створюються за рішенням керівництва *служби безпеки*.

Рис. 6.3. Напрями забезпечення безпеки особи та підприємницької діяльності

6.5. Механізм забезпечення економічної безпеки держави

Механізм гарантування економічної безпеки держави є системою спеціальних функцій, засобів та принципів, які виконуються й застосовуються об'єктами і суб'єктами безпеки. Такими функціями є:

- ліцензування та реєстрація професійної діяльності;
- страхування;
- правозастосування;
- нагляд;
- контроль;
- оперативно-розшукова діяльність;
- економічна розвідка.

Ліцензування та реєстрація професійної діяльності. Ця функція закладає правову основу економічної безпеки діяльності в умовах ринку. Воно передбачає визначення відповідності намірів і можливостей (*фінансово-майнового стану, організаційно-правової форми, кваліфікації працівників тощо*) суб'єкта підприємницької діяльності вимогам чинного законодавства та видачу спеціального дозволу (ліцензії) у разі, якщо таку відповідність встановлено.

Ліцензування полягає у безпосередній видачі дозволів та їх призупиненні або анулюванні в разі порушення вимог законодавства у процесі здійснення професійної діяльності.

Безліцензійна діяльність кваліфікується як порушення законодавства. Зокрема, на ринку цінних паперів вона розглядається як намагання ввести в оману інвестора та здійснити шахрайство з фінансовими ресурсами, що може призвести до дезорганізації ринку та його руйнування.

Реєстрація професійної діяльності надає її статусу офіційно зареєстрованої і законної діяльності, що дає змогу державі отримувати відповідні податкові та інші надходження до бюджету, сприяти реалізації економічних прав громадян, підвищувати їх соціальний захист.

Страховання в ринковій економіці сприяє зниженню рівня ризиків, які з одного боку, є основною ознакою підприємницької діяльності, а з другого, у разі реалізації – загрозою. Страховання підприємницьких ризиків дає змогу за настання страхового випадку компенсувати втрати. У масштабах держави такі втрати за обсягами можуть бути значними. Завдяки механізму страхування економічна система отримує відповідні фінансові компенсації і в такий спосіб зменшує ймовірність виникнення економічної небезпеки для держави.

Нагляд – передбачає моніторинг процесів, які відбуваються на ринку, створення відповідної інформаційної бази. Нагляд складається: з *аналітичної діяльності та безпосереднього нагляду*.

Аналітична діяльність полягає у збиранні інформації про процеси, що відбуваються на ринку, її аналізі, встановленні зв'язків і тенденцій, визначенні проблем, напрямів і способів їх вирішення.

Безпосередній нагляд за процесами на ринку здійснюється за участю представників уповноваженого державного органу у торгових сесіях фондових бірж, у загальних зборах акціонерів та ін. з метою запобігання порушенням чинного законодавства тощо. Ефективність наглядової діяльності залежить від низки чинників, насамперед від рівня розвитку національної системи моніторингу ринку, розгалуженості інформаційних і телекомунікаційних мереж, наявності та якості інформаційної бази, кваліфікації аналітичного апарату.

Контроль означає моніторинг діяльності учасників ринку з метою виявлення порушень законодавства і передбачає:

- впровадження планових і позапланових (цільових – за скаргами та заявами юридичних і фізичних осіб або ініційованих – за поданням відповідних державних органів) перевірок і ревізій діяльності учасників ринку;

- з'ясування всіх обставин і відомостей щодо факту виявленого порушення чинного законодавства, збирання та аналіз необхідних матеріалів, інформації;

- створення системи внутрішнього контролю через впровадження у діяльність усіх учасників ринку та їх об'єднань відповідних процедур самоконтролю.

Ефективність контролю за дотриманням законодавства на ринку залежить від рівня кваліфікації апарату, який здійснює перевірки і ревізії фінансово-господарської діяльності учасників ринку.

Правозастосування – здійснення державними органами відповідних заходів щодо запобігання порушенням законодавства на ринку та їх припинення через застосування різних санкцій (*штрафів, конфіскації майна тощо*). Підвищує рівень економічної безпеки завдяки формуванню в учасників ринку правової свідомості й культури та поверненню державі недоотриманих коштів і/або додаткових надходжень.

Найважливішими в системі забезпечення економічної безпеки держави є оперативно-розшукова діяльність та економічна розвідка.

Оперативно-розшукова діяльність (ОРД) – це система гласних і негласних пошукових, розвідувальних і контррозвідувальних заходів, що здійснюються із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів. Особливістю ОРД є використання негласних оперативно-розшукових засобів і методів. Це вимушений захисний захід суспільства і держави, пов'язаний із тим, що навмисні злочини при підготовці і здійсненні добре конспірують. Викрити їх гласними методами практично неможливо. Інформація, одержана в результаті оперативно-розшукових розвідувальних заходів має переважно правовий статус і може бути використана в наступних слідчих діях і безпосередньо в судовому процесі.

Економічна розвідка – пошукова розвідувальна діяльність державних органів і недержавних організацій з метою одержання інформації про загрози економічній безпеці за умови дотримання чинного законодавства. Передбачає аналітичне оброблення великого масиву різних відкритих інформаційних матеріалів. На підставі аналізу виявляють негативні тенденції розвитку економіки, потенційні чи реальні загрози національним економічним інтересам, умови їх виникнення і джерела походження, а також розробляють засоби їх усунення (рис. 6.4).

У процесі реалізації функцій та використання засобів потрібно дотримуватися певних принципів.

Принципи економічної безпеки держави – це основні положення, з якими потрібно звіряти свої рішення під час вибору засобів і формування заходів щодо забезпечення економічної безпеки. Такими принципами є:

- 1) Пріоритет економічної безпеки людини
- 2) Верховенство права
- 3) Адекватність заходів протидії загрозам реалізації національних економічних інтересів
- 4) Пріоритет договірних (мирних) засобів у вирішенні конфліктів
- 5) Системність
- 6) Достатність
- 7) Гнучкість
- 8) Своєчасність

Отже, лише комплексна робота забезпечить належний рівень економічної безпеки держави.

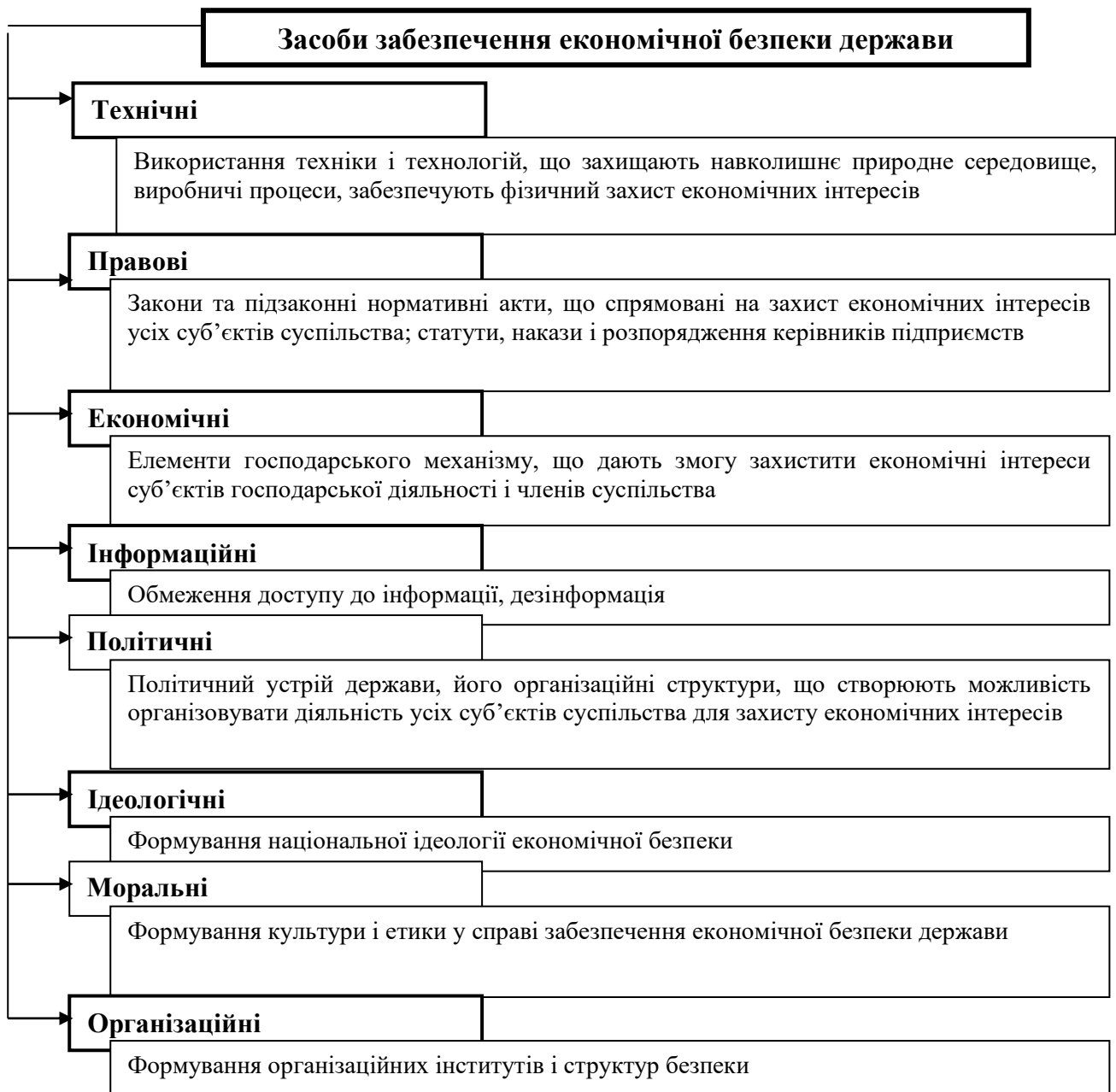

Рис. 6.4. Засоби гарантування економічної безпеки держави

Запитання для самоконтролю:

1. Поняття політики, стратегії і тактики економічної безпеки держави.
2. Поняття системи економічної безпеки держави.
3. Якою є мета системи забезпечення економічної безпеки? Яким основним вимогам має відповідати система забезпечення економічної безпеки?
4. Якими є суб'єкти забезпечення національної безпеки держави?
5. Які ви знаєте об'єкти національної безпеки держави?
6. Якими є повноваження президента і Верховної Ради як суб'єктів забезпечення національної безпеки держави?
7. Якими є повноваження РНБО та Кабінету Міністрів України як суб'єктів забезпечення національної безпеки держави?

8. Якими є повноваження Конституційного суду, судів загальної юрисдикції, органів прокуратури, органів місцевого самоврядування та громадян як суб'єктів забезпечення національної безпеки держави?

9. Правоохоронні органи та їх повноваження у сфері забезпечення економічної безпеки держави.

10. Фіскальні органи та їх повноваження у сфері забезпечення економічної безпеки держави.

11. Спеціальні органи та їх повноваження у сфері забезпечення економічної безпеки держави.

12. Якими є завдання недержавного забезпечення безпеки?

13. Які напрями забезпечення безпеки особи та підприємницької діяльності?

14. Яким є механізм забезпечення економічної безпеки держави?

15. У чому полягають ліцензування та реєстрація професійної діяльності як спеціальна функція у механізмі забезпечення економічної безпеки держави?

16. У чому полягає страхування як спеціальна функція у механізмі гарантування економічної безпеки держави?

17. Як здійснюється правозастосування як спеціальна функція у механізмі гарантування економічної безпеки держави?

18. Як здійснюється нагляд як спеціальна функція у механізмі гарантування економічної безпеки держави?

19. У чому полягає контроль як спеціальна функція у механізмі гарантування економічної безпеки держави?

20. На що спрямована оперативно-розшукова діяльність як спеціальна функція у механізмі гарантування економічної безпеки держави?

21. У чому полягає економічна розвідка як спеціальна функція у механізмі гарантування економічної безпеки держави?

22. Якими є засоби гарантування економічної безпеки держави?

23. Які ви знаєте принципи гарантування економічної безпеки держави?

ТЕМА 7

ВНУТРІШНІ СКЛАДОВІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

- 7.1. Сировинно-ресурсна безпека.
- 7.2. Енергетична безпека.
- 7.3. Фінансова безпека.
- 7.4. Воєнно-економічна безпека.
- 7.5. Продовольча безпека.
- 7.6. Соціально-демографічна безпека.
- 7.7. Екологічна безпека.

Мета: розкрити особливості та характерні риси внутрішніх складових системи економічної безпеки держави.

Основні терміни та поняття: економічна безпека; сировинно-ресурсна безпека; енергетична безпека; фінансова безпека; воєнно-економічна безпека; інформаційна безпека; технологічна безпека; продовольча безпека; соціальна безпека; демографічна безпека; екологічна безпека; тіньова економіка; зовнішньоекономічна політика держави; експортна політика держави; імпортна політика держави.

Література до теми 7: 4-10, 16, 17, 29, 36, 43, 45, 46, 51, 57, 61, 63, 64, 69, 71, 72, 84, 97, 98, 104, 108, 109, 110-113, 121, 123, 130, 133, 139, 140-157, 159, 162, 167-169, 173, 176, 181

7.1. Сировинно-ресурсна безпека держави

Економічна безпека держави – це цілісне утворення, яке є сукупністю безпеки у різних сферах функціонування країни. Тому доцільно класифікувати складові економічної безпеки України. Щодо класифікації цих складових у вітчизняних науковців існують різні думки. Так, В.І. Мунтіян вважає доцільною таку класифікацію складових економічної безпеки:

Внутрішні складові економічної безпеки:

- сировинно-ресурсна безпека;
- енергетична безпека;
- фінансова безпека;
- воєнно-економічна безпека;
- інформаційна безпека;
- технологічна безпека;
- продовольча безпека;
- соціальна безпека;
- демографічна безпека;
- екологічна безпека;
- тіньова економіка.

Зовнішні складові економічної безпеки:

- зовнішньоекономічна політика держави;
- експортна політика держави;

– імпортна політика держави.

Україна – унікальна мінерально-сировинна держава, багатства надр якої зумовлені особливостями геологічної будови її території. В межах країни розміщені всі основні геоструктурні зони земної кори: платформні, геосинклінальні і перехідні між ними області – крайові прогини. В геологічній будові цих зон беруть участь різноманітні за своїм складом, походженням і віком гірські породи.

Унікальною, за металогенною ознакою, структур – Український щит, точніше, з його кристалічною основою, пов'язана більшість родовищ металевих корисних копалин і передусім найбільший Криворізький залізорудний басейн, комплексні докорінні родовища ільменіт-апатитових руд, родовища інших кольорових, шляхетних і рідкісних металів (урану, алюмінію, міді, молібдену, нікелю, берилію, літію, германію, ніобію, танталу, металів рідкоземельної групи, скандію, золота, платиноїдів), а також алмазів, п'єзооптичної сировини, флюориту, графіту, талькомагнезиту, нефелінових руд, великої кількості родовищ облицювальних і декоративних каменів та ін.

У платформному чохлі, яким прикритий кристалічним фундаментом, розміщені великі поклади марганцевих руд Нікопольського басейну, комплексні ільменіт-рутил-цирконієвих руд Середнього Придніпров'я та екзогенні родовища урану, унікальні за якістю і запасами родовища каолінів, бетонітових, вогнетривких і тугоплавких глин, бурого вугілля та багатьох інших видів корисних копалин.

У Дніпровсько-Донецькому металогенному плато залягають родовища газу, нафти, газоконденсату, кам'яної солі, гіпсу. У південній частині плато залягають Донецькі складчасті пласти з найбільшим кам'яновугільним басейном, а також родовища ртуті, кам'яної солі, вогнетривких і тугоплавких глин. У вугільних лавах Донбасу зосереджені трильйони кубічних метрів метану.

З геозоною Карпатської гірської частини пов'язані родовища газу, нафти, сірки, калійних і магнезійних солей у Прикарпатському прогині і родовища золота, поліметалів, ртуті, кам'яної солі, цеолітів, бариту, алунітів у Закарпатській міжгірній западині.

На шельфі Азовського і Чорного морів розвідані родовища вуглеводневої сировини і ведеться активний пошук нових їх покладів.

Значний прорив у пошуках кольорових, рідкісних, дорогоцінних металів, а також алмазів і деяких видів нерудної сировини, за якими Україна традиційно була нетто-імпортером, відбувся останніми роками.

У межах Українського щита, Донецького складчастого плато і Карпатської гірської зони виявлено шість золоторудних районів із ресурсним потенціалом на декілька тисяч тонн золота за середнього вмісту 6 – 8 г/ т. Із родовища Мужиевське (Закарпаття) в 1999 г. виготовлено перші вітчизняні злитки золота.

Сенсаційним відкриттям 1999-2000 гг. стали перші 168 алмазів з кімберлітових структур Приазов'я.

У межах Вільно-Подільського плато в трапових покривах базальтів відкрито великі запаси самородної міді, аналогу відомих родовищ району

Великих Озер США. Ресурсний потенціал міді оцінюється в 25 млн. т., крім того, у копалинах, що добуваються, міститься золото, срібло, метали платинової групи.

В північно-західній частині Українського щита на Устинівському рудному полі ведеться розвідка молібденових руд.

У Приазовському регіоні виявлено й розвідуються великі родовища рідких і рідкоземельних металів (Азовське, Мазурівське).

За більшістю нововиявлених видів корисних копалин Україна здатна не тільки задовольнити внутрішні потреби, а й створити значний експортний потенціал. Терміни розвідки і введення в експлуатацію більшості об'єктів стримуються внаслідок економічної кризи в державі і недостатнього фінансування геологорозвідувальних робіт.

До викладеного слід додати, що територія України геологічно і металогеоногенно відношенні належить до слабо досліджених і що можливості наповнення її мінерально-сировинної бази далеко не вичерпані. Підтвердженням цього є великі, іноді принципово нові відкриття останніх років.

Займаючи площу, яка становить 0,4% від світової суші (603.7 тис. кв. км), Україна наприкінці 80-х – початку 90-х років ХХ ст. виробляла близько 5% корисних копалин від загальносвітового видобутку. З розвідуванням, видобуванням, переробленням і використанням мінеральної сировини тією чи іншою мірою, було задіяно до 48% виробничих фондів і 20% трудових ресурсів.

Мінерально-сировинний комплекс (МСК) забезпечував 23 – 25% валового національного продукту. Нині в надрах України виявлено близько 20 тис. родовищ корисних копалин, з яких понад 7500 родовищ за 90 видами мінеральної сировини мають промислове значення. Промисловістю освоєно 3350 родовищ, що містять від 40 до 75% розвіданих запасів різних видів корисних копалин. На їхній базі діють понад 2 тис. гірничодобувних, збагачувальних і переробних підприємств.

В Україні видобувають кам'яне вугілля (2% від світового видобутку), залізні (4 %) і марганцеві (10%) руди, уран, титан, цирконій, германій, графіт (4%), каолін (18%), бром, охру, нерудну металургійну сировину (кварцити, флюсові вапняки і доломіти), хімічну сировину (самородну сірку, кам'яні і калійні сульфатні солі), облицювальний камінь (граніт, габро, лабрадорит та ін.), скляний пісок.

Видобувають також значну кількість вуглеводневої сировини, бурого вугілля, торфу, цементної сировини, карбонатної сировини для хімічної і харчової промисловості, тугоплавких і вогнетривких глин, сировини для виробництва будівельних матеріалів, йоду, бромю, різних мінеральних вод, дорогоцінного каміння, п'єзокварцу та ін.

Відносно невеликі обсяги становить видобуток нікелевих руд, золота, скандію, гафнію, бурштину, цеолітів. Проводиться переоцінювання запасів ртуті, яку добували у значних кількостях.

Різною мірою розвідано й підготовлено до експлуатації родовища хрому, свинцю, цинку, міді, молібдену, золота, берилію, літію, танталу, ніобію,

скандію, ітрію, алмазів, металів платинової групи, плавкового шпату, фосфоритів, апатиту, паливних сланців, бішофіту та ін.

Україна здатна забезпечити себе й експортувати такі важливі види корисних копалин і продукти їх перероблення, як залізо, марганець, титан, цирконій, уран, графіт, каолін, самородна сірка, кам'яна сіль, високоякісна флюсова та вогнетривка сировина, декоративно-облицювальні матеріали.

За різноманітністю корисних копалин, кількістю родовищ на одиницю площі Україна належить до найзабезпеченіших мінеральними ресурсами країн світу. Приблизна вартість розвіданих сировинних запасів оцінюється в \$7 трлн. Понад 90 видів мінеральної сировини (близько 8000 родовищ) мають промислове значення. Загалом мінерально-сировинний комплекс України забезпечує 14 % світового видобутку залізної та 30% марганцевої руд, 7 % кам'яного вугілля становить 48 % промислового потенціалу України, тоді, як в індустріально розвинених країнах – близько 30 %.

Особливо багата Україна на неметалічну сировину (каоліни, облицювально-декоративний камінь, самородна сірка, мінеральні води тощо). Проте значна кількість мінеральної сировини експортується за кордон, замість того, щоб вивозити виготовлену з неї готову продукцію, реалізація якої дасть значно більші прибутки.

Усього в Україні розвідано близько 9 тис. родовищ, у стані надрокористування на різних його стадіях перебувають майже 5 тис., з них – понад 3 тис. розробляються, решта – в розвідці. Всього існує кілька розробних комплексів: паливно-енергетичний, рудний і нерудний, лікувально-мінеральний, а також місцева сировина.

Попри різноманітність природних копалин, далеко не всіх вистачає державі. Зокрема, країні потрібно 28 млн. т. нафти. Власний видобуток покриває приблизно 15 – 18% потреби у сировині. Вітчизняним газом забезпечується лише 27% потреб країни. Цього, звичайно, недостатньо, тому вона і змушена імпортувати сировину. До чого це призводить, пересічні українці мали змогу переконатися нещодавно, коли, всупереч раніше досягнутим домовленостям, було істотно збільшено ціну на блакитне паливо. Разом з тим в Україні є можливості зменшити свою енергетичну залежність. З використанням новітніх технологій вітчизняні фахівці переходять на освоєння глибин понад 5 км, що раніше, за часів СРСР, були важкодоступними, а свердловини до 10 тис. м³ газу вважалися нерентабельними й закривалися. Фахівці покладають надії на Донецько-Дніпровську впадину, що має на великих глибинах значний ресурсний потенціал. Перспективними за запасами вуглеводнів є площі, виявлені на шельфі Азовського та Чорного морів, де, за різними даними, налічується близько 3–5 трлн. м³ нафти. Запаси газу-гідрату в Чорному морі, в результаті переробки якого можна отримати метан, оцінюються в 25 трлн. м³.

Проте у нафтогазовому комплексі залишаються проблемними питання оформлення дозвільної документації. Процес цей дуже затяжний і складний. Не завжди поступливими виявляються землевласники, які висувають величезні вимоги до користувача. Тому питання використання земельних ділянок роками

не узгоджуються. Та й самі землекористувачі не завжди виконують взяті на себе зобов'язання з експлуатації родовищ. Зокрема, державна структура НАК “Нафтогаз України” та її дочірнє підприємство “Укргазвидобування” гальмують виконання програм геологорозвідувальних робіт, порушуючи терміни дослідно-промислового розроблення. Відповідно до закону, на розроблення відводиться 5 років. А Скоробогатівське родовище, наприклад, веде промислову експлуатацію вже 13 років, Валюхівське – 14. Ймовірно, їм вигідніше поставляти експортований газ населенню. Ховаючись за ширмою державної структури та будучи постачальниками гостродефіцитної продукції газу населенню, вони припускаються зловживань (до речі, в Нідерландах на освоєння родовищ у шельфі Північного моря взагалі відводиться два роки). Не кращі справи і в НАК “Надра України”, що має чимало ліцензійних площ. Однак через брак коштів підприємства не завжди можуть вчасно освоїти родовища. Розвідка затягується на десятки років, що гальмує розвиток паливно-енергетичного комплексу.

Останніми роками сталися кардинальні зміни в суспільстві, відбулася його структуризація. Виник великий і малий бізнес зі своїми особливостями. Наприклад, у промислових монстрів бізнес більш капіталомісткий, а отже, вища культура гірничого виробництва. А малі підприємства через брак коштів не завжди можуть дозволити собі мати в штаті навіть маркшейдера. В законодавчих актах ця різниця не обумовлена.

Не кращі справи і з мінерально-лікувальними ресурсами. Україна посідає одне з перших місць як за різноманітністю й унікальністю, так і за кількістю їх запасів. Тут зосереджено понад 70% європейських запасів мінеральних вод. Нині експлуатується 200 родовищ. Однак існують досить серйозні проблеми, що можуть призвести до втрати родовищ, оскільки більшість їх власник використовує вкрай нераціонально. Це стало можливим насамперед через дроблення родовищ, внаслідок чого з'являється багато надрокористувачів, які живуть сьогоднішнім днем. Раніше відкрите родовище експлуатував один надрокористувач, який повністю відповідав за нього і регулярно проводив відповідні дослідження. Нині ситуація кардинально змінилася: на одне родовище видають по три, чотири і навіть більше ліцензій. Якщо, наприклад на родовищі п'ять свердловин, то може бути видано стільки ж ліцензій. Отже, воно має п'ять господарів. Високий попит на продукцію і прагнення наживи призводять до того, що надрокористувачі працюють за нормами відбору, які вони самі встановили, грубо порушуючи вимоги Кодексу України про надра, Правила розроблення й охорони родовищ, лікувальних вод, Закон України “Про курорти”.

Масове виробництво призводить до збільшення обсягів видобутої мінеральної води, що негативно позначається на її якості. Приміром, на Закарпатті існує загроза втрати родовищ Голубинського та Полянського, що належать до Свалявської групи мінеральних вод у Закарпатській області. Тому вкрай необхідний закон про мінерально-лікувальні ресурси.

Не кращі справи і зі звичайною прісною водою. Геологічне вивчення й розроблення гідромінеральних ресурсів надрокористувачами на низькому рівні. Потребує врегулювання питання експлуатації родовищ корисних копалин. А то виходить що зиск з наявності в Україні великої кількості корисних копалин мають одиниці.

7.2. Енергетична безпека

Під енергетичною безпекою країни слід розуміти її спроможність забезпечити ефективне використання власної паливно-енергетичної бази, здійснити оптимальну диверсифікацію джерел і шляхів постачання в неї енергоносіїв для забезпечення життєдіяльності населення та функціонування національної економіки в режимі звичайного, надзвичайного та воєнного стану, запобігти різким коливанням цін на паливно-енергетичні ресурси або створити умови для безболісної адаптації національної економіки до нових цін на ці ресурси.

Енергетична безпека є однією із важливих складових національної безпеки, умовою забезпечення сталого розвитку держави. Вона передбачає досягнення стану технічно надійного, стабільного, економічно ефективного та екологічно безпечного забезпечення енергетичними ресурсами економіки й соціальної сфери держави.

Енергетична безпека неможлива без виявлення чинників, які можуть негативно впливати на розвиток паливно-енергетичного комплексу. Однією з головних цілей державної енергетичної політики, що дістала, зокрема, своє втілення в Національній енергетичній програмі України до 2010 р., є забезпечення держави паливно-енергетичними ресурсами збільшення частки їх власного видобутку і послабленням зовнішньої енергозалежності через зниження обсягів їх імпорту.

Як було визначено в огляді енергетичної політики України Міжнародною енергетичною агенцією (МЕА), найбільшими загрозами енергетичній безпеці України на сучасному етапі слід вважати:

- низьку ефективність енергоспоживання (саме енергоефективність визначена як пріоритетний напрям зміцнення енергетичної безпеки, який має дуже важливе значення для її економічного поступу та захисту навколишнього середовища);
- брак механізмів нейтралізації високих цін на енергоносії;
- низьку інвестиційну привабливість енергетики країни (для залучення інвестицій та створення стимулів для продовження ринкових перетворень у багатьох сферах ПЕК потрібно, щоб ціни відображали реальну вартість енергоресурсів);
- недостатній рівень прозорості енергетичного комплексу і нечітке визначення ринкових правил.

Визначені для України виклики в енергетичній сфері не є унікальними. Більшість їх у тому чи іншому вигляді характерні для багатьох країн світу, в т. ч. й для країн Європи і США. Газове протистояння між Росією та Україною

черговий раз нагадало про можливість використання енергоресурсів як чинника впливу на Україну і змусило країни – споживачі паливно-енергетичних ресурсів (ПЕР) переглянути свої стратегії енергетичної безпеки.

На саміті “вісімки” в Санкт-Петербурзі 16.04.2006 р. проблеми забезпечення глобальної енергетичної безпеки були однією із основних тем обговорення. В заключному документі саміту головними проблемами безпеки нині визначені:

- високі та нестійкі ціни на нафту;
- зростання попиту на енергоресурси та обмеженість запасів традиційних видів, які до 2030 р. залишатимуться переважаючими (до 80%);
- зростання залежності багатьох країн світу від імпорту енергоносіїв;
- потреба у великих інвестиціях для всіх ланцюгів енерговиробництва;
- необхідність захисту навколишнього природного середовища та вирішення проблем кліматичних змін;
- уразливість життєво важливої енергетичної інфраструктури;
- політична нестабільність, природні катаклізми та інші загрози.

До цих загроз можна додати й такі:

- нестабільність політичної ситуації на Близькому Сході, що не дає змоги задіяти існуючий потенціал з енергопостачання таких країн, як Іран та Ірак;
- намагання деяких країн і компаній-монополістів отримувати надприбутки за рахунок необґрунтованого підвищення цін (створення та використання монопольного становища на енергетичних ринках, відсутність або низький рівень конкуренції на ринках, використання енергетичної залежності як потужного механізму політичного втручання й тиску в міждержавних відносинах);
- нав’язування псевдоринкового підходу до формування цін на газ в умовах диктату монополістів у деяких регіонах.

Головні виклики енергетичній безпеці Європи були визначені в Зеленій книзі комісії європейського співтовариства “Європейська стратегія сталої, конкурентоспроможної та безпечної енергетики”, а саме:

- термінова потреба в інвестиціях (лише Європі для задоволення існуючого попиту на енергію та відновлення старіючої інфраструктури потрібні інвестиції близько одного трильйона євро впродовж наступних 20 років);
- зростання залежності від імпорту (якщо внутрішня енергетика не стане більш конкурентоспроможною в наступні 20 – 30 років, 70% енергетичних потреб Євросоюзу задовольнятимуться імпортованими ПЕР (сьогодні цей рівень становить 50%, при цьому деякі регіони постачання ПЕР розташовані в зонах політичної нестабільності);
- концентрація головних запасів ПЕР в кількох країнах (нині близько половини обсягів споживаного в ЄС газу постачається із трьох країн (Росія, Норвегія та Алжир), а існуючі тенденції дають змогу прогнозувати зростання цієї частки до 80% у наступні 25 років);

– зростання глобального попиту на ПЕР (очікується, що він збільшиться до 2030 р. приблизно на 60%, при цьому зростання попиту на нафту становитиме близько 1,6% за рік);

– підвищення цін на нафту й газ (останні два роки вони подвоїлися, а також значно зросли ціни на електроенергію, що є дуже обтяжливим для споживачів, але водночас стимулює підвищення енергоефективності та інноваційного розвитку);

– істотне потепління (за розрахунками, викиди парникових газів вже викликали потепління на 0,60С, а якщо не вживати відповідних запобіжних заходів, температура може підвищитися температури до кінця сторіччя на 1,4 – 5,80С, що матиме серйозні наслідки для економік та екосистем як ЄС, так і інших регіонів світу);

– недостатній розвиток конкурентоспроможних європейських енергетичних ринків (тільки існування таких ринків може забезпечити громадянам та підприємствам ЄС безпеку постачання та більш прийнятні ціни. Досягнення цієї мети потребує розвитку взаємозв'язків, ефективного законодавства, встановлення і застосування на практиці регуляторних меж щодо конкуренції).

Шляхи запобігання загрозам та формування політики забезпечення енергетичної безпеки. Як відповідь на наведені вище загрози Україна визначила пріоритетні завдання та основні напрями державної політики у сфері забезпечення енергетичної безпеки України, котрі спрямовані на:

– підвищення ефективності використання ПЕР та реалізацію державної політики енергозбереження;

– розширення використання відновлюваних джерел енергії;

– зменшення енергетичної залежності України;

– модернізацію на основі впровадження новітніх технологій енергетичної системи України та підвищення стійкості її функціонування;

– підвищення ефективності реалізації транзитного та експортного потенціалу України в енергетичній сфері;

– зниження негативного впливу проблем функціонування паливно-енергетичного комплексу на умови життєдіяльності людини;

– підвищення ефективності системи управління паливно-енергетичним комплексом.

Визначені пріоритетні завдання ґрунтуються на ринкових вимогах функціонування ПЕК, спрямовані на підвищення рівня конкуренції на ринках ПЕР та впровадження ефективних механізмів державного регулювання, націлюють на проведення активної зовнішньополітичної та зовнішньоекономічної політики, спрямованої на забезпечення національних інтересів України.

Адекватні відповіді на виклики часу вироблено і в країнах ЄС. Вони сформовані за такими ключовими напрямами:

1. *Конкурентоспроможність та внутрішній енергетичний ринок.* ЄС планує завершити створення внутрішніх європейських ринків електроенергії та

газу як першочерговий крок забезпечення сталої, безпечної та конкурентоспроможної енергетики. Пропонуються такі механізми реалізації завдань цьому напрямі:

- створення єдиної європейської енергосистеми;
- установлення мінімального рівня енергетичних взаємопідключень на рівні не менш як 10 % загального споживання ПЕР;
- інвестування в оновлення генеруючих потужностей;
- розбудова відкритих внутрішніх енергетичних ринків (за формою та змістом);
- підвищення конкурентоспроможності європейської промисловості (надійність постачань та прийнятність цін для різних, зокрема енергоємних, галузей економіки).

2. Гарантування безпеки енергопостачань, що передбачає:

- підвищення безпеки постачань (зокрема фізичної) на внутрішніх ринках;
- переосмислення підходів ЄС до стратегічних запасів нафти та газу, спрямоване на спільне реагування та використання цих запасів.

3. Створення ефективної та різноманітної структури енерговиробництва. Цей напрям передбачає дії, спрямовані на оптимізацію балансів використання видів ПЕР з урахуванням переваг та недоліків різних джерел енергії (стратегічного аналізу енергетики ЄС).

4. Інтегрований підхід до розгляду проблем, пов'язаних зі зміною клімату.

Першочерговими заходами реалізації цього напрямку слід вважати:

- пріоритетність робіт з підвищення ефективності енергоспоживання (у т. ч. розроблення плану дій щодо ефективного використання енергії);
- розширення використання поновлюваних джерел енергії (створення дорожньої карти з відновлюваної енергетики);
- створення виробничої інфраструктури з вилучення та утримання вуглецю в процесі очищення викидів.

5. Заохочення до інновацій. Цей напрям передбачає комплекс заходів, розроблення та реалізації Європейського стратегічного плану з енергетичних технологій.

6. Узгоджена зовнішня енергетична політика, яка забезпечуватиметься:

- чіткою політикою диверсифікації енергозабезпечення;
- партнерськими відносинами з виробниками, транзитними країнами та іншими міжнародними виконавцями;
- ефективним реагуванням на зовнішні кризові ситуації;
- інтеграцією енергетики з іншими галузями промислового виробництва;
- сприянням розвитку енергетики у світі.

На думку фахівців ЄС, у сучасній енергетичній політиці Європи мають бути реалізовані три головні цілі:

- *стійкість*: розроблення конкурентоспроможних джерел енергії та джерел енергії з низьким вмістом вуглецю (особливо альтернативного транспортного палива); регулювання енергоспоживання в Європі і зусилля з припинення зміни клімату та поліпшення якості повітря;

– *конкурентоспроможність*: відкритість енергетичного ринку має бути вигідною для споживачів і для економіки загалом, сприяти інвестуванню в чисте виробництво електроенергії та ефективність, зниження впливу на економіку ЄС і його громадян високих цін на електроенергію;

– *безпека енергозабезпечення*: контроль зростаючої залежності ЄС від імпортованих енергоносіїв за допомогою інтегрованого підходу, що передбачає зниження попиту на ПЕР, диверсифікацію структури енергетики ЄС зі значним збільшенням використання конкурентоспроможних локальних і відновлюваних джерел енергії, а також диверсифікацією джерел і шляхів поставок імпортованих енергоносіїв; сприяння інвестиціям в енергетику для задоволення зростаючого попиту на ПЕР; підвищення готовності ЄС до реагування на кризові ситуації; поліпшення умов для європейських компаній, які прагнуть отримати доступ до світових ресурсів; забезпечення електроенергією всіх фізичних і юридичних осіб.

Отже, Зелена книга “Європейська стратегія сталої, конкурентоспроможної та безпечної енергетики”, визначивши шість ключових напрямів пошуку відповідей на сучасні виклики, націлює ЄС на створення та ефективну реалізацію спільної енергетичної політики. Сучасні виклики ставлять перед країнами ЄС передусім фундаментальне питання про їхню єдність у розробленні нової загально-європейської стратегії в галузі енергетики, про готовність додержуватися головних принципів, на які спиратиметься така стратегія.

Враховуючи загальну зацікавленість країн-виробників та країн-споживачів у забезпеченні глобальної енергетичної безпеки, визначено такі пріоритетні завдання й принципи забезпечення глобальної енергетичної безпеки:

– потужне глобальне економічне зростання, ефективний доступ на ринки та сприяння інвестиціям для всіх ланок енергетичного ланцюга;

– відкритість, прозорість, ефективність та конкурентність для виробництва, постачання, використання та послуг в галузі транспортування й транзиту енергоресурсів, що відіграє ключову роль у забезпеченні глобальної енергетичної безпеки;

– створення прозорих, справедливих, стабільних та ефективних правових рамок з метою забезпечення адекватних та стабільних міжнародних інвестицій у видобуток, переробку та збут енергоресурсів;

– розвиток діалогу та обмін думками між усіма зацікавленими сторонами з питань посилення взаємозалежності в енергетичній сфері та безпеки пропозицій та попиту;

– диверсифікація пропозицій і попиту на енергоносії, географічних та галузевих ринків, транспортних маршрутів і засобів транспортування енергоносіїв;

– заохочення до проведення заходів щодо підвищення енергоефективності та енергозбереження за рахунок ініціатив на національному та міжнародному рівнях;

– екологічна відповідальність при розробленні та використанні енергоресурсів, впровадження та обмін екологічно чистими технологіями, які сприяють вирішенню проблем зміни клімату;

– забезпечення прозорості й належного управління в енергетичному секторі з метою боротьби з корупцією;

– спільні дії під час ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій в енергетичній сфері, зокрема координація планування стратегічних запасів головних ПЕР;

– забезпечення безпеки життєво важливої енергетичної інфраструктури;

– вирішення енергетичних проблем найбільшого населення країн, що розвиваються.

Запропонований план дій забезпечення глобальної енергетичної безпеки передбачає вирішення таких головних завдань:

– підвищення прозорості, передбачуваності та стабільності глобальних енергетичних ринків;

– поліпшення інвестиційного клімату в енергетичному секторі;

– підвищення енергоефективності та енергозбереження;

– диверсифікація видів енергії;

– забезпечення фізичної безпеки життєво важливої енергетичної інфраструктури;

– скорочення масштабів енергетичної бідності;

– вирішення проблем зміни клімату та сталого розвитку.

Отже, можна стверджувати, що:

1. Глобальний характер загроз енергетичній безпеці та зростаюча взаємозалежність між країнами-виробниками, транзитерами та країнами споживачами енергоресурсів зумовлюють необхідність розвитку партнерських відносин між цими державами. Найкращий шлях досягнення цілей забезпечення як національної, так і глобальної енергетичної безпеки – формування прозорих, ефективних та конкурентних енергетичних ринків.

2. Україна має всі підстави заявляти про свої, певною мірою унікальні, можливості забезпечення національної та глобальної енергетичної безпеки. Необхідність реалізації стратегічних завдань соціально-економічного розвитку зумовлює потребу у формуванні зовнішньоекономічної політики України виключно відповідно до національних економічних (енергетичних) інтересів.

3. Міжнародне енергетичне співробітництво, яке визначається зовнішньополітичним та зовнішньоекономічним курсом країни, спрямовується передусім на захист національних інтересів і полягає не в заявах про відданість тим чи іншим напрямом співробітництва (інтеграція в ЄС чи ЄП, СНД чи ГУАМ), а в ефективності реалізації комплексу заходів. Ці заходи серед інших, мають передбачати й участь у міжнародній кооперації з усіма зацікавленими країнами-учасниками.

4. Загалом визначені загрози енергетичній безпеці України та напрями формування політики забезпечення енергетичної безпеки держави, передбачені

також Енергетичною стратегією України до 2030 р., відповідають наявним світовим тенденціям та викликам.

5. Головними завданнями формування енергетичної політики України в контексті проаналізованих сучасних викликів енергетичній безпеці можна вважати:

- формування конкурентних, відкритих, справедливих та прозорих енергетичних ринків, які є основою досягнення енергетичної безпеки (в глобальному та регіональному вимірах);

- підвищення ефективності використання енергоресурсів, яке для України є одним із основних напрямів підвищення конкурентоспроможності, вирішення проблем енергетичної залежності і становить певний ресурс реагування на ціновий тиск, а також сприяє екологічній прийнятності та раціоналізації паливно-енергетичного балансу;

- розширення стратегічних запасів головних енергоресурсів, що є одним із загальноновизнаних чинників адекватного реагування на можливий ціновий тиск з боку країн-постачальників ПЕР і, що особливо важливо, розроблення та реалізація спільної політики їх використання;

- використання Україною наявних механізмів співробітництва та вирішення спірних питань, зокрема як повноправної учасниці Договору енергетичної хартії (незважаючи на те, що Росія не ратифікувала ДЕХ);

- диверсифікація не тільки джерел постачання енергоресурсів (географічна диверсифікація), а й самих видів палива, в т. ч. орієнтація на широке використання альтернативних та відновлюваних джерел енергії, що є однією з основних тенденцій безпечного розвитку енергетики;

- пошук та ефективне використання значних інвестиційних коштів, потрібних для сталого розвитку енергетики й адекватної відповіді на виклики часу.

На нинішньому етапі економічного розвитку при формуванні та реалізації сучасної енергетичної політики, спрямованої на забезпечення енергетичної безпеки, слід приділяти увагу насамперед механізмам реалізації визначених цілей. Безумовно, ці механізми мають відповідати основним ринковим критеріям і водночас, враховувати реальну ситуацію, яка склалася в країні.

Зокрема, ситуація в паливно-енергетичному комплексі (ПЕК) України загалом і в Об'єднаній енергетичній системі України (ОЕСУ) зокрема є надзвичайно складною, передкризовою і постійно ускладнюється. Становище в ПЕК і ОЕСУ настільки загрозливе, що в будь-який час може статися важка системна аварія, а вслід за нею – колапс усєї економіки країни. Багато хто може не погодитися з такою перспективою розвитку подій, бо мовляв, у нас є подвійний запас потужностей теплових електростанцій (ТЕС) і немає дефіциту електрики, ми навіть експортуємо її у значних обсягах, і обсяги цього експорту постійно зростають. Усе це так, але це благополуччя є тимчасовим і непевним. Чинниками, які найбільшою мірою загрожують енергетичній та економічній безпеці України, є наднормативна зношеність усіх основних фондів та інфраструктури країни, у т. ч. основних фондів ПЕК (особливо ТЕС), т. зв.

“газова війна” з РФ і відсутність не тільки компетентної програми, а навіть адекватної викликам часу доктрини стратегії виходу із цієї складної ситуації.

Через брак власних інвестиційних коштів і хоча б мінімально сприятливих умов для іноземних інвесторів в Україні впродовж більш як 25 років не споруджується і вводиться в експлуатацію будь-яка нова електростанція. Введення двох блоків на Хмельницькій і Рівненській АЕС можна не враховувати, бо вони були спроектовані і на 80 – 90% збудовані ще у 80-ті роки ХХ ст. Окрім того, після введення цих блоків в експлуатацію робота ОЕСУ особливо не поліпшилася, бо має значний дефіцит маневрових генеруючих потужностей, а АЕС спроможні функціонувати лише в базовому режимі навантаження. Значне підвищення базової потужності ОЕСУ після введення цих блоків вплинуло на роботу ОЕСУ досить негативно. Утворився надлишок базової потужності, який важко збалансувати обмеженими можливостями маневрової генерації, внаслідок чого в ОЕСУ часто виникає дисбаланс. Проблема дефіциту маневрових потужностей настільки загострилася, що навіть у зимовий період виникають труднощі з прийняттям електрики, виробленої на ХАЕС і РАЕС. Найбільшою мірою надлишок базової потужності в ОЕСУ відчувається у вихідні та святкові дні. Наступне нарощування потужностей АЕС призведе до повного витіснення ТЕС із графіка добового навантаження, що створить проблеми для його регулювання, а також для регулювання частоти і графіків зовнішніх перетоків струму. За цих обставин значно погіршилися умови експлуатації ТЕС, які ще більшою мірою стали використовувати у важкому для них режимі покриття “пікових” навантажень і забезпечення необхідної якості електрики у споживачів (за частотою і напругою струму). Саме ТЕС є найбільш слабкою ланкою, яка нині може стати спусковим гачком системної аварії в ОЕСУ з непередбачуваними катастрофічними наслідками для країни.

ТЕС і ТЕЦ, що входять до ОЕСУ, налічують 102 блоки одиничною потужністю по 150; 200; 300 та 800 МВт. В експлуатацію ці блоки вводилися з 1959 р. по 1988 р. Усі без будь-якого винятку блоки ТЕС відпрацювали розрахунковий ресурс (100 тис. год. експлуатації), з них лише 4 блоки на Зуївській ГРЕС загальною потужністю 1200 МВт (5,6%) ще не здолали граничного ресурсу (170 тис. год. експлуатації) і до його досягнення можуть ще певний час попрацювати. Решта блоків на інших ТЕС цей рубіж уже здолали. При цьому 50 блоків сумарною потужністю 10075 МВт (47,5%) уже перейшли межу фізичного зносу (220 тис. год. експлуатації), наступна їх експлуатація неможлива, тому припинена, а 35 блоків загальною потужністю 9945 МВт (46,9%) межу повного фізичного зносу поки що не перевищили, їх подальша експлуатація ще можлива, але впродовж доволі короткого періоду і за умови проведення дорогого капітального ремонту, після якого на 10-15% зменшиться їх потужність і настільки ж зростуть витрати палива. Решта блоків ТЕС уже не спроможна забезпечити ефективну, а головне, безпечну експлуатацію і потребують модернізації, а ще краще – повної заміни та обладнання і технологій. Останнім часом маємо дуже багато прикладів, того до яких втрат призводить наднормова експлуатація зношених основних фондів. Нагадаємо

також про те, що всі зношені блоки перебувають на балансах ТЕС, на них заносять фінансові витрати, за ними закріплено обслуговуючий персонал, і все це призводить до значного погіршення техніко-економічних показників роботи галузі та до завищення собівартості електрики.

Стан обладнання ГЕС також є незадовільним, потрібні його заміна чи модернізація та ще й капітальний ремонт гідротехнічних споруд ГЕС Дніпровського каскаду. Однак, зважаючи на те, що частка ГЕС у загальних обсягах виробництва електрики в Україні становить лише 7 – 9% і що на модернізацію їх обладнання уже відкрито кредитну лінію на \$100 млн., можна сподіватись на їх ефективну й безпечну роботу в майбутньому.

Стосовно АЕС зазначимо, що жоден із їх блоків ще не відпрацював 30-річний нормативний термін експлуатації. Тому, зважаючи на 7 – 10-річний цикл проектування і спорудження АЕС, потрібно вже тепер ухвалювати рішення про компенсацію потужностей АЕС, що виводитимуться з експлуатації. Тепер багато говорять про те, що, зважаючи на досвід зарубіжних країн, свої АЕС маємо експлуатувати протягом не 30, а 40 років. Це дуже ризикований крок з огляду на ймовірність повторення аварії з важкими наслідками. В зарубіжних країнах використовуються більш безпечні ядерні технології, більш надійне обладнання, там вищі рівні технічної і виробничої культури та особистої відповідальності. Вважаємо, що з АЕС Україна загалом уже давно зайшла в такий глухий кут, вихід із якого навіть не проглядається. Передусім йдеться про величезні матеріальні й моральні збитки України від аварії на ЧАЕС, відшкодування та подолання яких важким тягарем лягли і ще довго тиснутимуть давитиме на плечі української держави і народу. Всі АЕС України впродовж свого нормативного строку експлуатації неспроможні забезпечити фінансування в повному обсязі заходів ліквідації наслідків цієї аварії. За нинішніх тарифів на електрику від АЕС вони це могли б зробити у разі експлуатації протягом понад 200 років. Уже тільки ця цифра переконує в тому, що поширений стереотип про нібито спроможність АЕС вирішити проблему енергетичної безпеки України не обґрунтований розрахунками, помилковий і навіть шкідливий як з огляду на наведені дані, так і на невирішеність проблеми утилізації та захоронення радіоактивних ядерних відходів, на брак гарантій щодо неповторення важких аварій, бо світова статистика свідчить, що такі аварії ймовірні кожні 15 років, у разі збільшення кількості АЕС цей період зменшиться до 10 – 12 років. Є ще багато інших не згаданих тут підстав, того, щоб відмовитися від нарощування кількості АЕС в Україні та світі і здійснювати хоча б поступове його згортання. Саме так нині діють більшість розвинених країн світу, зокрема в ЄС.

На жаль, Україна й досі не спромоглася визначити заходи з модернізації свого ПЕК, які б були адекватними викликові часу. Можна скільки завгодно говорити про “газовий шантаж”, “бандитські дії”, але це тільки емоції, бо українська влада ніяких реалістичних і ефективних контрдій у цьому напрямі не проводить навіть тепер, коли ситуація настільки погіршилася, нескладно було такий розвиток подій передбачити і навіть спланувати й почати реалізовувати потрібні ефективні контрзаходи. Такі заходи відомі, але для їх

реалізації потрібен час. Кожен день відтермінування виконання цих заходів зменшує шанси України вирватися з енергетичної залежності від свого “доброго” сусіда, який, навпаки, лише радіє з безгосподарності й безвідповідальності української влади, бо прагне цю залежність нашої країни лише поглибити. Та вибирати сусідів за бажанням ніхто не може, а тому у розв’язанні проблем потрібно розраховувати переважно на власні сили й ресурси.

Для ефективного вирішення проблеми енергетичної незалежності країн, які мають дефіцит енергоносіїв власного видобутку, авторитетні світові економічні та енергетичні інституції розробили рекомендації, висока ефективність яких перевірена практичним досвідом багатьох держав, зокрема Данії й Німеччини.

Нині стратегічно найважливішими напрямками модернізації ПЕК насамперед є:

– масштабне спорудження промислових вітряних електростанцій (ВЕС) на базі вітряних електричних установок (ВЕУ) мегаватного класу потужності. Важливість такого розвитку модернізації ПЕК можна пояснити наступними чинниками.

1. Україна має великі територіальні значною мірою інфраструктурні можливості: За досить обережними оцінками, в Україні на суходолі можна спорудити парк загальною потужністю близько 500 ГВт, а на морських та інших акваторіях країни –1000 ГВт. Парк ВЕС такої потужності за використання сучасних ВЕУ електрики може генерувати близько 4,5 трлн. кВт*год/рік (уся Європа споживає близько 3 трлн. кВт*год/рік). За нинішнього стану і завантаження ТЕС, ГЕС, ГАЕС та інших об’єктів ОЕСУ доцільно використовувати їх інфраструктури (ЛЕП, ТП тощо) для спільної роботи з ВЕС, що зменшить терміни й капітальні витрати як на спорудження ВЕС, так і на модернізацію ТЕС, ГЕС, ГАЕС і підвищить ефективність їх роботи.

2. Собівартість електрики, генерованої ВЕУ мегаватного класу низька, (в Україні такі ВЕУ не виробляються, а ті, що досі виробляються, за своїми техніко-економічними показниками вкрай неефективні, за своїми глузливо прозвали “брухтом” і “вітродулями”). Без урахування інвестиційної складової і виплат премій за надання кредитів собівартість електрики, генерованої ВЕУ мегаватного класу потужності (1,5 – 3,0 МВт), становить близько 0,7 – 1,0 євроцент/кВт*год. Коли ж іноземні кредитори заявляють, що електрика від ВЕУ потребує тарифу 9,0 євроцент/кВт. год терміном на 20 років, то це нічим не приховане їхнє бажання якомога швидше повернути кредити і “наварити” на Україні великий прибуток.

3. Ефективність ВЕУ мегаватного класу потужності в умовах вітрового потенціалу України досить висока. Такі ВЕУ в українських умовах забезпечують коефіцієнт використання встановленої потужності (КВВП) на континентальних площадках у межах 0,25 – 0,35, а на акваторіях – 0,35 – 0,45. Зазначимо, що з такими показниками КВВП в Україні працює більшість ТЕС та ГЕС і лише на АЕС КВВП цей показник становить 0,6 – 0,7. В Україні ці ВЕУ з більшою чи меншою, але достатньою ефективністю можуть працювати в будь-

якому регіоні, а не тільки в Криму, чи на березі моря. Цикл спорудження ВЕУ короткий: після виготовлення фундаменту час монтажу, налагодження ВЕУ і передачі її в промислову експлуатацію він становить близько тижня. Значно більше часу потребує виконання проектних і підготовчих робіт, але в середньому одного року достатньо для введення ВЕУ в дію. Потужності ВЕС вводять послідовно за модульним принципом, а тому капітальні вкладення практично не “омертвляються”, тоді як будівництво АЕС, ТЕС і ГЕС завжди пов'язане з довгим циклом будівництва і “омертвленням” капітальних вкладень на період до 10 років.

4. Експлуатація ВЕУ мегаватного класу потужності. У Німеччині штат працівників ВЕС будь-якої потужності іноді становлять лише директор і бухгалтер. Контроль роботи ВЕС та усіх їх ВЕУ здійснюється в автоматичному режимі АСУ, а надійність їх роботи забезпечує сервісна служба виробника ВЕУ. Сервіс передбачає планово-запобіжний ремонт (ПЗР) систем і механізмів ВЕУ за графіком ПЗР, оплата послуг сервісної служби здійснюється залежно від обсягів виробленої електрики кожною ВЕУ, оплата 0,3 – 0,4 євроцент/кВт*год. Отже, сервісна служба зацікавлена, щоб електрики вироблялося якомога більше і щоб вартість ВЕУ була щонайменшою. Оплата сервісу ВЕУ, оренди ділянки та зарплати бухгалтера і директора – це всі основні постійні експлуатаційні витрати, які визначають собівартість електрики після розрахунків за кредити, а також у разі спорудження ВЕС за неповоротні кошти.

5. Спорудження ВЕС і ВЕУ в будь-яких регіонах України сприятиме децентралізації генерування електрики. За розрахунками, в результаті цього втрати електрики можуть з нинішніх 18 – 20 % скоротитись до 13 – 16%. Це еквівалентно додатковій річній генерації електрики в 7 – 9 млрд. кВт*год, що більше за обсяги, які за рік виробляє 1 блок АЕС потужністю 1000 МВт.

Україна пройшла тестування міжнародних інституцій на готовність здійснення торгівлі викидами парникових газів згідно з вимогами Кіотського протоколу і дістала відповідний дозвіл на це.

Можна максимально використати ще не задіяний гідропотенціал річок України для спорудження ГЕС. За різними оцінками, він може становити близько 4 ГВт, більшість його зосереджена в Карпатах та прилеглих регіонах. Порівняно з потенціальними можливостями України щодо спорудження ВЕС 4 ГВт ГЕС є досить скромним внеском, але стратегічна важливість використання незадіяного потенціалу ГЕС для нашої країни зумовлена їх здатністю брати участь у регулюванні графіка навантажень ОЕСУ, низькою собівартістю електрики та прогнозованими обсягами її генерування, розширенням масштабів децентралізації ПЕК і перетворенням Карпатського регіону з енергодефіцитного на енергодостатній, а завдяки цьому – можливістю значного скорочення втрат енергії в місцевих електромережах, які в окремі роки в Закарпатській області сягали 49%. Проте для досягнення бажаних результатів від спорудження ГЕС особливо в гірській місцевості потрібно змінити організацію їх проектування, зокрема відмовитися від розроблення індивідуальних ексклюзивних проектів ГЕС із греблями та перейти до

прив'язування типових сифонних і рукавних ГЕС до конкретної місцевості. В цьому разі слід використовувати гідротурбіни й генератори серійного (не ексклюзивного) виробництва, а типорозмірний ряд їх має бути мінімально можливим.

Важливим є освоєння проектування і спорудження пневматичних акумулюючих електростанцій (ПАЕС). Акумулювання енергії – надзвичайно гостра проблема оптимізації роботи усієї ОЕСУ. Як зазначалось вище, із введенням блоків на ХАЕС і РАЕС ця проблема дуже загострилася. За інтенсивного будівництва ВЕС відбудуватиметься подальше її загострення, хоча досвід Данії, де генерація електрики на ВЕС в середньому становить 25% і в окремі періоди сягає навіть більш як 40%, відпрацьована організація диспетчерування роботи даньської ОЕС, яка запобігає збоєм в електропостачанні та зниженню його якості, тобто частота і напруга струму в мережах витримуються в межах вимог стандартів ЄС. Для забезпечення такої самої якості електропостачання Україна не має ні достатнього рівня децентралізації ОЕСУ, ні достатньо ефективних економічних стимулів у споживачів електроенергії у вигляді диференційованих почасових тарифів для вирівнювання графіка навантажень, внаслідок чого різниця між “піком” і нічним “провалом” навантаження ОЕСУ є чи не найбільшою у Європі, ні достатніх маневрених потужностей. А використання ГЕС для регулювання графіка навантажень ОЕСУ призводить до перевитрат палива і прискореного зношення обладнання. Масштабне спорудження для цього ГАЕС потребує великих коштів і часу, викликає активний спротив населення, оскільки призводить до значних втрат цінних сільськогосподарських земель, рідкісних видів фауни і флори, об'єктів історичного та культурного надбання. За цих обставин поки що єдино правильним рішенням буде вивчення кращого досвіду Європи та освоєння відомих технологій пневматичного акумулювання енергії в пневмощільних соляних пластах. Для освоєння таких технологій акумулювання енергії Україна має надзвичайно сприятливі умови, бо можна використати для цього серійні компресори, турбодетандери і електрогенератори, а головне, – існуючі відпрацьовані сольові шахти в Закарпатській (Солотвин), Львівській (Стебник) та Івано-Франківській (Калуш) областях. За тиску 150 атм в соляній шахті об'ємом 1 млн. м³ можна закумулювати енергії для генерування електрики впродовж 10 год. потужністю 500 МВт. Варто підкреслити, що в разі досягнення стабільно високої якості електрики в ОЕС Україна зможе об'єднатись з ОЕС ЄС, що поліпшить роботу ОЕСУ, а окрім того буде вигідно експортувати в Польщу, Словаччину, Угорщину та інші країни ЄС великі обсяги електрики, де нині відчувається значний її дефіцит, особливо т. зв. “зеленої”, виробленої на ВЕС та ГЕС.

Варто прискорити впровадження нових вітчизняних технологічних розробок з вилучення вугільного метану та метану з клатратів (кристалогідратів) Чорного моря, бо великі обсяги метану, видобутого різними способами на зупинених і діючих вугільних шахтах, із лінз та полів покладів вугілля, із виведених з експлуатації нафтових, нафтогазових та газових свердловин позабалансних родовищ, з покладів клатратів на дні глибоководної

частини Чорного моря, можна буде експортувати в скрапленому чи газоподібному стані. Собівартість скрапленого і газоподібного метану оцінюється в 54-57 дол. США за 1000 куб. м, що створює сприятливі передумови як для успішної конкуренції на ринку природного газу та моторних палив в ЄС, так і для підвищення конкурентоспроможності товарів української економіки. Значна частина скрапленого газу економічно ефективно буде замінювати моторне пальне.

Дуже важливим є масштабне впровадження технологій отримання біогазу із відходів сільськогосподарського виробництва, оскільки при цьому є можливість забезпечити село власним горючим газом, високоякісними органічними добривами, що є особливо важливим для збереження українських чорноземів і підвищення їх родючості. На теплопостачання села потрібно повернутись до спалювання горючої біомаси, передусім соломи, чим можна ефективно й істотно скоротити потреби села у вугіллі. Проте спалення соломи має бути зручним для селян, тобто її належним чином потрібно пакувати, або переробляти на пресовані брикети, наприклад, на т. зв. “палети”, виробництво яких уже освоєно в Україні, але виключно йде на експорт у Німеччину та інші країни ЄС, де використовуються для заміни частини природного газу на котельнях.

Варто також завершити освоєння в Україні повного комплексу технологій пасивного сонячного опалення, що дало б змогу скоротити споживання палива на опалення житлових, адміністративних та інших приміщень на 40 – 70%, а подекуди й більше.

Обґрунтованість доцільності й ефективності реалізації зазначених заходів підтверджується результатами системного вивчення і техніко-економічного аналізу досвіду країн ЄС з успішної модернізації ПЕК.

Нинішня ситуація з енергозабезпеченням в Україні дуже подібна до тієї, яка існувала в Данії до 1976 р., коли вона була надзвичайно бідною європейською країною, бо більшість коштів, зароблених риболовством, суднобудуванням та сільським господарством, витрачала переважно на придбання енергоресурсів. З 1976 року уряд Данії взяв курс на інтенсивний розвиток ПЕК. Масштабно впроваджуючи вітро- і геліоенергетику, технології використання біомаси, біогазу та енергозбереження, Данія за 12–15 років перетворилася із бідної країни на багату, населення її нині має високий рівень соціальної захищеності, а уряд здійснює незалежну політику.

7.3. Фінансова безпека

Фінансова безпека держави (ФБ) – це захищеність її інтересів у фінансовій сфері, або такий стан бюджетної, податкової та грошово-кредитної систем, що гарантує її спроможність ефективно формувати, зберігати від надмірного знецінення та раціонально використовувати фінансові ресурси країни для забезпечення соціально-економічного розвитку і обслуговування фінансових зобов'язань.

Основними загрозами фінансовій безпеці держави є:

- недосконалість бюджетної політики і нецільове використання коштів бюджету;
- переважно фіскальний характер системи оподаткування;
- значні розміри державного та гарантованого державою боргу, проблеми з його обслуговуванням;
- різкі зміни рівня цін та курсу національної валюти;
- невисокий рівень капіталізації банківської системи, невеликі обсяги довгострокового банківського кредитування та значний рівень відсоткових ставок по кредитах;
- неспроможність банків до акумулювання коштів і довгострокового кредитування;
- криміналізація та масштабний вплив капіталу у “тінь” і за кордон.

Неадекватне реагування на зазначені загрози призводить до *фінансової кризи*, котра виявляється у різкому падінні ВВП, порушенні процесу формування і розподілу централізованих фондів держави, дестабілізації банківської системи, знеціненні національної валюти та дефолті з суверенних боргів.

Бюджетна безпека – спроможність бюджетної системи забезпечити фінансову самостійність держави та ефективне використання нею бюджетних коштів у процесі виконання функцій соціального захисту; державного управління і міжнародної діяльності; фінансування науки, освіти, культури і охорони здоров'я; забезпечення національної безпеки і оборони, реалізації інвестиційної та екологічної політики.

Критеріями ефективності бюджетної політики з позиції ФБ є: збалансованість бюджету; самостійність національної бюджетної політики; фінансова забезпеченість функцій держави; стабільність джерел доходів бюджету; цілісність бюджетної системи як фінансової основи єдності держави; узгодженість поточних і стратегічних завдань.

В Україні поки що не вдається забезпечити реальність бюджетів та чітке розмежування центрального і місцевих бюджетів, практикуються взаємозаліки і секвестрування, немає чітких пріоритетів бюджетних витрат, порушуються законодавчо визначені норми витрат, є факти нецільового використання бюджетних коштів. При цьому іноді надаються відстрочки податків та обов'язкових платежів, накопичуються переплати податків та обов'язкових платежів внаслідок їх невчасного повернення платникам.

Однією із загроз є перевищення реального бюджетного дефіциту над запланованим. Це спричинює секвестрування, піддає сумніву ефективність роботи уряду, створює труднощі у співпраці з міжнародними фінансовими організаціями. Згідно з вимогами ЄС, бюджетний дефіцит країни не має перевищувати 3% від ВВП. Бюджетний кодекс у принципі не розглядає приватизації як джерела фінансування дефіциту, цим ресурсом можуть бути лише запозичення. Експерти відзначають також необхідність макроекономічної програми для складання бюджету, а також обмежень на запозичення і зміни в процесі його виконання.

Невиконання бюджету пов'язане з наданням пільг. Триває практика перетворення більшості областей на реципієнтів (“донорами” залишаються Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Одеська області, місто Київ і Автономна Республіка Крим). У деяких галузях періодично проводиться списання податкової заборгованості, при цьому дотації і пільги залишаються.

Податкова політика на сучасному етапі економічних реформ. Вплив податків на економіку подвійний. Одні з них (ПДВ, акцизи) впливають на виробництво через попит, інші – безпосередньо на виробництво (податок на прибуток).

Розвинені країни для розширення виробництва намагаються збільшувати споживання. В Україні за низького рівня доходів населення змушене ще й сплачувати кілька видів податків: на доходи фізичних осіб, ПДВ і акцизи. Невисокий внутрішній попит спонукає українських виробників орієнтуватися на зовнішнього споживача.

Надмірне оподаткування скорочує обігові кошти і фонди розвитку підприємств, породжує неплатежі. Агресивна фіскальна політика також провокує “тінізацію” економіки, стримує інвесторів, які реагують на рівень податків.

Аналіз виконання зведених бюджетів України свідчить, що понад 50% доходів пов'язано з надходженням податку на прибуток підприємств, ПДВ та прибуткового податку з громадян.

Ставка ПДВ становить 20%. Це основний наповнювач бюджету, один з чинників значного скорочення попиту населення і найбільш суперечливий податок.

Ставка прибуткового податку з громадян призводить до зменшення попиту, крім того, його високий рівень змушував громадян приховувати доходи від оподаткування.

Отже, потрібно знижувати рівень податків, розширити податкову базу через збільшення обсягів офіційного виробництва. Однак результати цього заходу відчуватимуться не відразу. Проблемним є також питання, чи може зменшення ставок збільшити податкові надходження в умовах конкретної країни.

Вплив державних боргів на фінансову безпеку. *Державний борг* – це кошти від емісії державних боргових зобов'язань чи кредитів, наданих іноземними кредиторами, а також відсотки, які потрібно сплатити кредиторам за користування коштами.

Суму заборгованості та відсотків, що підлягають сплаті в поточному році (періоді), називають *поточним державним боргом*. Загальна сума заборгованості та відсотків, що мають бути сплачені, становить *капітальний державний борг*. Розрізняють також *зовнішній борг* – іноземним кредиторам як результат залучення коштів на міжнародному фінансовому ринку та *внутрішній* – результат залучення коштів на внутрішньому національному ринку.

Крім того, характер розрахунків платежів за позиками залежить від інструменту запозичення (облігація державної позики, кредитна угода), й кредитора (Європейський банк реконструкції та розвитку, Міжнародний банк

реконструкції та розвитку та ін.), який має власну методику розрахунку платежів за позикою.

Безпека у грошово-кредитній сфері. Основними загрозами у грошово-кредитній сфері є:

- обмежувальний характер грошово-кредитної політики, її спрямованість переважно на мінімізацію інфляції, а не на потреби економічного зростання (наслідком є скорочення попиту, зростання безробіття);
- невисокий рівень монетизації економіки, дефіцит платіжних засобів (дефіцит товарів замінено на дефіцит грошей);
- надмірна частка готівки в загальній грошовій масі;
- незбалансованість грошового і товарного ринків (про що свідчить велика кредиторська і дебіторська заборгованість);
- значна швидкість обороту грошової маси;
- обмеженість монетарних інструментів для регулювання пропозиції грошей;
- недостатній вплив облікової ставки НБУ на вартість кредитів комерційних банків;
- незадовільне виконання гривнею функції нагромадження вартості.

Безпека у валютно-курсовій сфері. Валютно-курсова політика є складовою грошово-кредитної і макроекономічної політики. Девальвація гривні є сприятливою для експортерів і розрахунків за внутрішніми боргами, ревальвація – для діяльності імпортерів, надходження іноземних інвестицій і здійснення розрахунків за зовнішніми боргами.

Завдання валютно-урсової політики полягає у забезпеченні стабільної зовнішньої купівельної спроможності гривні, тобто підтримання її стабільного валютного курсу.

Основні складові валютно-урсової політики такі:

- режим курсоутворення;
- підтримка валютних резервів центробанку на достатньому рівні;
- валютне регулювання і валютний контроль.

Присутність НБУ на валютному ринку забезпечує на згладжування амплітуди курсових коливань та захист гривні від спекулятивних атак. НБУ бере участь у валютних торгах, застосовує монетарні інструменти у поєднанні з методами валютного регулювання та валютного контролю, тобто валютно-курсову політику НБУ проводить у режимі *регульованого плаваючого валютного курсу*.

Фінансова атака – це штучно створена небезпека для нейтралізації фінансової системи об'єкта, або його повної ліквідації.

Однією із загроз фінансовій системі є *фінансова злочинність*. На етапі становлення ринкових відносин в Україні, коли трансформуються економічна й політична системи, потрібно зберегти нове позитивне, що зароджується в системі господарювання, та виявляти антисоціальне, зокрема злочинні, дії.

Контроль за станом і динамікою розвитку фінансової злочинності формується в умовах невизначеності, оскільки статистичні дані повною мірою

не відповідають дійсності. А прогнози як засоби боротьби з невизначеністю забезпечують органи внутрішніх справ інформацією, яка дає змогу обґрунтувати ту чи іншу стратегію боротьби зі злочинністю в певному напрямі та її запобігання. Прогнозування є передумовою процесу аналізу стану й аналізу динаміки розвитку фінансової злочинності.

7.4. Воєнно-економічна безпека

Теоретично проблеми воєнно-економічної безпеки держави почали розробляти в Україні недавно. Результати досліджень викладено у багатьох працях вітчизняних науковців. Серед них особливо важливими є праці В. І. Мунтіяна (монографія “Економічна безпека України”, наукові статті), В. Т. Шлемка, І. Ф. Бінька (монографія “Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення”), В. Й. Ольшевського (наукові статті). В них висвітлено концептуальні засади воєнно-економічної безпеки.

Сучасні реалії міжнародних економічних та військово-політичних відносин, особливості геополітичного розташування України зумовлюють визначення її воєнно-економічної безпеки як базового й довготривалого компонента формування загальної системи національної безпеки держави. Тому прогнозування рівня воєнно-економічної безпеки має здійснюватися на основі воєнно-економічної оцінки прогнозних параметрів розвитку та розміщення продуктивних сил України, її регіонів, урахування динаміки реальних оборонних потреб та можливостей держави щодо їх забезпеченню завдяки підтриманню розвитку оборонного сектора економіки.

Кількість і якість оборонних потреб залежатимуть від можливих варіантів розвитку Збройних Сил України як основи воєнної організації. Найвірогіднішим і найприйнятнішим для України як європейської держави є варіант приєднання її в перспективі до НАТО. Тому і оборонні потреби слід прогнозувати з урахуванням таких результатів реалізації цього варіанта, як:

- стандартизація зброї відповідно до вимог НАТО;
- розроблення та виробництво транспортних літаків, танків, ракет у кооперації із західними союзниками, насамперед нової формації (Польща, Угорщина, Чехія, Словаччина, Румунія та ін.);
- значне скорочення кількості озброєння й чисельності Збройних Сил (на прикладі Польщі та Угорщини) в 1,5–2 рази зі збільшенням витрат на їх утримання за рахунок постійного щорічного зростання ВВП.

Можливості України щодо забезпечення оборонних потреб за повним обсягом завдань Збройних Сил будуть обмежені впродовж тривалого часу перехідного періоду. Держава об’єктивно змушена буде концентрувати ресурси на забезпеченні підготовки й виконання обмеженого кола оборонних завдань, насамперед визначених на основі аналізу ймовірних ризиків і загроз. Це пов’язано також із потребою в критичному перегляді моделі трансформації в економіці України з відповідним коригуванням вектора суспільних перетворень держави.

Зазначені вище обставини потребують системного підходу до проблеми воєнно-економічної безпеки України в сучасних умовах її економічного та оборонного розвитку. Вкрай важливим завданням стає створення розгорнутої системи критеріїв воєнно-економічної безпеки держави, показників їх граничних значень, які б відповідали сучасним реаліям і вимогам розбудови оборони України. Вихідними в цій системі є такі критерії воєнно-економічної безпеки, як міра її оцінки, спосіб судження. Кількісно і якісно вони виявляються через показники.

Критерій як спосіб вироблення судження формується відповідно до визначених, чітко сформованих мети і завдання, які потрібно вирішувати. Як критерії іноді використовують деякі принципи, а також фіксована сукупність низки граничних значень показників, досягнення яких є метою діяльності, або навпаки, межею, вихід за яку неприпустимий.

Потреба визначати систему критеріїв і показників воєнно-економічної безпеки зумовлена тим, що матеріальний зміст воєнно-економічної безпеки виявляється через її складові – оборонні компоненти виробничої, ресурсної, фінансово-економічної, інформаційної, технологічної, науково-технічної безпеки. В ній доцільно визначити загальний (глобальний) і локальні критерії та показники (рис. 7.1).

Загальний (глобальний) критерій воєнно-економічної безпеки – це спроможність країни зберігати і розвивати воєнно-економічні можливості для забезпечення її достатньої обороноздатності відповідно до економічних і політичних цілей держави.

Воєнно-економічна безпека є одним із чинників виконання вимог воєнної безпеки, яка можлива в разі достатньої економічної безпеки. Проте виконання вимог воєнно-економічної безпеки сприяє й економічній безпеці. Це зумовлено тим, що окремі напрями різних видів безпеки мають подвійне призначення, завдяки чому і створюються тісні взаємозв'язки.

За таким підходом до локальних критеріїв воєнно-економічної безпеки держави, за допомогою яких оцінюють стан її складових, слід віднести рівні можливостей оборонних компонентів: виробничої безпеки; ресурсної безпеки; фінансово-економічної безпеки; інформаційної безпеки; технологічної безпеки; науково-технічної безпеки.

Оборонні компоненти виробничої безпеки сконцентровані в оборонно-промисловому комплексі України. Рівнем їх можливостей визначається здатність комплексу підтримувати воєнну безпеку держави на відповідному рівні через виконання державних оборонних замовлень, насамперед на виробництво озброєння і військової техніки. У замовленні озброєння і військової техніки потрібно враховувати специфіку виробництва і технологічні аспекти. Припинення виробництва деяких видів військової продукції може призвести до непоправних втрат. З огляду на перспективу виробництва в Україні новітніх озброєнь важливо спрямувати бюджетні кошти для створення науково-технічного потенціалу у сфері критичних технологій.

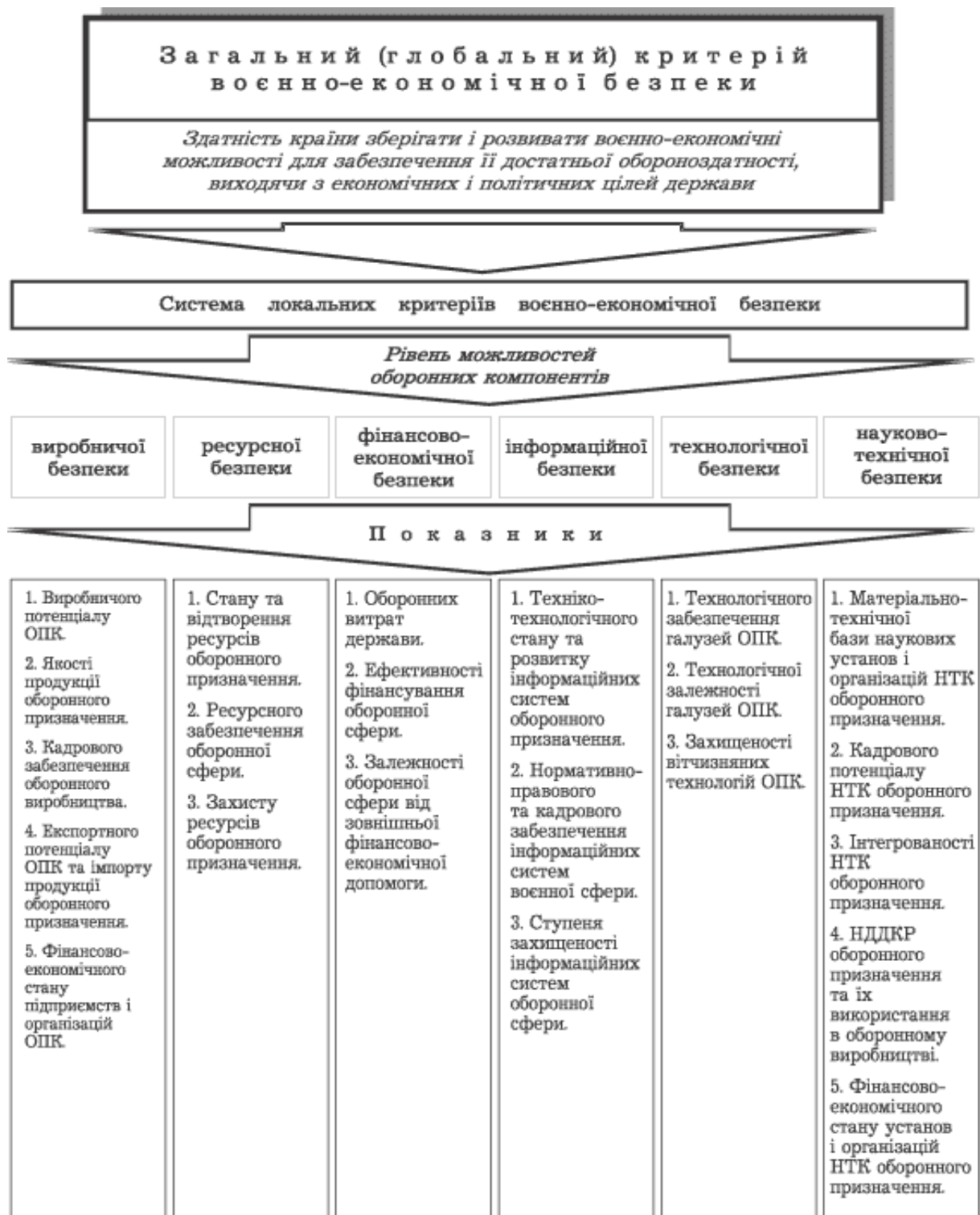

Рис. 7.1. Критерії і показники воєнно-економічної безпеки

Прискорене підвищення ступеня відкритості економіки України, зважаючи на її деформованість, може негативно вплинути і на оборонне виробництво, а отже, стати загрозливим для воєнно-економічної безпеки відповідно до її критеріїв і показників. Серед них найбільш загрозливими є:

– відведення Україні ролі постачальника сировини і споживача готових імпорتنих товарів, посилення деформації товарної структури експорту та імпорту, в т. ч. і продукції оборонного призначення;

- втрата деяких важливих ринків збуту вітчизняної продукції, зокрема продукції цивільного та оборонного машинобудування;
- процеси деградації вітчизняної промисловості, зокрема й оборонно-промислового комплексу;
- збільшення технологічної та фінансової залежності від розвинених країн.

Негативний вплив зазначених чинників на економічну й воєнно-економічну безпеку може посилитись, якщо лібералізація зовнішньоекономічної діяльності відбуватиметься без опанування державою відповідних контрольно-регулюючих функцій, притаманних ринковій економіці, без урахування специфіки перехідного періоду.

У системі воєнно-економічної безпеки особливе місце посідають оборонні компоненти ресурсної безпеки. Вони є сполучною ланкою складових воєнно-економічної безпеки. Їхніми можливостями великою мірою визначається рівень розвитку оборонних компонентів інших складових воєнно-економічної безпеки. Тому вкрай важливим в умовах перехідного періоду є пошук варіантів ефективного використання ресурсів, які виділяються на оборонні цілі. Слід також посилити контроль з боку держави за експортом деяких видів стратегічної сировини (нікель, титан, вольфрам, кобальт та ін.), які широко використовуються в сучасному оборонному виробництві.

Рівень можливостей оборонних компонентів фінансово-економічної безпеки цілковито залежить від стану фінансово-економічної системи держави, стабільності національної валюти та надійності джерел її надходження до державного бюджету. Тому однією з головних проблем цієї безпеки держави є забезпечення такого функціонування фінансово-економічної системи, яке було б вільним від кримінальної складової. Важливим завданням державної влади в цьому напрямі є посилення боротьби з “відмиванням” брудних грошей, легалізація “тіньового” сектора економіки.

В умовах світової глобалізації та інтеграції дедалі більшого значення набуває проблема пом'якшення негативних наслідків впливу цих явищ на воєнно-економічну безпеку. Тому потрібно мінімізувати збитки держави від дії негативних зовнішніх економічних чинників, створити сприятливі умови для розвитку економіки через її активну участь у світовому поділі праці, відповідність зовнішньоекономічної діяльності національним економічним інтересам.

Процеси приватизації, конверсія й диверсифікація оборонного виробництва, розширення та поглиблення зовнішньоекономічних зв'язків України, надання окремим підприємствам і організаціям права самостійного виходу на світовий ринок ставлять завдання підвищення рівня інформаційної безпеки, в т. ч. її оборонних компонентів. Проте можливості останніх цілком визначаються станом інформаційної безпеки держави. При цьому великого значення набуває інформація про діяльність державних і комерційних структур. Інформаційний аналіз або процес використання інформації став невід'ємною часткою процесу управління. Тому службова інформація органів державної влади, установ, підприємств, організацій і програмні засоби її оброблення

обчислювальною технікою, підключеною до міжнародних інформаційних систем, потребують захисту. Його забезпечення охоплює широке коло взаємопов'язаних проблем, що мають правовий, організаційний, фінансово-економічний, науково-технічний і технологічний характер.

Особливого значення проблема захисту інформації набуває в оборонній сфері. Головними інструментами воєнних дій у сучасних збройних конфліктах стають: високоточна зброя, “інформаційна підтримка” (розвідка, системи командування, управління військами та зв'язок) і електронні засоби ведення бою. У зв'язку з цим потрібно організувати такий порядок взаємного обміну виробничими, науково-технічними відомостями, за якого гарантується таємниця технології виробництва і обсягів постачання сучасних та перспективних видів зброї і військової техніки.

Головною умовою підвищення рівня воєнно-економічної безпеки держави є збільшення потенціалу оборонних компонентів технологічної безпеки. Підвищення самозабезпечення України в ключових технологіях, нарощування технологічних можливостей на основі новітніх наукових досягнень, безумовно, сприятимуть зміцненню воєнно-економічної безпеки країни. Масове використання прогресивних технологій сприятиме прискореному переведенню економіки на інноваційну модель розвитку, істотному зменшенню імпортової залежності.

У системі воєнно-економічної безпеки держави важливе значення мають оборонні компоненти науково-технічної безпеки. Вони є базовим компонентом інноваційної системи оборонної сфери. Для підвищення рівня можливостей цієї важливої складової воєнно-економічної безпеки необхідно забезпечити збереження науково-технічного потенціалу оборонного призначення, поліпшити його стан і подальший розвиток з урахуванням потреб реформування воєнної організації, структурної перебудови оборонно-промислового комплексу.

Кожний локальний критерій може бути розкритий великою кількістю показників, тому доцільним є їх узагальнення за певними ознаками з визначенням серед них показників-індикаторів за такими відмінними властивостями:

- кількісно відображають загрози воєнно-економічній безпеці;
- мають високі чутливість і мінливість, а отже сигнальну здатність попереджувати суспільство, державу й господарські суб'єкти про можливу небезпеку;
- тісно взаємодіють між собою.

Для побудови системи воєнно-економічної безпеки найважливішою властивістю індикаторів є їх взаємодія, котра існує завжди, але за певних умов зростання сили небезпеки виходить за визначені межі, набуває екстремального характеру і стає очевидною. Накопичення інформації про численні параметри такої взаємодії необхідне для визначення воєнно-економічних результатів рішень, які ухвалюються, оцінки значення тих чи інших загроз воєнно-економічній безпеці.

У процесі моніторингу загроз воєнно-економічній безпеці України можна використовувати багато аналітичних індикаторів, які вичерпно характеризують розвиток оборонних компонентів тієї чи іншої її складової. Але в умовах перехідного періоду, складного фінансового становища держави особливо важливо тримати під контролем ключові індикатори, які виявляють критичні аспекти воєнно-економічної безпеки. Потрібно виявити також їх критичні больові точки, вихід за рамки яких загрожує руйнівними процесами і безповоротною деградацією тієї чи іншої складової оборонної сфери. Відхилення від фактичних і прогнозних параметрів показує ступінь загрози воєнно-економічній безпеці. Тому дуже важливо вживати певних заходів щодо приведення цих параметрів до рівня, який не перевищує їх граничних значень.

Граничні значення – важливий інструмент системного аналізу і прогнозування рівня воєнно-економічної безпеки. За допомогою цього інструменту її оборонні компоненти простежуються з позиції відповідності їх стану і тенденцій розвитку національним інтересам в оборонній сфері. Та слід мати на увазі, що за багатьма індикаторами потрібно розробляти не однозначне граничне значення, а “коридор”, який зумовлює небезпечну зону.

Найважливішим узагальненим індикатором, який впливає на всі інші показники воєнно-економічної безпеки, є *рівень витрат на національну оборону*. Його визначають у відсотках від валового внутрішнього продукту (ВВП). Граничне значення цього індикатора треба розглядати у двох аспектах: оборонному й економічному.

Оборонний аспект виявляється в порівнянні частки оборонних витрат у ВВП з аналогічним показником в інших країнах світу. Курс України на євроатлантичну інтеграцію та приєднання до НАТО зумовлює потребу порівнювати його з аналогічним показником у країнах НАТО. У розробленій в Україні програмі збільшення фінансування на оборонні цілі передбачено доведення цього показника до 2,48% від ВВП у 2010 р.

Велике оборонне значення має не тільки обсяг, а й *структура оборонного бюджету*. Тут також треба дотримуватися відповідних граничних значень. Експерти провідних країн світу вважають, що оптимальний розподіл оборонного бюджету має бути таким: особовий склад – 40%, експлуатація та обслуговування військової техніки й озброєння – 30%, фінансування НДДКР, закупівля військової техніки та озброєння – 30%.

Серед індикаторів оборонних компонентів виробничої безпеки важливе значення мають: стан основних виробничих фондів, частка фінішних замкнених циклів. На жаль, поки що вони залишаються низькими. Так, фізичне спрацювання основних виробничих фондів досягло критичної межі (понад 50% загалом по ОПК, а в окремих галузях – 60 – 70%). Причина полягає у зниженні темпів їх оновлення, що призвело до значного збільшення частки технічно застарілої техніки, сповільнення темпів науково-технічного прогресу в оборонних галузях.

Значно зменшилася за роки незалежності України частка фінішних замкнених циклів оборонного призначення.

У системі індикаторів оборонних компонентів технологічної безпеки особливо важливим є *рівень забезпеченості вітчизняними технологіями подвійного призначення*, в т. ч. критичними. Ці технології є головною ланкою, що посилює взаємозв'язок між оборонною і цивільною сферами виробництва.

Рівень технологічного забезпечення оборонного виробництва значною мірою залежить від можливостей оборонних компонентів науково-технічної безпеки України, зокрема, від її індикаторів, які характеризують стан НДДКР оборонного призначення та їх використання в оборонному виробництві – базового компонента інноваційного розвитку ОПК.

Обсяги, структура і якість НДДКР оборонного призначення визначаються не лише потребами оборони, а й потенціалом науково-технічного комплексу оборонного призначення. Вони значною мірою залежать від стану економіки і вітчизняної науки. Світова практика свідчить, що виділення на науку менше як 1% коштів від ВВП упродовж понад 5 років призводить її до деградації. Рівень граничних значень витрат на цивільну науку має становити 1,5% від ВВП, а фактично не перевищували в останні роки 0,3%.

У розв'язанні проблем науково-технічної безпеки дедалі більшого значення набуває *науково-технічна діяльність в ОПК*. Ця діяльність спрямована на наукове забезпечення оборонного виробництва в мирний час і в особливий період у вигляді виконання державних оборонних замовлень.

Отже, можна констатувати, що баланс ключових індикаторів воєнно-економічної безпеки України поки що не змінюється на краще, наявні системи економічного забезпечення структур оборонної протидії загрозам національної безпеки не адекватні воєнно-економічним потребам сил, що протидіють реальним і потенційним воєнним загрозам; показники стану воєнно-економічної безпеки країни перебувають за межею граничних значень.

Найвищого рівня безпека можлива за умови, що весь комплекс показників перебуває в межах своїх порогових значень, а граничні значення одного показника досягаються не за рахунок інших.

Доцільним є наукове обґрунтування таких граничних значень:

- які характеризують стан оборонних компонентів окремих складових воєнно-економічної безпеки, відображають головні, принципові ознаки національних інтересів і затверджуються на урядовому рівні;

- які розкривають і доповнюють ці головні ознаки, узгоджуються з відповідними міністерствами, відомствами, науковими структурами та затверджуються Міністерством економіки та з питань європейської інтеграції України;

- функціонального і галузевого рівня, які затверджуються відповідними міністерствами і відомствами;

- воєнно-економічної безпеки регіонів.

Одна зі сфер використання граничних значень – проведення експертизи найважливіших нормативних актів і урядових рішень з питань розвитку оборонної сфери з позиції воєнно-економічної безпеки. Для цього потрібно, щоб такі нормативні акти й рішення супроводжувались обґрунтуванням того, що в результаті їх прийняття співвідношення показників розвитку оборонної

сфери загалом та її складових зокрема з граничними значеннями не змінюються в гірший бік.

Отже, воєнно-економічна безпека має власний зміст, власне значення, свої внутрішньо-системні показники, граничні значення і критерії. Тому помилковою є думка, що показник воєнно-економічної безпеки дорівнює сумі показників економічної і воєнної безпеки. Наприклад, за цілком сприятливих показників економічної безпеки неможливо забезпечити воєнну безпеку, якщо не буде створено воєнної економіки.

Створення розгорнутої системи показників, граничних значень і критеріїв воєнно-економічної безпеки є найважливішою умовою ефективної діяльності з економічного забезпечення функціонування Збройних Сил та інших військових формувань воєнної організації України в період їх реформування і подальшого розвитку. Поки не завершено створення такої системи, годі й розраховувати на досягнення високої ефективності воєнно-економічної діяльності із забезпечення надійної воєнної безпеки в умовах незалежної України.

Враховуючи залежність оборонної сфери від цивільної, воєнно-економічного потенціалу – від економічного, слід також систематично здійснювати воєнно-економічне оцінювання прогнозу розвитку й розміщення найважливіших для оборони галузевих комплексів продуктивних сил на тривалу перспективу. Це дасть змогу виявляти характер впливу прогнозних параметрів (темтів, пропорцій, структури) розвитку того чи іншого комплексу на рівень воєнно-економічної безпеки України.

Основними елементами методики такого оцінювання мають бути:

1. Аналіз можливостей комплексу забезпечення воєнно-економічної безпеки держави:

– визначення специфіки структуризації галузі як системи елементів для виділення ключових індикаторів воєнно-економічної безпеки у сфері комплексу;

– визначення і обґрунтування ключових індикаторів воєнно-економічної безпеки у сфері комплексу;

– аналіз співвідношення ключових індикаторів з їх граничними значеннями (відомими), визначеними світовим досвідом;

– аналіз можливостей комплексу щодо ресурсного, науково-технічного, технологічного забезпечення функціонування оборонних компонентів безпеки інших галузевих комплексів.

2. Визначення характеру впливу прогнозних параметрів розвитку продуктивних сил галузевого комплексу на воєнно-економічну безпеку держави:

– виділення з усього комплексу прогнозних змін (у темпах, пропорціях, структурі, виробничому та науково-технічному потенціалі) найважливіших з оборонного погляду;

– аналіз характеру впливу зазначених вище змін на воєнно-економічну безпеку держави.

Розв'язання такого завдання уже започаткувала Рада з вивчення продуктивних сил України НАН України, є намір продовжити цю важливу роботу в межах прогнозу (схеми) розвитку продуктивних сил України та її регіонів на тривалу перспективу.

7.5. Продовольча безпека

Проблема продовольчої безпеки в Україні досить гостра і тісно пов'язана із кризовим станом економіки, обмеженістю матеріально-технічних і фінансових ресурсів, робочої сили, депопуляцією сільського населення та іншими чинниками. У розвинених країнах світу продовольча безпека розглядається як важлива умова соціальної і політичної стабільності та економічної незалежності країни. Наприклад, США і Франція мають 100 відсоткове самозабезпечення продовольством, а Україна, на жаль, далеко відстала за цим показником.

Проведені дослідження свідчать, що рівень споживання майже всіх продуктів в Україні значно нижчий, ніж у розвинених країнах світу. До прикладу, рівень споживання м'яса на 70% нижчий, в США та Франції і на 65% нижчий ніж у Німеччині. Нині показники споживання продуктів харчування населення України, що і визначають рівень її продовольчої безпеки, знизилися до критичної межі, особливо стосовно м'яса, молока, фруктів і ягід, риби, овочів, яєць. Протягом понад 15 років у країні спостерігається одноманітне жирowo-вуглеводне харчування більшості населення.

Проблема продовольчої безпеки України формується як система взаємопов'язаних прийомів розроблення оптимальних розмірів і структури виробничих ресурсів з урахуванням організаційно-економічних умов максимально можливого виробництва сільськогосподарської продукції.

Враховуючи сталу тенденцію до зростання кількості жителів Землі, особливо в арабських країнах, Китаї та Індії, Україна має спрямувати свої зусилля на розвиток вітчизняного аграрного сектора, оскільки продовольчий баланс цих країн показує, що їм недостатньо продуктів харчування для такої кількості людей. Тому можна прогнозувати зростання цін і попиту на сільгосппродукцію. Україна має всі передумови для розвитку аграрного сектора та завоювання відповідного експортера високоякісних продуктів харчування на міжнародній арені: родючі землі, вміння, трудові ресурси.

Підвищення рівня економічної та продовольчої безпеки держави на основі нарощування обсягів виробництва продуктів харчування й поліпшення їх якості є стратегічним пріоритетом соціального та економічного розвитку України на сучасному етапі та на найближчу перспективу. За таких умов продовольча безпека в контексті національної безпеки передбачає здійснення активної державної політики, спрямованої на швидке подолання кризових процесів, забезпечення необхідної адаптації підприємств АПК до умов ринкової кон'юнктури, зміцнення їх фінансового стану, утвердження в перспективі України як держави з високоефективним, експортоспроможним сільським господарством.

7.6. Соціально-демографічна безпека

Сучасна демографічна ситуація в Україні, яка багатьма науковцями трактується як кризова або катастрофічна, вимагає комплексної оцінки основних кризових моментів у демовідтворенні. Монографія присвячена питанням демографічної безпеки, дослідженню демографічних процесів для виявлення основних її загроз. Демографічна ситуація в Україні засвідчує наявність низки серйозних соціально-демографічних проблем. Це низька народжуваність, рівень якої не забезпечує простого заміщення поколінь, масове поширення одно-, дводітної сім'ї, висока захворюваність і смертність населення, особливо чоловіків працездатного віку, низька очікувана тривалість життя, яка є однією з найнижчих серед країн Європейського регіону. Міграційний рух населення також має негативний вплив на демографічні процеси: з'явилися біженці з неблагополучних точок світу, гостро стоїть проблема нелегальних мігрантів та трудової міграції українців. Основним проявом демографічної кризи є значне зменшення чисельності населення на фоні погіршення його якісних параметрів, тобто порушення відносно сталості в перебігу демографічних процесів. Поглиблення демографічної кризи зумовило виділення демографічної безпеки поряд з економічною, військовою, соціальною й іншими видами безпеки. Демографічна безпека є ресурсом, необхідним для забезпечення інших видів безпеки.

Варто погодитися з думкою Пастернак-Таранушенко Г., що у важкому сьогоденні України найважливішими напрямками гарантування безпеки держави визначено: демографічний, екологічний, кримінальний, енергетичний, ціновий, фінансово-грошовий, харчовий, соціальний, ресурсний, питноводний, медичний, військовий, політичний. Але слід зауважити, що демографічний фактор нашого майбутнього відродження всі фахівці визнають найважливішим. Адже не буде сенсу у поступі всіма іншими напрямками, якщо не буде головного – людей, заради яких взагалі мислився і творився цей поступ.

Виділення окремих видів безпеки не змінює суті явища – основою є національна безпека, а всі інші є її складовими – при цьому виділення демографічної безпеки ґрунтується на тому, що основу розвитку системи складають люди, але без економічної чи екологічної безпеки їх існування є неможливим. В класифікації складових національної безпеки Я.М. Радиша саме демографічна займає центральне положення поряд з військовою, політичною, економічною, екологічною, технологічною та інформаційною видами безпеки. Але на нашу думку, оскільки демографічна безпека стикається практично зі всіма областями суспільної життєдіяльності, то з цієї причини потребує відособлення, особливо через свою постійно зростаючу актуальність для сьогодення України. На рисунку 7.2 зображено взаємозв'язок демографічної безпеки з основними складовими національної безпеки, виходячи з взаємозв'язку з різними аспектами зовнішнього середовища.

Ефективна демографічна політика України як важливий чинник забезпечення економічної безпеки має полягати:

- у здійсненні заходів раціонального відтворення населення, збереження й поліпшення генофонду нації, зміцнення сім’ї;
- у розробленні та впровадженні національної програми збереження і розвитку української нації;
- у профілактиці захворювань населення та поліпшенні його здоров’я;
- у здійсненні демографічної експертизи економічних та соціальних програм;
- у всебічному стимулюванні державою збільшення народжуваності.

Рис. 7.2. Взаємозв’язок демографічної безпеки з зовнішнім середовищем

Однією з головних стратегічних цілей формування соціальної структури українського суспільства є *поступове досягнення основних сучасних характеристик якості життя*: можливість соціальної і професійної мобільності, достатній рівень доходів, наявність та впорядкованість житла і домашнього господарства; соціальні гарантії у сфері освіти, охорони здоров’я; транспортна та комунікаційна доступність тощо. За даними досліджень, існує безпосередній зв’язок між якістю життя та економічним розвитком країни.

Важливо запровадити *моніторинг соціальних індикаторів*, які впливають на стан забезпечення економічної безпеки. Це дасть змогу адекватно реагувати на небезпечні соціальні явища. Серед соціальних індикаторів можна виділити такі:

- диференціація доходів 10 % найбагатших і 10 % найбідніших верств населення;
- індекс людського розвитку;

- частка ВВП на душу населення;
- середньомісячна заробітна платня;
- частка заробітної плати у ВВП;
- середньомісячна пенсія;
- середньодушовий сукупний дохід;
- сума заборгованості з виплатою заробітної плати та інших соціальних виплат;
- рівень безробіття;
- сума витрат на систему медичної допомоги на душу населення;
- відношення кількості робочих днів, втрачених внаслідок страйків, до кількості страйкарів.

7.7. Екологічна безпека

Екологічні фактори безпеки в Україні є об'єктами, якими терміново будуть вимушені займатися політики через те, що наразі надзвичайно загострилася глобальна проблема охорони навколишнього природного середовища, найголовнішою причиною якої є низький рівень розроблення та впровадження ресурсо- й енергозберігаючих технологій.

Через низький рівень упровадження й розроблення ресурсо- та енергозберігаючих технологій із загального обсягу природної речовини, що використовується в процесі виробництва, форми кінцевого продукту набуває лише 1,5%. В Україні річний обсяг видобутку мінеральної сировини становить близько 1 млрд. т, а гірської маси – до 3 млрд. т, з них лише 5 – 8% компонентів мінеральної сировини використовуються для виробництва продукції, а решта йде у відходи.

Застосування недосконалих технологій, зокрема спалювання нафти, вугілля та природного газу, призводить до того, що в атмосферу викидають 6 млрд. т вуглекислого газу промислового походження. Вміст його в повітрі щорічно зростає на 0,5%, а за останні 150 років він збільшився на 25%, причому на 12% за останні 30 років. Найбільшої шкоди завдають теплові електростанції, які працюють на вугіллі. Вони становлять 75% усіх ТЕЦ і на їх частку припадає третина всіх викидів CO₂. У пило-газових викидах міститься понад 1400 видів шкідливих для людини речовин.

Причиною загострення глобальних екологічних проблем є також швидка урбанізація населення, зростання гігантських мегаполісів, що супроводжується скороченням сільськогосподарських угідь, лісів, бурхливою автомобілізацією. Загалом на 0,3% території планети сконцентровано 40% всього населення. Нині існують десятки міст, кількість мешканців яких перевищує 10 млн. чол. У 2025 р. п'ять чоловік з восьми житимуть у місті. У містах зосереджена величезна кількість легкових автомобілів. Нині у світі їх кількість наближується до мільярда. За останні 30 – 40 років забруднення навколишнього природного середовища вихлопними газами зросло утричі.

В Україні, як і в країнах колишнього СРСР, у великих промислових центрах: 60% викидів припадає на автомобільний транспорт. Через нижчу

якість автомобілів у країнах СНД кожний із них викидає у повітря у 6 разів більше забруднювальних речовин, ніж у країнах Європи.

Особливо складною є екологічна ситуація. Майже 10% території України охоплено глибокою екологічною кризою, близькою до катастрофи, і майже 70% загальної земельної площі наближається до такого самого стану. Лише 1% території становлять екологічно чисті ареали. Такий стан навколишнього природного середовища спричинений надмірною концентрацією екологічно небезпечних виробництв. Поняття “екологічна безпека промислового виробництва” можна визначити як стійкість екосистем і безпечність проживання на певній території, що підлягає прямому й опосередкованому техногенному впливу. Екологічна безпека промислового виробництва охоплює два аспекти: безпеку території, тобто ступінь стійкості відповідних екосистем (територіальний аспект), та безпечність промислового виробництва, тобто рівень його шкідливого впливу (технологічний аспект).

Окремо існує технологічний аспект забезпечення екологічної безпеки. Він пов'язаний із розробленням, аналізом та інженерно-економічним оцінюванням технічних норм забруднення у робочій зоні та виробничих циклах. Так, загальна площа України становила лише 2% території колишнього Союзу, але на ній було зосереджено 25% усього промислового потенціалу. На частку республіки припадало 25% забруднень природного середовища колишнього СРСР. Щороку з таких виробництв в атмосферу викидалося понад 100 млн. т шкідливих речовин, але при цьому не знешкоджувалася навіть частина їх.

Важливою причиною загострення глобальних екологічних проблем є також варварське ставлення людини до природи, що найбільше виявляється в хижацькому вирубуванні лісів, знищенні природних річок, створенні штучних водоймищ, забрудненні шкідливими речовинами прісної води. Щороку у світі знищується 15 млн. га лісів, на одне посаджене дерево припадає 10 вирубаних, щосекунди вирубуються ліси площею з футбольне поле. У США й Канаді із 170 млн. га лісів зберіглося не більш як 10 млн. га. Тропічні ліси вирубуються зі швидкістю 5, 5 га за хвилину. На заході Африки площа лісів щороку скорочується на 5%. За одну хвилину на планеті знищується 20 га лісу. Інтенсивно вирубуються ліси в Росії, Україні та деяких інших країнах колишнього СРСР.

З початку ХХ ст. споживання прісної води зросло більше як у 7 разів. У найближчі 30 років воно збільшиться в 1,5...2 рази. Водночас, за даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, близько 80% всіх видів захворювань пов'язані зі споживанням неякісної води. В Україні близько 800 сіл користуються привезеною водою, 89% сіл не мають водогону, кількість річок зменшилася на 3 тис. Внаслідок непродуманих заходів з меліорації земель в Україні знищено 1 млн. га найродючіших у світі ґрунтів. Хижацьке ставлення людей до природи виявляється також у втраті величезних масивів землі. За останні 100 років людство втратило 200 млн. км² землі, а нині щорічно втрачає 6 – 7 млн. га найродючіших земель.

У колишньому СРСР за повоєнний період кількість ріллі на одну людину скоротилася з 1,3 га до 0,83 га. В Україні за останні 20 років кількість

неродючих земель зросла з 13 млн. до 18 млн. га. Крім того, 2 млн. га настільки захімізовані, що їх рекультивація економічно нерентабельна.

Варварське непродуктивне ставлення людини до природи виявляється також у надмірному використанні шкідливих мінеральних добрив, зокрема пестицидів. У країнах, що розвиваються, щорічно отруюються пестицидами близько 400 тис. чол.

Надмірна загазованість, отруєння хімікатами тощо призвели до того, що в кістках сучасної людини вміст свинцю у 50 разів вищий, ніж у наших давніх предків. Збільшується отруєння ртуттю, кадмієм, що є причиною катастрофічно швидкого зростання кількості серцево-судинних та онкологічних захворювань.

Хижацьке ставлення міністерств і відомств колишнього Союзу до українських земель призвели до отруєння їх пестицидами, надмірна загазованість (на території України діють близько 1000 хімічних комбінатів) тощо зумовили значне зростання смертності. Загалом унаслідок екологічної кризи щорічні витрати ВВП України становлять 15 – 20%. Зокрема внаслідок Чорнобильської аварії забруднено понад 10 млн. га земель, у т.ч. 9 млн. га сільськогосподарських угідь, забруднення Дніпра в кілька разів перевищує гранично допустимі норми. Але його воду змушені пити 35 млн. жителів України.

Тому нині потрібно віддавати перевагу і передбачати пільги тільки тим підприємствам, що застосовують екологічно орієнтовані технологічні процеси.

Екологічно орієнтованими технологічними процесами оброблення матеріалів є такі, котрі під час їх підготовки, реалізації та післядії не завдають шкоди навколишньому середовищу, людям, ґрунту, рослинності, тваринам, водному та повітряному басейнам, або ця шкода зведена до мінімально можливого рівня.

Створення виробництв, які відповідають вимогам охорони навколишнього природного середовища, є нагальною потребою, яку в Україні треба буде ефективно вирішити вже у найближчі десятиліття.

Запитання для самоконтролю:

1. У чому полягає сировинно-ресурсна безпека України?
2. Якою є суть енергетичної безпеки України?
3. На що спрямована фінансової безпеки України?
4. У чому полягає воєнно-економічна безпека України?
5. Яке значення продовольчої безпеки України?
6. На що спрямована соціально-демографічна безпека України?
7. Наскільки важливою є екологічна безпека України і в чому вона полягає?

ТЕМА 8

ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ

- 8.1. Поняття зовнішньоекономічної безпеки України.
- 8.2. Членство України у міжнародних організаціях.
- 8.3. Експортна безпека України.
- 8.4. Імпортна безпека України.

Мета: розвинути компетенції управління зовнішньоекономічною безпекою держави, вміння вчасно розпізнавати зовнішні загрози та виробляти механізми протидії їм.

Основні терміни та поняття: зовнішньоекономічна безпека; експортна безпека; імпортна безпека; міжнародні організації.

Література до теми 8: 1-4, 16, 31, 33, 36, 41, 45, 51, 53, 57, 69, 95-98, 102-104, 107-113, 122, 126, 129, 135, 140-156, 159, 162, 164, 167, 171, 176, 177, 179

8.1. Поняття зовнішньоекономічної безпеки України

Метою ринкових реформ в Україні є перехід до нової моделі національного господарства, яка б дала змогу вийти на траєкторію сталого економічного зростання. Вибір такої моделі здійснюється у межах сформованої економічної структури та ресурсного потенціалу. Незважаючи на значний ресурсний потенціал економіки та місткий внутрішній ринок, в Україні через нестачу інвестицій та структурну кризу в промисловості склалась експортна орієнтація вітчизняних продуцентів. Саме тому гарантування економічної безпеки у зовнішньоекономічній діяльності України набуває особливого значення.

Останніми роками у зв'язку з поглибленням процесів глобалізації сфера зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД) в Україні зазнала істотних змін. Після скасування державної монополії на зовнішньоекономічну діяльність стрімко зростає кількість суб'єктів господарювання, які беруть у ній участь, збільшилась їх інтенсивність. Та оскільки немає цілеспрямованої державної програми розвитку зовнішньоекономічної діяльності, ця сфера діяльності підприємництва значною мірою розвивається стихійно, здебільшого має протиправний характер, призводить до розбазарювання національного багатства, дефіцитних матеріальних цінностей. Зловживання й корисливі злочини, що вчиняються тут, завдають великих збитків народному господарству.

Зовнішньоекономічна безпека полягає в мінімізації збитків держави від дій негативних щодо зовнішньоекономічної діяльності (як зовнішнього, так і внутрішнього характеру) чинників, створенні сприятливих умов для розвитку економіки, світовому поділі праці, відповідності зовнішньоекономічної діяльності національним економічним інтересам.

Зовнішньоекономічна безпека має ґрунтуватися на таких принципах:

- верховенство закону в регулюванні ЗЕД;

- безумовний захист національних економічних інтересів окремих суб'єктів ЗЕД та економічних інтересів держави;
- своєчасність та адекватність заходів щодо відвернення та нейтралізації загроз національним економічним інтересам;
- рівноправність і взаємовигідність відносин між суб'єктами ЗЕД;
- вирішення торгових спорів за допомогою консультацій і переговорів.

Прискорене відтворення економіки України, зважаючи на її деформованість і кризовий стан, може мати такі негативні наслідки:

- витіснення України із технологічно розвинених ринків;
- заміна національного менеджменту іноземним, орієнтація останнього не на національні завдання розвитку, аж до знищення конкурентів в особі українського виробника та ліквідації українського виробництва;
- відведення її ролі постачальника сировини і споживача готової імпоротної продукції, посилення деформації товарної структури експорту й імпорту;
- посилення процесів деградації вітчизняної промисловості;
- посилення технологічної та фінансової залежності від розвинених країн.

У сучасних умовах ефективним є розвиток національної економіки, орієнтований на її сталу конкурентоспроможність. Для забезпечення конкурентоспроможності національної економіки на світовому ринку є певні передумови, які формують початкові порівняльні переваги:

- значні запаси корисних копалин і вигідне територіальне розміщення сировинних родовищ;
- висока родючість сільськогосподарських угідь (25% світового запасу чорнозему);
- високий рівень кваліфікації багатьох професійних категорій працівників при збереженні на певний час порівняно низької заробітної плати;
- наявність концентрованої системи науково-дослідних, проектно-конструкторських закладів та експериментальних баз як основи для розроблення і впровадження нових технологій;
- значні обсяги основних промислово-виробничих фондів, що дасть змогу знизити капіталомісткість технологічної модернізації;
- вигідне транспортно-географічне положення;

Для забезпечення економічної безпеки у сфері ЗЕД важливо визначити перелік продукції, яку потрібно виробляти в Україні за будь-якої кон'юнктури на світових ринках і незалежно від конкурентного середовища на внутрішньому ринку.

Рівень зовнішньоекономічної безпеки держави характеризується широким спектром показників, а саме:

- коефіцієнтами відкритості національної економіки (відношення обсягу зовнішньої торгівлі, тобто експорту та імпорту до ВВП);
- коефіцієнтами покриття імпорту експортом;
- відношенням обсягу експорту до ВВП;
- відношенням обсягу імпорту до ВВП;
- сальдо зовнішньоторговельної діяльності;

- товарною структурою експорту й імпорту;
- товарною структурою критичного імпорту;
- співвідношенням між обсягом залученого капіталу та експортом вітчизняного капіталу;
- співвідношенням цін на зовнішньому і внутрішньому ринках;
- енерго- та матеріаломісткістю експорту продукції;
- співвідношенням між обсягами національного виробництва та експорту до певних країн;
- впливом виробництва експортної продукції на екологію;
- часткою імпорту наукомісткої продукції в загальному обсязі імпорту;
- часткою експорту наукомісткої продукції в експорті;
- часткою експорту з розрахунку на душу населення;
- часткою іноземних інвестицій у ВВП;
- співвідношенням тарифного й нетарифного регулювання.

Моніторинг тенденцій у рівнях індикаторів мають здійснювати експортно-аналітичні служби, які забезпечують механізм зовнішньоекономічної безпеки.

Для забезпечення стабільного рівня зовнішньоекономічної безпеки України потрібно активізувати державне регулювання цієї сфери, тобто:

- розробити стратегію зовнішньоекономічної діяльності України;
- ефективно використовувати адміністративні, економічні й валютні інструменти зовнішньоекономічної політики України;
- розробляти та реалізовувати щорічні програми розвитку ЗЕД України;
- розробляти та реалізовувати Концепцію зовнішньоекономічної безпеки України і в її складі – Програму боротьби з тінізацією економіки, економічною злочинністю у цій сфері;
- здійснювати превентивні заходи щодо зменшення деструктивного впливу на національну економіку зовнішніх чинників;
- оптимально поєднувати державний протекціонізм з режимом вільної торгівлі;
- удосконалювати податкову підтримку вітчизняного товаровиробника;
- максимально використовувати географічне положення України щодо транзиту через її територію іноземних вантажів та енергоносіїв;
- надійно охороняти кордони, захищати національні економічні інтереси, поліпшувати роботу митних органів для запобігання контрабанді з боку суб'єктів ЗЕД;
- визначати оптимальну товарну номенклатуру ЗЕД;
- удосконалювати митний валютний контроль;
- запобігати нелегальному вивезенню з України капіталу;
- здійснювати заходи для повернення до України валютних коштів від реалізації експортної продукції;
- активно залучати іноземні інвестиції;
- удосконалювати методи управління ЗЕД з урахуванням світового досвіду та національних економічних особливостей;
- забезпечувати дипломатичну й політичну підтримку ЗЕД;
- здійснювати правовий захист ЗЕД;

- створити економічну систему, сумісну із західноєвропейською, що сприятиме налагодженню зв'язків з розвиненими країнами;
- розвивати різні форми міжнародної економічної співпраці;
- створити національну інформаційну систему для забезпечення ефективності здійснення ЗЕД всіх її суб'єктів;
- забезпечити позитивне сальдо зовнішньоторговельного балансу.

Для забезпечення зовнішньоекономічної безпеки України пріоритетними завданнями державної політики мають бути:

- 1) підтримка вітчизняних експортерів, розробників імпортозаміщуючих товарів і виробників конкурентоспроможної продукції;
- 2) створення ефективної банківської та гнучкої кредитної системи, гарантування прав власників валютних коштів;
- 3) створення інфраструктури зовнішньої торгівлі та сучасної системи її інформаційного забезпечення;
- 4) проведення гнучкої експортно-імпоротної політики;
- 5) удосконалення механізмів державного регулювання зовнішньої торгівлі;
- 6) диверсифікація експорту та імпорту;
- 7) інтенсифікація процесу здобуття Україною статусу члена ГАТТ;
- 8) реалізація режиму вільної торгівлі з країнами СНД тощо.

8.2. Членство України у міжнародних організаціях

Сутність і види міжнародних неурядових організацій. Економічна та соціальна рада ООН дає таке визначення міжнародної неурядової організації як *будь-якої міжнародної організації, створена не на основі міждержавної угоди. Установчі документи неурядових організацій не є міжнародними угодами і не регламентуються нормами міжнародного публічного права, тому є суб'єктами міжнародного приватного права.* Водночас, як і міждержавні організації, вони мають свої інституціональний та договірний механізми, завдяки яким належно впливають на економічні, політичні та інші міжнародні відносини.

Установчими документами більшості міжнародних неурядових економічних організацій є *статути*, в яких відображено цілі й принципи діяльності, питання членства, складу та компетенції структурних підрозділів, порядок прийняття рішень та їх види, бюджетні питання, форми і напрями діяльності тощо. Проте не всі урядові організації мають такий статут. Членами міжнародних неурядових організацій, на відміну від державних, у роботі яких беруть участь представники урядів, є приватні особи (індивідуальне членство), національні організації (колективне членство) або ті й ті одночасно (індивідуальне її колективне членство). До більшості неурядових організацій входять колективні члени – національні асоціації, національні групи, національні професійні організації тощо. У деяких організаціях є і представники держав, але вони мають особливий статус, і сутність неурядової організації від цього не змінюється.

Більшість рішень неурядових організацій має характер *необов'язкових рекомендацій* з питань, які належать до їх компетенції. Обов'язковими є тільки “внутрішні” рішення (фінансові, процедурні, організаційні, дисциплінарні). Незалежно від ступеня юридичної обов'язковості для членів акти неурядових організацій не мають міжнародно-правового значення.

Бюджети неурядових організацій формуються переважно із членських внесків, розміри яких визначаються керівними органами цих організацій за спеціальними шкалами. Додатковими джерелами фінансування можуть бути приватні пожертвування, фінансова підтримка різних фондів, урядів, інших міжнародних організацій.

Міжнародні неурядові економічні організації можна поділити на:

– *загальноекономічні* – Європейське товариство для вивчення громадської думки і ринкової кон'юнктури (ЕСОМАР); Міжнародна торговельна палата (МТП); Спілка міжнародних ярмарків (СМЯ); Міжнародний центр з оптової торгівлі;

– *галузеві* – Міжнародна конференція виробників електроенергії, Європейський комітет з виробництва текстильного обладнання, Міжнародний центр з хімічних добрив, Європейський меблевий союз, Міжнародна асоціація з виробництва молочних продуктів, Всесвітня асоціація туристських агентств і т. ін.;

– *кооперативні* – Міжнародний кооперативний альянс (МКА), Карибська кооперативна конфедерація, Скандинавське кооперативне оптове товариство та ін.,

– *громадські* які вивчають економічні та соціальні питання, – Міжнародна асоціація економічних наук (МЕА), Міжнародний статистичний інститут, Міжнародна рада з вивчення проблем народонаселення, Міжнародний комітет з наукової організації праці в сільському господарстві, Міжнародний інститут з вивчення економічного життя суспільства.

Хоч міжурядові та неурядові організації мають різну спрямованість, об'єднувальним моментом для них є спільність інтересів, що виходять за межі національних кордонів. Якщо міжурядові організації є мостом між урядами, то неурядові – це міст між народами. Загалом міждержавні організації визнаються важливими суб'єктами міжнародних відносин, незважаючи на те, що вони схильні виражати вузькі інтереси національних урядів. Безумовно, такі організації, як Міжнародна конфедерація акордеоністів або Всесвітня федерація кравців, не впливають на міжнародні справи. А натомість такі, як Римсько-католицька церква, об'єднання захисників навколишнього середовища Greenpeace, революційні групи, наприклад “Організація визволення Палестини”, значно впливають на світові події, зважаючи насамперед на незалежність їхніх дій і оцінок від урядів.

Зростання ролі неурядових організацій у міжнародних відносинах підтверджують такі тенденції їхнього розвитку:

- невинне зростання кількості;
- посилення співробітництва у вирішенні не окремих, а глобальних

проблем сучасних міжнародних відносин;

- зростання рівня і масштабів взаємодії з міжнародними міжурядовими організаціями, особливо з установами ООН;

- формування ширшого, менш національно обмеженого світогляду в учасників неурядових організацій, який прийнято називати “міжнародною соціалізацією”;

- зміцнення незалежності та авторитету цих організацій, що зумовлює певне конкурування у формах та методах діяльності з міжурядовими організаціями та урядами окремих країн.

Проте неурядові економічні організації нині все ще відіграють другорядну, допоміжну роль у координації міжнародного економічного співробітництва; мають обмежені фінансові можливості, порівняно невелику кількість персоналу.

Європейське товариство з вивчення громадської думки та маркетингових досліджень (ЕСОМАР) – це створений у 1948 р. в Амстердамі інформаційно-дослідний центр, який нині перетворився на найавторитетнішу у світі організацію, що сприяє розвитку маркетингової діяльності фірм і проведенню маркетингових досліджень. Це юридична особа, яка не має комерційних інтересів. Структура бюджету товариства складається із: членських внесків (60 %), доходів від проведення конгресів та семінарів (17%), відсотків по вкладам у банках, виторгів від продажу власних видань, надходжень від рекламодавців (23 %).

Метою діяльності ЕСОМАР є встановлення контактів між маркетологами фірм різних країн, поширення найефективніших методів маркетингових досліджень, а також утвердження й дотримання етичних норм і правил маркетингової діяльності. Членами організації можуть бути тільки спеціалісти з маркетингу. Членство є індивідуальним і платним. У загальній кількості членів (майже 3000) 66 % – консультантів-маркетологів і 34 % – замовників послуг.

Основна форма діяльності ЕСОМАР – проведення щорічних конгресів, на яких заслуховується 30 – 40 доповідей із дослідження найефективніших методів маркетингової діяльності фірм. Семінари відбуваються 5 – 6 разів на рік із більш спеціальних проблем. У роботі конгресів і семінарів беруть участь як члени організації, так і представники інших країн і континентів.

Вищим органом організації є конгрес (скликається щорічно), виконавчим – рада, головою якої є президент, що виконує функції офіційного представника у взаємовідносинах з іншими організаціями. Поточне керівництво здійснює секретаріат. Членами ЕСОМАР від України є керівники деяких фірм, що займаються маркетинговими дослідженнями, а саме – Київського міжнародного інституту соціології, “Міжнародний консалтинг та інформація”.

Міжнародна асоціація економічних наук – об'єднання національних асоціацій економістів, створене в 1950р. з ініціативи ЮНЕСКО. Мета організації – поширення економічних знань, розширення особистих контактів і поліпшення взаєморозуміння між ученими різних країн через організацію наукових конференцій і конгресів, проведення спільних або паралельних досліджень. Статут асоціації передбачає тільки колективне членство національних

наукових асоціацій або комітетів, а приватні особи можуть брати участь у роботі конференцій.

Керівними органами організації є рада і виконавчий комітет. Рада складається з представників національних асоціацій, з яких терміном на три роки обирається президент, і визначає загальну політику організації. Виконавчий комітет (президент, віце-президент, казначей, дев'ять членів зі складу ради) керує організацією між сесіями і щорічно проводить засідання виконкому. Для підготовки конференцій і розроблення програм виконком створює комітети з 3 – 5 спеціалістів. Секретаріат перебуває в Парижі. Організація має консультативний статус при ЕКОСОП ООН (реєстр), ЮНЕСКО (категорія В).

Міжнародний кооперативний альянс (МКА) засновано в 1895 р. у Лондоні представниками кооперативного руху 14 країн: Австралії, Австро-Угорщини, Аргентини, Бельгії, Великої Британії, Данії, Індії, Італії, Нідерландів, Росії, Сербії, США, Франції і Швейцарії. Ініціаторами створення альянсу були прибічники так званого християнського соціалізму в кооперативному русі – Велика Британія і Франція, які розглядали кооперацію як засіб забезпечення соціального миру.

Сучасні цілі, проголошені статутом альянсу сприяння розвитку кооперації в усіх країнах; пропаганда принципів і методів кооперативного руху, захист і представництво його інтересів; налагодження і розвиток взаємних контактів, співпраця між кооперативами різних країн. Членами цієї організації є майже 170 національних і 7 міжнародних кооперативних організацій. Основна форма її діяльності – організація конгресів, проведення засідань, семінарів, участь у діяльності ООН та її спеціалізованих установ, заходах міждержавних організацій.

Керівні органи МКА – конгрес, центральний комітет, виконавчий комітет. Конгрес, який скликається один раз на чотири роки, визначає політику і розробляє програму діяльності. Центральний комітет виконує функції представницького керівного органу в період між конгресами, він обирає президента, двох віце-президентів, членів виконавчого комітету і призначає директора. Виконавчий комітет керує діяльністю альянсу між засіданнями центрального комітету. Поточною роботою керує секретаріат. Штаб-квартира МКА перебуває в Лондоні.

Альянс має консультативний статус при ЕКОСОП ООН (категорія 1), ЮНЕСКО (категорія А), МОП, ФАО, Дитячому фонді ООН, ЮНІДО, МАГАТЕ, ЮНКТАД.

Європейський діловий конгрес (ЄДК) – міжнародна суспільно-політична недержавна організація, що об'єднує підприємства, асоціації та союзи підприємців країн – учасниць Організації з безпеки і співпраці в Європі (ОБСЄ). ЄДК створено 8 – 9.12.1997 р. в Бонні (Німеччина) на установчій конференції політичних діячів, бізнесменів і банкірів із 37 країн ОБСЄ. Президентом ЄДК представники 51 європейської компанії, асоціації і банку обрали Рема Вяхірева (Росія), віце-президентом – члена правління “Дойче банку” Г. Круппа. На думку організаторів, ЄДК має відігравати роль форуму для обговорення актуальних питань розвитку загальноєвропейської економічної

співпраці і підтримання конструктивного діалогу найвпливовіших представників ділового світу регіону ОБСЄ з урядами країн – учасниць Організації. Ідею створення ЄДК активно підтримали такі компанії, як “Сіменс”, “Рургаз”, “Дойче банк”, “Креді Ліоне”, “Газ де Франс” та ін.

Членами ЄДК, відповідно до його статуту, можуть бути підприємець, союзи та об'єднання підприємств, а також їхні партнери з країн-учасниць ОБСЄ, які визнають статут ОБСЄ. Кожна країна ОБСЄ може бути представлена в ЄДК не більш як 10 членами. Статут передбачає можливість асоційованого членства.

Асоційовані члени наділяються правами та обов'язками, що передбачені статутом, за винятком права голосувати на сесіях Загальних зборів і бути обраними до керівних органів ЄДК. Кількісні обмеження не поширюються на асоційованих членів, які сплачують 50% вступних і членських внесків.

Відповідно до статуту, цілями ЄДК є: сприяння економічній, співпраці в регіоні ОБСЄ та економічному розвитку держав – учасниць ОБСЄ, створення оптимальних умов для діалогу між політичними і діловими колами, а також захист прав і законних інтересів своїх членів і надання їм допомоги з метою підвищення ефективності роботи.

Пріоритетними напрямками діяльності ЄДК визначено: законодавство, банківська і фінансова сфери, енергетика, екологія та охорона здоров'я, інформація і комунікації, безпека підприємництва. Обов'язками для ЄДК є:

- сприяння ухваленню законодавчих актів і міжнародних угод, які відповідають інтересам підприємств, участь у розробленні проектів відповідних актів і угод;

- представлення інтересів підприємств в ОБСЄ, урядових інстанціях, міжнародних організаціях, участь у сесіях, форумах та інших заходах, які проводяться ними;

- співпраця з урядовими, державними, комерційними та іншими установами й організаціями на міжнародному і регіональному рівнях;

- сприяння забезпеченню оптимальних умов для налагодження особистих контактів, проведення ділових зустрічей та ефективного обміну інформацією між представниками ділових кіл;

- сприяння своїм членам у консолідації ресурсів для реалізації великих економічних проектів;

- організація конференцій, симпозіумів, семінарів з актуальних проблем підприємницької діяльності та інформаційно-видавнича діяльність.

Принципова відмінність ЄДК від інших численних міжнародних суспільних неурядових структур, які діють у регіоні ОБСЄ, полягає в тому, що він об'єднує безпосередніх учасників ринку.

Римський клуб – об'єднання вчених, громадських діячів та представників ділових кіл світу, які вивчають глобальні проблеми. Створений у 1968 р. з ініціативи групи вчених, що брали участь у міжнародній зустрічі в Римі. Клуб працює переважно через організацію досліджень, тематика яких охоплює широкий спектр питань (валютні проблеми, новий міжнародний економічний порядок, природні ресурси, екологія та ін.). Результати досліджень

оприлюднюються у вигляді так званих доповідей Римського клубу, в обговоренні яких беруть участь його члени. Так, спеціалістам-міжнародникам в Україні добре відома книга члена правління клубу Богдана Гаврилишина “Дороговкази в майбутнє” (доповіді Римському клубу, 1979 р.).

Римський клуб не має ні штатних наукових працівників, ні власного статуту, ні свого друкованого органу. Керівний орган – виконком, який щорічно організовує засідання клубу в різних містах світу. Секретаріат клубу перебуває в Римі.

Дакарський клуб – об'єднання представників громадсько-політичних і ділових кіл держав Африки та Західної Європи. Його засновано в 1974 р. у Дакарі (Сенегал). Це неофіційний форум для дискусій та спільного пошуку спеціалістами з питань розвитку напрямів вирішення міжнародних економічних проблем, особливо у сфері промислового розвитку африканських країн та їхніх відносин із промислово розвиненими країнами. Членство в клубі індивідуальне. Для керівництва його діяльністю між сесіями створено ініціативний комітет (8 членів). Президент клубу, якого обирають на 3 роки, входить до складу цього комітету. Штаб-квартира – в Дакарі.

Україна і ЄС. Європейське співтовариство визнало Україну як незалежну державу в 1991 р. Україна відкрила представництво й посольство в Брюсселі, а Європейська комісія, відповідно, – представництво в Києві. Україна стала правонаступницею Угоди про торгівлю та комерційну й економічну співпрацю, укладену між СРСР та Європейським співтовариством у грудні 1989 р. У Люксембурзі 14.06.1994 р. було підписано Угоду про партнерство і співпрацю між Україною і ЄС (УПС). Вона була ратифікована Верховною Радою України 10.11.1994 р. Процес ратифікації Угоди парламентами країн – членів ЄС тривав набагато довше, і тому вона набула чинності тільки 01.03.1998 р. У зв'язку із затягуванням процесу ратифікації 01.06.1995 р. сторони уклали Тимчасову угоду, що набула чинності 01.02.1996 р. і містила всі положення основної угоди щодо доступу на товарний ринок, правил конкуренції та розв'язання спорів. Уже в листопаді 1994 р. держави – члени ЄС погодили спільну позицію щодо України. З березня 1995 р. почав діяти спільний комітет, утворений сторонами і призначений для моніторингу економічної й торговельної співпраці.

УПС визначає наміри та зобов'язання сторін щодо забезпечення партнерства та взаєморозуміння, викладені в 109 статтях, 5 додатках, одному протоколі та кількох спільних деклараціях.

Цілями партнерства, проголошеними Угодою між Співтовариством і Україною, є:

– забезпечення у відповідних межах політичного діалогу між сторонами, який сприятиме розвитку тісних політичних відносин;

– сприяння розвитку торгівлі, інвестицій і гармонійних економічних відносин між сторонами;

– створення основ взаємовигідної економічної, соціальної, фінансової, цивільної, науково-технічної та культурної співпраці;

– підтримання зусиль України щодо зміцнення демократії й розвитку її економіки та завершення переходу до ринкової економіки.

В Угоді сформульовано положення про доступ на товарний ринок, правила конкуренції та розв'язання спорів. Вона визначає 28 напрямів розвитку співпраці, серед яких: сприяння інвестиціям та їх захист, державні закупівлі, видобувна промисловість і виробництво сировини, наука й технології, космічна промисловість, ядерна безпека, транспорт, фінансові послуги і грошово-кредитна політика, боротьба з відмиванням грошей, регіональний розвиток, малі та середні підприємства, освіта і професійна підготовка, захист споживачів, митна справа. Угода регламентує і поліпшує умови торгівлі товарами, визначає положення, що впливають на підприємницьку діяльність та інвестиції, зокрема створення і діяльність компаній, транскордонні послуги, рух капіталів, конкуренцію; захист інтелектуальної, промислової і комерційної власності тощо. Згідно з Угодою, утворено Раду з питань співпраці, засідання якої проводяться раз на рік або в разі потреби.

Значну матеріальну допомогу було надано Україні для підтримання перехідного періоду у вигляді макрофінансування (підтримання балансу платежів) через надання позик.

Стратегія інтеграції України до ЄС була затверджена Указом Президента України від 11.06.1998 р. Для стимулювання економічних відносин між Україною і ЄС потрібно усунути торговельні бар'єри та перешкоди для інвестицій, як це було обумовлено в Угоді про партнерство і співпрацю між Україною і ЄС. Національна програма інтеграції України в ЄС передбачала 17 напрямів, які заплановано реалізувати в три етапи.

Економічна інтеграція та розвиток торговельних відносин між Україною та ЄС передбачають лібералізацію й синхронізоване відкриття ринків ЄС та України, взаємне збалансування торгівлі, надання на засадах взаємності режиму сприяння інвестиціям з ЄС в Україну та українським експортерам – на ринках ЄС, запровадження спільного правового поля і єдиних стандартів у сфері конкуренції й державної підтримки виробників, ліквідацію обмежень розвитку конкуренції та обмеження застосування засобів протекціонізму тощо. Пріоритетною на найближчі роки в галузевій співпраці вважається сфера транс'європейських транспортних, електроенергетичних та інформаційних мереж, співпраця в галузі юстиції, боротьбі з організованою злочинністю, митній справі, науково-дослідній сфері, промисловій та сільськогосподарській кооперації тощо.

Організація Чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС). У Стамбулі глави 11 держав і урядів (Азербайджану, Албанії, Вірменії, Болгарії, Греції, Грузії, Молдови, Росії, Румунії, Туреччини та України) підписали 25 червня 1992 р. Декларацію про Чорноморське економічне співробітництво (ЧЕС), яка окреслила загальні рамки лише цього міждержавного об'єднання. У документі було визначено такі цілі організації: 1) перетворення Чорного моря в море миру й добробуту, розвиваючи дружні та добросусідські відносини; 2) поглиблення дво- та багатосторонньої співпраці як між країнами – членами організації, так і з іншими заінтересованими країнами; 3) сприяння

економічному, технологічному й соціальному прогресу, а також вільному підприємництву; 4) охорона специфічних економічних інтересів держав-учасниць, особливо тих, що перебувають на етапі переходу до ринкової економіки; 5) використання всіх можливостей для розвитку та диверсифікації їхнього співробітництва в економіці, промисловості, науці, технології й охороні навколишнього природного середовища. Зокрема, в Декларації зазначається про підтримку приватного бізнесу, безперешкодний рух товарів, послуг і капіталів; створення вільних економічних зон; обмін інформацією комерційного характеру, новими технологіями; реальне узгодження програм захисту Чорного моря від забруднення.

З часом статус спостерігача в ЧЕС дістали Польща, Ділова рада ЧЕС, Туніс, Ізраїль, Єгипет, Словаччина, Італія, Австрія, Франція та Німеччина.

Під час Ялтинського саміту глав держав/урядів країн-учасниць ЧЕС 5 червня 1998 р. було підписано Статут Організації Чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС), який набув чинності 01.05.1999 р. У ньому зазначено, що держави-учасниці співпрацюють у таких сферах: торгівля та економічний розвиток; банківська справа і фінанси; зв'язок; енергетика; транспорт; сільське господарство і агропромисловість; охорона здоров'я і фармацевтика; охорона навколишнього природного середовища; туризм; наука і техніка; обмін статистичними даними та економічною інформацією; співпраця між митними та іншими прикордонними органами; людські контакти; боротьба з організованою злочинністю, незаконною торгівлею наркотиками, зброєю та радіоактивними матеріалами, з усіма видами тероризму та нелегальною міграцією тощо.

Процеси співпраці в ЧЕС відбуваються на міжурядовому, міжпарламентському та підприємницькому рівнях. Цьому сприяє структура Організації, до якої входять: Рада міністрів закордонних справ держав-учасниць; Постійний міжнародний секретаріат, постійні й тимчасові робочі групи, Парламентська асамблея; Ділова рада, Чорноморський банк торгівлі і розвитку.

Україна в ООН. Україна була однією із держав – засновниць Організації і стала повноправним членом ООН від дня її заснування.

Новий етап участі незалежної України в міжнародних організаціях почався з 24.08.1991 р. Цього ж року вперше за 45 років членства в ООН делегація України брала участь у роботі сесії ГА ООН, керуючись тільки інтересами власної держави.

Сучасними пріоритетними сферами діяльності ООН для України є:

– розроблення ефективних підходів до зміцнення міжнародної та регіональної безпеки;

– більш повне залучення ООН до процесу роззброєння, зокрема ядерного, зниження військового протистояння у різних регіонах світу, проведення конструктивного діалогу з проблем конверсії, участь у формуванні нових і зміцненні існуючих регіональних структур безпеки, налагодження співпраці з ними;

– використання досвіду ООН для розв'язання соціально-економічних проблем, експертної допомоги в інтересах державного будівництва України, сприяння переходу до ринкової економіки.

Україна і Світова організація торгівлі. *Мета створення СОТ* – забезпечення функціонування системи світової торгівлі на основі єдиних правил так, щоб ринки залишалися відкритими і щоб доступ на них не міг бути порушений введенням раптових і довільних обмежень на імпорт.

Світова організація торгівлі – це міжнародна економічна організація, членами якої вже нині є понад 148 країн, частка яких в обсягах світової торгівлі становить близько 95%. Після приєднання низки країн, які нині є кандидатами на вступ до СОТ, ця організація здійснюватиме майже весь світовий торговельний оборот товарів та послуг.

Останнім часом значно розширилася сфера діяльності СОТ, яка нині далеко виходить за межі власне торговельних операцій. Вона є потужною і впливовою міжнародною структурою, здатною виконувати функції міжнародного економічного регулювання. Членство в СОТ стало практично обов'язковою умовою для будь-якої країни, що прагне інтегруватися у світове господарство.

Процес вступу України до СОТ розпочато ще в 1993 р., а 06.02.2008 р. було підписано угоду про вступ України до СОТ.

Світова організація торгівлі виконує такі функції:

- 1). СОТ є форумом багатосторонніх переговорів з питань міжнародної торгівлі;
- 2). забезпечує функціонування механізму вирішення міждержавних суперечок у сфері міжнародної торгівлі;
- 3). здійснює тлумачення міжнародних торгових договорів системи СОТ;
- 4). устанавлює контроль за реалізацією міжнародних торгових договорів системи СОТ, здійснюючи механізм оглядів торговельної політики.

Для всіх країн із перехідною економікою членство в СОТ стало першим кроком до інтеграції у світові ринки та приєднання до міжнародної спільноти. Шість країн із перехідною економікою підписали угоди ГАТТ до 1994 р.: Польща (1967), Румунія (1971), Угорщина (1973), Чеська республіка (1993), Словаччина (1993) і Словенія (1994). Ще одинадцять країн вже приєдналися до СОТ Болгарія (1996), Монголія (1997), Киргизстан (1998), Латвія (1999), Естонія (1999), Грузія (2000), Албанія (2000), Хорватія (2000), Литва (2001), Молдова (2001), Вірменія (2003). Звичайно, на наслідки вступу до СОТ вплинули умови вступу. Вважається, що процес вступу до СОТ значною мірою визначається неписаними правилами, джерелами яких є попередні прецеденти. Такі неписані правила стосуються, зокрема, й статусу країн-кандидатів. Загалом СОТ не користується визначенням “розвинені” країни і “країни, що розвиваються”. Статус членів визначається тим, чи застосовуються до них заходи “спеціального і диференційованого режиму”. Країна сама може презентувати себе в СОТ як така, що розвивається, проте інші країни можуть ставити під сумнів це визначення.

Наслідки від членства в СОТ для країн із перехідною економікою розглянемо з огляду на лібералізацію торговельних та інвестиційних режимів, інституціональних і політичних змін, серед яких – вплив на рівень корупції, вартість впровадження правил СОТ тощо.

В останнє десятиріччя країни Центральної та Східної Європи зробили значні кроки в напрямі лібералізації своїх торговельних та інвестиційних режимів. Зауважимо, що членство в СОТ сприяло лібералізації ринків, але не відіграло в цьому процесі визначальної ролі. Торговельні й інвестиційні режими встановлювалися під час переговорів про набуття членства в ЄС, регіональних договорів про вільну торгівлю, митних угод і угод про захист інвестицій між країнами. Лише у специфікації технічних, санітарних і фітосанітарних стандартів умови СОТ були більш жорсткими. Міру відкритості внутрішніх ринків країн із перехідною економікою, які є членами СОТ, і обмежений вплив зобов'язань СОТ на лібералізацію торговельних режимів, ілюструють дані про середню фактичну ставку ввізного мита і пов'язану погоджену із СОТ ставку мита на промислову продукцію в деяких країнах.

Вступ до СОТ – це насамперед приєднання до загальноприйнятих правил цивілізованого ринку, які мають значні переваги, - це стимул до національного розвитку України, який сприяє розгортанню адекватних адаптаційних програм та механізмів, інформаційних кампаній, тренінгів та інших комунікативних заходів.

Вступ до СОТ є дуже істотним чинником формування привабливого іміджу України на міжнародній арені, що впливатиме насамперед на формування ефективного ділового середовища для національних та іноземних компаній, а також на її економічний розвиток, оскільки членство в СОТ є, так би мовити, ознакою надійності, передбачуваності бізнес-середовища країни, її інвестиційного клімату, гарантує захист прав інвесторів в Україні.

Водночас іноземні компанії у своїх стратегіях вважають Україну насамперед як можливий ринок збуту експорту та з великою пересторогою планують можливі інвестиції у її виробництво. Основні інвестиції надходять в оптову торгівлю, а вітчизняне виробництво залишається застарілим. Це, звичайно, не створює надійної бази для підвищення добробуту населення, міжнародного іміджу, а на довгострокову перспективу завдасть серйозного удару попиту, внаслідок чого Україна може втратити навіть той незначний чинник привабливості, який нині існує завдяки споживчому ринку.

Український національний бізнес як зацікавлена сторона не може перебувати осторонь процесу приєднання до світової системи торгівлі, оскільки байдужість до умов і наслідків вступу нині означає збитки (або втрачені прибутки) завтра. У деяких випадках неготовність до змін ставить під загрозу існування самого бізнесу. Своє слово мають сказати і галузеві спілки (асоціації) підприємців, які мають координувати підготовку своїх галузей до роботи в умовах СОТ.

Зазначимо також, що наслідки для різних підприємств однієї і тієї самої галузі можуть бути різними, і залежатимуть від їх розміру, фінансового становища, географічного положення тощо. Тому суб'єкти підприємницької

діяльності, які серйозно дбають про майбутнє, повинні невідкладно розпочати підготовку та планові заходи з адаптації. Тільки так можна підвищити національну конкурентоспроможність на внутрішньому і зовнішньому ринках, а також забезпечити утримання нелегко виборених нинішніх позицій.

Україна в МВФ. Статусу члена МВФ Україна набула 03.09.1992 р. Її квота в МВФ становила 997,3 млн. СПЗ (приблизно \$1523 млн.).

Міжнародний валютний фонд виділив для України системну трансформаційну позику (СТФ) та резервний кредит “стенд-бай”. За умовами МВФ кошти використовувалися на збільшення офіційних резервів Національного банку, на проведення валютних інтервенцій для підтримання курсу національної валюти, а також для фінансування нестачі валютних коштів в економіці для покриття потреби в імпорті. Згідно з умовами надання Фондом системної трансформаційної позики, строк боргового зобов'язання по ній становить 10 років, а термін відстрочення основних виплат (пільговий період, протягом якого потрібно сплачувати тільки відсотки) – 4,5 року.

Крім фінансової, Україна отримує також консультативну і технічну допомогу, поточну інформацію і видання з міжнародних валютно-кредитних проблем.

Діяльність Всесвітнього банку в Україні. Діяльність Всесвітнього банку в Україні була започаткована 03.09.1992 р., коли міністр фінансів України Г. П'ятаченко підписав оригінал (від 1945 р.) Статуту МБРР на церемонії у Державному департаменті США. Україна підписалася на 908 акцій (\$1315,9 млн.) і стала 167-м членом Банку. Представництво Всесвітнього банку в Україні було відкрите 01.11.1992 р. Штат представництва складається із 45 працівників.

Основні проекти Всесвітнього банку в Україні:

1. Проект інституціональної перебудови, на що була виділена Інституціональна позика, затверджена Радою директорів у червні 1993 р., загальним обсягом \$40 млн. (з яких 27 млн. – позика Банку, решта – кошти інших донорів). Основне призначення проекту – вдосконалення системи підготовки спеціалістів, придбання обладнання, надання консультативних послуг ключовим державним установам, відповідальним за впровадження основних економічних реформ (проекти допомоги Міністерству освіти, Фонду державного майна, Антимонопольному комітету та Національному банку).

2. Проект реабілітаційної позики загальним обсягом \$500 млн. почав впроваджуватися наприкінці 1994 р. Основне призначення проекту – підтримка реалізації основних економічних реформ (лібералізація цін і торгівлі, приватизація підприємств державної власності, реформи в сільському господарстві, енергетиці; підтримка макроекономічної стабілізації; фінансування критичного імпорту).

3. Проекти допомоги у проведенні галузевих реформ.

4. Фінансування установ фінансово-кредитної сфери. У 1996 р. була розроблена стратегія Всесвітнього банку з питань допомоги країні (CAS) для України, основними завданнями якої були:

1. досягнення макроекономічної стабільності;

2. забезпечення економічного зростання за допомогою програми структурної реформи, яка включала такі напрями:

- а) сприяння діяльності приватного сектора;
- б) структурна перебудова державного сектора, спрямована на зміну ролі держави переважно у бік надання допомоги;
- в) забезпечення соціальної стабільності в перехідний період;
- г) забезпечення охорони навколишнього природного середовища.

До сфери діяльності Представництва Всесвітнього банку в Україні належить також координація співпраці з іншими донорами в розробленні та впровадженні реформ в Україні. Для цього регулярно проводяться зустрічі галузевих груп. Штаб-квартира Банку спільно з Європейською комісією проводить періодичні конференції з питань координації допомоги донорів.

Україна та ЄБРР. Банк надає кредити й капіталовкладення, підтримує ініціативи щодо забезпечення додаткового фінансування приватних підприємств, приватизації через надання технічних послуг та фінансування найперспективніших приватизованих підприємств. У сільському господарстві Банк здійснює операції у двох основних напрямках: заснування структур приватного сектора та підтримання розвитку сільськогосподарської інфраструктури (оптові ринки, приватні переробні підприємства тощо). У розвитку інфраструктури основна увага приділяється запровадженню сучасних технологій та засобів контролю. У вибіркового фінансуванні приватного сектора перевага надається пропозиціям, що пов'язані з конверсією, та проектам у стратегічних сферах (металургії, електроніці, виробництві електрообладнання тощо).

Стратегія ЄБРР щодо України з часом змінюється. У перші роки діяльності представництво ЄБРР в Україні більше уваги приділяло проектам у державному секторі, а також співпраці зі спільними підприємствами, що були створені великими західними компаніями. Останнім часом дедалі більшого значення набуває співпраця з приватним бізнесом. Мінімальна сума кредиту на розвиток приватного підприємництва становила \$75 тис., максимальна – \$2,5 млн. Кредити надавалися на 5 років, їх одержали близько 80 малих і середніх підприємств в усіх областях і великих містах України.

Для того щоб отримати фінансування від ЄБРР, потенційний український клієнт має довести свою надійність, тобто надати відповідну інформацію про свій фінансовий і економічний стан, пройти всебічний міжнародний аудит, провести техніко-економічний аналіз своєї діяльності.

Суб'єктами більшості інвестиційних проектів були підприємства – члени Торгово-промислової палати України.

Чорноморський банк торгівлі і розвитку (ЧБТР). Чорноморський банк торгівлі і розвитку розпочав свою операційну діяльність 01.06.1999 р. Його членами можуть бути як країни-члени ЧЕС, так і інші банки та фінансові інститути. Банк створено для надання підтримки процесу переходу країн-членів до ринкової економіки, фінансування та просування регіональних проектів, надання банківських послуг підприємствам як громадського, так і приватного

секторів, кредитування зовнішньоторговельної діяльності країн – учасниць ЧЕС.

Стратегія Банку передбачає:

- сприяння економічній співпраці та регіональній інтеграції через підтримання інвестиційної діяльності;
- залучення інвестиційних ресурсів у межах регіону;
- залучення інвестиційних ресурсів ззовні;
- розвиток приватного сектора.

Банк пропонує широкий спектр послуг, серед яких, зокрема, короткострокова передекспортна гарантійна фінансова програма та довгострокове фінансування торгівлі у формі кредитів. Основну увагу ЧБТР зосереджує на підтриманні розвитку торгівлі, 40% банківських коштів виділяється на фінансування торгівлі, решта 60% – на проекти за участі малих і середніх підприємств, а також у сферу телекомунікації, фінансів, транспорту, енергетики тощо. Проекти, які подаються на розгляд, мають відповідати цілям Банку, а саме:

- сприяти торговельній та інвестиційній співпраці;
- сприяти економічному розвитку та процвітанню Чорноморського регіону;
- полегшувати обіг внутрішнього й іноземного капіталу.

Капітал Банку формується за рахунок відповідних внесків країн-членів. Повний статутний капітал Банку становить 1 млрд. СДР/\$1,2 млрд. Він розподілений на 1 млн. акцій вартістю 1 тис. СДР кожна. Кожна країна-член може викупити певну кількість акцій.

Кожна країна – член ЧЕС має сплатити 30 % акцій (10 % – одноразово, 20 % – щорічними внесками протягом 8 років). Решта 70 % акцій сплачується лише за потреби залучення додаткових коштів Банком. Внесок України до початкового статутного капіталу Банку становив \$18,15 млн.

Управління Банком здійснюють Рада керуючих, що збирається на щорічні засідання, Рада директорів, президент і віце-президенти. Згідно з Указом Президента України, до складу Ради керуючих Банку входять Голова НБ України.

Першим проектом, фінансованим ЧБТР спільно з Європейським банком реконструкції та розвитку, став проект збільшення пропускної спроможності газопроводу з Росії через Україну, Болгарію, Румунію та Туреччину (йдеться про газопровід Тальне – Ізмаїл).

8.3. Експортна безпека України

Зростання протягом останніх років експорту з його сировинною спрямованістю на тлі обвалу вітчизняного виробництва навряд чи можна вважати успіхом української зовнішньоекономічної політики. Це скоріше є марнотратством національних ресурсів. Географічна й товарна незбалансованість експорту та імпорту свідчить про брак в Україні

обґрунтованої експортно-імпоротної стратегії, що позначається на рівні її економічної безпеки.

Під *експортною безпекою* слід розуміти здатність України підтримувати відповідність експорту своїм національним інтересам, забезпечувати його раціональну товарну структуру, географічну збалансованість та конкурентоспроможність, запобігати дискримінації продукції походженням з України на зовнішніх ринках.

Нинішній несприятливий стан зовнішньої торгівлі України зумовлює актуальність проблеми розвитку її експортного потенціалу. Неадекватність експортної діяльності зумовлена не тільки недостатнім рівнем конкурентоспроможності українських товарів і послуг на ринках розвинених країн, й такими проявами системного розриву групою провідних країн, як несумісність технологій. Для подолання цього розриву потрібно докорінно переглянути експортну стратегію. Пріоритетом має стати використання переваг виробництв із передовими технологіями та високим експортним потенціалом, а саме: літакобудування, ракетобудування та космічні послуги, порошкова металургія, виробництво надтвердих матеріалів тощо. Значний експортний потенціал має також сільське господарство за умови його реформування, створення сучасної переробної промисловості, поліпшення умов зберігання продукції тощо.

Однією з основних статей експорту України залишатиметься продукція металургійного комплексу. Її експортний потенціал може бути істотно збільшений за рахунок підвищення частки продукції, сертифікованої за європейськими стандартами. Зниження надходжень від експорту, так само як і зменшення припливу зовнішніх інвестицій, ставить під сумнів вихід української економіки на траєкторію економічного зростання у найближчій перспективі.

Послаблення державного контролю за експортом призвело до безконтрольного вивезення за кордон сировини та дефіцитної продукції, що спричинило труднощі у забезпеченні вітчизняних переробних підприємств та населення відповідними товарами. Навколо деяких статей експорту склалася криміногенна ситуація. Все це створює низку загроз економічній безпеці і вимагає термінового адекватного реагування з боку відповідних структур виконавчої влади.

Заходами стимулювання розвитку експорту та забезпечення експортної безпеки є:

Економічні:

1. страхування експортних кредитів від комерційних та політичних ризиків;
2. надання урядом гарантій щодо залучення кредитних ресурсів в експортно орієнтовані виробництва, запровадження спеціальної системи кредитування обігових коштів виробництва;
3. надання державної фінансової підтримки експортерам промислової продукції;
4. податкове заохочення експортерів;

5. митно-тарифне стимулювання.

Організаційно-правові:

1. удосконалення правової бази розвитку експортної діяльності;
2. створення системи зовнішньоторговельної інформації;
3. державна підтримка просування української продукції на зовнішні ринки;
4. організація ефективної системи сертифікації експортної продукції;
5. підвищення ролі закордонних українських представництв у дипломатичній підтримці ними важливих експортних операцій, попередніх маркетингових досліджень;
6. проведення наукових досліджень у зовнішньоекономічній сфері і, зокрема досліджень кон'юнктури товарів на зовнішніх ринках;
7. підготовка кваліфікованих кадрів для діяльності у сфері ЗЕД.

8.4. Імпортна безпека України

У поглибленні економічної кризи в Україні певну роль відіграє сучасна невиважена державна імпортна політика. Зважаючи на її важливе значення, розглянемо поняття “імпортна безпека”. Вона характеризується раціональною товарною та географічною збалансованістю імпорту, що позитивно впливає на розвиток національної економіки, захищає внутрішній ринок і національного товаровиробника, сприяє зміцненню конкурентоспроможності вітчизняної продукції та економічної незалежності України.

Слід зазначити, що багато країн у зовнішній торгівлі вдаються до протекціоністських заходів. Насамперед доцільно здійснювати імпорт таких прогресивних технологій і продукції виробничого призначення, які сприятимуть модернізації вітчизняної промисловості, заміні нераціонального імпорту та зростанню експорту готової продукції.

Імпортна безпека характеризується раціональною товарною та географічною збалансованістю імпорту, яка не створює зайвих загроз внутрішньому ринку і вітчизняному товаровиробникові, сприяє задоволенню платіжоспроможного виробничого та споживацького попиту. Оптимальний обсяг імпорту та його регіональний розподіл потрібно визначати для кожного виду товару з урахуванням найважливіших зовнішніх і внутрішніх чинників зовнішньоекономічної діяльності.

Для забезпечення імпортною безпеки України слід запровадити такі превентивні заходи:

- привести товарну структуру імпорту у відповідність із потребами виходу національної економіки з кризи;
- забезпечити спрямування імпорту на структурну перебудову економіки, передусім на створення замкнених технологічних циклів;
- активно залучати прогресивні технології для модернізації національного виробництва;
- здійснювати географічну диверсифікацію імпорту з метою зменшення ресурсної, фінансової і технічної залежності України;

- надавати підтримку вітчизняним виробникам в освоєнні продукції, що дає змогу зменшити імпорт закордонних аналогів;
- удосконалити чинне законодавство для ефективного регулювання імпорту;
- розробити економічно обґрунтовану систему тарифного регулювання імпорту з метою насичення внутрішнього ринку необхідними товарами;
- законодавчо оформити внесення змін до переліку країн (у бік їхнього зменшення), на які поширюється преференційний режим;
- здійснювати сертифікацію імпортової продукції відповідно до норм міжнародної практики і національного законодавства з метою запобігання ввезенню в Україну недосконалої, застарілої та екологічно небезпечної продукції;
- здійснювати імпорт дефіцитної сировини з метою збереження обмежених власних ресурсів;
- за потреби обмежувати імпорт з метою захисту вітчизняних товаровиробників та споживчого ринку.

Насамперед доцільно імпортувати такі передові технології, які сприятимуть технічному переозброєнню та модернізації вітчизняної промисловості, припиненню нераціонального імпорту і зростанню експорту високотехнологічної та наукоємної продукції.

8.5. Особливі загрози безпеці України у сфері зовнішньо-економічної діяльності

Основними причинами, які породжують криміногенні ситуації та умовами, що сприяють їх поширенню у сфері ЗЕД, є вади законодавства та існуючої системи державної реєстрації суб'єктів господарювання, прорахунки в організації роботи органів виконавчої влади, контролюючих та правоохоронних органів, брак міждержавних угод щодо захисту економічних інтересів України.

Контрабанда – одна з найбільш поширених видів злочинів, які були зафіксовані в останні роки у сфері ЗЕД. Згідно з ч. І ст. 201 Кримінального кодексу України, під контрабандою розуміють переміщення товарів, валюти, цінностей та інших предметів через митний кордон України поза митним контролем, вчинене у великих розмірах, а також незаконне переміщення історичних і культурних цінностей, отруйних, радіоактивних, вибухових речовин, зброї та боєприпасів.

Найбільш поширені способи скоєння злочинів, пов'язаних із контрабандою:

- здійснення контрабанди шляхом переміщення товарів та цінностей поза митним контролем;
- використання схованок;
- використання різних засобів, що ускладнюють виявлення контрабанди;
- підроблення документів та отримання документів незаконним шляхом;
- виготовлення документів, що містять неправдиві дані.

На ефективність організації боротьби з контрабандою впливають певні обставини, зокрема:

- недостатнє забезпечення оперативних підрозділів митних органів спеціальними засобами;
- брак можливості у митних органів здійснювати оперативно-розвідувальну діяльність;
- недостатній рівень організації взаємодії між митними, правоохоронними і контролюючими органами;
- брак налагодженої системи інформування митних підрозділів про результати розслідувань кримінальних справ про контрабанду органами СБУ та виявлені причини й умови, що сприяють скоєнню злочинів;
- незавершеність правового регулювання діяльності митних органів, їх структури та взаємодії з прикордонними військами.

Ввезення викраденого автотранспорту за підробленими документами. Даючи кримінальну характеристику злочинам, які вчиняються у сфері ЗЕД, слід зазначити, що дедалі частіше спостерігається злиття суто економічної злочинності із загально кримінальною. Зокрема, зафіксовано численні випадки, коли українські громадяни неодноразово виїжджали до Німеччини, Польщі та інших країн, де встановлювали зв'язки із злочинними групами, що займаються крадіжками автомобілів. Придбані за кордоном викрадені автомобілі за підробленими документами ввозилися в Україну і після проходження митного контролю оформлялися у Державтоінспекції, а потім реалізовувалися. Крім того, іноді ухиляючись від сплати податків, правопорушники не оформляли на митниці завезені на територію України автомашини, а реєстрували їх у підрозділах Державтоінспекції за підробленими митними документами.

Запитання для самоконтролю:

1. Що таке зовнішньоекономічна безпека України?
2. Членом яких міжнародних організацій є Україна? Як забезпечена її безпека в цій діяльності?
3. Які є види міжнародних неурядових організацій? Їх сутність.
4. Якою є співпраця України і Європейського товариства з вивчення громадської думки та маркетингових досліджень?
5. Як співпрацюють Україна і Міжнародна асоціація економічних наук?
6. У чому полягає співпраця України і Міжнародного кооперативний альянсу (МКА), Європейського ділового конгресу?
7. У чому полягає діяльність Римського клубу і Дакарського клубу?
8. Які відносини встановлено між Україною та ЄС?
9. Якими є зв'язки між Україною і Організацією Чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС)?
10. Як діє Україна в ООН?
11. Яке значення має членство України в СОТ?
12. Якими є відносини України та МВФ?
13. У чому полягає діяльність Всесвітнього банку в Україні?
14. Якими є зв'язки України та ЄБРР?

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПОТОЧНОГО І ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ

1. Тести

1. Національна безпека держави охоплює:

- а) політичну, правову та військову безпеку;
- б) енергетичну, екологічну та фінансову безпеку;
- в) інформаційну, соціальну та військову безпеку;
- г) валютну, митну, аграрну безпеку.

2. Термін “національна безпека” вперше був використаний:

- а) М. Горбачовим;
- б) Т. Рузвельтом;
- в) Б. Франкліном;
- г) О. Турчиновим.

3. Комплексне поняття і система, що охоплює різні види безпеки як підсистеми:

- а) економічна безпека;
- б) національна безпека;
- в) соціальна безпека;
- г) фінансова безпека.

4. До національної безпеки належать:

- а) безпека особи;
- б) безпека організації;
- в) безпека держави;
- г) всі відповіді правильні.

5. До об’єктивних природних факторів, що породжують загрози, належать:

- а) стихійні природні явища;
- б) конкуренцію підприємств;
- в) порушення технологій, суспільних законів і норм;
- г) крадіжки.

6. Суб’єктивними природними факторами, які породжують загрози, є такі:

- а) стихійні природні явища;
- б) форс-мажорні обставини;
- в) порушення технологій, суспільних законів і норм;
- г) крадіжки.

7. До принципів забезпечення економічної безпеки держави належать:

- а) правомірність;
- б) своєчасність;
- в) плановість;
- г) гнучкість.

8. Індикатор, який сигналізує, з одного боку, про зону безпеки, а з другого – про розвиток небезпеки, – це:

- а) загроза;

- б) небезпека;
- в) граничний показник;
- г) економічний інтерес.

9. *Економічні інтереси – це:*

- а) стратегічні зацікавленості суб'єктів у певних галузях ;
- б) усвідомлені потреби, задоволення яких є життєво необхідним для функціонування системи;
- в) процеси, які можуть впливати та безпосередньо впливають й істотно на стан нації;
- г) правильні відповіді б, в.

10. *Інтереси, якими країна не повинна поступатися, а для їх забезпечення може йти на розумні компроміси:*

- а) пріоритетні;
- б) внутрішні;
- в) зовнішні;
- г) усі відповіді правильні.

11. *До тіньової економіки належать види економічної діяльності, за яких:*

- а) порушуються вимоги, обмеження та заборони, установлені державою до економічної діяльності;
- б) діяльність не регламентується державою;
- в) поєднуються спекулятивні операції, хабарництво і шахрайство;
- г) усі відповіді правильні.

12. *Основним чинником, що ініціює тіньову економіку, є:*

- а) прогалини в законодавстві;
- б) брак відповідного контролю з боку держави;
- в) розмір сумарного податкового навантаження;
- г) правильної відповіді немає.

13. *Безпосередніми наслідками тіньової економіки можуть бути віднесені:*

- а) зростання зовнішнього боргу держави;
- б) невідповідність грошової маси в країні потребам суспільства;
- в) витік коштів із країни в офшорні зони;
- г) усі відповіді правильні.

14. *Основним напрямом подолання тіньової економіки є:*

- а) зниження загального рівня оподаткування;
- б) розвиток ринкової інфраструктури, що сприятиме підприємництву;
- в) розроблення системи індикаторів тіньового сектора економіки та їх граничних значень;
- г) всі відповіді правильні.

15. *Вибрати правильне твердження:*

- а) чим більша величина сумарного податкового навантаження на суб'єктів економічної діяльності, тим більша тіньова вигода від заняття тіньовою діяльністю;
- б) чим більша сума витрат, необхідних для здійснення тіньової економічної діяльності, тим нижча тіньова вигода;

в) чим більший розмір конкуренції в певній галузі, тим більша кількість фірм у тіньовому секторі;

г) тіньова вигода від заняття забороненими видами діяльності визначається ефективністю державної протидії і переслідування цих видів діяльності.

16. Найбільшу частину в тіньовій економіці становлять:

а) дрібні й середні державні службовці, працівники фізичної і розумової праці;

б) кримінальні авторитети та їх робоча сила;

в) підприємці, яким працювати за офіційними вимогами не вигідно;

г) усі перелічені види є правильними.

17. Чи враховується у ВВП все, що виготовляється в тіньовій економіці:

а) враховується;

б) частково;

в) не враховується?

г) враховуються лише товари, а не послуги.

18. Наслідками тіньової економіки є:

а) криміналізація економіки;

б) незаконна конвертація безготівкових грошових коштів;

в) недобросовісна конкуренція;

г) інфляційні процеси в державі.

19. Наслідками тіньової економіки в соціальній сфері є:

а) прийняття необ'єктивних рішень на регіональному рівні щодо інтересів певної економічної групи;

б) згорання соціальних програм;

в) формування споживацького типу культури населення;

г) фінансове знекровлення державного і місцевого бюджетів.

20. Наслідками тіньової економіки в економічній сфері є:

а) прийняття необ'єктивних рішень на регіональному рівні щодо інтересів певної економічної групи;

б) згорання соціальних програм;

в) формування споживацького типу культури населення;

г) фінансове знекровлення державного і місцевого бюджетів.

21. Наслідками тіньової економіки у політичній сфері є:

а) прийняття необ'єктивних рішень на регіональному рівні щодо інтересів певної економічної групи;

б) згорання соціальних програм;

в) формування споживацького типу культури населення;

г) фінансове знекровлення державного і місцевого бюджетів.

22. Наслідками тіньової економіки у моральній сфері є:

а) прийняття необ'єктивних рішень на регіональному рівні щодо інтересів певної економічної групи;

б) згорання соціальних програм;

в) формування споживацького типу культури населення;

г) фінансове знекровлення державного і місцевого бюджетів.

23. Суб'єктами корупційних дій за Законом України "Про боротьбу з корупцією" є:

- а) юридичні особи;
- б) приватні підприємці;
- в) голови місцевих рад;
- г) домогосподарства.

24. Аспект корупції, пов'язаний зі здійсненням публічної влади в усіх сферах соціального життя:

- а) політичний;
- б) соціальний;
- в) економічний;
- г) правовий.

25. Розрізняють такі види корупції:

- а) податкову;
- б) взаємо доповнювальну;
- в) державну (елітарну);
- г) на макрорівні.

26. Корупція – це:

- а) використання особою посадових інструкцій з метою особистого збагачення або власних вигід;
- б) використання особою повноважень з метою особистого збагачення або власних вигід;
- в) використання особою повноважень наданих для виконання функцій держави з метою особистого збагачення або власних вигід;
- г) використання особою посадових інструкцій наданих для виконання функцій держави з метою особистого збагачення або власних вигід.

27. Корупції може сприяти:

- а) високий рівень зростання ВВП;
- б) складність бюрократичних процесів;
- в) інфляційні процеси в державі;
- г) процеси, що пов'язані з перехідним періодом.

28. Основні способи отримання тіньових доходів службовцями за корупційні діяння:

- а) крадіжка;
- б) неналежне виконання роботи;
- в) отримання матеріальної допомоги, що призначалась іншій особі;
- г) незнання закону.

29. Корупція не може відбуватись у такій формі:

- а) прямий підкуп;
- б) економічний корупційний зв'язок;
- в) обіцяння майбутньої економічної вигоди;
- г) політичний корупційний зв'язок.

30. Державна (елітарна) корупція не пов'язана з прийняттям рішень:

- а) щодо розподілу бюджетних коштів;
- б) про надання торгових ліцензій;

- в) про зміну форм власності;
- г) щодо середнього рівня чиновників.

31. *Сприяння кар'єрному зростанню службових осіб в обмін на певні гарантії*

- а) зловживання службовим становищем;
- б) політичний корупційний зв'язок;
- в) лобіювання;
- г) усі відповіді правильні?

32. *Наслідками корупції можуть бути:*

- а) перешкода розвитку середньому бізнесу;
- б) обмеження свободи громадянина;
- в) підрив авторитету державного апарату управління;
- г) усі відповіді правильні?

33. *Умисна суспільно небезпечна діяльність або бездіяльність, яка призводить до істотних втрат суб'єкта господарювання і фізичних осіб і стає на перешкоді реалізації економічних інтересів, зумовлюючи цим погіршення їх соціально- економічного стану, – це:*

- а) тіньова діяльність;
- б) економічні злочини;
- в) корупційні вчинки;
- г) недобросовісна конкуренція.

34. *Обов'язковими складовими схеми економічного злочину є:*

- а) об'єкт злочину;
- б) суб'єкт злочину;
- в) предмет злочину;
- г) об'єктивна сторона злочину
- д) правильні відповіді а і б
- е) правильні відповіді а і г.

35. *Об'єктами злочинних посягань є:*

- а) установлений порядок здійснення торговельно-посередницької діяльності;
- б) право власності;
- в) законний порядок службової діяльності;
- г) установлений порядок здійснення економічної діяльності.
- д) правильні відповіді б, в, г
- е) правильні відповіді а, б, г.

36. *Право особи на річ (майно), яке вона здійснює відповідно до закону за своєю волею, незалежно від волі інших осіб, – це:*

- а) установлений порядок здійснення торговельно-посередницької діяльності;
- б) право власності;
- в) законний порядок службової діяльності;
- г) установлений порядок здійснення економічної діяльності.

37. За суб'єктами здійснення права власності, згідно з чинним законодавством виокремлюють:

- а) право власності українського народу;
- б) право власності здобуте злочинним шляхом;
- в) право державної власності;
- г) право приватної власності.
- д) правильні відповіді б, в, г
- е) правильні відповіді а, в, г.

38. Сутність економічних злочинів проти власності полягає у:

- а) незаконному привласненні об'єктів власності;
- б) незаконному розпорядженні об'єктами власності;
- в) купівлі краденої продукції;
- г) відчуженні незаконним способом об'єктів власності.
- д) правильні відповіді б, в, г
- е) правильні відповіді а, б, г.

39. Основними економічними злочинами в економічній діяльності є злочини у сфері:

- а) купівлі промислових товарів;
- б) господарської діяльності;
- в) продажу цінних паперів;
- г) комп'ютерних технологій.
- д) правильні відповіді б, в, г?
- е) правильні відповіді б і г?

40. До економічних злочинів, згідно з Кримінальним кодексом України, є:

- а) ненавмисний продаж бракованого товару;
- б) порушення авторського права;
- в) ухилення від сплати податків;
- г) операції з металобрухтом.
- д) правильні відповіді в, г?
- е) правильні відповіді б, в?

41. До економічних злочинів, згідно з Кримінальним кодексом України належать:

- а) виготовлення недержавних цінних паперів;
- б) фіктивне банкрутство;
- в) розголошення комерційної таємниці;
- г) приватизація державного майна.
- д) правильні відповіді в, г?
- е) правильні відповіді б, в?

42. До економічних злочинів, згідно з Кримінальним кодексом України, належать:

- а) порушення правил здавання дорогоцінних металів;
- б) підроблення марок акцизного збору;
- в) розповсюдження технічних засобів;
- г) дії з державною інформацією.
- д) правильні відповіді б, в?

е) правильні відповіді а і б?

43. *Потенційними суб'єктами економічних злочинів є:*

а) громадяни України;

б) значні фігури бізнесу;

в) державні службовці;

г) фінансисти.

д) правильні відповіді б, в?

е) правильні відповіді б, г?

44. *Епізодичне вчинення злочину групою осіб чи окремими особами для одержання економічних вигід. Наприклад, одноразове контрабандне вивезення валюти, дорогоцінних металів чи інших цінностей із країни, ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів – це:*

а) організована економічна злочинність;

б) одноразова економічна злочинність;

в) стихійна економічна злочинність;

г) інтернаціональна економічна злочинність.

45. *Вчинення економічного злочину на основі системи соціально-кримінальних зв'язків з метою систематичного одержання економічних вигід – це:*

а) організована економічна злочинність;

б) одноразова економічна злочинність;

в) стихійна економічна злочинність;

г) інтернаціональна економічна злочинність.

46. *Економічній злочинності притаманні ознаки:*

а) має тривожний характер;

б) здійснюється під впливом гіпнозу;

в) посягає на порядок управління економікою;

г) вчиняється юридичними особами.

д) правильні відповіді а, в?

е) правильні відповіді б, г?

47. *Сукупність відносин, що здійснюються з порушенням правових норм, що діють і зводять разом покупців і продавців товарів і послуг, – це:*

а) підпільний ринок;

б) нелегальний ринок;

в) фінансовий ринок;

г) ринок товарів і послуг.

48. *Види нелегальних ринків:*

а) ринок торгівлі людьми;

б) ринок зерна;

в) ринок капіталів;

г) нелегальний гральний бізнес.

д) правильні відповіді а, г?

е) правильні відповіді б, г?

49. Термін “відмивання грошей” означає:

- а) доходи від наркобізнесу;
- б) процес перетворення нелегально отриманих грошей на легальні гроші;
- в) процес перетворення легально отриманих грошей на нелегальні гроші;
- г) процес отримання незаконного прибутку.

50. У міжнародному праві визначення легалізації (“відмивання”) доходів від злочинної діяльності є у:

- а) Страсбурзькій конвенції ООН про боротьбу проти торгівлі людьми;
- б) Віденській конвенції ООН про боротьбу проти незаконного обороту наркотичних засобів і психотропних речовин;
- в) Віденській конвенції про подолання всіх форм дискримінації;
- г) Конвенції Ради ООН про протидію відмиванню грошей.

51. Джерелом походження легалізації незаконно отриманих доходів є:

- а) правопорушення;
- б) злочини, пов’язані із незаконним оборотом наркотиків;
- в) дії підприємств;
- г) вбивства;
- д) правильні відповіді б, в?
- е) правильні відповіді а, б?

52. Офшорна зона – це ...

- а) різновид вільних економічних зон;
- б) зона сприятливого валютно-фінансового та фіскального режиму;
- в) зона із прогалинами у законодавстві;
- г) територія, де не встановлено жодних обмежень.
- д) правильні відповіді а, б?
- е) правильні відповіді б, г?

53. Низька або нульова податкова ставка на всі або окремі категорії доходів установлюється в:

- а) офшорній юрисдикції;
- б) офшорній зоні;
- в) вільній економічній зоні;
- г) податковому притулку.

54. Особливостями офшорних зон є:

- а) рівень оподаткування;
- б) кращі умови для виробництва товарів;
- в) фінансова секретність;
- г) простота валютних розрахунків.
- д) правильні відповіді а, в?
- е) правильні відповіді б, г?

55. Особливий організаційно-правовий статус підприємства, який забезпечує йому максимальне зниження податкових платежів, фінансову секретність і конфіденційність операцій, – це:

- а) офшорна юрисдикція;
- б) офшорна фірма;
- в) фірма в податковому притулку;

г) фірма в офшорно-економічній зоні.

56. Як економічна категорія конкуренція – це:

а) боротьба між товаровиробниками за найвигідніші умови виробництва і збуту товарів та послуг, за привласнення найбільших прибутків;

б) боротьба між продавцями за отримання прибутку;

в) боротьба між покупцями за купівлю найбільш якісного за оптимальною ціною товару;

г) боротьба між ринками.

57. Основними видами недобросовісної конкуренції є:

а) обман споживачів;

б) економічне (промислове) шпигунство;

в) торгівля зброєю;

г) торгівля вином;

д) правильні відповіді а, б?

е) правильні відповіді б, г?

58. Вибрати серед наведених нижче понять більш загальне:

а) економічне шпигунство;

б) промислове шпигунство.

г) правильні відповіді а, б?

59. Економічне шпигунство охоплює такі сфери:

а) ВНП, ВВП;

б) доходи підприємств та фізичних осіб;

в) запаси природних ресурсів;

г) патенти, креслення;

д) виявлення промислових запасів.

е) правильні відповіді а, б, в?

є) правильні відповіді а, б, г?

60. Промислове шпигунство охоплює такі сфери:

а) ВНП, ВВП;

б) доходи підприємств та фізичних осіб;

в) запаси природних ресурсів;

г) патенти, креслення;

д) виявлення промислових запасів;

е) правильні відповіді г, д?

є) правильні відповіді б, г?

61. Об'єктом шпигунства, відповідно до Кримінального кодексу України, є:

а) суверенітет України;

б) юридичні і фізичні особи;

в) державна безпека України;

г) закони України.

д) правильні відповіді а, в?

е) правильні відповіді б, г?

62. Відсутність загрози, стан захищеності життєво важливих інтересів від внутрішніх і зовнішніх загроз у всіх сферах життєдіяльності – це:

- а) суверенітет України;
- б) державна безпека України;
- в) національна безпека України;
- г) безпека особи і суспільства.

63. До державної таємниці відносять:

- а) відомості про кількість національних підприємств;
- б) інформація про сили і засоби Цивільної оборони України;
- в) відомості про плани й фінансування державного замовлення для забезпечення потреб оборони й безпеки;
- г) відомості про стан навколишнього природного середовища.
- д) правильні відповіді а, в?
- е) правильні відповіді б, г?

64. Передавання або збирання з метою передавання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам відомостей, що становлять державну таємницю:

- а) шпигунство;
- б) бенчмаркінг ;
- в) розвідка;
- г) контррозвідка.

65. Шпигунство вважається злочином з моменту заволодіння будь-якою кількістю таємних відомостей:

- а) так;
- б) ні.

66. Система забезпечення економічної безпеки держави охоплює:

- а) сукупність суб'єктів забезпечення економічної безпеки держави;
- б) сукупність об'єктів та механізмів, об'єднаних цілями і завданнями щодо протидії загрозам;
- в) сукупність життєво важливих інтересів особи, фірми, регіону, суспільства та держави;
- г) правильна відповідь а, б?
- д) правильна відповідь а, б, в?

67. Основним суб'єктом системи забезпечення економічної безпеки держави є:

- а) органи законодавчої та виконавчої влади;
- б) громадяни України, які перебувають як в Україні так і за її межами;
- в) держава.
- г) правильна відповідь а, б?

68. Повноваження основних суб'єктів системи забезпечення економічної безпеки держави визначаються:

- а) Концепцією економічної безпеки України;
- б) Конституцією України;
- в) функціональними обов'язками службовців.
- г) правильна відповідь а, б?

69. Не є силовим інститутом економічної безпеки держави:

- а) Служба безпеки України;

- б) Міністерство внутрішніх справ України;
- в) Держкомкордон України;
- г) служби безпеки суб'єктів господарювання.

70. *Не є економічним інститутом безпеки держави:*

- а) Міністерство економіки України;
- б) Інститути захисту комерційної таємниці фірм;
- в) Міністерство фінансів України;
- г) Державна податкова адміністрація.

71. *Діяльність суб'єктів забезпечення економічної безпеки ґрунтується на таких принципах:*

- а) послідовності;
- б) компетентності;
- в) адекватності.
- д) усі відповіді правильні?

72. *Створення необхідних умов для реалізації національних економічних інтересів – це:*

- а) тактика системи економічної безпеки держави;
- б) мета системи економічної безпеки держави;
- в) стратегія системи економічної безпеки держави;
- г) функція системи економічної безпеки держави.

73. *Завданнями системи забезпечення економічної безпеки держави є:*

- а) запобігання перетіканню бюджетних коштів у тіньову економіку;
- б) підтримання важливих для держави пріоритетів;
- в) протидія відтіканню ресурсів;
- д) усі відповіді правильні?

74. *Основні складові системи економічної безпеки держави, що потребують захисту, є такими:*

- а) рівень і якість життя;
- б) продуктивні сили суспільства;
- в) резервний капітал підприємств;
- г) природні ресурси держави.

75. *Фізична або юридична особа, котра прямо чи опосередковано бере участь у діяльності, пов'язаній із забезпеченням економічної безпеки держави, – це:*

- а) суб'єкт системи економічної безпеки держави;
- б) об'єкт системи економічної безпеки держави;
- в) предмет системи економічної безпеки держави;
- г) мета системи економічної безпеки держави.

76. *До суб'єктів системи економічної безпеки держави не належить:*

- а) Президент України;
- б) Верховна Рада України;
- в) Служба безпеки України;
- г) голова правління НАК “Нафтогаз України”.

77. Система спеціальних функцій, засобів і принципів діяльності сил безпеки – це:

- а) механізм забезпечення економічної безпеки держави;
- б) принципи забезпечення економічної безпеки держави;
- в) засоби забезпечення економічної безпеки держави;
- г) функція забезпечення економічної безпеки держави.

78. Можливості, які можуть використати суб'єкти у протидії загрозам економічній безпеці держави, – це:

- а) механізм забезпечення економічної безпеки держави;
- б) принципи забезпечення економічної безпеки держави;
- в) засоби забезпечення економічної безпеки держави;
- г) функція забезпечення економічної безпеки держави.

79. Безпека національних економічних інтересів передбачає реалізацію їх на рівні:

- а) не нижче встановлених індикаторів економічної безпеки держави;
- б) не вище встановлених індикаторів економічної безпеки держави;
- в) на рівні встановлених індикаторів економічної безпеки держави;
- г) на рівні значення зваженого показника стану економічної безпеки держави.

80. Мета і завдання системи забезпечення національної безпеки; напрями форми і способи застосування відповідних сил і засобів для нейтралізації та локалізації можливих загроз – це:

- а) політика економічної безпеки держави;
- б) стратегія економічної безпеки держави;
- в) тактика економічної безпеки держави.
- г) усі відповіді правильні.

81. Завдання конкретного етапу розвитку, що полягає у своєчасному перегрупуванні пріоритетності національних економічних інтересів залежно від внутрішніх і зовнішніх загроз, – це:

- а) політика економічної безпеки держави;
- б) стратегія економічної безпеки держави;
- в) тактика економічної безпеки держави;
- г) усі відповіді правильні.

82. Вимоги до системи економічної безпеки держави:

- а) функціонування у визначених фінансових межах;
- б) забезпечення надійного захисту національних інтересів;
- в) функціонування в межах, визначених законом;
- г) урахування всіх побажань держави й суспільства.
- д) правильні відповіді б, в?
- е) правильні відповіді б, г?

83. Режими функціонування системи економічної безпеки держави:

- а) всесвітній;
- б) глобальний;
- в) локальний;
- г) повсякденний.

д) правильні відповіді б, в, г?

е) правильні відповіді а, б, г?

84. Суб'єкти забезпечення національної безпеки України:

а) Президент України;

б) громадяни України;

в) прокуратура України;

г) Кабінет Міністрів України.

д) правильні відповіді б, в?

е) правильні відповіді а, в, г?

85. До правоохоронних органів як суб'єктів забезпечення економічної безпеки України належать:

а) Міністерство внутрішніх справ України;

б) Прокуратура України;

в) Контрольно-ревізійне управління;

г) Міністерство надзвичайних ситуацій України.

д) правильні відповіді а, б?

е) правильні відповіді б, г?

86. До фіскальних органів як суб'єктів забезпечення економічної безпеки України належать:

а) митні органи України;

б) Державна податкова служба України;

в) страхова компанія "Оранта";

г) Державна служба охорони.

д) правильні відповіді б, в?

е) правильні відповіді а, б?

87. До органів спеціального контролю як суб'єкти забезпечення економічної безпеки України належать:

а) Орган фінансового контролю;

б) Прокуратура України;

в) Державна пожежна служба;

г) органи ветеринарного контролю.

д) правильні відповіді б, в?

е) правильні відповіді в, г?

88. Своєчасним припиненням злочинів у галузі економіки займається:

а) МВС України;

б) Державна служба боротьби з організованою злочинністю;

в) Служба безпеки України;

г) митні органи України.

89. До основних завдань недержавного забезпечення безпеки належать:

а) отримання доходу у вигляді відсотків;

б) забезпечення і захист права власності;

в) підготовка кадрів у сфері безпеки;

г) робота з органами державної влади.

д) правильні відповіді б, в?

е) правильні відповіді б, г?

90. Тактика економічної безпеки – це:

а) конкретні дії держави в певній галузі економіки стосовно окремих підприємств;

б) завдання конкретного етапу розвитку щодо захисту національних інтересів;

в) пріоритетність національних інтересів;

г) нейтралізація зовнішніх загроз.

Відповіді на тестові завдання

Номер запитання	Правильна відповідь	Номер запитання	Правильна відповідь	Номер запитання	Правильна відповідь
1	А	31	Б	61	Д
2	Б	32	Г	62	Б
3	Б	33	Б	63	Д
4	Г	34	Д	64	А
5	А	35	Д	65	А
6	В	36	Б	66	Г
7	В	37	Е	67	В
8	В	38	Е	68	Г
9	Б	39	Е	69	Г
10	А	40	Е	70	Б
11	Г	41	Е	71	Г
12	В	42	Е	72	Б
13	В	43	Д	73	Г
14	Г	44	В	74	В
15	В	45	А	75	А
16	А	46	Д	76	Г
17	В	47	Б	77	А
18	Г	48	Д	78	В
19	Б	49	Б	79	А
20	Г	50	Б	80	Б
21	А	51	Е	81	В
22	В	52	Д	82	Д
23	В	53	Б	83	Д
24	А	54	Д	84	Е
25	В	55	Б	85	Д
26	В	56	А	86	Е
27	Б	57	Д	87	Е
28	В	58	А	88	Б
29	В	59	Е	89	Д
30	Б	60	Е	90	Б

2. Пояснити терміни:

1. Безпека держави – це ...
2. Безпека підприємницької діяльності – це ...
3. Види організованої злочинної діяльності – це ...
4. Відмивання грошей – це ...
5. Внутрішній аудит – це ...
6. Внутрішня тіньова економіка – це ...
7. Економічна злочинність – це ...
8. Екосестейт – це ...
9. Загрози економічній безпеці – це ...
10. Кібернетична концепція тіньової економіки – це ...
11. Комерційна таємниця – це ...
12. Комерційне шпигунство – це ...
13. Комплексна система забезпечення економічної безпеки – це ...
14. Комп'ютерна злочинність – це ...
15. Контрабанда – це ...
16. Конфіденційна інформація – це ...
17. Кримінальна економіка – це ...
18. Монопольно низька ціна – це ...
19. Національна безпека держави – це ...
20. Недобросовісна конкуренція – це ...
21. Нелегальний ринок – це ...
22. Офшорна зона – це ...
23. Офшорна фірма (компанія) – це ...
24. Податкова злочинність – це ...
25. Тіньова економіка – це ...
26. Транснаціональна бізнес-злочинність – це ...
27. Шахрайство – це ...

3. Розкрити зміст питання:

1. Суть і цілі економічної безпеки держави, індикатори визначення рівня економічної безпеки держави.
2. Основні положення Концепції національної безпеки України.
3. Економічне становище України у контексті економічної безпеки.
4. Національні інтереси та загрози економічній безпеці України.
5. Причини глобалізації тіньових відносин в Україні.
6. Поняття “тіньової економіки” та її складові елементи.
7. Поняття, структура та методи оцінки обсягів тіньової економіки у наукових розробках вітчизняних та іноземних вчених.
8. Термін “корупція” та нормативно-правове розуміння корупції.
9. Суб'єкти боротьби з корупцією.
10. Види корупції.
11. Вплив корупції на українське суспільство і державу.

12. Поняття корупційних злочинів і підстави віднесення злочинів до категорії корупційних .
13. Види корупційних злочинів.
14. Варіанти корумпованої поведінки.
15. Адміністративно-правовий механізм боротьби з корупцією.
16. Адміністративно-правова відповідальність за корупційні діяння.
17. Засади протидії корупції.
18. Кримінологічне визначення поняття та ознак економічної злочинності та види економічних злочинів.
19. Нелегальний ринок як сфера економічних злочинів.
20. Поняття відмивання грошей, отриманих злочинним шляхом.
21. Моделі відмивання кримінальних фондів грошових коштів.
22. Відмивання грошей: транснаціональний характер і регіональні особливості.
23. Запобігання відмиванню грошей. Політика “знай свого клієнта”. Програма внутрішньої відповідності.
24. Поняття і походження офшорних юрисдикцій.
25. Основні мотиви використання офшорних юрисдикцій.
26. Офшорна фірма: поняття і принципи організації.
27. Характеристика офшорних юрисдикцій.
28. Поняття і ознаки транснаціональної економічної і організованої злочинності.
29. Типові схеми здійснення економічних злочинів.
30. Види державного і недержавного контролю для запобігання економічній злочинності.
31. Поняття конкуренції та недобросовісної конкуренції у сфері економічної безпеки держави.
32. Бенчмаркінг – загроза підприємництву як суб’єкту національних інтересів держави.
33. Кримінальна відповідальність за шпигунство.
34. Основні поняття у сфері системи економічної безпеки держави.
35. Суб’єкти забезпечення національної безпеки держави.
36. Загальнодержавне забезпечення економічної безпеки.
37. Недержавні суб’єкти забезпечення економічної безпеки держави.
38. Сировинно-ресурсна безпека України.
39. Енергетична безпека України.
40. Фінансова безпека України.
41. Воєнно-економічна безпека України.
42. Продовольча безпека України.
43. Соціально-демографічна безпека України.
44. Екологічна безпека України.
45. Поняття зовнішньоекономічної безпеки України.
46. Вплив членства України у міжнародних організаціях на рівень економічної безпеки.
47. Україна і СОТ – позитиви і негативи для економічної безпеки.
48. Україна і НАТО – позитиви і негативи для національної безпеки.

49. Експортна безпека України.

50. Імпортна безпека України.

4. Виконати завдання:

Завдання 1. Провести хронологічний аналіз нормативно-правових актів, у яких закладено правове регламентування становлення та розвитку економічної безпеки в Україні. Результати аналізу представити у формі таблиці

№ п/п	Документ	Рік прийняття	Положення, що стосуються безпеки
...

Форма контролю: Усне опитування, перевірка конспекту.

Завдання 2. Дослідити публікації вітчизняних та зарубіжних вчених, у яких надаються пропозиції складових системи економічної безпеки держави за останні 5 років. Запропонувати власний підхід до формування системи економічної безпеки держави у графічній формі (схема).

Форма контролю: Усне опитування, презентація схеми.

Завдання 3. Провести аналіз динаміки наступних показників: валового внутрішнього продукту, темпу інфляції, дефіциту бюджету, рівня безробіття, економічного зростання, рівня та якості життя, енергетичної залежності, інтегрованості у світову економіку, сальдо експорту-імпорту, стану демографічних процесів, державного внутрішнього та зовнішнього боргу.

Форма контролю: Обговорення, презентація результатів аналізу.

Завдання 4. Оцінити поточний стан: бюджетної безпеки, боргової безпеки, безпеки грошового ринку та інфляційних процесів (грошово-кредитної безпеки), валютної безпеки, безпеки банківської системи, інвестиційної безпеки, безпеки фондового і страхового ринку.

Форма контролю: Обговорення, презентація результатів аналізу.

Завдання 5. Оцінити поточний стан: показників макроекономічної безпеки держави, показників зовнішньоекономічної безпеки держави, показників інвестиційної безпеки держави, показників науково-технологічної безпеки держави, показників енергетичної безпеки держави, показників виробничої безпеки держави, показників демографічної безпеки держави, показники соціальної безпеки держави, показники продовольчої безпеки держави.

Форма контролю: Обговорення, презентація результатів аналізу.

Завдання 6. Дослідити публікації вітчизняних та зарубіжних вчених, у яких надаються пропозиції класифікації національних економічних інтересів за останні 5 років. Запропонувати власний підхід до їх систематизації та класифікації у графічній формі (схема).

Форма контролю: Усне опитування, презентація схеми.

Завдання 7. Дослідити публікації вітчизняних та зарубіжних вчених, у яких надаються пропозиції класифікації загроз економічній безпеці підприємницьких структур за останні 5 років. Запропонувати власний підхід до їх систематизації та класифікації у графічній формі (таблиця).

№ п/п	Науковець	Пропозиції щодо забезпечення економічної безпеки підприємств	Джерело
1

Форма контролю: Усне опитування, перевірка конспекту.

Завдання 8. Розробити презентацію у програмі Microsoft Power Point або аналогічній програмі на тему: Економічні злочини. Їх форми, види та засоби протидії.

Форма контролю: Доповідь із презентацією, обговорення.

Завдання 9. Розробити хмару слів та смарт-карту взаємозв'язку понять, що стосуються явища корупції.

Форма контролю: презентація смарт-карт і хмар слів, обговорення.

Завдання 10. Розробити презентацію у програмі Microsoft Power Point або аналогічній програмі на тему: Окремі види тіньової діяльності в Україні.

Форма контролю: Доповідь із презентацією, обговорення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Feige E. Defining and Estimating Underground and Informal Economies: The New Institutional Economics Approach // *World Development*. 1990. Vol. 18(7). P. 981-1002.
2. Gutmann P. The economics of crime: practical methods of evaluation. – N.Y., 1982. P. 29–37.
3. Management of the 21st century: globalization challenges : monograph / in edition I. Markina. Prague : Nemoros. s.r.o., 2018. 508 p.
4. Materials of the site World Trade Organization. URL : <https://www.wto.org>.
5. Zachosova N. Innovative approach in the estimatology of financial institutions economic security: possibilities of use in management and regulatory activity within the means of provision of the state financial security // *Baltic Journal of Economic Studies*. 2019. Number 2. Volume 5. P. 45-56.
6. Zachosova N., Babina N. Diagnostics by Financial Regulators of Financial Institutions Preparedness to the Implementation of Economic Security Management // *Baltic Journal of Economic Studies*. 2018. Number 4. Volume 4. P.106-115.
7. Zachosova N., Babina N. Identification of Threats to Financial Institutions Economic Security as an Element of the State Financial Security Regulation // *Baltic Journal of Economic Studies*. 2018. Number 3. Volume 4. P. 80-87.
8. Zachosova N., Babina N., Zanora V. Research and methodological framework for managing the economic security of financial intermediaries in Ukraine // *Banks and Bank Systems*. 2018. Issue 4. Volume 13. P. 119-130.
9. Zachosova N., Herasymenko O., Shevchenko A. Risks and Possibilities of the Effect of Financial Inclusion on Managing the Financial Security at the Macrolevel // *Investment Management and Financial Innovations*. 2018. Issue №4. Volume 15. P. 304-319.
10. Актуальні проблеми сталого розвитку економіки України : колективна монографія / за ред. Р. І. Тринька, Я. С. Піцура. Львів : Ліга-Прес, 2014. 508 с.
11. Андрусів Г. В, Бантишев О. Ф. Відповідальність за злочини проти держави. Київ : Редакційно-видавничий центр «Київський університет», 1997. 162 с.
12. Апель А., Гунько В., Соколов И. Обналичивание и оффшорный бизнес в схемах. СПб. : Питер-Юг, 2002. 176 с.
13. Базелюк А. Роль законодавства у формуванні та реалізації схем відмивання грошей та мотивація виводу капіталу за кордон // *Економічний часопис – XXI*. 2002. № 5. С. 11-13.
14. Баюра Д., Чекалов С. Чьи оффшоры // *Укр. Ін вест. Газета*. 2002. № 38 (365). С. 7-10.
15. Безпека економічних трансформацій / за ред. Я. А. Жаліла. К. : Альтерпрес, 2000. 386 с.
16. Берлач А. І., Філіпенко Т. В. Основи економічної безпеки України : навч. посіб. Донецьк : б.в., 2007. 234 с.

17. Берлінг Р. З., Живко З. Б., Карий О. І. Біржові торги – ефективний механізм управління вторинними матеріальними ресурсами і відходами // Наук. вісн. ЛДУВС. Серія екон. 2006. Вип. 2. С. 193-205.
18. Білоус О. Світ і людина у ХХІ столітті // Голос України. 2000. 21 груд.
19. Бокун Н., Кулибаба И. Теневая экономика: понятие, классификации, информационное обеспечение // Вопросы статистики. 1997. № 7. С. 3-10.
20. Болотский Б. С. Проблемы противодействия легализации (отмыванию) доходов от нелегальной экономической деятельности // Теневая экономика: экономические, социальные и правовые аспекты : мат-лы научной конференции, 9 июля 1996 года. М. : б.и., 1996. С. 41-42.
21. Варналій З. С. Тінізація малого підприємництва (економічні та правові аспекти). К. : Ін-т приват. права і підприємництва АПрН України, 1998. 55 с.
22. Веретенникова Г. Б. Економічна безпека підприємства: планування й організація : конспект лекцій. Х. : ХНЕУ, 2008. 83 с.
23. Воробйов Ю. М., Воробйова О. І., Блажевич О. Г. Фінансова безпека будівельних підприємств : монографія. Сімферополь : АРІАЛ, 2013. 180 с.
24. Гальчинський А. Відновити дієздатність держави // Економіка України. 2000. № 8. С. 8-14.
25. Герасименко О. М. Концептуальні основи ефективної інтеграції управління ризиками у процесі забезпечення економічної безпеки підприємств як складової фінансової безпеки держави // Управлінський аспект забезпечення фінансової безпеки України : монографія / за ред. О. В. Черевка Черкаси : Чабаненко Ю.А. Черкаси, 2018. С. 85-103.
26. Герасименко О. М. Порівняльний аналіз методів та програмних методик ідентифікації, аналізу та оцінки ризиків у забезпеченні економічної безпеки підприємства // Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії. 2018. Випуск 6(18). С. 109-113.
27. Герасименко О. М. Індикатори оцінки стану системи економічної безпеки торговців цінними паперами : монографія. Черкаси : ТОВ «Маклаут», 2011. 250 с.
28. Глазьев С. Основа обеспечения экономической безопасности страны – альтернативный реформационный курс // Российский журнал. 1997. № 1. С. 3-19.
29. Глобальна торгова система: розвиток інститутів, правил, інструментів СОТ : монографія / наук. ред. Т. М. Циганкова. К. : КНЕУ, 2003. 660 с.
30. Глущенко О. Постулат системності фінансового моніторингу // Виступ на наук.-практ. семінарі “Проблеми забезпечення економічної безпеки первинної ланки господарювання” 30 листопада 2007, Львів.
31. Гончарук А. На шляху до Світової організації торгівлі // Наука і суспільство. 1999. Жовт.-груд. С. 11-13.
32. Грищенко О. Проблеми боротьби із «відмиванням брудних коштів» // Молодий вчений. 2015. № 2(17). URL : <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=1816>.
33. Губарев О. О. Економічна безпека : конспект лекцій. Х. : ХНЕУ, 2007. 59 с.

34. Данилович-Кропивницька М.Л., Живко З.Б., Живко М.О. Фінансовий моніторинг та кредитно-банківська система // Наук. вісн. Ун-ту “Львівський Ставропігон”. Серія економічна. 2006. Вип. 1. С.79-88.

35. Данилович-Кропивницька М. Л., Живко З. Б., Живко М. О. Роль людського фактора у боротьбі з корупцією у державній службі та правоохоронних органах // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». 2006. № 567 : Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. С. 222-228.

36. Данільян О. Г., Дзьобань О. П., Панов М. І. Національна безпека України: структура та напрямки реалізації : навч. посібник. Х. : Фоліо, 2002. 285 с.

37. Дементьева Е. Законодательство США и Германии в области борьбы с экономической преступностью (обзор) // Государство и право. 1993. № 3, 4. С. 19-136.

38. Довідковий документ до Всесвітньої конференції на рівні міністрів внутрішніх справ “Про організовану традиційну злочинність” (Неаполь, листопад 1994 р.)

39. Документи Секретаріату ООН до VIII Конгресу ООН з попередження злочинності і поводження з правопорушниками (Гавана, вересень, 1990 р.)

40. Донець Л. І., Ващенко Н. В. Економічна безпека підприємства : навч. посібн. для студ. вищ. навч. закладів. К. : ЦУЛ, 2008. 239 с.

41. Доповідь Генерального Секретаря ООН “Дія організованої злочинності на суспільство в цілому” на другій сесії Комісії із запобігання злочинності і кримінального правосуддя ЕКОСОС (квітень 1993 р.)

42. Економіко-правовий аналіз та аудит : навч. посібник / З. Б. Живко, С. І. Ніколаюк, Л. Л. Осипчук та ін. ; за ред. З. Б. Живко. Львів : Вид-во ЛьвДУВС, 2010. 342 с.

43. Економічна безпека : навч. посібник / В. І. Франчук, Л. В. Герасименко, В. О. Гончарова, З. Б. Живко та ін. ; за ред. В. І. Франчука. Львів : Вид-во ЛьвДУВС, 2010. 244 с.

44. Економічна безпека в Україні: держави, фірми, особи : навч. посібник / А. Й. Реверчук, Я. Й. Малик, І. І. Кульчицький, С. К. Реверчук; За ред. С. К. Реверчука. Л. : ЛФМАУП, 2000. 192 с.

45. Економічна безпека в умовах глобалізації світової економіки : колективна монографія : у 2 т. Дніпропетровськ : ФОП Дробязко С.І., 2014. Т. 2. 349 с.

46. Економічна безпека держави, суб'єктів господарювання та тіньова економіка : колективна монографія / В. К. Васенко, Л. А. Пуш, І. П. Шульга, Н. В. Зачосова, О. М. Герасименко ; за заг. ред. В. К. Васенка. Черкаси : Вид-во ТОВ «Маклаут», 2010. 367 с.

47. Економічна безпека підприємств : підручник / В. Л. Ортинський, І. С. Керницький, З. Б. Живко та ін. К. : Алерта, 2011. 704 с.

48. Економічна безпека підприємств, організацій та установ : навч. посібник / В. Л. Ортинський, І. С. Керницький, З. Б. Живко та ін. К. : Правова єдність, 2009. 544 с.

49. Єпіфанов А. О., Пластун О. Л., Домбровський В. С. Фінансова безпека підприємств і банківських установ : монографія. Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2009. 295 с.
50. Єрмошенко М. М. Економічні та організаційні засади забезпечення фінансової безпеки підприємства : препринт наукової доповіді / за наук. ред. М. М. Єрмошенка. К. : Нац. академія управління, 2005. 77 с.
51. Єрмошенко М. М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення. К. : Київ. нац. торг. екон. ун-т, 2001. 309 с.
52. Живко З. Б. Конкурентна (ділова) розвідка в системі економічної безпеки : монографія. Л. : Апріорі, 2008. 192 с.
53. Живко З. Б. Конкурентоспроможність національної економіки : метод. реком. для проведення лекц. занять. Л. : Вид-во НВВД УАД, 2006. 35 с.
54. Живко З. Б. Основні аспекти впливу конкурентної розвідки на недобросовісну конкуренцію // Розвиток підприємництва в Україні та економіко-правове забезпечення : зб. тез Між нар. наук.-практ. конф. міжнар. наук.-практ. конф., м. Львів, 13-14 груд. 2007 р. Л. : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2007. С.88-91.
55. Живко З. Б. Основні аспекти мінімізації ризиків при кадровому менеджменті // Державотворення та правотворення в Україні: проблеми та перспективи : матеріали Першої звіт. наук. конф., м. Львів, 2 бер. 2007 р. Л. : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2007. С. 194-200.
56. Живко З. Б. Правові основи страхування – запорука безпеки бізнесу // Державотворення та правотворення в Україні: проблеми та перспективи : мат-ли другої звіт. наук. конф., 29 лют. 2008 р. Л. : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2008. С. 360-363.
57. Живко З. Б. Рейдерство: фермент ринкової економіки : монографія. Львів : Ліга-Прес, 2009. 272 с.
58. Живко З. Б. Судова бухгалтерія : навч.-метод. пос. К. : Атіка, 2007. 344 с.
59. Живко З. Б. Судова бухгалтерія: теорія, методика, практика : навч.-метод. посібник : у 2 ч. Л. : Камула, 2006. Ч. 1. 152 с.
60. Живко З. Б. Судова бухгалтерія: теорія, методика, практика : навч.-метод. посібник : у 2 ч. Л. : Камула, 2007. Ч. 2. 255 с.
61. Живко З. Б. Управління змінами : навчальний посібник. Львів : Видавництво ЛьвДУВС, 2016. 252 с.
62. Живко З. Б. Управління системою економічної безпеки підприємства : навчальний посібник. Львів : Видавництво ЛьвДУВС, 2016. 212 с.
63. Живко З. Б., Зачосова Н.В. Фінансова інклюзія як індикатор управління банківською складовою фінансової безпеки держави // Financial and credit activity: problems of theory and practice. 2019. №1 (28) С.354-361.
64. Живко З. Б., Живко М. О. Економічні аспекти впливу корумпованого рейдерства на безпеку держави // Pogrnicze. 2007. Вип. 2. С. 351-363.

65. Живко З. Б., Живко М. О. Регламентация конкурентної розвідки в інформаційно-правовому просторі // Наук. вісн. ЛДУВС. Серія юрид. 2007. Вип. 2. С. 211-219.
66. Живко З. Б., Живко М. О. Судова бухгалтерія в схемах і таблицях : навч. посібник. Л. : СПОЛОМ, 2007. 300 с.
67. Живко З. Б., Живко М. О., Войтович Ю. В. Інформаційне забезпечення ліцензування підприємницької діяльності в ОВС як напрямок забезпечення економічної безпеки держави // Управління розвитком. 2008. № 6. С. 108-111.
68. Живко З. Б., Живко М. О., Данилович-Кропивницька М. Л. Корупція і хабарництво у державній службі та роль правоохоронних органів в їх розкритті // Наук. вісн. ЛДУВС. Серія юридична. 2006. Вип. 1. С.181-189.
69. Живко З. Б., Живко М. О., Живко І. Ю. Словник сучасних економічних термінів. Л. : Край, 2007. 384 с.
70. Живко З. Б., Живко М. О., Хомин О. Й. Особливості кадрового забезпечення служби конкурентної розвідки в економічній безпеці фірми // Наук. вісн. ЛДУВС. Серія екон. 2006. Вип. 2. С. 306-327.
71. Живко З. Б., Керницька М. І. Соціально-економічна безпека : навч. посіб. для самот. вивч. дисц. Львів : Ліга-Прес, 2008. 345 с.
72. Живко З. Б., Кіржецький Ю. І. Позитивні сторони некримінальної тіньової економіки // Зб. тез міжнар. наук.-практ. конф., 22-23 березня 2007 року. Л. : Арал, 2007. С. 82-86.
73. Живко З. Б., Франчук В. І., Живко М. О. Контрольно-ревізійна діяльність. Конспект лекцій. Модуль 1 і 2 : навч. посібник. К. : Алерта, 2008. 444 с.
74. Живко З. Б., Чернобай Л. І., Чернобай Д. А. Ідентифікування ризиків при мотивуванні персоналу підприємства // Науковий вісник ЛьвДУВС. Серія економічна. 2017. Вип. 2. С. 179-189.
75. Жорін Ф. Л. Юридична відповідальність за правопорушення у сфері економіки : навч.-метод. посіб. для самот. вивч. дисципліни. К. : КНЕУ, 2003. 209 с.
76. Занора В. О., Войтко С. В. Управління підприємствами: планування технологічних витрат, ризик-менеджмент, мотивування, прийняття управлінських рішень. Київ : КПП ім. Ігоря Сікорського, 2017. 224 с.
77. Занора В. О., Мігус І. П., Второва Т. В. Управління системою економічної безпеки суб'єктів туристичної галузі: прийняття управлінських рішень в кризових умовах // Інноваційна економіка. 2016. № 11-12(66). С. 167-172.
78. Занора В. О., Сільченко Б. І. Управління системою економічної безпеки підприємства на основі проектного підходу // Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії. 2017. Випуск 5 (11). Частина 1. С. 130-133.
79. Занора В. О., Скляр А. В. Управління економічною безпекою суб'єктів господарювання: теоретико-методичні аспекти організації системи // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Економіка і менеджмент». 2016. № 22. С. 74-77.

80. Захаров О. І. Організація та управління економічною безпекою суб'єктів господарської діяльності : навч. посібник. К. : КНТ, 2008. 257 с.

81. Зачосова Н. В., Куценко Д.М. Стан тіньової економіки в Україні та правові заходи зниження її рівня // Правова система в умовах розвитку соціально-правової держави: питання теорії і практики : збірник тез доповідей учасників Всеукраїнської науково-практичної конференції. 24-25 листопада 2016 року. - Черкаси : Східноєвропейський університет економіки і менеджменту. 2016. - 290 с. С. 121-123.

82. Зачосова Н. В., Куценко Д.М. Економіко-правові механізми мінімізації тіньових грошових потоків у вітчизняній банківській системі у контексті забезпечення фінансової безпеки держави // Щомісячний інформаційно-аналітичний журнал «Економіка, фінанси, право». – 2014. - №9/1. – С.40-43.

83. Зачосова Н. В. Рівень економічної свободи як індикатор стану економічної безпеки держави та фактор впливу на забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності. Вісник Черкаського Університету. Серія «Економічні науки». 2017. №2 (Частина 2). С.30-45.

84. Зачосова Н. В. Формування системи економічної безпеки фінансових установ. Черкаси : ПП Чабаненко Ю.А., 2016. 375 с.

85. Зачосова Н. В., Сиротенко А.М. Проблема поширення явища тіньової економіки в Україні / Перспективи управлінської діяльності суб'єктів господарювання в контексті економічної безпеки: Матеріали міжнародного форуму з безпеки, Черкаси, 25-27 травня 2017 р. Черкаси: вид-во ПП Чабаненко Ю.А., 2017. 286 с.

86. Исправников В. О., Куликов В. В. Теневая экономика России: иной путь или третья сила. М. : Рос. экон. журн. : Фонд «За экономическую грамотность», 1997. 189 с.

87. Кавун С. В. Пилипенко А. А., Репко Д. О. Економічна та інформаційна безпека підприємств у системі консолідації інформації : навчальний посібник. Х. : Вид. ХНЕУ, 2013. 264 с.

88. Кавун С. В. Система економічної безпеки: методологічні та методичні засади : монографія. Х. : ХНЕУ, 2009. 299 с.

89. Кадрова безпека суб'єктів господарської діяльності: менеджмент інсайдерами : монографія / за ред. В. С. Сідака, І. П. Мігус. Черкаси : ТОВ «МАКЛАУТ», 2012. 258 с.

90. Кайзер Г. Криминология. Введение в основы / пер. с нем. В. Д. Балакина. М. : Юрид, лит., 1979. 320 с.

91. Керницька М. І. Промислове шпигунство як загроза безпеці підприємницьких структур : мат-ли наук.-практ. конф., м. Харків, 11 квітня 2008 року. Х. : б.в., 2008. С. 114-116.

92. Керницька М. І. Функції і завдання кадрової служби у сфері забезпечення економічної безпеки // Матеріали Другої звітної наукової конференції факультету економічної безпеки Львівського державного університету внутрішніх справ, м. Львів, 29 лютого 2008 р. Львів : ЛьвДУВС, 2008. С. 371-373.

93. Київець О. Україна в контексті відмивання грошей // Юридичний журнал. 2004. №7. С. 10-12.
94. Козаченко Г. В., Пономарьов В. П., Ляшенко О. М. Економічна безпека підприємства: сутність та механізм забезпечення : монографія. К. : Лібра, 2003. 280 с.
95. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин : Конвенція від 20.12.1988. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_096.
96. Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму : Конвенція від 16.05.2005. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_948.
97. Конституція України : Конституція від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
98. Концепція економічної безпеки України / кер. проекту В. М. Геєць. К. : Логос, 1999. 56 с.
99. Корпоративне управління в системі економічної безпеки : навч. посібник / З. Б. Живко, О. Р. Сватюк, М. І. Копитко ; за заг. ред. З. Б. Живко. Львів : ЛьвДУВС, 2018. 456 с.
100. Корпоративне управління в системі економічної безпеки акціонерних товариств України : колективна монографія / І. П. Мігус, Л. М. Худолій, М. П. Денисенко, С. П. Міхно. Черкаси : ТОВ «Маклаут», 2012. 274 с.
101. Корупція: теоретико-методологічні засади дослідження / керівник авт. кол. І. О. Ревак. Львів : ЛьвДУВС, 2011. 220 с.
102. Корягин Т. И. Теневая экономика в СССР // Вопр. экономики. 1990. № 3. С. 32-42.
103. Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією (ETS 173) : Конвенція від 27.01.1999 № ETS173. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_101.
104. Кримінальний кодекс України : Кодекс від 05.04.2001 № 2341-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
105. Куркін М. В., Понікаров В. Д., Назаренко Д. В. Контроль та захист економічної безпеки діяльності підприємства : навч. посібн. Х. : ІНЖЕК, 2010. 297 с.
106. Литвак О.М. Злочинність, її причини та профілактика. К. : Україна, 1997. 167 с.
107. Лодзянов А. Д., Ольшевський В. Й. Інноваційні підходи до розвитку науково-технічної діяльності в інтересах оборони держави // Проблеми науки. 2002. № 7. С. 11.
108. Лодзянов А. Д., Сніжко Г. Т. Воєнно-економічна безпека в умовах реформування оборонної сфери України: системний підхід до визначення критеріїв і показників // Стратегічна панорама. 2004. № 1. С. 65-72.
109. Ляшенко О.М. Про стратегію забезпечення продовольчої безпеки // Зб. наук. пр. Луган. держ. аграр. ун-ту. Екон. науки. 2006. № 9. С. 69-73.
110. Матеріали офіційного сайту Державної служби статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

111. Матеріали офіційного сайту Міністерства економічного розвитку і торгівлі України. URL : www.me.gov.ua.
112. Матеріали офіційного сайту Міністерства юстиції України. URL : <http://www.minjust.gov.ua>.
113. Матеріали офіційного сайту Національного інституту стратегічних досліджень. URL : <http://www.niss.gov.ua>.
114. Матеріали сайту UWTODAY. URL : <http://www.uwtoday.com.ua>.
115. Матеріали сайту Ізборник. URL : <http://litopys.org.ua>.
116. Матеріали сайту Народна правда. URL : <http://narodna.prawda.com.ua>.
117. Медведев А. М. Экономические преступления: понятие и система // Советское государство и право. 1992. № 1. С. 78-87.
118. Мельник М. Влада і корупція в Україні: хто кого переборє? // Нац. безпека і оборона. 2000. №5. С. 64-72.
119. Мельник М. Корупція: сутність, поняття, заходи протидії. К. : Атіка, 2001. 304 с.
120. Менеджмент безпеки персоналу : навч. посібн. / З. Б. Живко, О. Б. Баворовська, М. О. Живко, Л. М. Плахотнюк, Х. З. Босак ; за заг. ред. З. Б. Живко. Львів : Ліга-Прес, 2011. 228 с.
121. Менеджмент природоохоронної діяльності: організаційно-методичні аспекти : навч. посіб. / С. В. Князь, Дж. Конбере, О. В. Князь та ін. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2014. 148 с.
122. Мировая экономика. Экономика зарубежных стран : учебник / под ред. В. П. Колесова и М. Н. Осьмовой. М. : Флинта, 2000. 480 с.
123. Митний кодекс України : Кодекс України від 13.03.2012 № 4495-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17>.
124. Міжнародні правові акти та законодавство окремих країн про корупцію / упоряд. М. І. Камлик, Є. В. Невмержицький, Л. М. Доля та ін. ; за ред. Б. В. Романюка, М. І. Камлика. К. : Школяр, 1999. 480 с.
125. Мойсеєнко І. П., Марченко О. М. Управління фінансово-економічною безпекою підприємства : навч. посібник. Львів : Видавництво ЛДУВС, 2011. 380 с.
126. Мочерний С. В. Економічний суверенітет України та шляхи його досягнення. К. : б.в., 1994. 196 с.
127. Мунтіян В. І. Економічна безпека України. К. : Вид-во КВІЦ.– 1999.– 464 с.
128. Ортинський В. Л. Організаційно-економічний механізм зниження рівня тінізації економіки в підприємницькій діяльності: дис. на здобуття наук. ступеня канд. економ. наук : спец. 08.06.02 «Підприємництво, менеджмент та маркетинг». Ін-т регіональних досліджень, Л., 2000. 160 с.
129. Осика С. Г., П'ятницький В. Т., Осика А. С. Генеральна угода з тарифів і торгівлі як основа універсального міжнародно-правового регулювання світової торгівлі. К. : УАЗТ, 1999. 201 с.
130. Основи економічної безпеки : підручник / О. М. Бандурка, В. Є. Духов, К. Я. Петрова, І. М. Червяков. Х. : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. 235 с.

131. Основы борьбы с организованной преступностью / под ред. В. С. Овчинского, В. Е. Эминова, Н. П. Яблокова. М. : Инфра-М, 1996. 400 с.
132. Отенко І. П., Іващенко Г. А., Воронков Д. К. Економічна безпека підприємства : навч. посібн. Х. : ХНЕУ, 2012. 251 с.
133. Пастернак-Таранушенко Г. Економічна безпека держави : підруч / за ред. проф. Б. Кравченка. К. : Кондор. 2002. 302 с.
134. Підсумковий документ Міжнародного семінару ООН з питань боротьби з організованою злочинністю. – Суздаль, жовт. 1991 р.
135. Покрещук О. О. Міжнародно-правові питання приєднання України до Генеральної угоди з тарифів і торгівлі (ГАТТ) та вступу до Світової організації торгівлі (СОТ) // Право України. 1999. № 8. С. 122-123.
136. Пономаренко В. С., Кавун С. В. Концептуальні основи економічної безпеки : монографія. Х. : ХНЕУ, 2008. 255 с.
137. Попович В. М. Економіко-кримінологічна теорія детінізації економіки : монографія. Ірпінь : Акад. держ. подат. служби України, 2001. 546 с.
138. Правові основи охорони інформації : підручник / З. Б. Живко, В. В. Сердюков, О. М. Стаднік, В. О. Хорошко ; за ред. проф. В. О. Хорошка. К. : Вид. ДУІКТ, 2009. 355 с.
139. Предборський В. А. Економічна безпека держави : монографія. – К.: Кондор, 2005. 391 с.
140. Про внесення змін до Закону «Про зовнішньоекономічну діяльність закон України» : Закон України від 24.12.2015 № 905-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/905-19>.
141. Про державний кордон України : Закон України від 04.11.1991 № 1777-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1777-12>.
142. Про державну службу : Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19>.
143. Про державну таємницю : Закон України від 21.01.1994 № 3855-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12>.
144. Про державну фіскальну службу в Україні : Постанова Кабінету Міністрів України від 21.05.2014 № 236. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/236-2014>.
145. Про затвердження Положення про Пенсійний фонд України : Постанова Кабінету Міністрів України від 23.07.2014 № 280. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280-2014-п>.
146. Про Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України : Постанова Верховної Ради України від 16.01.1997 № 3/97-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3/97-вр>.
147. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>.
148. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19>.
149. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади : Указ Президента України в редакції від 09.12.2010 № 1085/2010. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1085/2010>.

150. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю : Закон України від 30.06.1993 № 3341-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3341-12>.

151. Про організацію діяльності підрозділів державної служби боротьби з економічною злочинністю Міністерства внутрішніх справ України : Наказ МВС України від 03.09.2012 № 769. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1588-12> (станом на 2019 рік втратив чинність).

152. Про основні засади здійснення фінансового контролю в Україні : Закон України від 26.01.1993 № 2939-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-12>.

153. Про підприємництво : Закон України від 07.02.1991 № 698-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/698-12>.

154. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>.

155. Про Службу безпеки України : Закон України від 25.03.1992 № 2229-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12>.

156. Про статус народного депутата України : Закон України від 17.11.1992 № 2790-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2790-12>.

157. Про схвалення Стратегії розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.10.2013 № 806-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/806-2013-p>.

158. Протидія злочинам, що вчиняються у бюджетній сфері : навч. посіб. / А. В. Бабяк, З. Б. Живко, А. О. Йосипів, С. І. Марко, Ю. С. Назар. Львів : ЛьвДУВС, 2010. 168 с.

159. Регулювання ринків товарів і послуг на засадах норм і принципів системи ГАТТ/СОТ / С. Г. Осика, В. Т. Пятницькій, О. В. Оніщук, А. С. Осика, О. В. Штефанюк. К. : УАЗТ, 2000. 336 с.

160. Свенсон Бу. Экономическая преступность / пер. со швед. Ю. А. Решетова ; под ред. М. А. Могуновой. М. : Прогресс, 1987. 156 с.

161. Селюченко Н. Є., Живко З. Б., Живко М. О. Незаконна приватизація через використання процедури банкрутства // Актуальні проблеми протидії економічній злочинності, тінізації та корупції в умовах формування ринкової економіки в Україні : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Львів, 30 вересня 2005 року. Львів : ЛьвДУВС, 2006. С. 96-98.

162. Сенчагов В. К. О сущности и основах стратегии экономической безопасности России // Вопросы экономики. 1995. № 1. С. 98-101.

163. Сибірна Р. І., Живко З. Б. Проблеми екологічного контролю в митній практиці // Взаємодія правоохоронних органів та державних структур у протидії екологічній небезпеці : матеріали науково-практичної конференції, м. Львів, 3 листопада 2006 року. Львів : ЛьвДУВС, 2007. С. 58-59.

164. Система світової торгівлі ГАТТ/СОТ у документах. К. : УАЗТ, 2000. 598 с.

165. Системний підхід до визначення поняття «економічна безпека» // Право і Безпека. 2004. № 3. Т. 3. С. 173-176.

166. Соснин А. С., Прыгунов П. Я. Менеджмент безпеки підприємства : учеб. пособ. К. : Изд-во Европ. Ун-та, 2004. 375 с.
167. Соціально-економічний розвиток держави, регіону, підприємства в нестабільних ринкових умовах : монографія / З. Б. Живко, С. Б. Князь, В. І. Ляшенко, Н. В. Осадча та ін. ; за заг. ред. А. М. Штангрета та А. П. Левітської. Львів : Українська академія друкарства, 2015. 506 с.
168. Сухоруков А.І., Ладюк О.Д. Фінансова безпека держави : навч. пос. К. : Центр навч. літ-ри, 2007. 192 с.
169. Тулуб О.М. Ризики в системі економічної безпеки підприємства: аналітичний аспект розрахунку очікуваного рівня рентабельності підприємства та витрат на зниження ризиків // Financial-economic and innovative support of entrepreneurship development in the spheres of economy, tourism and hotel-restaurant business: collective monograph / V. Yatsenko, S. Pasiaka, and others ; ed. by V.M. Yatsenko. Coventry : Agenda Publishing House, 2017. P. 610-618.
170. Турчинов О. Науково-методологічні дослідження тіньової економіки. К. : Вид-во НАН України, 1997.
171. Уманців Ю. М., Швед Ю. А. Офшорне підприємництво у сучасній економіці : монографія. К. : Атіка, 2004. 144 с.
172. Фінансова безпека підприємства : навчальний посібник / Т. Б. Кузенко, Л. С. Мартюшева, О. В. Грачов, О. Ю. Литовченко. Харків : Вид. ХНЕУ, 2010. 304 с.
173. Фінансова безпека: навч.посібник / З. С. Варналій, З. Б. Живко, Р. Р. Білик, С. В. Онищенко, М. О. Живко ; за ред. З. С. Варналія. Львів : Ліга-Прес, 2018. 300 с.
174. Фінансово-економічна безпека підприємств України: стратегія та механізми забезпечення : монографія / Т. Г. Васильців, В. І. Волошин, О. Р. Бойкевич, В. В. Каркавчук ; за ред. Т. Г. Васильціва. Львів : Видавництво, 2012. 386 с.
175. Флейчук М.І. Взаємозв'язок між корупцією та тіньовою економікою і їх вплив на економічне зростання держави // Доповідь на Круглому столі „Економічна безпека підприємництва у контексті заходів детінізації економіки” 4 квітня 2008 р., Львів.
176. Черевко О. В., Мігус І. П., Зачосова Н. В. Стратегічні пріоритети детінізації економіки України у системі економічної безпеки: макро та мікро вимір : монографія/ Черкаси : ПП Чабаненко Ю. А., 2014. 370 с.
177. Черевко О. В., Мігус І. П. Управління системою економічної безпеки суб'єктів господарювання : обліково-аналітичне забезпечення : монографія. Черкаси : ПП Чабаненко Ю. А., 2015. 198 с.
178. Шелудько В. М. Фінансовий ринок : підручник. К. : Знання, 2006. 535 с.
179. Шлемко В. Т., Бінько І. Ф. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення : монографія. К. : НІСД, 1997. 144 с.
180. Шульга І. П. Економічна безпека емісійної діяльності акціонерних товариств : монографія. Черкаси : Вид-во ТОВ «Маклаут», 2010. 425 с.

181. Экономическая безопасность хозяйственных систем : учебник / А. В. Колосов, В. И. Кушлин, А. Н. Фоломьев и др. ; под общ. ред. А. В. Колосова. М. : РАГС, 2001. 445 с.

Живко З.Б.
Черевко О.В.
Копитко М.І.
Зачосова Н.В.
Живко М.О.
Середа В.В.
Занора В.О.
Бісєвець А.В.

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ

Навчально-методичний посібник

Технічний редактор Чабаненко Ю.А.

Оригінал-макет підготовлено Живко З.Б., Куценко Д.М.

Підписано до друку «26» червня 2019 р.
Формат 60x84/16. Папір офсетний
Гарнітура Times New Roman
Друк різнографічний. Ум. друк. арк. 14,4
Наклад 300 прим. Зам. № 625

Видавець: Чабаненко Ю.А.
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців
серія ДК № 1898 від 11.08.2004 р.
Україна, м. Черкаси, вул. О. Дашковича, 39
Тел: (0472) 56-46-66, 093-788-99-99

Друк ФОП Чабаненко Ю.А.
Україна, м. Черкаси, вул. О. Дашковича, 39
Тел: (0472) 56-46-66 E-mail: office@2upost.com